

Оксана Тулай

**ДЕРЖАВНІ ФІНАНСИ І СТАЛИЙ ЛЮДСЬКИЙ
РОЗВИТОК: КОНЦЕПТУАЛЬНІ ДОМІНАНТИ
ТА ДІАЛЕКТИЧНА ЄДНІСТЬ**

Монографія

Рецензенти:

В. Є. Власюк, д. е. н., професор, завідувач кафедри фінансового та банківського менеджменту Університету митної справи та фінансів;

М. О. Кужелєв, д. е. н., професор, академік Академії економічних наук України, директор Навчально-наукового інституту фінансів, банківської справи Університету державної фіскальної служби України;

Н. В. Ткаченко, д. е. н., професор, завідувач кафедри фінансів і кредиту Черкаського навчально-наукового інституту ДВНЗ «Університет банківської справи»;

Н. Р. Швець, д. е. н., професор, професор кафедри фінансів і кредиту Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича.

Рекомендовано до друку вченою радою Тернопільського національного економічного університету (протокол № 5 від 23 березня 2016 р.)

Тулай О. І.

Т82

Державні фінанси і сталий людський розвиток: концептуальні домінанти та діалектична єдність : моногр. / Оксана Тулай. – Тернопіль : Екон. думка ТНЕУ, 2016. – 414 с.

ISBN 978-966-654-420-2

У монографії досліджено концептуальні засади функціонування державних фінансів та показано їхню роль у вирішенні проблем сталого людського розвитку. Проаналізовано сучасний стан та особливості бюджетного фінансування таких важливих складових соціальної сфери, як охорона здоров'я, освіта, соціальний захист і соціальне забезпечення. Значну увагу приділено основним напрямкам державної фінансової підтримки охорони навколишнього природного середовища. Охарактеризовано перспективи розвитку державного соціального страхування у контексті відтворення людського потенціалу. Монографія містить авторські погляди на складні діалектичні взаємозв'язки між державними фінансами і розвитком людського потенціалу та нові ідеї щодо перегляду усталених стереотипів для формування новітніх національних орієнтирів.

Розраховано на науковців, викладачів, аспірантів і студентів економічних спеціальностей. Книга буде корисною також фахівцям-практикам, державним службовцям та всім, хто прагне поглибити власні економічні знання.

УДК 336.1
ББК 65.261.1

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК СКОРОЧЕНЬ.....	4
ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ТА ФІНАНСОВІ ПЕРЕДУМОВИ СТАЛОГО ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ	10
1.1. Соціально-економічна природа людського розвитку та його основні характеристики	10
1.2. Формування парадигми сталого людського розвитку	36
1.3. Фінансовий потенціал держави як детермінанта сталого людського розвитку..	55
РОЗДІЛ 2. СВІТОГЛЯДНІ ДОМІНАНТИ ДЕРЖАВНИХ ФІНАНСІВ У РОЗВИТКУ ЛЮДСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ	79
2.1. Теоретичне підґрунтя та специфіка функціонування державних фінансів в умовах формування сучасних національних орієнтирів	79
2.2. Роль бюджетної політики держави у розвитку людського потенціалу	100
2.3. Концептуальні засади державних видатків: соціальний вимір.....	118
РОЗДІЛ 3. ДЕРЖАВНІ ФІНАНСИ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ПРІОРИТЕТНИХ НАПРЯМІВ СТАЛОГО ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ	145
3.1. Трансформація фінансового забезпечення системи охорони здоров'я	145
3.2. Сучасні тенденції фінансування освітньої сфери	165
3.3. Реалії та проблеми бюджетного фінансування системи соціального захисту і соціального забезпечення	184
3.4. Державні фінанси у вирішенні проблем охорони навколишнього природного середовища	202
3.5. Бюджетні видатки в системі критеріальних показників сталого людського розвитку	220
РОЗДІЛ 4. ДЕРЖАВНЕ СОЦІАЛЬНЕ СТРАХУВАННЯ У РЕАЛІЗАЦІЇ ЗАВДАНЬ СТАЛОГО ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ	239
4.1. Вектори розбудови соціального страхування в Україні.....	239
4.2. Реалії та перспективи вдосконалення державного пенсійного страхування.....	262
4.3. Роль соціального страхування з тимчасової та стійкої втрати працездатності у відтворенні людського потенціалу	289
4.4. Прагматика та проблематика функціонування державного соціального страхування на випадок безробіття	310
ПІСЛЯМОВА.....	328
ДОДАТКИ.....	332
ТАБЛИЧНИЙ ТА ІЛЮСТРАТИВНИЙ МАТЕРІАЛИ	352
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	360

ПЕРЕЛІК СКОРОЧЕНЬ

ВВП – валовий внутрішній продукт

ВНЗ – вищий навчальний заклад

ВООЗ – Всесвітня організація охорони здоров'я

ЄСВ – єдиний соціальний внесок

ІРЛП – Індекс розвитку людського потенціалу

МБРР – Міжнародний банк реконструкції та розвитку

НТП – науково-технічний прогрес

ОЕСР – Організація економічного співробітництва та розвитку

ООН – Організація Об'єднаних Націй

ПРООН – Програма розвитку Організації Об'єднаних Націй

ВСТУП

Науки про людину і суспільство, хоч і здійснили за цей час певний розвиток, однак поступаються природничим і технічним у фундаментальності та достовірності одержаних ними знань. Проте це аж ніяк не означає, що має місце своєрідна меншовартість соціо-гуманітарного, у т. ч. економічного знання. Швидше навпаки, йому підвладні світоглядні, моральні та екзистенційні горизонти повсякдення громадян, за якими вони живуть, працюють, навчаються, відпочивають, спілкуються, творять довкілля і самих себе.

Д. е. н., професор, заслужений діяч науки і техніки України Сергій Юрій¹

У сучасному світі важливою умовою прогресу будь-якої держави є розвиток людського потенціалу. Людський чинник впливає на всі суспільні процеси, що стає вирішальним у виборі стратегії подальшого розвитку. Водночас чимало соціальних, економічних й екологічних проблем потребують державного втручання, рушійною силою якого є державні фінанси. Саме тому основою дослідження є ідея взаємозв'язку та взаємовпливу державних фінансів і сталого людського розвитку як нової світоглядної парадигми.

Трансформаційні процеси потребують перегляду послідовності проведення бюджетної політики, метою якої є формування міцного фінансового фундаменту держави та досягнення максимальної ефективності витрачання бюджетних коштів. Потребує модернізації механізм фінансування таких важливих галузей соціальної сфери, як охорона здоров'я, що сприяє збереженню і розвитку фізичних можливостей людини; освіта, що забезпечує входження людини у суспільство та готує її до трудової діяльності; соціальний захист і соціальне забезпечення, що підтримує стабільність матеріального становища людини у різні періоди життя та в різних життєвих ситуаціях.

---

¹ Юрій С. І. Українській науковій спільноті / С. І. Юрій // Психологія і суспільство. – 2004. – № 4. – С. 8.

Актуалізується питання регулювання рівня доходів населення, спрямованого на усунення наслідків його надмірної диференціації й подолання бідності та формування соціального простору, який за висловлюванням А. Бекарева та К. Бурнашева «...для людської істоти є «одним-єдиним-простором», бо не судилося людині дивитися на навколишній світ очима бджоли, восьминога або Соляріса»². Привертає увагу проблема захисту навколишнього середовища та стимулювання природоохоронної діяльності, складність і невизначеність якої в частині економічної ефективності інвестицій зумовлює посилення ролі держави у цьому процесі, бо, як зауважив Дж. Стігліц, «...без втручання уряду ні фірми, ні домогосподарства не мають стимулів обмежувати викиди»³. Назріла необхідність переглянути та наповнити новим змістом систему державного соціального страхування, яка здійснює важливий вплив на відтворення людського потенціалу країни.

Теоретичне підґрунтя дослідження проблематики державних фінансів закладено працями Дж. Бьюкенена, А. Вагнера, Т. Веблена, Е. Вознесенського, Дж. Кейнса, А. Маршалла, Р. Масгрейва, Н. Менк'ю, І. Озерова, В. Парето, А. Пігу, А. Сміта, Дж. Стігліца, І. Фішера, М. Фрідмана, Д. Хаймана, І. Янжула та ін. Важливі аспекти функціонування фінансів загалом та державних фінансів зокрема розглядають такі вітчизняні вчені, як Л. Алексеєнко, В. Андрущенко, Т. Боголіб, О. Василик, В. Власюк, В. Геєць, В. Дем'янишин, О. Десятнюк, О. Длугопольський, Т. Єфименко, І. Зятковський, М. Карлін, О. Кириленко, Т. Кізима, О. Кнейслер, Н. Кравчук, М. Крупка, А. Крисоватий, В. Кудряшов, Л. Лисяк, І. Луніна, І. Лютий, А. Мельник, В. Небрат, П. Нікіфоров, В. Опарін, К. Павлюк, Н. Ткаченко, В. Тропіна, В. Федосов, Н. Швець, С. Юрій та ін.

Наукові основи дослідження сталого людського розвитку відображено в працях Г. Беккера, Г. Боуена, Г. Ваннагата, В. Вернадського, Дж. Доббіна, С. Дятлова, Б. Коммонера, Н. Мансурі-Гілані, А. Маслоу, Дж. Р. Мак-Куллоха, Ф. Махлупа, В. Петті, С. Подолинського, А. Сена, Г. Стандінга, Л. Туроу, Махбуб уль Хака,

---

² Бекарев А. М. Многомерность социального пространства: организационно-управленческий аспект / А. М. Бекарев, К. Э. Бурнашев // Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. – 2009. – № 4. – С. 312.

³ Стиглиц Дж. Пролог / Дж. Стиглиц // Новые государственные финансы. Ответ на глобальные вызовы / [под. ред. И. Кауль и П. Кунсисанью]. – М. : Весь мир, 2006. – С. 15.

С. Хасегави, Ф. Хезеля, Т. Шульца та ін. Теоретико-прикладні проблеми досягнення сталого людського розвитку висвітлено у працях таких українських науковців, як М. Ажажа, О. Амоша, В. Антонюк, А. Білоусова, Є. Борщук, А. Гальчинський, О. Грішнова, М. Деркач, Т. Іванова, О. Івашина, О. Кубатко, М. Кужелєв, В. Куриляк, В. Куценко, О. Левчук, Е. Лібанова, О. Макарова, Д. Маляр, Л. Орешняк, А. Орлов, Н. Перепелиця, В. Поліщук, Г. Прошак, Є. Савельєв, Л. Старченко, О. Стефанишин, В. Толуб'як, Н. Томчук, М. Хвесик, О. Шкурупій, Р. Яковенко, Н. Янчук та ін.

Наукові надбання вищезазначених авторів мають важливе значення для сучасної економічної науки і практики. Разом з тим, сьогодні відсутнє комплексне дослідження взаємозв'язку державних фінансів і сталого людського розвитку. Метою написання монографії є дослідження концептуально-теоретичних і практичних засад державних фінансів у контексті ідеології сталого людського розвитку; аналіз сучасних реалій та виявлення проблемних тенденцій у сфері бюджетного фінансування охорони здоров'я, освіти, соціального захисту і соціального забезпечення, охорони навколишнього природного середовища; окреслення стратегічних перспектив розвитку державного соціального страхування в умовах формування новітніх національних орієнтирів.

Послідовна та логічна система викладення думок, які висвітлюють тематику дослідження, дали змогу сформувати структуру монографії, що містить чотири розділи.

Перший розділ «Теоретико-концептуальні засади та фінансові передумови сталого людського розвитку» висвітлює проблеми, пов'язані з науковим дослідженням фундаментальних засад сталого людського розвитку як нової суспільної парадигми. Особливу увагу приділено тандему «людський розвиток – сталий розвиток» та представлено авторський підхід до обґрунтування дефініції «сталий людський розвиток» з урахуванням надбань фінансової науки. Проаналізовано основні наукові підходи до визначення поняття «фінансовий потенціал». На цій основі визначено сутність та особливості формування фінансового потенціалу держави, показано його роль у стимулюванні сталого людського розвитку.

У другому розділі «Світоглядні домінанти державних фінансів у розвитку людського потенціалу» розглядаються теоретико-методологічні

засади функціонування державних фінансів. Зосереджується увага на фінансовому забезпеченні соціальної функції держави та ефективності соціальних інвестицій у розвиток людського потенціалу. Охарактеризовано бюджетну політику держави з позиції інституційного, функціонального та нормативно-правового підходів. Обґрунтовано принципи ефективної бюджетної політики в умовах переорієнтації суспільства на цілі сталого людського розвитку. Проаналізовано взаємозв'язок між соціальною політикою, соціальною сферою, соціальною інфраструктурою й соціальними видатками бюджету держави та з'ясовано роль кожного рівня цієї ієрархії у суспільному розвитку.

Третій розділ «Державні фінанси у забезпеченні пріоритетних напрямів сталого людського розвитку» присвячено дослідженню сучасних тенденцій та актуальних проблем фінансування тих галузей соціальної сфери, від яких залежить конкурентоспроможність людського потенціалу, – охорони здоров'я, освіти, соціального захисту та соціального забезпечення. Наголошено на необхідності державної фінансової підтримки охорони навколишнього природного середовища та посилення ролі держави у стимулюванні процесу екологізації національної економіки. Показано взаємозалежність між екологічним оподаткуванням і бюджетними видатками на охорону навколишнього природного середовища.

У четвертому розділі «Державне соціальне страхування у реалізації завдань сталого людського розвитку» розкриваються особливості функціонування державного соціального страхування як інституту сталого людського розвитку. Значну увагу приділено пенсійному страхуванню та виділено чинники, що впливають на ефективність діяльності Пенсійного фонду України. Здійснено аналіз сучасного стану і проблемних аспектів державного соціального страхування з тимчасової та стійкої втрати працездатності. Наголошено, що в державі необхідно створити такі умови, які дають змогу працедавцям отримувати вигоди від інвестицій у розвиток людського потенціалу та безпеку праці, а працівникам – дбати про своє здоров'я і бути відповідальними у разі тимчасової втрати працездатності, нещасного випадку чи професійного захворювання. Ґрунтовно розглянуто механізм загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття. Виокремлено чинники, які негативно впливають на

здатність Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття виконувати свої зобов'язання.

Дослідження вищеописаних аспектів дало змогу аргументувати тезу про те, що лише діалектична єдність розвитку державних фінансів та людського потенціалу є гарантом реалізації моделі процвітаючої держави.

Розділ 1.

ТЕОРЕТИКО-КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ТА ФІНАНСОВІ ПЕРЕДУМОВИ СТАЛОГО ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ

1.1. Соціально-економічна природа людського розвитку та його основні характеристики

Досягнення у сфері розвитку людського потенціалу є основним критерієм соціально-економічного прогресу. Людина як суб'єкт виступає джерелом, рушійною силою і результатом усіх суспільно-господарських процесів. Однак індивід є не лише важливим чинником суспільного розвитку, а й основним «споживачем» його результатів. Відповідно «людський потенціал і його формування як складова людського розвитку визнаються не засобом, а важливим компонентом досягнення добробуту людей»¹. У складі людського потенціалу можна виділити два елементи, зокрема потенціал, яким людина оволоділа (вміння, знання, навички, фізичний розвиток тощо), і той, яким ще може оволодіти². Це дає підстави розглядати людський потенціал як двосторонній процес. З одного боку, це формування людських здібностей (зміцнення здоров'я, вдосконалення знань і професійних навичок), а з іншого – це реалізація набутих здібностей.

У контексті цих думок зазначимо, що в сучасних умовах соціально-економічна політика країни має спрямовуватися насамперед на підвищення добробуту населення. Разом з тим, висунемо гіпотезу про те, що саме людський потенціал визначає рівень соціально-економічного розвитку держави. Розмірковуючи з цього приводу, З. Живко зазначає, що розуміння глобальних проблем у сфері взаємодії природи і суспільства, у сфері суспільних взаємовідносин, розвитку людини та забезпечення її

¹ Радченко Л. П. Людський розвиток: еволюція концепції та пріоритетні напрями реалізації в національній економіці України / Л. П. Радченко // Вісник Національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого. – 2011. – № 2 (5). – С. 75.

² Лебедєв Є. О. Сутність та ознаки поняття «людський потенціал» / Є. О. Лебедєв // Український географічний журнал. – 2010. – № 1. – С. 37.

майбутнього потребує певного пом'якшення соціально-економічних суперечностей, орієнтації на загальнолюдські цінності і є важливою метою сучасного соціально-економічного та суспільного розвитку загалом¹.

Поняття «соціально-економічний розвиток» охоплює комбінацію таких термінів, як «соціальне» та «економічне». Там, де вживається слово «економіка», виникають асоціації: матеріальне виробництво, ощадливість, працівник, акціонер, споживач, платник податків. Слова «соціальне», «соціальний» викликають асоціації з людськими цінностями, суспільними інтересами, потребами та зі словами «громадянин» (член соціуму), «громадянське суспільство»². Соціальний розвиток – це такий процес змін соціальних об'єктів, у ході яких виникає якісно новий стан, що втілюється в трансформації його складу або структури, появи нових елементів і зв'язків із відповідними змінами функцій. До основних рис соціального розвитку належать: безповоротність (сталість процесу накопичення кількісних і якісних змін); направленість (лінії, за якими відбувається накопичення); закономірність (не випадковий, а безповоротний процес накопичення змін)³.

Соціальний розвиток визначає зміни в таких сферах, як охорона здоров'я, освіта, безпека, що пов'язані з рівнем економічного розвитку, проте мають більш комплексний характер. У процесі розвитку економічної системи змінюються соціальні стандарти рівня життя, освіти, культури, охорони здоров'я тощо⁴.

Таким чином, ідеальною метою економічної політики має бути розвиток сучасної економічної системи – забезпечення соціальної справедливості та гуманізації економічної діяльності як основи стабільності економічної системи в умовах постійної зміни глобального економічного простору за рахунок збереження та оптимального

---

¹ Живко З. Б. Забезпечення соціально-економічної безпеки в умовах інформаційного суспільства / З. Б. Живко // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 6. – С. 28.

² Карамішев Д. В. Основні принципи функціонування системи охорони здоров'я в контексті загальнолюдських цінностей соціальної держави [Електронний ресурс] / Д. В. Карамішев, Н. М. Удовиченко. – Режим доступу : http://medicallaw.org.ua/uploads/media/02_129.pdf.

³ Капітан В. О. Поняття та роль соціальних процесів у забезпечення економічної безпеки [Електронний ресурс] / В. О. Капітан // Демократичне врядування. – 2012. – Вип. 10. – Режим доступу : <http://www.lvivacademy.com/visnik10/fail/Kapitan.pdf>.

⁴ Черничко Т. В. Формування сталого економічного розвитку на основі стабілізації фінансово-кредитних відносин : моногр. – Львів : Вид-во Львів. комерц. акад., 2011. – С. 17.

використання економічних ресурсів і підвищення стратегічного економічного потенціалу та стійкості¹. Зазначимо, що економічний розвиток є процесом закономірної якісної трансформації економічної системи загалом, що характеризується зміною низки характеристик в часі і заснований на самоорганізації системи². Водночас рівень економічного розвитку країн залежить від структуроутворення їхніх економічних систем, тобто «...рівень розвиненості, зумовлений певним станом досконалості внутрішнього утворення систем, що був досягнутий, стає однією з причин диференціації умов життя у різних країнах, добробуту населення, економічної могутності держав»³.

Відомий український професор А. Гальчинський, досліджуючи формування нової парадигми економічного розвитку, наголошує на її антропосоціоцентристській специфіці та зазначає, що «...концептуальною основою її характеристик є принципове уточнення місця людини в економіці, її визначення як реального центру, початку та безпосередньої цілі економічного процесу, його суб'єкта і одночасно об'єкта». «...Якщо канонічна економічна теорія зосереджується на розвитку як на нарощуванні матеріального багатства, то в новій інтерпретації відповідної проблеми, – як переконує вчений, – йдеться про вихід за межі суто матеріальної визначеності економічної реальності, про домінантність усього комплексу продукуючих процесів, пов'язаних з розвитком людської особистості, її інтелектуального багатства, креативно-духовного потенціалу». Науковець вважає, що «...відповідна економіка переросла себе; вона досягла (у своїй потенції) такого рівня досконалості, коли втрачається сенс подальшого розвитку на існуючій основі... Як результат, зростає значимість суб'єктивних основ економіки, прогресує гуманізація економічного простору, врешті-решт формується новий тип економічної реальності – антропосоціоцентристська економіка, у якій соціальний та

---

¹ Козловський С. В. Економічна політика як базовий елемент механізму управління чинниками розвитку сучасних економічних систем / С. В. Козловський // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – № 1. – С. 14.

² Бакіна Т. В. Економічний розвиток як зміна якісних параметрів економічної системи / Т. В. Бакіна // Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки). – 2014. – № 1 (25). – С. 41.

³ Шкурупій О. В. Економічний розвиток та його чинники в умовах глобалізації світової економіки / О. В. Шкурупій, Т. А. Дейнека // Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг. – 2010. – Вип. 2. – С. 426.

економічний вектори не просто зумовлюють один одного, а є неподільною системоутворюючою цілісністю»¹.

Таку саму позицію відстоює Л. Швайка², вважаючи, що нова парадигма економічного розвитку є переходом від інерційно-ринкової самоорганізації економіки до її розвитку на основі зміцнення природних начал, формування нового (граничного) типу економічного зростання. У цій моделі реальним центром є людина, її зростаюча самодостатність, нові параметри свободи вибору. Зміна вектора еволюції не звужує, а розширює енергетичний потенціал економіки, оскільки можливості системно уніфікованої економіки досягли своєї верхньої межі. Нова модель пов'язана з розвитком людської особистості, її інтелектуальним багатством, креативно-духовним потенціалом. Відбувається трансформація економіки, що виробляє товари і послуги, в економіку розширеного відтворення людини, економіку людини.

Сьогодні проблемні аспекти економічного розвитку України пов'язані з інтелектуалізацією праці та наданням найвищого пріоритету генеруванню нових знань. Прибічники економічного зростання переконані в тому, що це є єдиним можливим шляхом до поліпшення матеріального достатку й підвищення життєвого рівня людей. Адже нарощення темпів виробництва забезпечує громадянам якісні послуги в освітній та медичній сферах, необхідний відпочинок, збільшує тривалість життя та ін. Критики теорії економічного зростання стверджують, що подальший прогрес у розвинутих країнах світу переважно означає задоволення дедалі менш важливих потреб ціною посилення загроз екологічній системі й самому життю на Землі. Вони вважають, що потрібно негайно обмежувати освоєння природних ресурсів³. Ця дискусія загострила певні питання, які необхідно розглянути з позиції сталого людського розвитку.

---

¹ Гальчинський А. Економічний розвиток: методологія оновленої парадигми / А. Гальчинський // Економіка України. – 2012. – № 5. – С. 7–9.

² Швайка Л. А. Економічний розвиток: оновлення парадигми та усунення суперечностей / Л. А. Швайка // Наукові записки [Української академії друкарства]. – 2013. – № 2. – С. 25–26.

³ Жаворонков В. О. Взаємозв'язок регіонального людського розвитку та людського капіталу: інституціональний підхід / В. О. Жаворонков // Наукові праці ДонНТУ. – 2013. – № 2 (44). – С. 169. – (Серія : Економічна).

У своїй праці Є. Медведкіна¹ обґрунтовує необхідність формування нових наукових підходів до дослідження виявів сучасного економічного розвитку, а саме: глобалізації, пов'язаної з епохальними змінами, які розгортаються в напрямі адаптації економік світу до кардинальних природно-ресурсних, демографічних і технологічних зрушень; фінансіалізації, що відображає кардинальні зрушення у структурі сучасної світової економіки; інформатизації, визначальною рисою якої є значна швидкість змін, що відбуваються у світовому господарстві; інтелектуалізації, яка прогресивно підвищує роль людини в соціально-економічному розвитку; соціалізації, пов'язаної з підпорядкуванням економічних процесів інтересам розвитку людини та суспільства загалом.

Разом з тим, найбільш узагальнене тлумачення економічного розвитку як багатовимірного процесу, що передбачає глибокі зміни в економічній, виробничій, соціальній, культурній та політичній сферах наводить у своєму дослідженні О. Івашина². На наш погляд, сьогодні зростає залежність економіки від людського потенціалу та посилюється її спрямованість на задоволення потреб суспільства. «Вибір орієнтованого на людський розвиток типу економічного зростання, – як зазначає з цього приводу О. Стефанишин, – означає зміну поглядів на співвідношення економічного і соціального аспектів розвитку»³. Необхідно зауважити, що економічне зростання може сприяти розвитку людського потенціалу у випадку, коли воно не лише забезпечує збільшення доходу у розрахунку на одну особу, а й дає змогу оволодіти достатнім обсягом державних видатків, які інвестуються у соціальну сферу та охорону навколишнього природного середовища.

Як продовження цих думок вітчизняні науковці В. Куриляк та Є. Савельєв стверджують, що порівняння домінуючих тенденцій ХХ та ХХІ ст. свідчить про інверсію соціального й економічного – соціальне виходить на перший план, підпорядковуючи своїм імперативам економічне⁴. Соціалізація економіки є сукупністю послідовних дій щодо

---

¹ Медведкіна Є. О. Імперативи розвитку світової фінансової системи в умовах глобальної трансформаційної невизначеності : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.02 / Є. О. Медведкіна ; Донец. нац. ун-т. – Донецьк, 2014. – С. 11–12.

² Івашина О. Ф. Інституціоналізація економічного розвитку : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.01 / О. Ф. Івашина ; Нац. гірн. ун-т. – Д., 2011. – С. 24.

³ Стефанишин О. В. Людський потенціал економіки України : моногр. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2006. – С. 12.

⁴ Куриляк В. Є. Вплив глобалізації на економічний розвиток України / В. Є. Куриляк, Є. В. Савельєв // Економіка України. – 2012. – № 9. – С. 60.

інтеграції індивіда у суспільство та введення в різні форми діяльності, змінюючи цим його соціальний статус й діапазон реалізації та задоволення власних потреб¹. Вважаємо, що підґрунтям сталого людського розвитку є побудова соціально орієнтованої економіки, що передбачає систему господарювання, підпорядковану досягненню соціальних інтересів людини, суспільства та держави, тобто забезпечення ефективного економічного, соціального розвитку й екологічного розвитку, гідного рівня та високої якості життя населення².

Поділяємо також думку вітчизняних науковців В. Осецького та П. Мороза, які зазначають, що існує взаємозалежність рівня соціально-економічного розвитку та стану державних фінансів як специфічної форми господарських відносин, пов'язаної з розподілом (перерозподілом) частини вартості суспільного продукту, утворенням і використанням на цій основі бюджетних ресурсів суспільного призначення³.

Таким чином, відповідно до нашої гіпотези соціально-економічним розвитком держави пропонуємо розуміти динамічний процес, спрямований на досягнення якісних змін щодо умов життя населення.

У ролі синоніма терміна «людський потенціал» часто використовується термін «людський капітал». Проте, незважаючи на певні спільні поняття, до яких належать освіта, охорона здоров'я, якість життя і т. ін., – людський потенціал і людський капітал зовсім не тотожні один одному. Водночас розпочинати висвітлення еволюції економічних досліджень, присвячених взаємодії людини та економіки, необхідно саме з розгляду теорії людського капіталу, яка об'єднує різноманітні погляди, ідеї, постулати щодо процесу формування та використання знань, навичок, здібностей людини як основного ресурсу виробництва.

Одне із перших формулювань сутності людського капіталу простежується у праці відомого англійського економіста В. Петті «Політична арифметика» (1690 р.). Він вважав, що людина разом з її виробничими здібностями є національним багатством⁴. Вчений

---

¹ Тимошенко Л. М. Концептуалізація процесів формування і виміру людського потенціалу та капіталу / Л. М. Тимошенко // Сталий розвиток економіки. – 2012. – № 7. – С. 4.

² Третяк В. П. Вплив соціальної сфери на соціалізацію трансформації економіки України / В. П. Третяк // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 5. – С. 95.

³ Осецький В. Л. Державні видатки в реалізації бюджетної стратегії соціально-економічного розвитку України / В. Л. Осецький, П. А. Мороз // Фінанси України. – 2012. – № 12. – С. 103.

⁴ Петті В. Экономические и статистические работы / В. Петти ; пер. под ред. д. э. н. М. Смит. – М. : Социально-экономическое издательство, 1940. – С. 82.

наголошував, що саме людина є носієм багатства і тому їй належить вирішальна роль у процесі розвитку національної економіки.

Подальшого розвитку ідеї В. Петті набули у праці шотландського економіста та фундатора сучасної економічної теорії А. Сміта «Дослідження про природу та причини багатства народів» (1776 р.). Виробничі якості робітника А. Сміт розглядав насамперед як основний двигун економічного прогресу. Основним мотивом людської праці він вважав економічний інтерес, прагнення до максимальної економічної вигоди, природне бажання кожної людини поліпшити свій добробут. Концептуальна ідея його дослідження полягала в тому, що витрати, пов'язані з продуктивними вкладеннями в людину, сприяють зростанню продуктивності та відшкодовуються разом із прибутком. Водночас А. Сміт вважав, що саме держава має забезпечувати обов'язкову освіту населенню¹. Особливу увагу вчений приділяв освіті, оскільки вважав її важливим чинником примноження багатства держави.

Інший видатний шотландський економіст, професор політичної економії Університетського коледжу Лондона Дж. Р. Мак-Куллох зазначав, що немає обґрунтованих причин, відповідно до яких людина не може вважатися капіталом, та існує багато причин, згідно з якими вона може розглядатися як складова національного багатства. Він був переконаним, що між загальноприйнятим і людським капіталом простежується аналогія². Отже, як капітал Дж. Р. Мак-Куллох розглядав безпосередньо людину з її інтелектуальними, творчими та виробничими якостями.

У книзі «Принципи економічної науки» (1890 р.) відомий англійський економіст і фундатор неокласичного напрямку економічної теорії А. Маршалл зауважив, що здібності людини як засіб виробництва так само

---

¹ Сміт А. Исследование о природе и причинах богатства народов [Електронний ресурс] / А. Сміт ; пер. с англ. В. С. Афанасьев. – М. : Эксмо, 2007. – 957 с. – Режим доступу : <http://www.inliberty.ru/library/classic/432/>.

² McCulloch J.R. The Principles of Political Economy [Електронний ресурс] / J. R. McCulloch. – London : Alex Murrey & Son, 1870. – Режим доступу : http://www.google.com.ua/books?hl=uk&lr=&id=m0VVAAAACAAJ&oi=fnd&pg=PR3&dq=McCulloch+J.R.+The+Principles+of+Political+Economy&ots=MV9bmE_thg&sig=_IracGmJw0sTQKk4S4Wnrmlf7A&redir_esc=y#v=onepage&q=McCulloch%20J.R.%.

важливі, як і будь-який інший вид капіталу¹. Вчений припускав, що знання, вміння та навички людини стають продуктивною силою.

Активний розвиток науково-технічного прогресу позитивно вплинув на розробку теорії людського капіталу. Так, у 60-х рр. ХХ ст. світ побачили публікації видатного представника «чиказької школи», лауреата Нобелівської премії з економіки Т. Шульца, в яких автор висвітлював ідеї необхідності інвестування у людину та в її здібності. Вчений був переконаний, що для слаборозвинених країн інвестиції у людський капітал і сільське господарство є важливішими, ніж капіталовкладення у машини та заводи². Такою позицією Т. Шульц засвідчив, що країна, яка не вміє розвивати знання та здібності людей, приречена на провал, оскільки люди є найбільшим чинником економічного розвитку.

Американський вчений Г. Беккер, лауреат Нобелівської премії, сучасник та послідовник ідей Т. Шульца, у 1964 р. розробив базову теоретичну модель людського капіталу. Він вважав, що людський капітал – це сукупність вроджених здібностей і набутих знань, навичок і мотивацій, доцільне використання яких сприяє збільшенню доходу (на рівні індивіда, підприємства чи суспільства). При цьому вчений наголошував, що продуктивність працівників залежить не лише від обсягу вкладеного в них капіталу, а й від мотивації та інтенсивності праці. Г. Беккер був переконаним, що людський капітал здатний підвищувати ефективність діяльності як у ринковому, так і в позаринковому секторі, і дохід від нього може набувати як грошової, так і негрошової форми. Відповідно до його вчення, при прийнятті рішень щодо вкладення коштів в освіту учні та їхні батьки порівнюють очікувану граничну норму віддачі від таких вкладень з дохідністю альтернативних інвестицій (відсотками за банківськими вкладами, дивідендами за цінними паперами тощо)³. Щодо останнього, необхідно зазначити, що в той період у США переважали платні освітні послуги і рішення про інвестування в освіту приймалися індивідуально.

---

¹ Маршалл А. Принципы экономической науки [Електронний ресурс] / А. Маршалл. – М. : Прогресс, 1993. – Режим доступу : http://www.gumfak.ru/econom_html/marshall/marsh28.shtml.

² Schultz T. Capital Formation by Education / T. Schultz // Journal of Political Economy. – 1960. – Vol. 68 ; Schultz T. Investment in Human Capital / T. Schultz // The American Economic Review. – 1961. – № 1.

³ Becker G. S. Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis / G. S. Becker. – N.Y. : Columbia University Press for NBER, 1964.

Вчення Г. Беккера сформувало суспільну думку про те, що асигнування на освіту, підготовку та перепідготовку є найбільш ефективним об'єктом інвестиційних вкладень. Подальша еволюція цієї теорії забезпечила визнання охорони здоров'я, освіти, науки, високих технологій основними чинниками соціально-економічного розвитку.

Таким чином, в основі ідеї, яку розвивали дослідники людського капіталу, було твердження про те, що людський капітал є певним запасом благ, який, накопичуючись, забезпечує дохід завдяки інвестиціям. Отже, простежується взаємозв'язок між фізичним здоров'ям, рівнем освіти, якістю навчання, трудовим досвідом та заробітною платою.

Відомий американський професор-економіст Л. Туроу у книзі «Інвестиції у людський капітал» (1970 р.) зазначив, що людський капітал є здатністю людей виробляти предмети та послуги. Цим вчений підкреслив роль праці у житті людини. Л. Туроу також вважає, що важливу роль у процесі формування людського капіталу відіграє час. Згідно з його баченням, кожний індивідуум є джерелом ресурсів для інвестицій у людський капітал і вкладає у нього свій час та фінансові ресурси¹. Так, можна погодитися, що процес вдосконалення знань та навичок потребує часу. Однак вважаємо дискусійним моментом належність часу до інвестицій, оскільки люди, маючи однаковий запас часу, можуть по-різному його використовувати, тобто по-різному накопичувати певні елементи людського капіталу.

Знаний американський економіст Г. Боуен у праці «Інвестиції в навчання» (1977 р.) зазначив, що людський капітал складається із набутих знань, навичок, мотивацій та енергії, якими наділені людські істоти, що можуть використовуватися протягом певного періоду з метою відтворення товарів і послуг².

Таким чином, викристалізувалися такі основні елементи людського капіталу, як капітал здоров'я, рівень освіти (знання), професійна підготовка (навички, вміння), мобільність працівника. Саме ці складові людського капіталу є основою подальших досліджень у цій сфері.

---

¹ Thurow L. Investment in Human Capital / L. Thurow. – Belmont : Wadsworth Pub. Co., 1970. – P. 43, 46, 70, 80, 135.

² Bowen Howard R. Investment in Learning [Електронний ресурс] / R. Howard Bowen. – London : The Johns Hopkins University Press, 1997. – Режим доступу : <http://books.google.com.ua/books?id=zudgNyit1AC&printsec=frontcover&dq=inauthor:%22Howard+R.+Bowen%22&hl=uk&sa=X&ei=DYSPUrbUluqJ4gTKj4GIAw&ved=0CC8Q6AEwAA#v=onepage&q&f=false>.

Науковці також зосередили свою увагу на сутнісних особливостях і джерелах інвестування людського капіталу, якими є держава, суб'єкти господарювання, домашні господарства, окремі особи. Затрати останніх пропонують розглядати як складову виробництва людського капіталу, котра сприяє зростанню продуктивності праці і персоніфікованих доходів людини, яка працює, що є основою її соціального захисту, і забезпечує зростання соціальної захищеності інших членів суспільства¹.

Російський вчений С. Дятлов людський капітал розуміє як сформований у результаті інвестицій і накопичений людиною відповідний запас здоров'я, знань, навичок, здібностей, мотивацій, які раціонально застосовуються у певній сфері суспільного виробництва, сприяють зростанню продуктивності праці і впливають на збільшення доходів (заробітків цієї людини)². До такої думки схиляються вітчизняні дослідники В. Саричев³ та О. Грішнова⁴, зосереджуючи увагу на виробничих можливостях людини та диференціації доходів, спричиненій різними рівнями інвестицій в їхнє виробництво, та підкреслюючи, що увесь цей запас впливає як на розвиток самої людини, так і на розвиток бізнесу та держави.

Подібну позицію займає О. Попадюк, визначаючи людський капітал як актив, накопичений у результаті приватних чи державних інвестицій, що характеризується запасом знань, навичок, вмінь, кваліфікації, професійної підготовки, мотивації, практичного досвіду, здоров'я та є особистою власністю індивіда і не може бути відділеним від нього, використовується у суспільному виробництві, сприяє економічній і соціальній ефективності виробництва, підвищенню продуктивності праці, конкурентоспроможності національної економіки і водночас впливає на зростання особистого доходу людини, підприємства і суспільства загалом⁵.

¹ Теоретичні та прикладні засади інвестиційно-інноваційного розвитку економіки та ринку праці в Україні : моногр. / наук. ред. В. Г. Федоренко. – К. : ІПК ДСЗУ, 2007. – С. 184.

² Дятлов С. А. Основы теории человеческого капитала / С. А. Дятлов. – СПб : Изд-во Санкт-Петербург. ун-та экономики и финансов, 1994. – С. 84.

³ Саричев В. І. Імперативи людського розвитку в теорії формування людського капіталу [Електронний ресурс] / В. І. Саричев // Ефективна економіка. – № 11. – 2011. – Режим доступу : <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=1304>.

⁴ Грішнова О. А. Людський розвиток : навч. посіб. / О. А. Грішнова. – К. : КНЕУ, 2006. – С. 55.

⁵ Попадюк О. В. Теоретичні аспекти обґрунтування категорії «людський капітал» [Електронний ресурс] / О. В. Попадюк. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Nvbdfa/2012_1/popadiu.pdf.

Водночас О. Левчук розглядає людський капітал як систему знань, талантів, інтелекту, культури й етики поведінки, що сформовані та використовуються в трудовій діяльності, забезпечують задоволення потреб споживачів, конкурентоспроможність людини на ринку праці, збільшують заробітки та стимулюють зростання прибутків підприємств й національного доходу¹, наголошуючи, що якість людського капіталу залежить також і від суб'єктивних критеріїв та моральних якостей людини. Цю думку розвиває Г. Прошак, зауважуючи, що людський капітал є запасом розвинутих або нагромаджених у результаті інвестицій індивідуальних якостей людини, які вона застосовує в економічній діяльності з метою одержання матеріальних чи нематеріальних вигод². На інвестиційній компоненті формування людського капіталу також акцентує увагу Є. Матвіїшин³.

Розширене тлумачення цієї дефініції пропонує К. Павлюк: «Людський капітал – це накопичений у результаті інвестицій запас знань, навичок, мотивацій, здоров'я, які є невід'ємною особистою власністю кожного індивіда, використовуються у суспільному виробництві, сприяють зростанню продуктивності праці, економічній і соціальній ефективності виробництва і впливають на зростання особистого доходу людини та суспільного доходу»⁴. Таким чином, держава, здійснюючи вплив на підвищення якості людського капіталу, збільшення кількості висококваліфікованих кадрів та на відповідне використання їхнього потенціалу, суттєво розширює можливості країни щодо економічного зростання⁵.

У цьому контексті Т. Давидюк вважає, що людський капітал бере участь у кругообігу сукупного капіталу: нарівні з фізичним капіталом сприяє формуванню грошової форми капіталу, оскільки створює вартість лише праця, яка є єдиною субстанцією продукту як вартості. Продуктом

---

¹ Левчук О. В. Управління інвестиціями у людський капітал : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.03 / О. В. Левчук ; Нац. аграр. ун-т. – К., 2008. – С. 17.

² Прошак Г. В. Людський капітал в умовах формування національної економіки України : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.01 / Г. В. Прошак ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Львів, 2008. – С. 8.

³ Матвіїшин Є. Г. Людський капітал як базова категорія в концепції людського розвитку в регіональному вимірі / Є. Г. Матвіїшин // Теорія та практика державного управління. – 2010. – № 2 (29). – С. 117.

⁴ Павлюк К. В. Бюджет і бюджетний процес в умовах транзитивної економіки України : моногр. / К. В. Павлюк. – К. : НДФІ, 2006. – С. 161.

⁵ Максютя А. Бюджетна складова суспільного розвитку / А. Максютя, І. Чугунов // Вісник Київського національного торговельно-економічного університету. – 2012. – № 1 (81). – С. 51.

праці є не лише вартість і капітал, а й споживча вартість. Відповідно людина і її праця щодо споживчої вартості набувають характеристик, що не стосуються виробництва капіталу і вартості¹. В. Никифоренко схиляється до думки, що людський капітал, як і фізичний, залежить від інвестицій, здатний накопичуватися та зношуватися (морально і фізично), має обмежений термін використання, забезпечує власникові дохід протягом певного періоду, виконує послуги, що мають відповідну вартість; на відміну від фізичного капіталу, людський капітал невіддільний від його носія – конкретної особистості². Д. Маляр вважає, що людський капітал – це сутнісні сили людини (вроджені біологічні і здобуті соціальні здібності), які застосовуються під час виробництва та споживання економічних благ³. Вартісний аспект людського капіталу розглядають також І. Лапшина та І. Куревіна і зазначають, що він має враховувати вартість, створювану у результаті витрат на навчання, освіту, зміцнення здоров'я. При цьому людський капітал вони визначають як «...сукупність продуктивних знань, вмінь і професійної підготовки, котрими володіє людина»⁴.

Отже, більшість дослідників людського капіталу вважає його найціннішим ресурсом (порівняно з природним чи накопиченим багатством). Російський науковець В. Максимова виокремлює чинники, які впливають на формування, збереження та використання людського капіталу, зокрема біологічний (вроджені особливості та здібності людини), здоров'я (забезпечує довготривалий працездатний період людини), соціальний (приналежність людини до певної раси, національності, країни, соціальної групи); особлива роль відводиться системі освіти та рівню розвитку сфери послуг) та економічний (ринок

---

¹ Давидюк Т. В. Аналіз категорії «людський капітал» у взаємозв'язку з етимологією поняття «капітал» [Електронний ресурс] / Т. В. Давидюк. – Режим доступу : <http://eztuir.ztu.edu.ua/1651/1/6.pdf>.

² Никифоренко В. Г. Інвестування в людський капітал: механізми та інструментарій [Електронний ресурс] / В. Г. Никифоренко. – Режим доступу : <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/490.pdf>.

³ Маляр Д. В. Теоретичні основи відтворення людського капіталу : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.01.01 / Д. В. Маляр ; Дніпропетр. держ. аграр. ун-т. – Дніпропетровськ, 2005. – С. 8.

⁴ Лапшина І. А. Розвиток людського капіталу як фактор інвестиційної привабливості економіки [Електронний ресурс] / І. А. Лапшина, І. О. Куревіна. – Режим доступу : <http://mev.lac.lviv.ua/downloads/vyklad/salopan/6.pdf>.

праці, система заробітної плати, мобільність робочої сили)¹. Таким чином, беззаперечною є думка про те, що побудова правової, соціальної та демократичної держави вимагає людиноцентричного підходу до державного регулювання інвестицій і визнання людини головним суб'єктом інтелектуального прогресу².

Інвестиціями у людський капітал С. Шурпа пропонує розуміти стратегічно орієнтовані витрати коштів інвесторів, а також часу та зусиль людини на формування та розвиток її продуктивних характеристик (здоров'я, знань, навичок, здібностей, мотивацій, соціальної відповідальності) з метою підвищення ефективності їхнього використання, отримання економічних та соціальних переваг їхнім власником, його нащадками й іншими інвесторами³. Водночас К. Павлюк вважає, що інвестиціями в людський капітал є такі витрати, які сприяють збільшенню продуктивності праці індивіда та будуть відшкодовані майбутнім зростанням його доходів⁴. Отже, для формування якісного людського капіталу необхідні інвестиції як з боку людини, так і суб'єктів господарювання та держави загалом для відтворення та підвищення цього виду капіталу. При цьому чим якіснішою є інвестиція, тим вища її економічна ефективність.

Як з'ясувалося у процесі дослідження, теорія людського капіталу значно еволюціонувала. Сьогодні вона розглядається як вітчизняними, так і зарубіжними науковцями, крізь призму соціально-економічного розвитку суспільства. Загалом ідеї, що були закладені у теорії людського капіталу, суттєво вплинули на сучасну економічну політику держави, змінилося відношення суспільства до вкладень у людину.

З одного боку, такою своєю позицією науковці значно посилили інтерес економічної науки до людини, до її якісних характеристик, а також до шляхів їхнього формування та розвитку. Обґрунтування теорії людського капіталу стало визначною віхою змін у місці та ролі людини у

---

¹ Максимова В. Ф. Инвестирование в человеческий капитал / В. Ф. Максимова. – М. : Московская финансово-промышленная академия, 2005. – С. 12–13.

² Ажажа М. А. Державне регулювання інвестицій в людський капітал як фактор інтелектуального розвитку суспільства : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.02 / М. А. Ажажа ; Нац. акад. держ. упр. при Президентіві України. Харк. регіон. ін.-т держ. упр. – Х., 2008. – С. 9.

³ Шурпа С. Я. Підвищення ефективності інвестування в людський капітал в Україні : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.07 / С. Я. Шурпа ; Кіровогр. нац. техн. ун-т. – Кіровоград, 2013. – С. 8.

⁴ Павлюк К. В. Бюджет і бюджетний процес в умовах транзитивної економіки України : моногр. / К. В. Павлюк. – К. : НДФІ, 2006. – С. 161.

виробництві, у розвитку інтелектуальних, соціальних та духовних рис людини. Все це визначило перехід від людини як чинника виробництва до людського потенціалу як єдності продуктивних якостей людини та її освітньо-інтелектуальних, соціально-психологічних та духовних рис, що відіграють зростаючу роль у виробництві та в суспільному житті¹. Людський капітал постав динамічною сукупністю фізичних, соціальних і духовних складових потенціалу людини, що охоплює широкий спектр здібностей і рис особистості². Такий підхід спровокував активізацію досліджень фінансового забезпечення освіти, охорони здоров'я, соціального захисту населення, охорони навколишнього природного середовища тощо.

З іншого боку, можна погодитися з тим, що у сучасних публікаціях дискусію викликають як певні положення теорії людського капіталу, так і коректність самого терміна. Обмеженість підходу, який фактично зводить людину у сучасній економіці до трудового ресурсу, пов'язана з тим, що поза межами аналізу лишається те, що «*homo economicus*» відіграє багато якісно різних ролей, кожна з яких суттєво змінюється в історичній перспективі, а саме: люди є суб'єктами діяльності, суб'єктами економічних відносин, представниками різних соціальних груп, творцями інститутів, а також громадянами, особистостями з культурою і мораллю, котрі діють в особливому національному, історичному та культурному середовищі³.

Наприклад, Л. Квятковська наголошує, що в умовах ринку робоча сила перетворюється на товар і набуває якісної визначеності людського капіталу; усі людські, природні, фінансові ресурси, що є чинниками виробництва, приносять прибуток⁴. Характеризуючи особливості інвестицій у людський капітал В. Горячук зазначає, що віддача від інвестицій у людський капітал безпосередньо залежить від строку життя його носія; людський капітал не тільки схильний до фізичного та

¹ Яковенко Р. В. Відтворення людського потенціалу в умовах трансформаційної економіки : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.01 / Р. В. Яковенко ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2011. – С. 9.

² Перепелиця Н. В. Людський капітал у трансформаційній економіці: зміст та основні напрямки формування : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.01 / Н. В. Перепелиця ; Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Х., 2005. – С. 8.

³ Шкурупій О. В. Інтелектуальний капітал у суспільному відтворенні : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.01 / О. В. Шкурупій ; Держ. вищ. навч. закл. «Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана». – К., 2009. – С. 9.

⁴ Квятковська Л. А. Сучасні тенденції інвестування у людський капітал / Л. А. Квятковська // Вісник Кременчуцького національного університету ім. Михайла Остроградського. – 2013. – Вип. 1 (78). – С. 139.

морального зношування, а й здатний накопичуватися в процесі свого використання; у міру збільшення накопиченого обсягу інвестицій у людський капітал їхня віддача підвищується до певної межі, обмеженої верхньою границею активної трудової діяльності (активного працездатного віку), а потім поступово знижується; у порівняно з інвестиціями в інші форми капіталу інвестиції в людський капітал є найбільш вигідними як з погляду окремої людини, так і суспільства загалом; інвестиції у формування та розвиток людського капіталу відрізняє високий ступінь ризику, набагато вищий, ніж для фізичного капіталу. Це зумовлено тим, що період, після якого починається віддача від інвестицій у людський капітал, може досягати двадцяти і більше років, тоді як для фізичного капіталу цей показник значно менший¹.

В. Полонський та О. Шаповалова запропонували на законодавчому рівні вирішити питання щодо формування фондів розвитку людських ресурсів за аналогією з амортизацією основних фондів. При цьому амортизацію людського капіталу науковці визначають як процес перенесення вартості людського капіталу на продукцію або послуги, що виробляються за його допомогою, та використання цієї вартості для відтворення людського капіталу. Амортизаційний фонд, на їхню думку, є фондом грошових ресурсів, створений за рахунок амортизаційних відрахувань і спрямований на відшкодування вартості людського капіталу. Водночас науковці зазначають, що навіть сучасні знання дуже швидко морально старіють і тому постає питання про необхідність законодавчого визначення понять «норма амортизації людського капіталу» та «термін окупності людського капіталу»².

Подібні погляди поділяє Н. Королюк, яка пропонує внести зміни в існуючу систему бухгалтерського обліку в частині невідчутних активів, а саме: виділити окремих рахунок (рахунки) для відображення результатів розумової, творчої, інтелектуальної діяльності людини як визначального чинника формування вартості підприємства; удосконалити елементи методу бухгалтерського обліку, які забезпечуватимуть надання обліковою системою інформації про людський капітал (оцінку та калькулювання).

---

¹ Горячук В. Ф. Інвестиції у людський капітал та віддача від них [Електронний ресурс] / В. Ф. Горячук. – Режим доступу : <http://economics.opu.ua/files/archive/2012/No1/34-39.pdf>.

² Полонський В. Г. Амортизація людського капіталу / В. Г. Полонський, О. І. Шаповалова // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – № 1. – С. 153–154.

Останні, на думку дослідниці, мають забезпечити відображення реальної вартості людського капіталу у бухгалтерському обліку¹.

З огляду на вищезазначене вважаємо, що подані твердження та ідеї суперечать принципам особистісно-гуманного підходу до людини як найвищої цінності демократичного суспільства. Разом з тим, зауважимо, що постіндустріальний період започаткував розвиток соціального напрямку у трактуванні взаємовпливу людини та економіки. Акценти досліджень перемістилися на якість життя людей та рівень їхньої забезпеченості соціальними благами як важливих чинників реалізації інноваційних можливостей суспільства. На державу було покладено обов'язок створення таких умов, які б сприяли однаковою мірою соціальній та економічній складовим розвитку. Водночас поширення ідей людського розвитку стало можливим завдяки положенням теорії людського капіталу. Дослідження розвитку поглядів на роль людини в соціально-економічній системі, перехід від теорії капіталів до теорії людського розвитку, зміна цільової спрямованості вчення відображає поступове усвідомлення суспільством зростання ролі людини в економіці².

Очевидно, що людський розвиток відображає процес формування соціально-економічних умов і здійснення людьми вибору для реалізації їхнього потенціалу³. Метою людського розвитку є створення умов, за яких життя було б якомога тривалішим, здоровим і наповненим творчістю⁴. Саме тому у центрі проведення соціальних та економічних досліджень безпосередньо має перебувати людина.

Засновниками концепції людського розвитку вважаються пакистанський економіст, ініціатор створення щорічної Доповіді ООН з розвитку людини Махбуб уль Хак та відомий індійський економіст та Нобелівський лауреат з економіки Амартія Сен.

У Доповіді про людський розвиток «Концепція і вимірювання людського розвитку», підготовленій ПРООН у 1990 р., людський розвиток розглядається «...як процес забезпечення людей більш широким вибором.

---

¹ Королюк Н. М. Людський капітал як об'єкт бухгалтерської методології / Н. М. Королюк // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 7. – С. 258–259.

² Никончук В. М. Соціально-економічний розвиток суспільства / В. М. Никончук. – Сталий розвиток економіки. – 2014. – № 1. – С. 29.

³ Радченко Л. П. Людський розвиток: еволюція концепції та пріоритетні напрями реалізації в національній економіці України / Л. П. Радченко // Вісник Національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого. – 2011. – № 2 (5). – С. 75.

⁴ Черничко Т. В. Формування сталого економічного розвитку на основі стабілізації фінансово-кредитних відносин : моногр. – Львів: Вид-во Львів. комерц. акад., 2011. – С. 18.

Принципово цей вибір може бути нескінченним і змінюватися з часом. Однак на всіх рівнях розвитку головними аспектами людського розвитку є можливість прожити довготривале і здорове життя, набути знання і мати доступ до ресурсів, необхідних для гідного рівня життя. У тому разі, якщо немає доступу до цих основних виборів, у людини не буде доступу і до інших можливостей»¹.

У цих словах була виражена сутність концепції людського розвитку. Вона сфокусована на людині і проголошує людину основною і єдиною метою розвитку. Усі люди хочуть отримувати якнайбільший дохід, що є важливим чинником, проте не може вважатися самоціллю людського життя. Ідея розвитку полягає саме у розширенні можливостей вибору людиною, а не в отриманні доходу. Людський розвиток є процесом розширення можливостей і вибору кожного члена суспільства, який залежить від індивідуальних цінностей, навичок і здібностей, економічного та політичного становища країни, доступності послуг освіти й охорони здоров'я, впливу зовнішніх чинників².

Таким чином, на протигагу теорії людського капіталу, стрижневою ідеєю якої є економічна доцільність удосконалення людини як чинника виробництва, концепція людського розвитку пріоритетом вбачає первинну самоцінність розвитку людини³. Концепція людського розвитку базується на принципі: економіка існує для розвитку людей, а не люди – для розвитку економіки. Якими б не були темпи економічного зростання, суспільного прогресу не буде, якщо не реалізуються три основні можливості для людини: прожити довготривале і здорове життя; набути, розширювати й оновлювати знання; мати доступ до таких засобів існування, що забезпечують гідний рівень життя⁴.

Детально вивчаючи концепцію людського розвитку, Н. Томчук доходить висновку, що визначення, подане ПРООН у Доповіді про людський розвиток (1990 р.), є занадто спрощеним і не відображає повною

---

¹ Human Development Report 1990. Concept and Measurement of human development [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hdr.undp.org/en/reports/global/hdr1990/chapters/>.

² Любохинець Л. С. Аналіз складових інтегрального індексу людського розвитку в регіональному розрізі [Електронний ресурс] / Любохинець Л. С. – Режим доступу : http://pk.napks.edu.ua/library/compilations_vak/eiu/2012/5/p_37_42.pdf.

³ Стрижак О. О. Особливості концепції людського розвитку [Електронний ресурс] / О. О. Стрижак. – Режим доступу : <http://www.kpi.kharkov.ua/archive/MicroCAD/2011/S23/A3.pdf>.

⁴ Грішнова О. А. Людський розвиток : навч. посіб. / О. А. Грішнова – К. : КНЕУ, 2006. – С. 88.

мірою сутнісного розуміння зазначеного поняття, тому трактує людський розвиток як «...систему відносин, що визначають процес постійного розширення можливостей особистості за умов оптимального економічного забезпечення зростаючих потреб життєдіяльності (насамперед її якісних складових), що спрямовані на гармонійний і всебічний розвиток людини та сприяють підтриманню тривалого, здорового і творчо активного життя, високого загального рівня освіти, передусім професійної, реалізацію можливостей культурного та духовного збагачення»¹.

Колектив авторів під керівництвом Е. Лібанової людський розвиток визначив як «...процес зростання людських можливостей в інтересах людини і власними силами людини, що забезпечується політичною свободою, правами людини, суспільною повагою до особистості, здоровим довіллям. Основною метою розвитку є стале зростання якості життя всього населення»². Акцентуючи увагу на основних складових людського потенціалу, А. Карпенко людський розвиток вбачає неперервним процесом розширення можливостей вибору, що постійно змінюються, серед яких першорядними є довготривале і здорове життя, здобуття освіти, доступ до засобів, які забезпечують гідний життєвий рівень³.

Доброзичливе сприйняття основної ідеї концепції людського розвитку урядами, науковцями, громадянським суспільством показало, що вона викликала резонанс своїм інноваційним підходом до розвитку суспільства. Саме тому у 2010 р. ПРООН представила ювілейну Доповідь про людський розвиток «Реальне багатство народів: шляхи людського розвитку», в якій була запропонована оновлена та уточнена сутність концепції людського розвитку, що розглядається як розширення можливостей і свобод людей, створення таких умов, які б дали людям змогу прожити довготривале, здорове і продуктивне життя та досягати інших цілей, які мають значення; активно брати участь у формуванні

---

¹ Томчук Н. В. Система соціально-економічного забезпечення людського розвитку в умовах трансформаційної економіки : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.01 / Н. В. Томчук ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2009. – С. 5.

² Людський розвиток регіонів України: аналіз та прогноз : кол. моногр. / за ред. Е. М. Лібанової. – К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, 2007. – С. 27.

³ Карпенко А. В. Рівень людського розвитку в Україні [Електронний ресурс] / А. В. Карпенко. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/znptdau/2012_17_1/17-1-28.pdf.

справедливого та сталого розвитку на нашій планеті. Люди є як споживачами, так і рушійною силою людського розвитку, як окремо, так і разом¹.

У концепції людського розвитку високорозвинена та благополучна людина є основною метою, а забезпечення її добробуту – це кінцеве завдання². Сьогодні в Україні необхідно терміново розробити заходи щодо послідовного проведення ефективної державної політики, головним завданням якої є безпека людини у соціальній, економічній, екологічній та інших сферах.

Так, реалізація людиною власних амбіцій і починань потребує відповідних ресурсів, тобто інвестицій. І завданням держави є створення умов, що забезпечують їхню появу, та можливостей, які дають змогу їм реалізовуватися³. У цьому аспекті, розглядаючи поняття «інвестиції у контексті людського розвитку», І. Романчук зазначає, що це складна, чітко врегульована взаємодія суб'єктів інвестування в системі «державо-інвестор-споживач» з метою забезпечення загальнодержавних пріоритетів країни. Інвестиції у контексті людського розвитку мають за мету: забезпечення найбільш сприятливих умов для виробництва матеріальних і духовних благ; зростання конкурентоспроможності економіки країни; ефективне використання виробничих, трудових і фінансових ресурсів; екологічність виробництва та збереження навколишнього середовища; створення нових робочих місць і зростання реальних доходів домогосподарств; підвищення якості життя населення через якість медицини, освіти та дотримання передбачених державою соціальних гарантій; розвиток і максимальне використання науково-технічного потенціалу⁴.

Обґрунтовуючи взаємозв'язок між концепціями людського капіталу та людського розвитку, В. Антонюк вважає, що основою людського

---

¹ Human Development Report 2010. The Real Wealth of Nations: Pathways to Human Development [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/270/hdr_2010_en_complete_reprint.pdf.

² Радченко Л. П. Людський розвиток: еволюція концепції та пріоритетні напрями реалізації в національній економіці України / Л. П. Радченко // Вісник Національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого. – 2011. – № 2 (5). – С. 75.

³ Щербина В. К. Экономический механизм обеспечения человеческого развития [Електронний ресурс] / В. К. Щербина. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/bi/2011_1/32-35.pdf.

⁴ Романчук І. Поняття та сутність категорії «механізм державного управління інвестиціями в контексті людського розвитку» / І. Романчук // Державне управління та місцеве самоврядування – 2012. – Вип. 3 (14). – С. 13.

потенціалу є здатність всього населення до економічної та соціальної діяльності, а людський капітал характеризується продуктивними здібностями зайнятого населення, які використовуються в економічній діяльності та забезпечують дохід їхнім власникам. «Процеси людського розвитку і формування людського капіталу, – резюмує дослідник, – взаємно перетинаються та посилюють один одного. Збільшення інвестицій в освіту, професійну підготовку, охорону здоров'я, мобільність забезпечують нагромадження людського капіталу, водночас вони сприяють розвитку людського потенціалу (інтелектуального, фізичного, культурного), що розширює можливості вибору людини»¹.

В. Сухих та П. Блусь вважають, що взаємозв'язок між людським капіталом і людським потенціалом можна відобразити такою формулою:

$$\text{ЛП} = \text{ЛК} + \text{ЛР}, \quad (1.1)$$

де ЛП – людський потенціал;

ЛК – людський капітал;

ЛР – людські резерви (фізичні, духовні, психічні можливості)².

Вивчаючи сутнісні характеристики поняття «людський потенціал», Є. Лебедєв розуміє його як сукупність людських якостей, що використовуються або можуть бути використані в певній діяльності³. Деталізуючи цю думку, Г. Гузенко зазначає, що сукупністю людських якостей є відповідні потреби й інтереси, якість життя, рівень здоров'я, загальні та професійні знання, кваліфікація, мотивація діяльності, ставлення до праці, ініціативність і підприємливість, способи поведінки⁴. Досліджуючи людський потенціал у контексті політики підвищення якості життя населення, Л. Козарезенко вважає його ресурсом, що має такі важливі складові, як здоров'я, вміння і здатність засвоювати й створювати нові знання та технології, наявність свободи економічного вибору, що за

¹ Антонюк В. П. Оцінка та забезпечення розвитку людського капіталу України : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.07 / В. П. Антонюк ; Донец. нац. ун-т. – Донецьк, 2008. – С. 11–12.

² Сухих В. А. Методологические подходы к определению и измерению человеческого капитала в контексте социэкономии / В. А. Сухих, П. И. Блусь // Соціоекономіка : зб. наук. праць. – Донецьк : ІЕП НАНУ, 2010. – С. 30.

³ Лебедєв Є. О. Сутність та ознаки поняття «людський потенціал» / Є. О. Лебедєв // Український географічний журнал. – 2010. – № 1. – С. 38.

⁴ Гузенко Г. М. Людський потенціал: сутність та пріоритетні напрямки розвитку в Україні / Г. М. Гузенко // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди. – 2010. – № 10. – С. 40. – (Серія : Економіка).

певних можливостей й обставин може перетворюватися в творчу роботу, спрямовану на розвиток суспільства й отримання корисного соціально-економічного результату¹. Маючи приблизно такі самі погляди, вважаємо спірним твердження А. Черкасова, який людський потенціал розуміє як «...населення країни, яке використовуючи свої фізичні можливості, розумові здібності, знання, уміння і навички, бере участь у розвитку національного господарства в економічній, соціокультурній, освітній і екологічній сферах»². На нашу думку, населення виступає у ролі носія людського потенціалу.

Отже, основою дефініції «людський капітал» є процес здійснення грошових інвестицій у розвиток професійних якостей людини з метою їхнього застосування у виробничому процесі. Водночас у формуванні та розвитку людського потенціалу задіяні всі сфери суспільства. Поняття «людський потенціал» відображає можливості людини щодо самореалізації та характеризується, насамперед, соціальним ефектом. Інакше кажучи, поняття людського потенціалу є більш багатограним, його неможливо виразити у вартісних затратах здобутих навичок та умінь.

Досліджуючи досягнення сучасної епохи у розвитку людини та її праці, Р. Яковенко доречно зауважив, що зростання людського потенціалу забезпечує підвищення продуктивності праці, удосконалення виробничих та суспільних відносин; впровадження результатів НТП вивільняє час, який людина раніше витратила на працю, і дає змогу використовувати його з метою зростання та відтворення економічних, психологічних і соціально-культурних рис особистості³. Водночас людський потенціал залежить від двох груп чинників: суспільних та особистісних. Першу групу чинників можна назвати зовнішніми, вони характеризують умови, які створюються у суспільстві для розвитку, збереження і використання людського потенціалу. Друга група – це внутрішні чинники, які характеризують ціннісно-мотиваційне підґрунтя людського потенціалу. Передусім від людини (її цінностей, потреб, бажань і прагнень) залежить,

¹ Козарезенко Л. В. Державне регулювання розвитку людського потенціалу в контексті політики підвищення якості життя населення / Л. В. Козарезенко // Економіка розвитку. – 2014. – № 1. – С. 59.

² Черкасов А. В. Механізми інфраструктурного забезпечення соціально-економічного розвитку регіонів України: проблеми теорії та практики : моногр. / А. В. Черкасов. – Херсон : Грінь Д. С., 2012. – С. 142.

³ Яковенко Р. В. Відтворення людського потенціалу в умовах трансформаційної економіки : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.01 / Р. В. Яковенко ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2011. – С. 14.

чи використає вона повною мірою свою якісну освіту, хороше здоров'я і фінансові можливості. Саме від ціннісно-мотиваційної складової залежатиме, чи використовуватиме людина свій потенціал на користь суспільства, чи ні¹.

Таким чином, концепція розвитку людського потенціалу базується на тому, що держава забезпечує не стільки рівність споживання, скільки рівність можливостей, насамперед у сфері освіти, задовольняє необхідний мінімум потреб в охороні здоров'я, гарантує безпеку особистості загалом, а також відповідає за створення умов, які сприяють ефективному соціально-економічному розвитку. Водночас доводиться констатувати, що накопичення невирішених проблем у соціальній та економічній сферах України стримує покращення кількісних і якісних параметрів людського потенціалу, умов та можливостей парадигми його формування.

Надзвичайно важливою для людського розвитку є можливість його вимірювання та моніторингу. Підхід, основою якого є можливості людини, дає змогу використовувати як показники розвитку те, що індивід може зробити, а не лише те, що він може купити.

Динаміка темпів приросту ВВП не відображає реального рівня суспільного розвитку. Відповідно міжнародні організації, зокрема Програма розвитку ООН (ПРООН) та Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР), наполегливо рекомендують використовувати Індекс розвитку людського потенціалу (ІРЛП), що враховує досягнення певної країни за такими критеріями:

- здоров'я, що визначається показником очікуваної тривалості життя при народженні;
- доступ до освіти;
- рівень життя, що вимірюється величиною реального ВВП на одну особу, розрахованого за паритетом купівельної спроможності.

У кожній із цих змінних відображаються можливість і здатність людини робити власний вибір, тобто обирати такий спосіб життя, який найбільше відповідає її інтересам і потребам.

Індекс розвитку людського потенціалу (ІРЛП) дає загальну характеристику спільного впливу на людський потенціал найбільш важливих соціально-економічних процесів. Індекс розвитку людського

---

¹ Поспелова Т. В. Дослідження методик розрахунку індексу людського потенціалу: проблеми та перспективи / Т. В. Поспелова // Вісник Академії митної служби України. – 2010. – № 2. – С. 103. – (Серія : Державне управління).

потенціалу (ІРЛП) у науковій літературі називають також індексом людського розвитку (ІЛР)¹. Цей індекс був розроблений у 1990 р. фундаторами концепції людського розвитку Махбубом уль Хаком та Амартія Сеном. Махбуб уль Хак вважав, що «...люди часто цінують досягнення, що взагалі або безпосередньо не відображаються у показниках зростання чи доходів, наприклад, ширший доступ до знань, краще харчування та медичне обслуговування, безпечне житло, низький рівень злочинності та вуличного насильства, задоволення дозвіллям, політичні та культурні свободи, відчуття залучення до життя громадян»².

Науковцями Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи Національної академії наук України і фахівцями Державної служби статистики України розроблено Методику вимірювання регіонального людського розвитку³, яка застосовується для оцінки стану регіонального людського розвитку та дослідження чинників, які на нього впливають з метою модернізації політики соціально-економічного розвитку регіонів. Регіональний індекс людського розвитку охоплює 33 показники, що згруповані у такі блоки: 1) відтворення населення; 2) соціальне становище; 3) комфортне життя; 4) добробут; 5) гідна праця; 6) освіта.

З огляду на вищезазначене необхідно наголосити на тому, що не лише соціально-економічні процеси впливають на людський потенціал, а безпосередньо сам людський потенціал також впливає на рівень як соціального, так й економічного розвитку держави (рис. 1.1).

Як стверджують В. Сухих та П. Блусь, людський потенціал можна розглядати як кінцеву оцінку ефективності й результативності соціально-економічного та політичного розвитку суспільства⁴.

Концепція людського потенціалу пропонує такі способи оптимізації зв'язку між економічним зростанням та людським розвитком: по-перше,

---

¹ Радченко Л. П. Людський розвиток: еволюція концепції та пріоритетні напрями реалізації в національній економіці України / Л. П. Радченко // Вісник Національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого. – 2011. – № 2 (5). – С. 70.

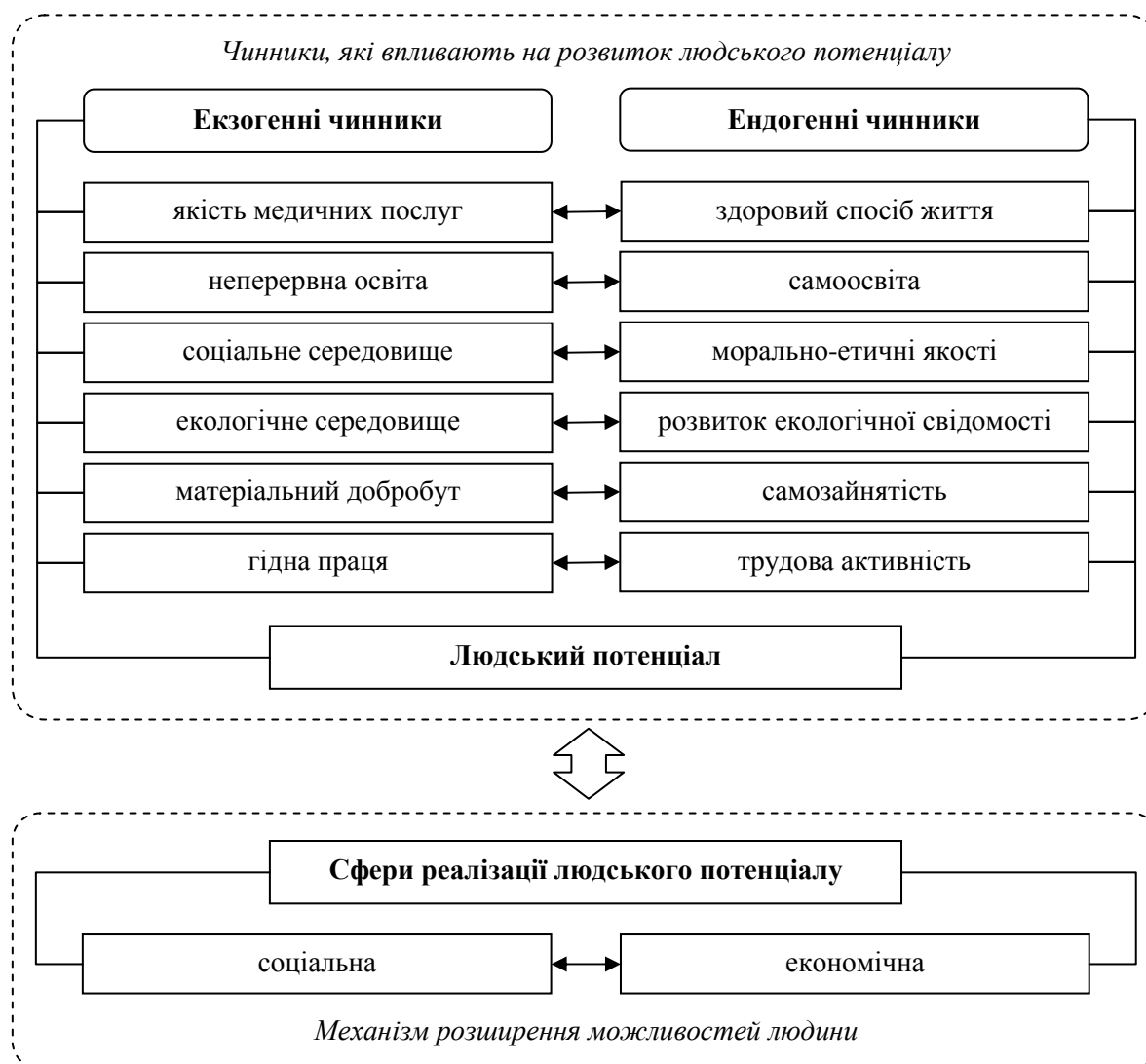
² Національна доповідь про людський розвиток 2011. Україна: на шляху до соціального залучення [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.undp.org.ua/files/ua_95644NHDR_2011_Ukr.pdf.

³ Методика вимірювання регіонального людського розвитку : затверджена рішенням Президії НАН України та колегії Державної служби статистики України № 123-м від 13.06.2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.idss.org.ua.

⁴ Сухих В. А. Методологические подходы к определению и измерению человеческого капитала в контексте социэкономии / В. А. Сухих, П. И. Блусь // Соціоекономіка : зб. наук. праць. – Донецьк : ІЕП НАНУ, 2010. – С. 31.

наращення інвестицій в освіту, охорону здоров'я, професійну підготовку, що сприяє реалізації здібностей людей, їхній активній участі у суспільному виробництві та розподілі благ; по-друге, справедливий розподіл доходу та багатства, що забезпечує матеріальну основу розвитку людського потенціалу менш конкурентоспроможних груп населення; по-третє, досягнення ретельної збалансованості соціальних витрат, що суттєво зміцнює економічну базу соціальної сфери суспільства; по-четверте, розширення можливостей людей здійснювати свій вибір у політичній, соціальній та економічній сферах¹.

Рис. 1.1. Взаємозв'язок людського потенціалу та соціально-економічного розвитку держави

Джерело: розроблено автором.

¹ Черкасов А. В. Механізми інфраструктурного забезпечення соціально-економічного розвитку регіонів України: проблеми теорії та практики : моногр. / А. В. Черкасов. – Херсон : Грін Д. С., 2012. – С. 303.

Аналізуючи чинники формування людського потенціалу, можна виділити три групи проблем, наявність яких безпосередньо впливає на соціально-економічну політику держави.

Оскільки сьогодні в умовах суспільно-політичної та економічної кризи в Україні важливою проблемою є низький рівень доходів громадян, то до першої групи належать проблеми, що впливають на рівень життя населення. Основне завдання держави у цьому напрямку – забезпечення зростання добробуту людей шляхом збільшення платоспроможного попиту. Слід також розробити прозору систему соціальних стандартів відповідно до європейських вимог.

Наступну групу, на наш погляд, формують проблеми, пов'язані з такою важливою сферою національних інтересів, як освіта. Освіта є тим економічним інститутом, котрий здійснює регулювання процесів виробництва, обміну й розподілу освітнього продукту¹. Однак сьогодні система вітчизняної освіти суттєво відстає від світових вимог і потребує змін. Актуальною проблемою є недостатня ефективність механізму її державного фінансування. Розподіл бюджетних коштів, як правило, ґрунтується на обсягах асигнувань, виділених освітньому закладу у попередні роки, із додаванням коштів на нові витрати та з урахуванням інфляції. Цей підхід до фінансування освіти не створює в установах стимулів ефективного використання державних фінансових ресурсів, оскільки їхні обсяги не пов'язані з якісними результативними показниками та характеристиками діяльності навчального закладу, що мають на кожному рівні системи освіти своє специфічне вираження. Отже, фінансування освітньої галузі має здійснюватися при збереженні масштабів або певному рівні бюджетних асигнувань навчальних закладів незалежно від результативних показників їхньої діяльності з можливим додатковим виділенням коштів з бюджету при поліпшенні якості роботи навчальних закладів². Така схема виділення асигнувань стимулюватиме навчальні заклади до надання якісних освітніх послуг, що сприятиме сталому демократичному розвитку суспільства, зміцненню міжнародного

---

¹ Астахова К. В. Розвиток інститутів освітньої сфери у трансформаційній економіці : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.01 / К. В. Астахова ; Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Х., 2007. – С. 6.

² Сахненко О. І. Сучасні механізми державного фінансування системи освіти [Електронний ресурс] / О. І. Сахненко // Режим доступу : http://archive.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/znptdau/2012_2_6/18-6-25.pdf.

авторитету держави, створенню умов для самореалізації кожної особистості.

Унікальні знання та здібності людей, вміння адаптуватися до викликів сьогодення, висока кваліфікація і компетентність відображають рівень розвитку людського потенціалу та є основою підвищення добробуту населення країни.

Сьогодні важливим є розуміння того, що взаємозв'язок економічних і соціальних чинників не лише забезпечує ширші можливості для задоволення соціальних потреб, а й сприяє стабільній економічній активності. Інвестиції у соціальну сферу є важливою складовою економічного розвитку. Задоволення суспільних потреб є тією віддачею, що з державних витрат створює інвестиційний ресурс.

Третю групу становлять проблеми, пов'язані з найбільшою суспільною цінністю – здоров'ям людей та умовами його формування. Кожна цивілізована держава має усвідомлювати цінність здоров'я населення та соціально-економічну ефективність інвестицій в охорону здоров'я. Стратегія Всесвітньої організації охорони здоров'я у XXI сторіччі окреслює основні вектори фінансування здоровоохоронної діяльності, що мають бути спрямовані на забезпечення рівноправності, справедливості та стабільності. Відповідно до Люблінської хартії з реформування системи охорони здоров'я (1996 р.), схваленої представниками всіх європейських країн, у питаннях фінансування або надання такого суспільного блага, яким є охорона здоров'я, немає і не може бути місця необмеженому і безконтрольному пануванню ринкових принципів.

Важливим завданням сучасного періоду розвитку охорони здоров'я України є досягнення ефективного використання наявних фінансових ресурсів. Слід окреслити напрями, які допоможуть реалізувати визначене завдання. До таких напрямів доцільно зарахувати:

- забезпечення раціонального фінансування закладів охорони здоров'я, посилення контролю за дотриманням вимог законодавства у цій сфері;
- оптимізацію організаційної структури медичних закладів;
- підвищення якості медичних послуг;
- запровадження науково обґрунтованої медичної практики;
- організацію надання медичної допомоги, орієнтованої на пацієнта.

Водночас потрібно зауважити, що формування здоров'я населення відбувається в умовах катастрофічного погіршення якості життєвого середовища. З огляду на це важливого значення необхідно надати охороні навколишнього природного середовища та забезпечити населення від негативного впливу забрудненого довкілля. Природне середовище має бути придатним для життєдіяльності нинішніх і майбутніх поколінь.

Підсумовуючи, зазначимо, що присутність соціальних та економічних чинників у процесах формування, розвитку і використання людського потенціалу дає можливість небезпідставно вважати людський потенціал основним критерієм соціально-економічного розвитку держави. Разом з тим, людський потенціал відображає рівень соціалізації економічної складової функціонування суспільства. Інакше кажучи, людський потенціал є людським виміром соціально-економічних процесів.

1.2. Формування парадигми сталого людського розвитку

Універсальна парадигма розвитку впливає з факту, що будь-який рух насамперед є хвилиною з універсальною структурою, оскільки вона фіксує висхідну і низхідну гілки, а також точки максимуму, мінімуму і нулі функції¹. В такому контексті сьогодні маємо альтернативу: деградація, стагнація, занепад і крах у всіх сферах або перехід до суспільства, що культивує високі моральні цінності, якість життя та гармонійний динамічний розвиток людини, природи і техносфери.

Сьогодні людство пройшло шлях до цивілізованого розвитку. У 70-ті рр. ХХ ст. сформувалася концепція сталого розвитку як логічний перехід від здобутих наукових знань щодо екології планети та бурхливого соціально-економічного прогресу. Достатньо очевидним виявилось те, що вирішення кризових ситуацій у сфері охорони навколишнього природного середовища не може замикатися на рівні держав, а вимагає взаєморозуміння та активної співпраці на міжнародному рівні. З цією метою Організація Об'єднаних Націй у 1972 р. (Стокгольм, Швеція)

---

¹ Вознюк А. В. Універсальна парадигма розвитку / А. В. Вознюк. – Житомир : ОИСЗ, 2007. – С. 4.

провела конференцію, присвячену екологічним питанням, у результаті якої була прийнята Декларація з проблем навколишнього середовища людини. Таким чином, світове товариство визнало необхідність вирішення екологічних проблем на загальнодержавному рівні. На цій основі країнами – членами Організації економічного співробітництва та розвитку було прийнято більше 30-ти важливих національних законів у сфері охорони навколишнього природного середовища.

У 1983 р. з ініціативи Генерального секретаря Організації Об'єднаних Націй була створена спеціальна та незалежна Міжнародна комісія з питань навколишнього середовища та розвитку під керівництвом відомого політичного діяча Норвегії п. Г.-Х. Брундтланд. У доповіді «Наше спільне майбутнє», яку ця комісія представила у 1987 р., були розроблені теоретико-методологічні засади концепції сталого розвитку. В цьому документі зазначалося, що сталий розвиток – це розвиток, який задовольняє потреби теперішнього часу, але не ставить під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти власні потреби. Він охоплює два основних поняття: 1) поняття «потреба», зокрема це стосується потреб, забезпечення яких необхідне для існування бідних людей у світі, які мають бути предметом першочергового пріоритету; 2) поняття «обмеження», внаслідок застосування якого стан розвитку технологій та організації суспільства зумовлюється здатністю навколишнього середовища задовольняти нинішні та майбутні потреби¹. Це означає, що сталий розвиток зумовлений двома чинниками – базовими потребами людей та фізичним обмеженням зростання експлуатації природних ресурсів, які взаємопов'язані. Вважається, що саме вивчення меж цього зростання дасть змогу підійти до вирішення таких глобальних екологічних проблем, актуалізованих вищезгаданою комісією, як глобальне потепління та виснаження озонового шару. Разом з цим, у доповіді констатовалося, що існуючі інституційні можливості та процес прийняття рішень як на міжнародному, так і на національному рівнях, не дають змоги вирішити проблеми сталого розвитку.

Висновки, зроблені комісією під керівництвом Г.-Х. Брундтланд, є основою роботи конференції Організації Об'єднаних Націй з навколишнього середовища і розвитку в Ріо-де-Жанейро у 1992 р., в якій

---

¹ Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.un-documents.net/wced-ocf.htm>.

взяли участь глави та представники урядів більше 170 держав світу. Саме тут відбулося проголошення сталого розвитку (sustainable development) загальносвітовою стратегією і перед державами постало завдання щодо розробки його національних орієнтирів. Було вказано на необхідність встановлення балансу між задоволенням сучасних потреб людства та захистом інтересів майбутніх поколінь, враховуючи їхню потребу в безпечному і здоровому довкіллі. На цій конференції також розглядалися навколишнє середовище і соціально-економічний розвиток як взаємопов'язані та взаємозалежні сфери. У підсумковому документі «Порядок денний на XXI століття» («Agenda-21») визначено, що необхідним є гармонійне досягнення високої якості навколишнього середовища, забезпечення здорової економіки для всіх народів світу, задоволення потреб людей та збереження сталого розвитку протягом тривалого періоду. У зазначеному документі висвітлювалася програма міжнародного співробітництва за окресленими напрямками.

Важливим документом, що був затверджений резолюцією Генеральної асамблеї у 2000 р. та підписаний Президентом України, стала Декларація тисячоліття Організації Об'єднаних Націй, в якій особлива увага приділялася боротьбі з бідністю та охороні навколишнього природного середовища¹. Зміст цієї Декларації є підставою прийняття визнаних світовою спільнотою, у тому числі й Україною, Цілей розвитку тисячоліття – восьми глобальних цілей, яких мають досягти країни-підписанти до 2015 р.: подолання абсолютної бідності та голоду; забезпечення загального доступу до освіти; забезпечення гендерної рівності та прав і можливостей жінок; скорочення дитячої смертності; поліпшення системи охорони здоров'я матерів; обмеження поширення ВІЛ-інфекції / СНІДу та туберкульозу і започаткування тенденції до скорочення їхніх масштабів; забезпечення сталого розвитку довкілля; формування глобального партнерства для розвитку.

Вищезазначені цілі були адаптовані для України у 2003 р. та переглянуті у 2010 р. У результаті сформульовано 7 цілей, 15 завдань і 33 індикатори для оцінки ступеня їхньої реалізації. До вітчизняних цілей віднесено: подолання бідності; забезпечення якісної освіти впродовж життя; забезпечення гендерної рівності; зменшення дитячої смертності;

---

¹ Декларація тисячелетия Организации Объединенных наций [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_621.

поліпшення здоров'я матерів; обмеження поширення ВІЛ-інфекції / СНІДу та туберкульозу і започаткування тенденції до скорочення їхніх масштабів; сталий розвиток довкілля.

У 2002 р. у Йоханнесбургзі (ПАР) пройшов Всесвітній саміт зі сталого розвитку, на якому було усвідомлено розуміння того, що для вирішення низки нагальних проблем людства необхідно постійно вживати практичні заходи. У цьому контексті конкретизовано положення «Порядку денного на ХХІ століття» та розроблено План виконання рішень Всесвітньої зустрічі на вищому рівні зі сталого розвитку. На саміті поряд з екологічними розглядалися також соціальні й економічні питання. Пріоритетне місце відводилося вирішенню соціальних проблем з метою досягнення сталого розвитку, а саме викоріненню бідності, розвитку охорони здоров'я та освіти. Разом із цим, була висунута вимога щодо забезпечення ширшої участі всіх зацікавлених сторін у визначеному напрямку, в тому числі міжнародних фінансових інститутів

Через двадцять років після історичної зустрічі у Ріо-де-Жанейро Організація Об'єднаних Націй провела ще одну глобальну конференцію, відому як «Ріо+20». Результатом роботи заходу стала резолюція, прийнята Генеральною асамблеєю «Майбутнє, якого ми прагнемо» (2012 р.). Її основу становило визнання необхідності подальшого просування ідеї сталого розвитку на всіх рівнях й інтеграції його економічної, соціальної та екологічної складових, врахування взаємозв'язку останніх з метою досягнення цілей сталого розвитку в усіх його аспектах. У документі зазначалося, що основна роль у просуванні ідеї сталого розвитку належить органам виконавчої та законодавчої влади на всіх щаблях. Прозвучав також заклик до країн – у процесі здійснення розподілу ресурсів відповідно до національних пріоритетів і потреб враховувати цілі сталого розвитку. Наголошено, що основним завданням є боротьба з корупцією і рухом незаконних фінансових ресурсів як на національному, так і на міжнародному рівнях. Адже саме корупція є істотною перепорою для ефективної мобілізації та розподілу ресурсів. Вона поглинає кошти, призначені для реалізації заходів щодо викорінення бідності, боротьби з голодом та забезпечення сталого розвитку загалом¹. Разом з тим, необхідно зазначити, що у сучасній ситуації очікуваного результату не

---

¹ Resolution adopted by the General Assembly on 27 July 2012 (A/RES/66/288) – The future we want [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://srsg.violenceagainstchildren.org/sites/default/files/documents/docs/A_RES_66_288_EN.pdf.

було досягнуто. Якщо врахувати значні часові та фінансові витрати, спрямовані на підготовку та проведення цієї конференції, вважаємо, що більший ефект дало б їхнє цільове спрямування відповідно до окреслених пріоритетів сталого розвитку.

Підтримуючи позицію багатьох вітчизняних учених зауважимо, що науковим підґрунтям концепції сталого розвитку є концепція ноосфери, висунута академіком В. Вернадським у середині ХХ ст.

У праці «Біосфера і ноосфера» (1944 р.) український вчений акцентував, що еволюційний процес створив нову геологічну силу – наукову думку соціального людства. Адже в останні тисячоліття спостерігається інтенсивний вплив цивілізованого людства на зміну біосфери¹.

Так, сьогодні людство пишається своїми науково-технічними відкриттями. Однак учені застерігають, що через використання людьми потужних сил руйнується біосфера, порушується баланс природних процесів. Час від часу планету покривають зони екологічного лиха. У цьому контексті В. Вернадський зазначає, що під впливом наукової думки і людської праці біосфера переходить у новий стан – ноосферу². «Історичний процес на наших очах докорінно змінюється. Вперше в історії людства інтереси народних мас – усіх і кожного – та вільної думки особистості визначають життя людства, є мірилом його уявлень про справедливість. Людство загалом стає потужною геологічною силою. І перед ним, перед його думкою і працею постає питання про перебудову біосфери в інтересах вільно мислячого людства як єдиного цілого. Цей новий стан біосфери, до якого ми, не помічаючи цього, наближаємося, і є «ноосфера» (від грецьк. «ноо» – розум, «сфера» – оболонка Землі)»³.

Таким чином, у ноосферній концепції В. Вернадського простежується ідея збалансованого розвитку соціальної, екологічної та економічної сфер суспільства, у центрі якого перебуває людина зі своїми потребами та можливостями. «Ноосфера є новим геологічним явищем на нашій планеті. У ній вперше людина постає могутньою геологічною силою. Перед нею відкриваються найширші творчі можливості»⁴.

¹ Вернадский В. И. Биосфера и ноосфера / В. И. Вернадский ; сост. Н. А. Костяшкин, Е. М. Гончарова. – М. : Айрис-пресс, 2004. – С. 255.

² Там само. – С. 255.

³ Там само. – С. 482–483.

⁴ Там само.

Загалом заслуга В. Вернадського полягає у тому, що в центр системи ноосферного світогляду він поставив людство з конкретною системою нагальних матеріальних практичних потреб й інтересів виживання сучасного та майбутніх поколінь. Цим учений наголосив, що розумна людська діяльність є визначальним чинником розвитку. «Гармонійний взаємозв'язок усіх структурних складових ноосфери – людства, суспільних систем, наукових знань, техніки й технологій в єдності з біосферою є основою її стійкого існування й розвитку»¹.

Отже, саме ноосферна ідея має стати базовою у процесі подальшого розвитку України. Ноосфера є соціоприродною системою, в якій планетарне гуманістичне управління реалізується морально-справедливим розумом людини і глобальним інтегральним інтелектом. Водночас критерієм рівня розвитку і якості життя особистості є гуманістичні цінності та знання людини, яка живе в гармонії з довколишнім соціальним і природним середовищем².

Загальнолюдську парадигму сталого розвитку вчені розуміють як настання новітнього етапу розвитку людства, у процесі котрого окремі держави та світове співтовариство загалом зорганізують скоординовану діяльність, що забезпечить повну нейтралізацію сукупності негативних соціальних, економічних й екологічних диспропорцій, нагромаджених у суспільстві та навколишньому середовищі; створення умов, які запобігають появі цих диспропорцій³. На думку І. Брижань, теорія сталого розвитку є альтернативною до парадигми економічного зростання, оскільки остання ігнорує екологічну небезпеку⁴. Досліджуючи ідеї сталого розвитку, І. Корчак зазначає, що вони виникають як альтернатива недостатньо організованому і керованому суспільному розвитку в усіх сферах людської життєдіяльності. Приходить розуміння, що подальше слідування його траєкторією призводить до безвиході. На порядок денний світового розвитку виходить імператив пошуку виходу з такого

---

¹ Національна парадигма сталого розвитку України / за заг. ред. акад. НАН України, д. т. н., проф., засл. діяча науки і техніки України Б. Є. Патона. – К. : Держ. установа «Ін-т економіки природокористування та сталого розвитку Нац. акад. наук України», 2012. – С. 6.

² Воронкова В. Г. Формування антропологічної парадигми політичного менеджменту в умовах глобалізації / В. Г. Воронкова // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. – 2008. – Вип. 34. – С. 31.

³ Перглер Т. Фундаментальні засади стійкого людського розвитку [Електронний ресурс] / Тетяна Перглер. – Режим доступу : <http://www.ird.npu.edu.ua/files/pergler.pdf>.

⁴ Брижань І. А. Умови та чинники переходу України до моделі сталого розвитку / І. А. Брижань // Вісник Полтавської державної аграрної академії – 2013. – № 1. – С. 130.

становища, визначення шляхів переходу на засади сталості в усіх галузях суспільного управління¹. Водночас А. Височина вважає, що сталий розвиток передбачає реалізацію таких самих цілей, як і соціально-економічний, однак досягнення результатів здійснюється на більш поміркованій, виваженій та соціально-відповідальній основі з урахуванням не лише потреб сучасних членів суспільства, а й майбутніх поколінь².

Збагачуючи методологію дослідження, М. Хвесик та І. Бистряков у зазначеному вище контексті пояснюють проблему сталого розвитку з позиції її просторової організації. Важливого значення науковці надають чиннику професійного, наукового і проектного відображення тенденцій соціально-економічних трансформацій, які суттєво впливають на визначення форм організації населення. Розглядаючи концепт сталого розвитку з позиції форми та змісту – одвічної суперечності, що потребує пошуку способів їхньої гармонізації, – вчені вважають, що для зазначеного концепту змістом є характер соціально-економічних відносин, а формою – простір для управління екологоорієнтованим господарюванням³.

З'ясовуючи правові засади концепції сталого розвитку, Н. Янчук визначає його як керований стабільний соціально-економічний розвиток, який не порушує природної основи, а спрямований на виживання і неперервний прогрес суспільства у межах господарської ємності біосфери⁴.

У своєму дослідженні Л. Орешняк зазначає, що сталим є такий розвиток, котрий супроводжується появою як кількісних, так і якісних зрушень в економіці, які приводять до зниження техногенного навантаження на навколишнє природне середовище та підвищення рівня

---

¹ Корчак І. Архетипова складова сталого розвитку суспільства / І. Корчак // Публічне управління: теорія та практика. – 2013. – С. 214.

² Височина А. В. Дослідження сутності поняття «фінансовий потенціал регіону» у контексті трансформації національної економіки / А. В. Височина // Сборник научных трудов SWorld. – 2012. – Вип. 4, т. 28. – С. 92.

³ Хвесик М. Парадигмальний погляд на концепт сталого розвитку України / М. Хвесик, І. Бистряков // Економіка України. – 2012. – № 6. – С. 6.

⁴ Янчук Н. Д. Правове забезпечення концепції сталого розвитку сучасної держави: теоретико-компаративістський аналіз : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Н. Д. Янчук ; Одес. нац. юрид. акад. – Одеса, 2009. – С. 10.

добробуту окремо взятого індивіда і суспільства загалом¹. За логікою Є. Борщука, суть концепції сталого розвитку полягає в тому, що людина спроможна використовувати природу, не руйнуючи при цьому усталених взаємозв'язків компонентів природного середовища. Людина на основі саморозвитку і самоорганізації, здатна не тільки забезпечувати свою життєдіяльність, а й постійно накопичувати інформацію про природне і соціальне середовище, що дає змогу суспільству успішно вирішувати проблеми, які постійно виникають у процесі соціальної еволюції².

Основними критеріями сталого розвитку В. Куценко вважає: 1) забезпечення мінімальних витрат під час досягнення результатів діяльності; 2) здатність зберігати на достатньому рівні основні показники ефективності в разі зміни завдань; 3) досягнення цілей окремих галузей, економіки загалом при зміні параметрів діяльності (результативності); 4) забезпечення оптимального впливу управління на кінцеві результати діяльності³.

Важливим аспектом політики сталого розвитку, що виділяється науковцями, є її принципи. В. Шевчук вважає, що до останніх слід зарахувати: визнання життєвих сил кожної людини, родини, держави та суспільства загалом найвищими цивілізаційними цінностями; розуміння сталості розвитку суспільства в контексті якісних змін; окреслення філософських векторів на основі культурних, духовних і моральних цінностей; екологічне відновлення природних об'єктів, зменшення техногенного навантаження на них і консолідація⁴.

У процесі обґрунтування ідеї сталого людського розвитку, І. Бідзюра зазначає, що стійкий розвиток як форма загальнопланетарного осмислення єдності світу та його природно-ресурсного потенціалу має ґрунтуватися на принципах комплексності та системності; гармонійності руху всіх складових; спрямованості на людину як на центральний суб'єкт й об'єкт такого розвитку; екологізації господарської та соціальної діяльності

---

¹ Орешняк В. Л. Структурні зрушення в сучасній економіці при переході до сталого розвитку : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.01 / В. Л. Орешняк ; Держ. вищ. навч. закл. «Київ. нац. економ. ун-т ім. Вадима Гетьмана». – К., 2013. – С. 6–7.

² Борщук Є. М. Теоретико-методологічні основи системного аналізу сталого розвитку еколого-економічних систем : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.06 / Є. М. Борщук ; Нац. лісотехн. ун-т України. – Л., 2009. – С. 20–21.

³ Куценко В. І. Стратегія сталого розвитку крізь призму соціогуманітарної сфери / В. І. Куценко // Вісник Національної академії наук України. – 2012. – № 1. – С. 80.

⁴ Шевчук В. Я. Формування інноваційної моделі сталого розвитку України в посткризовий період / В. Я. Шевчук // Економічний часопис-XXI. – 2010. – № 1–2. – С. 7.

людини та раціоналізації природокористування і відновлення порушених екосистем на мікро- і макрорівнях¹. Виокремлюючи такі основні принципи сталого розвитку, як збереження ресурсного потенціалу, гармонізація різних сторін суспільного життя та відповідальність сьогоденного покоління перед нащадками, Л. Гладченко стверджує, що універсальним інструментом сприяння сталому розвитку за всіма його складовими в контексті зазначених принципів можуть бути урядові фінанси².

Слушною є думка М. Деркача, який стверджує, що серед основних аспектів сталого розвитку доцільно виділити фінансовий, оскільки всі заходи щодо стимулювання й забезпечення еколого-економічного розвитку держави пов'язані із значними витратами, а пошук необхідних джерел і механізмів їхнього фінансування стає важливим й актуальним питанням. Вчений переконує, що забезпечення сталого розвитку держави та її регіонів можливе тільки за наявності ефективних механізмів і джерел фінансування³.

Досліджуючи особливості сталого розвитку на рівні регіону, В. Поліщук розуміє його як процес постійних трансформацій якісних і кількісних властивостей регіональної соціо-еколого-економічної системи, метою котрого є забезпечення динамічної рівноваги між суспільством, економікою та довкіллям, що сприяє добробуту нинішніх і майбутніх поколінь⁴. Вивчаючи питання забезпечення сталого розвитку мезоекономічного рівня, А. Орлов визначає сталий розвиток як тип розвитку складної, багатокomпонентної системи, що передбачає не тільки підтримку системи в стані динамічної рівноваги, але і її цілеспрямований розвиток на основі використання наукових та технічних досягнень у напрямку забезпечення стабільного й ефективного функціонування для інтересів сучасного та майбутнього поколінь⁵.

¹ Бідзюра І. Філософське обґрунтування ідеї сталого людського розвитку [Електронний ресурс] / І. Бідзюра. – Режим доступу : <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/pidruchniku/21/21.pdf>.

² Гладченко Л. П. Фінансові інструменти впливу уряду на сталий розвиток суспільства / Л. П. Гладченко // Економіка: теорія та практика. – 2013. – № 2. – С. 59.

³ Деркач М. І. Становлення парадигми фіскальної децентралізації державного управління у контексті забезпечення сталого розвитку України : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.03 / М. І. Деркач ; Дніпропетр. нац. ун-т ім. О. Гончара. – Д., 2011. – С. 15.

⁴ Поліщук В. Г. Стимулювання сталого розвитку регіону : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.05 / В. Г. Поліщук ; Луц. нац. техн. ун-т. – Луцьк, 2010. – С. 18.

⁵ Орлов А. В. Теоретичні основи сталого розвитку функціонування мезоекономічних систем : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.01 / А. В. Орлов ; Донец. нац. ун-т. – Донецьк, 2010. – С. 15.

Акцентуючи увагу на екологічній складовій, О. Кубатко доводить, що сталий розвиток країни неможливий без еколого-економічної конвергенції регіонів, яку розуміє як вирівнювання економічного та екологічного потенціалів територій на основі перерозподілу фінансових ресурсів з метою стимулювання екологічно сталого розвитку¹.

О. Козьменко вважає, що поняття «сталий розвиток» слід визначати як сучасну концепцію розвитку суспільства, основою якої є гармонійне поєднання економічних законів із діяльністю щодо забезпечення охорони навколишнього середовища та безпеки людства². Подібну ідею висловлює Т. Галушкіна, зазначаючи, що сталий розвиток є системою погоджених заходів управлінського, економічного, соціального, природоохоронного характеру, спрямованих на функціонування суспільних відносин та заснованих на довірі, партнерстві, солідарності, консенсусі, етичних цінностях, безпечному навколишньому середовищі, національних джерелах духовності³.

Очевидно, що вищезазначене сукупно відображає важливі аспекти концепції сталого розвитку. Однак хочемо звернути увагу на те, що в контексті розбудови держави існує потреба пошуку реальних важелів для подолання відходу суспільної свідомості від авторитарно-тоталітарних підходів до людини, яка була «гвинтиком», «фактором», «річчю», і переходу до гуманних суспільних процесів, у центрі яких була б людина, її родова, загальнолюдська сутність, свобода особистості, її самоактуалізація⁴. Адже інвестиції в людський потенціал і забезпечення умов для його ефективного застосування створюють альтернативу руйнуючому природу економічному зростанню. Саме людина добровільно робить свій вибір на користь більш розумного типу розвитку, змінюючи структуру споживання та виробництва⁵. Акценти розвитку мають

---

¹ Кубатко О. В. Еколого-економічні механізми забезпечення сталого розвитку на рівні регіонів : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.06 / О. В. Кубатко ; Сум. держ. ун-т. – Суми, 2010. – С. 15–16.

² Козьменко О. В. Страховий ринок України у контексті сталого розвитку : моногр. / О. В. Козьменко. – Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2008. – С. 188.

³ Галушкіна Т. П. Економіка природокористування : навч. посіб. / Т. П. Галушкіна. – Х. : Бурун Книга, 2000. – С. 73.

⁴ Воронкова В. Г. Формування антропологічної парадигми політичного менеджменту в умовах глобалізації / В. Г. Воронкова // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. – 2008. – Вип. 34. – С. 36.

⁵ Бідзюра І. Філософське обґрунтування ідеї сталого людського розвитку [Електронний ресурс] / І. Бідзюра. – Режим доступу : <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/pidruchniku/21/21.pdf>.

зміщуватися з винятково економічних і матеріальних на еколого-соціальні та духовно-моральні¹.

Антропоцентричний концепт є основою тлумачення сталого розвитку, за Л. Старченко, яка вважає його розвитком, спрямованим на збереження можливостей біосфери для задоволення людських потреб з метою підвищення якості життя теперішніх і майбутніх поколінь з дотриманням принципів оптимальності та таким, що враховує регіональні особливості формування соціальної, економічної та екологічної компонент². Таким чином, основна мета концепції сталого розвитку ґрунтується на пріоритетах людського життя. Соціальна парадигма розвитку ставить на перше місце людину, її життя та здоров'я, покращення умов життєдіяльності населення. Тільки за рахунок певних позитивних зрушень у цьому плані населення буде здатне адаптуватися до існуючих соціально-економічних й екологічних умов, оволодівати навичками соціальної активності та мобільності, реалізовувати свій людський потенціал³. У цьому контексті О. Амоша та М. Дейч зазначають, що з позиції значущості соціальних чинників сталий розвиток – це прогресивні зміни, спрямовані на безпеку й розвиток теперішніх і майбутніх поколінь на підставі гарантованості гідних, максимально можливих стартових умов для вияву здібностей людини та задоволення її життєвих потреб⁴.

Отже, зауважимо, що основним завданням сталого розвитку, незважаючи на різноманітність визначень, проголошується задоволення людських потреб і прагнень. Його основою є необхідність задоволення найважливіших життєвих потреб людей та надання їм рівних можливостей щодо задоволення своїх стремлінь до кращого життя.

Проаналізувавши науково-теоретичні здобутки двох концепцій – людського розвитку та сталого розвитку, доходимо висновку, що їхнім об'єднуючим компонентом є якість життя людей. У концепції людського розвитку остання є необхідною умовою, а в концепції сталого розвитку –

---

¹ Палапа Н. В. Впровадження концепції сталого розвитку в Україні / Н. В. Палапа // Науковий вісник НЛТУ України. – 2013. – Вип. 23.3. – С. 267.

² Старченко Л. В. Оцінка якості життя населення регіону в умовах сталого розвитку: моногр. / Л. В. Старченко; за заг. ред. І. М. Сотник. – Суми: Сумськ. держ. ун-т, 2010. – С. 15.

³ Наукові засади розробки стратегії сталого розвитку України: моногр. / ІПРЕЕД НАН України, ІГ НАН України, ІППЕ НАН України. – Одеса: ІПРЕЕД НАН України, 2012. – С. 123–124.

⁴ Амоша О. І. Соціальна відповідальність держави за стан людського та сталого розвитку в контексті модернізації рекреаційної сфери України та її регіонів / О. І. Амоша, М. Є. Дейч // Вісник ДІТБ. – 2013. – № 17. – С. 13.

критерієм. Вважаємо також, що вихідними методологічними засадами сталого людського розвитку є розуміння таких основних принципів:

– розширення можливостей, яке передбачає, що розвиток здійснюється зусиллями самих людей, а не лише заради їхніх інтересів. Кожна людина має розширювати свою участь у всіх процесах, що стосуються її власного життя. У сприятливому середовищі людина зможе розвивати свої потенційні здібності та можливості такого розвитку мають розширюватися;

– принцип сталості, тобто забезпечення доступу до можливостей не лише нинішнім, а й майбутнім поколінням. Необхідно поновлювати всі види ресурсів, у тому числі й фінансові, щоб не створювати боргів, які сплачуватимуть майбутні покоління.

Як продовження викладених думок А. Білоусова зауважує, що базовими складовими концепції людського розвитку є розширення можливостей людини, продуктивність, рівність, сталість і безпека¹. Особливий акцент концепції людського розвитку на багатомірність доповнює традиційні підходи до сталості, нагадуючи, що дискусія про те, що зберігати, не менше важлива, ніж про те, як зберігати. Людський розвиток вимагає, щоб люди володіли достатньою свободою і можливостями вибору та могли задовольняти свої потреби, запити, бажання².

Отже, сталість є однією із домінант розвитку людського потенціалу. Сутність сталого людського розвитку полягає в тому, що всі люди є рівноправними щодо можливостей розвитку у даний момент та у майбутньому. У Доповіді про людський розвиток ПРООН у 1994 р. було визначено сталий людський розвиток як такий, що сприяє не лише економічному зростанню, а й справедливому розподілу його результатів; що відновлює навколишнє середовище, а не знищує його; що підвищує рівень відповідальності людей, а не перетворює їх на бездушних виконавців³. Щодо пріоритетності напрямів сталого людського розвитку нашої країни цікавою є думка Є. Савельєва: «Економіка знань – єдина

---

¹ Білоусова А. О. Людський розвиток як домінанта інноваційних перетворень в Україні : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.07 / А. О. Білоусова ; Дон. нац. екон. ун-т. – Донецьк, 2014. – С. 16.

² Human Development Report 2010. The Real Wealth of Nations: Pathways to Human Development [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/270/hdr_2010_en_complete_reprint.pdf.

³ Human Development Report 1994. – N. Y. : Oxford University Press, 1994. – P. 15.

альтернативна модель, реалізація якої має підстави розраховувати на успіх у створенні суспільства загального добробуту. Економіка знань – це унікальна можливість для України ввійти до клубу держав з великою економікою... Знання – це єдина «паличка-виручалочка» для України в її становленні як європейської держави»¹.

Разом з тим, вважаємо, що міждисциплінарне поняття «сталий людський розвиток» потребує ширшого осмислення та наукового обґрунтування. На наш погляд, неможливо обговорювати соціальні, економічні й екологічні проблеми, не беручи до уваги надбання фінансової науки. Адже сьогодні складно знайти хоча б одну сферу людської діяльності, в якій можна було б обійтися без використання фінансових наукових знань.

Водночас треба віддати належне тим небагатьом науковцям, які розширили та у певних аспектах наповнили новим змістом сутність цього поняття. Так, японський вчений С. Хасегава зазначає, що сталий людський розвиток є еволюцією класичної концепції розвитку, тобто акцент змістився з матеріального добробуту держави до благополуччя окремої людини. На відміну від класичного підходу, заснованого на трьох чинниках виробництва (земля, капітал і робоча сила), за новою парадигмою сталого розвитку людського потенціалу в центр висувається людина як основний актор та кінцева мета розвитку². Французький економіст Н. Мансурі-Гілані зауважує, що концепцію сталого людського розвитку доцільно розглядати як безперервний процес соціального прогресу, поліпшення індивідуальних та колективних благ³. Дж. Доббін та Ф. Хезель, досліджуючи проблеми сталого людського розвитку в Мікронезії, зазначають, що ця концепція має базуватися на трьох основних засадах:

- розвиток продуктивних сил, що приводить до соціальних змін;
- захист навколишнього середовища, тобто збереження екосистеми та припинення безмірного розтрачання обмежених природних ресурсів;

---

¹ Савельєв Є. В. Україно-Русь, куди ж несешся ти? Дай відповідь! Слово головного редактора / Є. В. Савельєв // Журнал європейської економіки. – 2007. – Т. 6, № 1. – С. 4–5.

² Hasegawa S. Development cooperation [Електронний ресурс] / Sukehiro Hasegawa, 2001. – Режим доступу : <http://www.humandevlopment.uz/upload/files/HasegawaTheSDparadigm.pdf>.

³ Mansouri-Guilani N. Une nouvelle civilisation pour un développement humain durable [Електронний ресурс] / Nasser Mansouri-Guilani. – Режим доступу : http://www.espaces-marx.net/IMG/pdf/col_Civ_Mansouri_Guilani.pdf.

– людиноцентризм (залучення людей до процесу прийняття рішень; наділення людей відповідними повноваженнями, що сприятиме зміцненню впевненості в їхніх можливостях)¹.

Цікавою для нашого дослідження є думка американського еколога Б. Коммонера, який стверджує, що інтеграція екологічних і соціальних чинників сталого людського розвитку має узгоджуватися з економічними та політичними стратегіями так, щоб досягнути стабільного економічного й соціального зростання у поєднанні з відповідальним піклуванням про навколишнє середовище².

Вітчизняний дослідник Т. Іващенко зауважує, що сталий людський розвиток – це поступове, гармонійне, стабільне, постійне, взаємоузгоджене розширення прав, свобод і можливостей у всіх сферах суспільного життя за умови активної, відповідальної діяльності людей, спрямованої на досягнення такого розвитку, на підтримання ідеалів соціальної справедливості та рівності, в тому числі між поколіннями, й екологічної рівноваги³. Так, основний акцент зроблено на забезпеченні соціальної справедливості та збалансованому розвитку екосистем з метою створення умов для безпечного проживання людей.

Інший український науковець І. Мамонов визначає сталий людський розвиток як систему екзистенціальій (умов проживання, які обирає або створює людина. – прим. О. Т.), що забезпечує наростання повноти життя людини на основі високого рівня задоволення потреб людини і розвитку її якостей та можливостей для сучасного покоління без шкоди для можливості прийдешніх поколінь задовольняти власні потреби⁴. Така позиція автора засвідчує, що відповідальність за життєдіяльність людини покладається винятково на неї саму.

Як можна простежити, в науковому плані теоретичні та практичні питання концепції сталого людського розвитку недостатньо вивчені. Особливо це стосується фінансових аспектів дослідження. В жодному із

---

¹ Dobbin J. Sustainable Human Development in Micronesia [Електронний ресурс] / Jay Dobbin, Francis X. Hezel // Micronesian Counselor. – 1998. – № 21. – Режим доступу : <http://www.micsem.org/pubs/counselor/frames/sushumdevfr.htm>.

² Commoner B. Sustainable human development: why patents are the paramount [Електронний ресурс] / Barry Commoner. – Режим доступу : <http://www.atrip.org/Content/Essays/Roberto%20d%27Erme.pdf>.

³ Іващенко Т. Ю. Сталий людський розвиток: концептуальний підхід / Т. Ю. Іващенко // Ринок праці та зайнятість населення. – 2011. – № 3. – С. 34.

⁴ Мамонов І. Поняття «сталий людський розвиток»: управлінський аспект / І. Мамонов // Державне управління та місцеве самоврядування. – 2013. – Вип. 3. – С. 34.

вищеподаних тлумачень не простежується взаємозв'язок між державою, її фінансовим потенціалом і життєдіяльністю людей, які проживають на її території. На нашу думку, саме цей аспект має відображати розглянуте поняття, оскільки державі відводиться пріоритетна роль у забезпеченні розширення можливостей людини та у створенні безпечних умов для їхнього проживання і праці. З огляду на це необхідно дослідити чинники сталого людського розвитку з урахуванням здобутків сучасної фінансової науки.

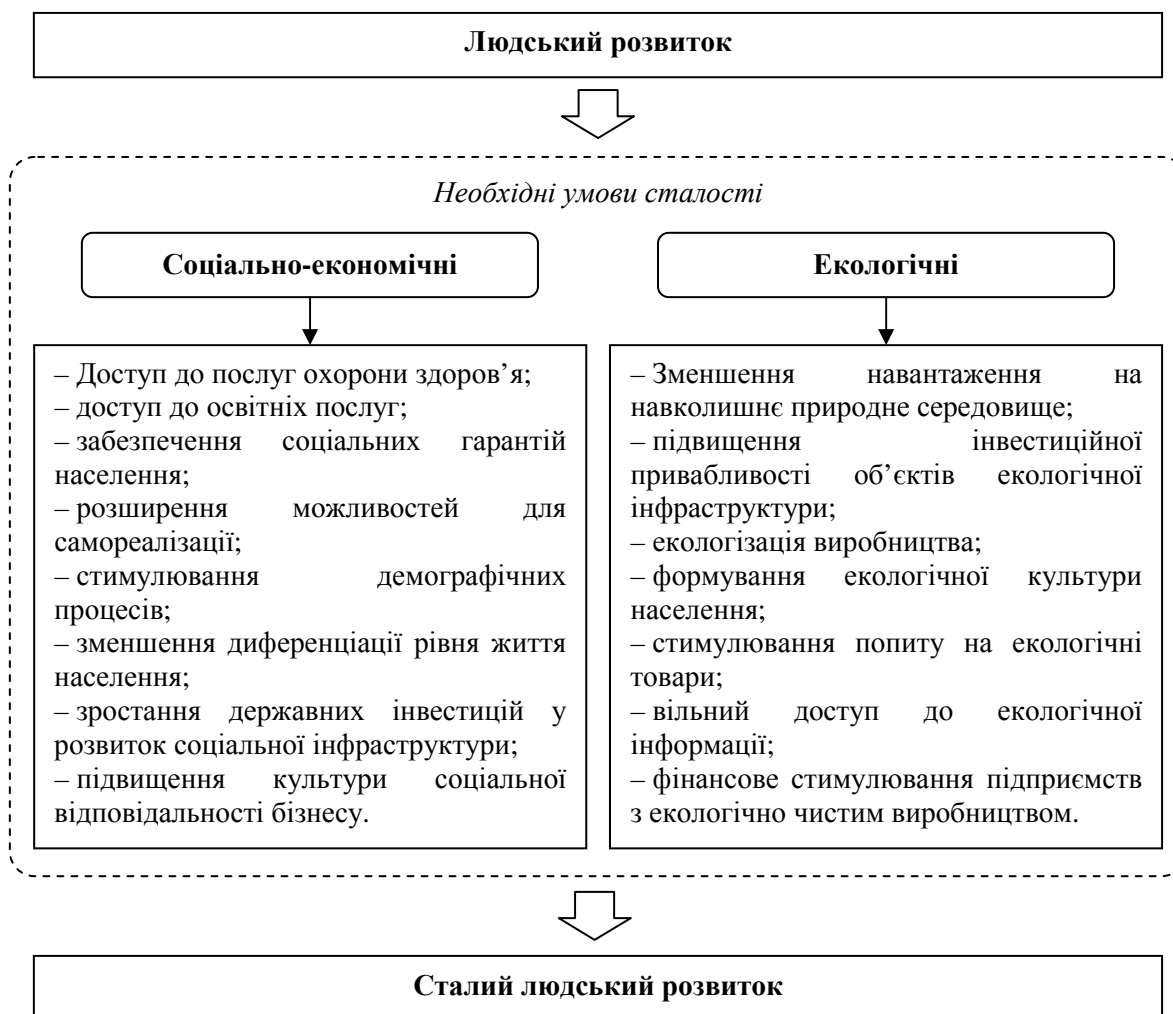
Для того, щоб глибше розкрити багатогранність і специфічність поняття сталого людського розвитку, розглянемо його композиційну структуру. Як підтверджують дані рис. 1.2, поняття «людський розвиток» охоплює всі соціально-економічні аспекти розвитку особистості – від стану здоров'я до економічної свободи. У документах ООН акцентується увага на розвитку людського потенціалу, або людському розвитку, досягнення якого оцінюються не лише за показниками доходів населення, а й за такими критеріями, як очікувана тривалість життя, відсоток грамотності серед дорослого населення та рівень доступу до освіти.

Поняття «сталий розвиток» передбачає гармонійне поєднання екологічної, соціальної та економічної складових. Загалом з екологічної точки зору сталий розвиток має забезпечувати цілісність і життєздатність природного середовища. Метою сталого екологічного розвитку є подолання екологічної кризи та запобігання екологічним ризикам, забезпечення конституційних прав громадян на безпечне для здоров'я і життя навколишнє природне середовище, недопущення дій, які порушують здатності екосистем до саморегулювання і самовідновлення¹. Природно-ресурсний потенціал держави необхідно розглядати як фундамент життя, збереження якого є обов'язковою умовою функціонування соціально-економічної системи.

Соціальна складова спрямована на збереження стабільності існуючих соціальних систем і забезпечення справедливого розподілу ресурсів та можливостей серед усіх членів суспільства. Розвиток цієї складової передбачає гарантування достойного рівня життя для кожної людини, а також збереження такого права для майбутніх поколінь.

---

¹ Сталый розвиток промислового регіону: соціальні аспекти : моногр. / О. Ф. Новікова, О. І. Амоша, В. П. Антонюк [та ін.]; НАН України, Ін-т економіки пр-сті. – Донецьк, 2012. – С. 295.

Рис. 1.2. Структурна композиція сталого людського розвитку

Джерело: розроблено автором.

Основою соціальної політики сталого розвитку має бути якість життя населення – принципово інша система цінностей порівняно з попереднім і сьогоdnішнім періодами трансформації суспільства. Надзвичайно важливим є визнання пріоритетності та взаємозумовленості життєвизначальних інтересів більшості населення. Держава має взяти на себе функцію забезпечення принципу соціальної справедливості на основі узгодження і підтримки базових інтересів всіх громадян, а не тільки окремих соціальних груп, що дасть змогу перетворити суспільство на збалансовану систему, яка розвивається¹. Принципи сталого розвитку реалізуються через соціальний потенціал – нагромаджені можливості суспільства до забезпечення такої економічної та соціальної діяльності,

¹ Наукові засади розробки стратегії сталого розвитку України : моногр. / ІПРЕЕД НАН України, ІГ НАН України, ІПРЕ НАН України. – Одеса : ІПРЕЕД НАН України, 2012. – С. 134.

яка відповідає потребам ефективного й ощадливого використання наявних ресурсів, збереження ресурсних можливостей розвитку для прийдешніх поколінь, підтримки економічної, соціальної, екологічної безпеки й формування самовідтворювальної цілісної еко-соціо-економічної системи¹.

Економічна складова передбачає оптимальне використання обмежених ресурсів та використання екологічно чистих і водночас ресурсо- та енергозберігаючих технологій, у тому числі видобування та переробку сировини, створення екологічно прийнятної продукції, мінімізацію, переробку та знищення відходів. У сучасних умовах, коли вітчизняна промисловість втрачає конкурентоспроможність на світовому ринку, це питання набуває виняткової актуальності.

Однак національний добробут країни, добробут її населення визначаються не лише матеріальними благами, а й ступенем людського розвитку. Разом з цим, мають рацію фахівці, які пов'язують сталий розвиток з постійним економічним зростанням. Зауважимо, що у цьому є раціональне зерно, оскільки в концепції сталого розвитку не йдеться про необхідність скорочення матеріального виробництва і споживання. У цьому контексті цікавою для нас також є думка фундатора німецької моделі соціального ринкового господарства Л. Ерхарда, котрий вважає економіку не замкнутою системою, а лише частиною суспільного організму, в центрі якого перебуває людина зі своїми поглядами, очікуваннями, переживаннями, психологією². Переконаливою щодо цього аспекту є теза відомого американського філософа, публіциста, політичного економіста японського походження Ф. Фукуяма про те, що економічна діяльність – це найважливіша частина соціального життя і в ній принциповим чином задіяні норми, правила, моральні зобов'язання та інші громадські навички людської істоти, з яких це життя складається³.

Отже, людина має брати участь у всіх процесах, які формують сферу її життєдіяльності. Сталий людський розвиток передбачає соціально

---

¹ Гідний рівень та якість життя населення в контексті формування соціального потенціалу сталого розвитку : наук. доп. / В. П. Антонюк, С. М. Гринецька, О. Д. Прогнімак [та ін.] ; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. – Донецьк, 2012. – С. 33.

² Garfinkel H. Studies in Ethnomethodology Englewood Cliffs [Електронний ресурс] / Harold Garfinkel. – Prentice-Hall, 1967. – Режим доступу : <http://www.scribd.com/doc/72812161/Harold-Garfinkel-Studies-in-Ethnomethodology-1967#scribd>.

³ Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию [Електронний ресурс] / Ф. Фукуяма. – М. : ООО «Изд-во АСТ» ; ЗАО НПП «Ермак», 2004. – Режим доступу : <http://pravednist.in.ua/attachments/article/60/fukuiama-doveriel.pdf>.

орієнтоване зростання, а також забезпечення політичної, економічної, соціальної свобод людини, рівних можливостей, свободи пересування, реалізації творчих здібностей, гарантії прав. Механізм формування людського потенціалу має також екологічну складову. Людський розвиток та економічне зростання пов'язані з необхідністю збереження природного середовища й забезпечення екологічної безпеки життєдіяльності людини. Постійне зростання виробництва при ігноруванні екологічних аспектів спричинює поглиблення глобальних проблем¹.

Суб'єктами людського розвитку сьогодні є держава; неприбутковий сектор (соціальне підприємництво), який об'єднує міжнародні організації, територіальні громади, громадські організації; комерційне підприємництво; домогосподарства і сама людина². Однак відповідальність за забезпечення умов для сталого людського розвитку більшою мірою покладається на державу.

З періоду свого виникнення держава є соціальним утворенням, якому властиві відповідні загальносоціальні функції. Держава має вести політику відповідальності та підтримки принципів сталого людського розвитку, і передусім це стосується фінансових аспектів цієї політики. Фінансовий потенціал держави є тим елементом, що поєднує та уможлиблює функціонування високорозвинутої економіки з «людським обличчям».

Стосовно України влучною є теза Є. Савельєва, який у 2005 р. зазначав, що наша країна «...має визначити своє економічне обличчя. Якою їй бути, перш ніж стати членом Європейського Союзу і рівноцінною державою у «клубі великих»? Чи претендувати на роль «запасних частин», чи створити «театр двійників», чи вразити світ неповторною потребою для всіх? Адже не може бути задоволеною національна свідомість тим, що потреба у державі виникає тоді, коли з'являються певні світові катаклізми і необхідні миротворчі процеси, послуги в утилізації побутових чи інших відходів тощо. Не може також розвинути держава на основі копіювання моделі успішного розвитку іншої країни. Відомо, що в «театрі двійників» можливо лише більш-менш вдало

¹ Гузенко Г. М. Людський потенціал: сутність та пріоритетні напрямки розвитку в Україні / Ганна Гузенко // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди. – 2010. – № 10. – С. 38. – (Серія : Економіка).

² Щербина В. К. Экономический механизм обеспечения человеческого развития [Електронний ресурс] / В. К. Щербина. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/bi/2011_1/32-35.pdf.

відтворити створене лідером, а за час, поки здійснюється *copyright*, лідер робить новий крок уперед і двійник цікавий лише для тих, хто має ностальгію за минулим або головним героєм»¹.

Резюмуючи, зазначимо, що сучасне бачення поступального суспільного розвитку відводить людині центральне місце не лише у духовному житті суспільства, а й у кругообігу відтворювальних процесів. Проектуючи парадигму сталого людського розвитку на сучасну політико-економічну ситуацію в Україні, процитуємо Є. Савельєва та В. Куриляк: «Основним напрямком розвитку сучасної економіки є її переростання в інноваційну або, що практично те саме, в економіку знань»². Остання орієнтована на задоволення особистісних прагнень громадян та потреби соціально-економічного розвитку, який відповідно слід узгоджувати з екологічними інтересами суспільства.

Таким чином, людина є і вихідним, і кінцевим пунктами збалансованого соціо-еколого-економічного розвитку. Людський вимір цього розвитку є його визначальною домінантою, а фінансовий потенціал – засобом для його досягнення.

Отже, з позиції фінансової науки сталий людський розвиток – це процес забезпечення людей вибором щодо зміцнення свого здоров'я, оволодіння певними знаннями та вдосконалення професійних якостей, екологічних умов життя; справедливого розподілу ресурсів і надання допомоги незахищеним прошаркам населення; формування соціальної відповідальності перед майбутніми поколіннями за допомогою фінансового потенціалу держави.

Відповідно до вищевикладеного можна визначити принципи сталого людського розвитку, реалізація яких потребує залучення фінансового потенціалу держави:

- забезпечення належного рівня добробуту громадян;
- рівномірність у розподілі доходів громадян (подолання диференціації, активізація платоспроможного попиту);
- інвестування у створення високоякісної системи охорони здоров'я, орієнтованої на людину;
- формування ефективної системи освіти;

---

¹ Савельєв Є. В. Міжнародні послуги: сценарій розвитку для України XXI століття / Є. В. Савельєв // Вісник економічної науки України. – 2005. – № 2. – С. 151–152.

² Савельєв Є. Реформування української економіки: невідкладність і пріоритетність / Є. Савельєв, В. Куриляк // Журнал європейської економіки. – 2014. – Том 13, № 4. – С. 396.

– забезпечення якісного довкілля.

Таким чином, визначальним чинником загальнонаціональної стратегії сталого людського розвитку є фінансовий потенціал держави, що потребує подальшого поглибленого обґрунтування.

1.3. Фінансовий потенціал держави як детермінанта сталого людського розвитку

Питання фінансового потенціалу держави має важливе значення в контексті нашого дослідження, оскільки саме від нього залежить ефективність вирішення завдань сталого людського розвитку. Однак, досліджуючи сутність поняття «фінансовий потенціал», вважаємо за доцільне окреслити суть такої основоположної економічної категорії, як «фінанси».

Щодо визначення поняття «фінанси» сьогодні немає єдиного підходу. Вчені-економісти по-різному його тлумачать (дод. А), що пояснюється метою та завданнями, які вони визначають у процесі своїх досліджень. Питання сутності фінансів завжди перебувало, є і буде у центрі уваги економічної науки.

Наведені у дод. А визначення фінансів не вичерпують повною мірою усіх концептуальних підходів до дослідження їхньої сутності. Водночас науковці наголошують на здатності фінансів акумулювати грошові кошти: «Процес розподілу й перерозподілу ВВП за допомогою фінансів супроводжується рухом грошових коштів, що набувають особливих різноманітних форм у вигляді доходів, нагромаджень, відрахувань, надходжень...»¹. Більшість науковців також розуміє сутність фінансів як локальну сукупність грошових відносин, що є предметом для дискусії.

Першопричиною виникнення грошей стала необхідність володіння благами, без чого неможливим є їхнє споживання. Для того, щоб зміна володаря мала ненасильницький характер, мають виникати акти еквівалентного обміну, транзакційні витрати в яких оптимізуються

---

¹ Фінанси : підруч. / за ред. С. І. Юрія, В. М. Федосова. – К. : Знання, 2008. – С. 19.

завдяки такому інструменту, як гроші¹. Таким чином, можна вважати, що грошові відносини супроводжують рух товару від виробника до споживача, тобто гроші є головним елементом процесу купівлі-продажу товарів, товарного виробництва. З огляду на зазначене доходимо висновку про вартісний характер фінансів та їхній безпосередній зв'язок із товарним виробництвом.

Обслуговуючи економіку, грошова сфера водночас є складовою частиною економічного простору. Гроші можуть набувати різноманітних форм та виконувати різні види робіт. Особливою формою руху грошей є фінанси. Визначення функціональної структури руху грошей дає змогу з'ясувати сутнісно-функціональні особливості грошових категорій.

Гроші та проблеми, пов'язані з їхнім використанням, мають важливе місце у життєдіяльності кожної людини, суб'єкта підприємницької діяльності, держави. Життя у суспільстві пов'язане із задоволенням певних потреб, більшість з яких вимагає грошового забезпечення. Отже, досягаючи мети у вигляді конкретної потреби, необхідно виділити певну суму грошей. Ці кошти матимуть цільовий характер і в результаті розподілу отримають своє призначення для задоволення певної потреби. Вимірюючи вартість товару на шляху до певної потреби, гроші виконують свою функцію міри вартості. Невіддільною від цієї функції є функція засобу обігу: як посередники гроші доводять товар до споживача. Таким чином, рух коштів пройшов стадію відокремлення та обміну на товар.

Російські науковці Г. Поляк, Л. Андросова та В. Горелік визначають два рівні потреб суспільного життя: перший рівень – поточні потреби; другий рівень – потреби розвитку². Задоволення потреб другого рівня відбувається за умови задоволення першочергових потреб, тобто мобілізація коштів на потреби розвитку здійснюється шляхом їхньої постійної акумуляції – збору, збереження, нагромадження. Таким чином, потреби розвитку формують необхідне грошове забезпечення. Особливість руху грошей у цьому разі полягає в тому, що до процесу залучається функція засобу нагромадження. У результаті виконання грошима цієї функції їхній рух набуває перервного характеру, а

---

¹ Серіков А. В. Сутність грошей: нетрадиційний погляд / А. В. Серіков, Г. В. Криворучко // Актуальні проблеми економіки. – 2008. – № 9. – С. 189.

² Финансы и кредит : учеб. [Г. Д. Поляк, Л. Д. Андросова, В. Н. Горелик] ; под ред. Г. Д. Поляка. – М. : Волтерс Клувер, 2010. – С. 34–37.

відокремлений від обміну розподіл виявляється у новій формі – фінансовій.

Як економічна категорія фінанси пов'язані з вартісними розподільчими відносинами. На ці відносини, що належать до стадії розподілу відтворювального процесу, впливають особливості, що пов'язані зі стадією виробництва, на якій підприємці за допомогою основних чинників виробництва (праця, земля, капітал) будують фундамент для майбутніх розподільчих вартісних відносин. Перелічені чинники виробництва за допомогою підприємницьких здібностей (чинника, що набуває великого значення у сучасних умовах) комбінуються на ринку з мінімальними витратами та з метою максимізації вартості.

Багато вітчизняних науковців у визначеннях фінансів акцентують увагу на процесах формування, розподілу та перерозподілу: «Фінанси можна визначити як систему відносин економічної власності, що складається між державою, підприємницькими структурами, домогосподарствами та іншими суб'єктами з приводу привласнення частини ВВП (а отже, їхнього формування, розподілу і використання), з метою виконання державою покладених на неї функцій»¹. Такий підхід дає змогу розкрити сутність фінансів, але не виокремлює реалізації розподільної та контрольної функцій. Ця особливість (формування, розподіл і перерозподіл) не відображає реальної сучасної ситуації у сфері фінансів. Можливо, визначене вище функціональне призначення фінанси реалізували сповна в умовах планово-адміністративної економіки?

Багатовікова історія фінансової науки (починаючи з періоду Римської імперії) творилася на основі класичної теорії фінансів, сутність якої полягає у домінуючому становищі держави. Однак у середині ХХ ст. у сфері фінансових відносин економік багатьох провідних держав світу, поряд із основним гравцем – державою, з'являється ще один – великий приватний бізнес, думка якого враховується державою. Логіку таких відносин пояснює неокласична теорія фінансів.

Розвиток фінансів підприємств займає вагомe місце і в незалежній Україні. Вітчизняні вчені І. Зятковський, А. Поддєрьогін, М. Білик, Р. Слав'юк, А. Філімоненков та інші у своїх працях намагалися адаптувати до українських реалій фінансові технології, методи та

---

¹ Мочерний С. В. Сутність фінансів у контексті економічних відносин / С. В. Мочерний, Я. С. Ларіна, О. Я. Плахотнюк // Фінанси України. – 2005. – № 3. – С. 22.

інструменти, які широко використовуються у практиці корпоративних фінансів Заходу¹.

З метою з'ясування глибинної внутрішньої сутності фінансових відносин І. Зятковський запропонував розглядати їх крізь призму формування суб'єктами підприємництва фінансових ресурсів у результаті фінансово-господарської діяльності й використання у вигляді грошових фондів і резервів, створених шляхом розподілу та перерозподілу ВВП².

Відповідно до найбільш поширеного серед науковців підходу, реальне формування фінансових ресурсів починається на стадії розподілу. Однак якщо виробництво розглядати не з технологічного, а з економічного боку (як рух вартості), то можна з'ясувати, що фінанси є необхідним чинником його здійснення, а також показником ефективності цього виробництва. Щодо споживання як особливої стадії відтворення фінанси забезпечують можливість його здійснення. Отже, фінанси є невід'ємною складовою відтворювального процесу загалом, здійснюючи на нього свій вплив.

Таким чином, фінанси беруть участь у розподільчих процесах, а також з їхньою допомогою здійснюється контроль за останніми. Однак роль фінансів не обмежується лише розподільною та контрольною функціями. Сьогодні економіка характеризується впровадженням інноваційних технологій. Процес відтворення здійснюється в межах усіх самостійних суб'єктів господарювання, які мають у своєму розпорядженні майно. Відповідно провідну функціональну роль відіграє вектор відтворення вартості у світовому розподілі праці, тобто домінуючими відносинами стають не розподільні, а відтворюючі. Базові можливості для реалізації цієї основної функції:

– транснаціональні утворення (банки, корпорації) є основними суб'єктами розподілу і відтворення вартості;

– визначені держави-лідери, які структурують світовий економічний простір відповідно до власних інтересів (такі країни, як правило, реалізують свій взаємовигідний інтерес в альянсі з транснаціональними корпораціями);

---

¹ Фінансова думка України : в 3 т. Т. 1. / авт.-упоряд. : С. І. Юрій, С. В. Львовчкін, В. М. Федосов, П. І. Юхименко. – К. : Кондор ; Тернопіль : Екон. думка, 2010. – С. 613.

² Зятковський І. В. Фінанси суб'єктів господарювання в умовах інституціональних перетворень : моногр. / І. В. Зятковський. – Тернопіль : Екон. думка, 2006. – С. 107.

– створені відповідні поля готовності (інформаційне, фінансове, енергетичного забезпечення), що визначають домінування нових тенденцій у світовій економіці¹.

Відтворювальний процес є надзвичайно складним циклічним алгоритмом, що закінчується не лише споживанням, а й поновленням вихідних передумов: людського потенціалу, фінансових і матеріальних ресурсів тощо. Отже, в умовах орієнтації суспільства в напрямку сталого людського розвитку головною функцією фінансів можна назвати відтворюючу. Окреслену позицію відстоюють також російські науковці А. Бабич та Л. Павлова, які зазначають, що сутність цієї функції полягає у збалансованості матеріальних, трудових і грошових ресурсів на стадіях кругообороту капіталу у процесі простого та розширеного відтворення². Саме ця функція забезпечує стабільний кругообіг фінансових ресурсів у межах держави. Вона відповідає за регулювання темпів і пропорцій розвитку економіки, зміну її галузевої та територіальної структур. За допомогою цієї функції фінанси сприяють відтворенню суспільних благ.

Водночас відтворююча функція фінансів активізує накопичення фінансових ресурсів, які є головною умовою виробництва та його розширення, адже навіть при високій економічній ефективності суб'єкт господарювання буде в складній ситуації, якщо фінансам не приділяється належної уваги.

На думку Т. Кізими, особлива суспільна роль відводиться фінансам домогосподарств, що є сукупністю економічних відносин, матеріалізованих у грошових потоках, в які вступають домашні господарства з приводу формування, розподілу і використання фондів грошових коштів з метою відтворення та розвитку людського капіталу і задоволення потреб своїх членів³. Відтворюючи матеріальну основу буття – економіку, людина розвиває свої здібності та вдосконалює духовно-культурні якості, вектор трансформації яких залежить від суспільних тенденцій. Відтворюючись як особистість, людина піднімається до вищих і досконаліших форм відносин із довколишнім середовищем, у результаті чого відбувається перехід від соціалізації

¹ Левчаев П. А. К вопросу о современном рассмотрении категории финансов / П. А. Левчаев // Финансы и кредит. – 2011. – № 26. – С. 3.

² Бабич А. М. Государственные и муниципальные финансы : учеб. / А. М. Бабич, Л. Н. Павлова. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2012. – С. 49.

³ Кізима Т. О. Фінанси домогосподарств: сучасна парадигма та доміанти розвитку / Т. О. Кізима ; [вст. слово : С. І. Юрій]. – К. : Знання, 2010. – С. 97.

індивідуумів до соціалізації системи суспільного виробництва загалом. Саме так механізм суспільного відтворення забезпечує кругообіг і трансформацію надекономічного (соціального, духовного) в економічне та навпаки, що призводить до формування матеріальної і нематеріальної основи функціонування суспільства¹.

Таким чином, за допомогою фінансів формуються грошові фонди держави, суб'єктів господарювання та населення. Фінанси обслуговують кругообіг цих фондів, забезпечуючи таким чином фінансовими ресурсами процес відтворення. Оскільки фінансові ресурси існують у межах відповідної юрисдикції та залежать від певного суб'єкта економічних інтересів, фінансовий потенціал завжди прив'язаний до останнього.

Загалом залежно від локалізації в економічній літературі виокремлюють фінансовий потенціал держави (макрорівень), фінансовий потенціал регіонів (мезорівень), фінансовий потенціал суб'єктів господарювання та фінансовий потенціал населення (мікрорівень).

Населення є центральним суб'єктом усіх соціально-економічних трансформацій, що наявні в процесах державного розвитку на національному і регіональному рівнях. Поряд із владою та територією воно є фундаментальною ознакою державності². Фінансовий потенціал населення як частина фінансового потенціалу держави є резервом інвестиційних джерел для розвитку економіки та збільшення доходів бюджетів різного рівня.

Населення акумулює та використовує грошові кошти, які надходять із різних джерел. Формування грошових ресурсів населення відбувається на основі трудової діяльності (заробітна плата та дохід від підприємницької діяльності), поточних соціальних трансфертів, власності. Грошові кошти використовуються на споживання та заощадження. Таким чином, відбувається процес взаємодії населення з виробничою та фінансовою сферами. Результати економічної та виробничої діяльності населення впливають на добробут як окремої людини, так і всієї держави, а розширене споживання та інвестиційний характер заощаджень формують вектор сталого людського розвитку.

---

¹ Савицька Н. Особливості суспільного відтворення в умовах формування постіндустріального суспільства / Н. Савицька // Вісник Львівського університету. – 2008. – Вип. 39. – С. 488. – (Серія : Економічна).

² Черкасов А. В. Механізми інфраструктурного забезпечення соціально-економічного розвитку регіонів України: проблеми теорії та практики : моногр. / А. В. Черкасов. – Херсон : Грін Д. С., 2012. – С. 155.

У сучасних економічних дослідженнях, присвячених фінансовим відносинам на індивідуальному рівні, часто використовується поняття «домогосподарство». Найбільш влучне та універсальне, на наш погляд, визначення останнього запропонувала Т. Кізіма, яка розуміє його як специфічний вид соціально-економічної організації людей, які здебільшого перебувають у родинних відносинах, ділять спільний побут, постачають на відповідні ринки різноманітні ресурси (працю, капітал, підприємницькі здібності) та спільно приймають економічні рішення щодо формування доходів і здійснення витрат¹.

Однак оскільки населення є сукупністю домогосподарств, погоджуємося, що логічно вважати поняття «фінансовий потенціал населення» і «фінансовий потенціал домогосподарств» ідентичними². При цьому фінансовий потенціал населення А. Вдовиченко розуміє як суму його невикористаних і наявних фінансових ресурсів³. А всебічно дослідивши особливості фінансів домогосподарства, Т. Кізіма трактує фінансовий потенціал останнього як сукупність наявних і тимчасово незадіяних фінансових ресурсів, які характеризують фінансові можливості домогосподарства, тобто здатність здійснювати у повному обсязі необхідні витрати та формувати заощадження⁴.

Частина сукупного грошового доходу домогосподарств набуває форми заощаджень, якщо задовольняються їхні фізіологічні потреби. Якщо доходи є вищими за потреби, то виникає альтернатива «заощадження або споживання»⁵. Заощадження домогосподарств є важливим чинником та інвестиційним ресурсом розвитку держави. Виконуючи відтворювальну функцію через банківську систему, заощадження відіграють визначальну роль у розширеному відтворенні,

---

¹ Кізіма Т. О. Фінанси домогосподарств: концептуальні засади теорії і практики : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.08 / Т. О. Кізіма ; Терноп. нац. екон. ун-т. – Тернопіль, 2011. – С. 21.

² Вдовиченко А. М. Фінансовий потенціал населення: нові можливості інноваційного розвитку економіки України : моногр. / А. М. Вдовиченко. – Ірпінь : Нац. ун-т ДПС України, 2012. – С. 38.

³ Там само. – С. 77.

⁴ Кізіма Т. О. Фінанси домогосподарств: концептуальні засади теорії і практики : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.08 / Т. О. Кізіма ; Терноп. нац. екон. ун-т. – Тернопіль, 2011. – С. 6–7.

⁵ Гургула Т. В. Управління регіональними фінансами в умовах стабілізації економіки / Т. В. Гургула // Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики. – 2013. – Вип. 2. – С. 183.

створенні доданої вартості¹. Відповідно держава надає населенню суспільні блага та послуги, фінансування яких залежить від податкових платежів як громадян, так і суб'єктів господарювання. Таким чином, виникають двосторонні фінансові відносини: з одного боку, держава обкладає населення податками, а з іншого – здійснює на його користь трансфертні платежі.

Фінансовий потенціал населення задіяний також у процесах формування інвестиційної привабливості регіональної економіки. Населення не тільки стимулює зростання виробництва через механізм сукупного попиту, а й задовольняє попит на фінансово-інвестиційні ресурси, необхідні для інноваційного розвитку регіону, за рахунок власних заощаджень.

Можна також вважати, що фінансовий потенціал населення формується за рахунок грошових коштів, які суб'єкти господарювання витрачають на оплату праці працівників. Витрачаючи ці кошти, населення задовольняє свій попит на необхідні товари та послуги, а суб'єкти господарювання отримують доходи. Як продовження цієї думки А. Черкасов зазначає, що залежно від професійних і комерційних можливостей населення формується фінансово-економічний потенціал підприємницького сектору, який здійснює наповнення бюджету країни. Перерозподіл бюджету дає змогу здійснювати державні соціальні видатки на освіту, охорону здоров'я і праці, витрати на культурні заходи, пенсійні виплати, інші соціальні трансферти².

Характеризуючи фінансовий потенціал суб'єктів господарювання, відштовхуючись від міркувань І. Зятковського, що поняття «суб'єкт економіки» (господарювання) є більш містким порівняно із сучасним розумінням підприємства, оскільки повніше відображає соціально-економічну природу цієї внутрішньої інституційної одиниці в економічному обміні у всіх сферах економічної діяльності людей³.

---

¹ Литвин В. В. Дослідження динаміки заощаджень домогосподарств: світові тенденції, фактори впливу, механізми формування [Електронний ресурс] / В. В. Литвин, Н. В. Корольова // Торгівля і ринок України. – 2009. – Вип. 28, т. 1. – Режим доступу : http://www.academia.edu/1306335/Exploring_The_Dynamics_of_Household_Savings_The_World_Tendencies_Determinants_and_Mechanisms_Of_Formation.

² Черкасов А. В. Механізми інфраструктурного забезпечення соціально-економічного розвитку регіонів України: проблеми теорії та практики : моногр. / А. В. Черкасов. – Херсон : Грін Д. С., 2012. – С. 140.

³ Зятковський І. В. Фінанси суб'єктів господарювання в умовах інституціональних перетворень : моногр. / І. В. Зятковський. – Тернопіль : Екон. думка, 2006. – С. 61.

Погоджуємося також з позицією вченого, що суб'єктами господарювання є власники майна і наділені майном незалежні учасники господарських відносин різних форм власності й організаційно-правових форм (зі статусом і без статусу юридичної особи) з властивим їм ступенем господарської компетенції відповідно до функцій, які вони виконують у ринковій інфраструктурі, здатні особисто нести (або перекладати на засновника) майнову та фінансову відповідальність за зобов'язаннями в межах, передбачених економічним порядком, і мають на меті отримання від суспільно-корисної діяльності прибутку, який розподіляють між учасниками (засновниками) або спрямовують на забезпечення життєдіяльності (статутні потреби)¹.

Підтвердженням важливості розгляду фінансового потенціалу на рівні суб'єктів господарювання є численні праці інших вітчизняних науковців. Ю. Сердюк-Копчекчі, розглядаючи фінансовий потенціал промислових підприємств, розуміє це поняття як сукупність фінансових ресурсів, котрі задіяні у роботі підприємства і характеризуються можливістю залучення для фінансування його майбутньої діяльності та стратегічних напрямків розвитку².

Н. Касьянова, Д. Солоха, В. Морева, О. Белякова та О. Балакай дотримуються позиції, що фінансовий потенціал підприємства є обсягом власних, позичених і залучених фінансових ресурсів, якими воно може розпоряджатися з метою здійснення своїх поточних і перспективних витрат³. Такі дослідники, як Р. Толпежніков, В. Турчак, С. Чижинська, вивчаючи фінансовий потенціал підприємства, розглядають його як сукупність власних і залучених фінансових ресурсів підприємства та можливості системи щодо їхнього ефективного управління для забезпечення операційної й інвестиційної діяльності та досягнення загальносистемних цілей⁴. Акцентуючи увагу на управлінському аспекті в

---

¹ Зятковський І. В. Фінанси суб'єктів господарювання в умовах інституціональних перетворень : моногр. / І. В. Зятковський. – Тернопіль : Екон. думка, 2006. – С. 101.

² Сердюк-Копчекчі Ю. В. Механізм управління фінансовим потенціалом промислових підприємств : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.08 / Ю. В. Сердюк-Копчекчі ; Донец. нац. ун-т. – Донецьк, 2008. – С. 5.

³ Касьянова Н. В. Потенціал підприємства: формування та використання : підруч. / Н. В. Касьянова, Д. В. Солоха, В. В. Морева, О. В. Белякова, О. Б. Балакай. – Донецьк : Цифрова типографія, 2012. – С. 20.

⁴ Толпежніков Р. О. Сутність та методика оцінювання фінансового потенціалу підприємства / Р. Толпежніков // Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності. – 2013. – Вип. 2, т. 1. – С. 278; Турчак В. В. Методика оцінки фінансового

межах цього поняття, науковці, на наш погляд, цим надають особливого значення людському чиннику в системі фінансових відносин, які виникають на підприємстві.

Досліджуючи фінансовий потенціал банку, Н. Гребенюк вважає його не лише сукупністю пов'язаних соціально-економічних форм існування фінансових ресурсів банку (власного, запозиченого, позикового капіталу) та їхнього фінансово-матеріального втілення (наданих кредитів, інвестицій у цінні папери, емітованих боргових зобов'язань, матеріально-технічної бази), а й акцентує увагу на потенційних можливостях, які за певних умов можуть спрямовуватися на ефективну реалізацію стратегії сталого розвитку за рахунок впровадження перспективних інноваційних фінансово-кредитних послуг, задоволення нових потреб клієнтів і підтримання фінансово-стійкої та прибуткової діяльності банку¹.

Водночас найбільше нам імпонує сутнісний підхід до розуміння фінансового потенціалу суб'єкта господарювання О. Веретенникової та А. Бондаренко, які вважають його максимально можливою сукупністю наявних і прихованих можливостей фінансового розвитку підприємства, формування та використання яких побудоване на процесі зміни вартості грошових фондів, що опосередковує використання кожного з інших елементів сукупного потенціалу з урахуванням відповідних фінансових обмежень за наявності певних видів ресурсів².

Разом з тим, зазначимо, що сутнісний аспект фінансового потенціалу більшість науковців розглядає крізь призму ресурсного підходу. У цьому контексті В. Глущенко зазначає, що з позиції ресурсного підходу взаємозв'язок фінансового і виробничо-економічного потенціалу обґрунтовується фінансовими ресурсами, які трансформуються в інші види ресурсів. Відповідно фінансовий потенціал є основою інших видів потенціалу. Він дає змогу охарактеризувати минуле, теперішнє і майбутнє за допомогою відповідних показників, котрі мають як кількісно (ресурси), так і якісно (результат), окреслити вектори розвитку суб'єкта

потенціалу підприємства в сучасних умовах господарювання / В. В. Турчак, С. Д. Чижинська // Молодий вчений. – 2014. – № 8 (11). – С. 49.

¹ Гребенюк Н. О. Фінансовий потенціал як передумова інноваційного розвитку банку / Н. О. Гребенюк // Фінансовий потенціал суб'єктів господарювання як чинник сталого розвитку ринкової економіки : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (1 лют. 2013 р.). – Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2013. – С. 111.

² Веретенникова О. В. Сутнісні ознаки економічної категорії «фінансовий потенціал» / О. В. Веретенникова, А. В. Бондаренко // Торгівля і ринок України. – 2011. – Вип. 32. – С. 352.

господарювання. Саме тому вчений вважає фінансовий потенціал сукупністю ресурсів і результату діяльності суб'єкта, що забезпечує його розвиток на найближчу та довгострокову перспективу¹. Щодо цієї думки переконливою є позиція С. Філіппової та К. Ковтуненко, які стверджують, що фінансові ресурси через фінансовий потенціал підприємства виступають основою формування його інтелектуального потенціалу, який відкриває нові можливості для генерування фінансових ресурсів, а отже, збільшує фінансовий потенціал суб'єкта господарювання². Зауважимо, що у процесі формування інтелектуального потенціалу основну роль відіграють люди. У розвинутих країнах інтелектуальний потенціал суб'єкта господарювання має вирішальне значення у виробництві товарів і послуг. А характерною рисою нової економіки є те, що знання перетворюються на могутню продуктивну силу. Освіта розглядається як форма інвестицій у людський потенціал, від якого залежить якість та успішність виробництва.

Як правило, більшу частину свого життя люди проводять на роботі. Саме на робочому місці вони розвиваються та вдосконалюють свої навички. Люди – це єдиний елемент, котрий має здатність створювати додаткову вартість. Усі інші змінні – гроші, кредит, сировина, заводи, устаткування й енергія – можуть запропонувати тільки інертні потенціали. За своєю природою вони нічого не додають і не можуть додати, поки людина (працівник найнижчої кваліфікації, професіонал або керівник вищої ланки) не застосує цей потенціал³.

В умовах орієнтації суспільства в напрямку сталого людського розвитку, збереження життя та здоров'я людини, її освіта набувають особливого значення. Посилена увага до людини – сучасна загальносвітова тенденція. Водночас пріоритетом кожної людини є власний добробут. Це можна пояснити з точки зору гуманістичної психології, зокрема за допомогою ієрархії людських потреб за А. Маслоу. Як відомо, основу піраміди становлять невідкладні потреби фізичного

---

¹ Розвиток фінансового потенціалу суб'єктів господарювання як основа досягнення фінансово-економічної безпеки : кол. моногр. / за ред. В. В. Глуценка. – Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2013. – С. 17.

² Філіппова С. В. Інтелектуальний потенціал як головний чинник формування інтелектуального капіталу / С. В. Філіппова, К. В. Ковтуненко // Вісник національного університету «Львівська політехніка». – 2013. – № 754. – С. 228–230.

³ Косарев О. Й. Людський капітал як ключовий чинник забезпечення економічної безпеки підприємства / О. Й. Косарев, О. І. Захаров, О. М. Рибак // Актуальні проблеми економіки. – 2008. – № 9. – С. 109.

виживання, а вершину піраміди формують потреби самоактуалізації, які виявляються після того, як потреби, що стоять на нижчих щаблях ієрархії, задоволені¹. Саме тому формування нових соціальних орієнтирів з боку суб'єкта господарювання збільшує мотивацію до ефективної праці. Відповідно фінансовий потенціал виступає базою розвитку соціальної сфери суб'єкта господарювання. З урахуванням зазначеного слід визнати, що подолання кризових явищ, які наявні в українській економіці, можливе лише шляхом впровадження активної соціальної політики як на рівні суб'єкта господарювання, так і на рівні регіонів та держави загалом.

Вищевикладене дає підстави розглядати фінансовий потенціал у двох площинах: економічній (як економічну категорію) та соціальній (як соціальну категорію). Як економічна категорія фінансовий потенціал залежить від наявності та потенційних можливостей фінансових ресурсів, а як соціальна – від людського потенціалу – ресурсу, містить такі важливі для людства складові, як здоров'я, вміння і здатність засвоювати й створювати нові знання та технології, наявність свободи економічного вибору, що за певних можливостей й обставин може перетворюватися в творчу роботу, спрямовану на розвиток суспільства і отримання корисного соціально-економічного результату². Такий підхід впливає із самої сутності категорії «фінанси». Якщо фінанси – це відносини (суб'єктно-суб'єктні), то розуміння організації фінансового потенціалу слід пов'язувати як із професійними здібностями фінансових менеджерів та фінансових аналітиків, так і з їхніми соціально-психологічними якостями, зокрема здатністю до прийняття ризикових рішень. Гарантією відповідного рівня фінансового потенціалу є використання додаткових ресурсів – стійких, побудованих на партнерських відносинах з усіма суб'єктами економічного простору³.

Сьогодні для України надзвичайно важливим є питання щодо ролі кожного регіону у фінансовому просторі держави. В регіональному аспекті палітра економічного розвитку України є нерівномірною. Зростання диференціації ефективності функціонування регіонів та

¹ Маслоу А. Мотивация и личность / А. Маслоу ; пер. с англ. Т. Гутман, Н. Мухинана. – СПб : Питер, 2003. – 351 с.

² Козарезенко Л. В. Державне регулювання розвитку людського потенціалу в контексті політики підвищення якості життя населення / Л. В. Козарезенко // Економіка розвитку. – 2014. – № 1. – С. 59.

³ Управління фінансовими ресурсами місцевого бюджету : моногр. / Л. Ф. Кондусова, І. І. Нескородєва, І. І. Алексєєнко [та ін.]. – Х. : Вид. ХНЕУ, 2011. – С. 88.

реформування міжбюджетних відносин у державі зумовили необхідність зміни підходів до фінансового забезпечення соціально-економічного розвитку регіонів на засадах стійкості та безпеки¹. З огляду на це актуальності набуває питання фінансової конвергенції з позиції сталого розвитку регіонів, яку слід розуміти як регулятивно-стимулюючий процес зближення рівнів їхнього фінансового забезпечення соціального, економічного й екологічного розвитку, що гарантуватиме цілісність держави та рівність фінансових умов проживання у всіх її регіонах. Відповідно метою фінансової конвергенції сталого розвитку регіонів країни є забезпечення їх рівними фінансовими можливостями для сталого розвитку та гарантування населенню країни доступу до однакового рівня державних послуг. Серед завдань, які вирішує фінансова конвергенція, важливе місце займає фінансове стимулювання сталого розвитку регіонів країни².

Таким чином, стимулювання розвитку регіонів з метою задоволення соціальних, економічних та екологічних інтересів жителів є одним із пріоритетних завдань держави. Важливе значення при цьому мають умови та чинники формування фінансового потенціалу регіону. Щодо цього І. Вахович стверджує, що фінансове забезпечення політики стимулювання сталого розвитку регіону є цілеспрямованим процесом, який полягає у залученні, розподілі та перерозподілі коштів для фінансування стимулювання заходів з метою досягнення соціальних, економічних та екологічних цілей регіону, причому головна мета полягає у досягненні сталого розвитку регіону з дотриманням усіх ознак сталості³. Зазначимо, що регіони в межах країни не мають конкурувати один з одним, оскільки конкуренція між регіонами однієї країни є деструктивним явищем⁴.

Дотримуючись схожої позиції, як В. Малиновський, регіон пропонуємо розуміти як вищу адміністративно-територіальну одиницю держави, для жителів якої характерна наявність спільних політичних, економічних, соціальних, екологічних, культурних інтересів, з метою

---

¹ Фінансовий потенціал регіону: механізми формування та використання : моногр. / за наук. ред. д. е. н., проф. М. А. Козоріз. – Львів, 2012. – С. 126.

² Фінансове забезпечення сталого розвитку регіонів України: міжбюджетні відносини та інноваційні інструменти стимулювання : моногр. / за наук. ред. І. М. Вахович. – Луцьк : Волиньполіграф, 2014. – С. 66–67.

³ Там само. – С. 136.

⁴ Єрмакова О. А. Регіон як самостійний суб'єкт міжнародних економічних відносин / О. А. Єрмакова // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – № 4. – С. 174.

представлення та задоволення яких створюються органи публічної влади регіонального рівня¹. Вважаємо, що ефективність регіональної політики, покращення показників якості життя населення, виконання необхідних соціальних програм значною мірою визначаються рівнем фінансового потенціалу регіону². Фінансовий потенціал регіону необхідно розглядати як значущий показник його соціального, економічного й екологічного розвитку, що використовується з метою прогнозування, планування та реалізації регіональних аспектів фінансової політики держави³. Фінансовий потенціал регіонів формується суб'єктами економіки і населенням, що розташовані та проживають на його території. Крім цього, фінансовий потенціал регіону може формуватись за рахунок залучення зовнішніх джерел, у тому числі трансфертів з державного бюджету, інвестиційних надходжень з інших регіонів, іноземних інвестицій тощо⁴.

На думку А. Буряченка, фінансовий потенціал регіону – це спроможність акумулювати фінансові ресурси за допомогою використання наявних дохідних джерел і формування сприятливого інвестиційного клімату завдяки застосуванню відповідних фінансових інструментів з метою забезпечення стійкого соціально-економічного розвитку території⁵. У цьому визначенні є раціональне зерно, оскільки залучення інвестицій в економіку регіону безпосередньо вплине на поліпшення життєвого рівня його населення.

Як гіпотетичну можливість території залучати, створювати та використовувати фінансові ресурси з метою забезпечення її ефективного функціонування та розвитку трактує фінансовий потенціал В. Боронос⁶, хоча в нас виникає сумнів щодо доцільності застосування у такому контексті словосполучення «гіпотетична можливість».

---

¹ Малиновський В. Концептуалізація поняття «регіон» / В. Малиновський // Вісник Національної академії державного управління при Президентіві України. – 2012. – Вип. 4. – С. 169.

² Власюк В. Є. Особливості забезпечення реалізації соціально-економічних інтересів регіонів України за допомогою фінансових механізмів / В. Є. Власюк, Л. І. Бик // Регіональна економіка. – 2013. – № 4. – С. 193.

³ Ладюк О. Аналіз фінансового потенціалу Рівненської області / О. Ладюк, Л. Петровська, Л. Волевач // Економічний аналіз. – 2011 – Вип. 8, ч. 1. – С. 265.

⁴ Фінансовий потенціал регіону: механізми формування та використання : моногр. / за наук. ред. д. е. н., проф. М. А. Козоріз. – Львів, 2012. – С. 42.

⁵ Буряченко А. Є. Фінансовий потенціал регіонального розвитку : моногр. / А. Є. Буряченко. – К. : КНЕУ, 2013. – С. 20.

⁶ Боронос В. Г. Основні характеристика фінансового потенціалу території / В. Г. Боронос // Вісник Східноєвропейського університету економіки і менеджменту. – 2012. – Вип. 2 (12). – С. 77.

Разом з тим, Т. Гургула зауважує, що фінансовий потенціал регіону є сумою фінансових ресурсів, що може бути створена суб'єктами економіки і населенням, які розташовані та проживають на його території та використовуються для забезпечення соціально-економічного розвитку¹. О. Хістева та Т. Єгоркіна акцентують увагу на тому, що вищезазначене забезпечить фінансову стабільність і виконання стратегічно важливих для регіону завдань².

На основі ґрунтовного аналізу фінансового потенціалу адміністративно-територіальної одиниці І. Алексєєнко доходить висновку, що за економічною сутністю – це сукупність власних, залучених і запозичених фінансових ресурсів та їхні резерви. Увага дослідника зосереджується на трьох важливих ознаках: 1) фінансовому потенціалі як сукупності наявних та задіяних фінансових ресурсів адміністративно-територіальної одиниці, акумульованих із різних джерел; 2) незадіяних фінансових ресурсах адміністративно-територіальної одиниці та можливості (дії) суб'єктів економічних відносин створювати умови з активізації заходів їхнього відтворення, що визначаються резервами фінансового потенціалу; 3) на головному призначенні реалізації фінансового потенціалу – орієнтації не тільки на функціонування, а й на соціально-економічний розвиток адміністративно-територіальної одиниці³. Таке визначення також корелює з головним призначенням формування фінансового потенціалу адміністративно-територіальної одиниці – орієнтація її не тільки на функціонування, а й на розвиток території, і, що важливо, на вдосконалення системи фінансових відносин як між окремими суб'єктами, так і між інституціональними утвореннями держави⁴.

О. Дем'янчук розглядає фінансовий потенціал адміністративно-територіальної одиниці як сукупну можливість її суб'єктів у межах

---

¹ Гургула Т. В. Управління регіональними фінансами в умовах стабілізації економіки / Т. В. Гургула // Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики. – 2013. – Вип. 2. – С. 181.

² Хістева О. В. Фінансовий потенціал як основа фінансової самодостатності економічної системи / О. В. Хістева, Т. О. Єгоркіна // Економіка будівництва і міського господарства. – 2013. – Т. 9, № 1. – С. 7–8.

³ Алексєєнко І. І. Визначення фінансового потенціалу адміністративно-територіальної одиниці : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.08 / І. І. Алексєєнко ; Харків. нац. економ. ун-т. – Х., 2013. – С. 17.

⁴ Управління фінансовими ресурсами місцевого бюджету : моногр. / Л. Ф. Кондусова, І. І. Нескородєва, І. І. Алексєєнко [та ін.]. – Х. : Вид. ХНЕУ, 2011. – С. 90.

стійких економічних відносин формувати, розподіляти та ефективно використовувати фінансові ресурси для виконання органами місцевого самоврядування основної функції – забезпечення сталого соціально-економічного розвитку регіону¹. На наш погляд, важливим є акцент на стійкість економічних відносин, що забезпечується глибокими трансформаційними процесами, які піднімають господарські взаємовідносини на новий етап розвитку.

Ефективність регіональної політики залежить від основи фінансових ресурсів органів місцевого самоврядування – місцевих бюджетів. Як наголошує О. Кириленко, «...наявність та вільне розпорядження фінансовими ресурсами є своєрідною гарантією практичної реалізації прав органів місцевого самоврядування»². Вивчаючи концептуальні засади сутності фінансового потенціалу місцевого бюджету, О. Крук вважає його показником, що характеризує співвідношення між наявними фінансовими ресурсами, які перебувають у розпорядженні органів місцевого самоврядування, та потенційно необхідними³. Цей показник, на нашу думку, впливає на пропорції розподілу коштів у соціальній, економічній та екологічній сферах адміністративно-територіальної одиниці.

У процесі дослідження фінансового потенціалу регіону М. Гончаренко застосував системний підхід. У результаті науковець дійшов висновку, що фінансовий потенціал відображає можливість отримання доходів різними економічними суб'єктами на конкретній території за умови мобілізації та використання фінансових ресурсів у необхідній кількості в певний період⁴. Зауважимо, що державні територіальні органи та органи місцевого самоврядування мають створити максимально сприятливі умови для діяльності суб'єктів господарювання усіх форм власності, що функціонують у межах відповідної території.

---

¹ Дем'янчук О. І. Складові фінансового потенціалу адміністративно-територіальної одиниці / О. І. Дем'янчук // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». – 2014. – Вип. 25. – С. 95. – (Серія : Економіка).

² Кириленко О. П. Теоретичні та практичні аспекти фінансового механізму забезпечення органів місцевого самоврядування в Україні / О. П. Кириленко // Світ фінансів. – 2010. – № 1. – С. 17.

³ Крук О. М. Концептуальні положення дослідження фінансового потенціалу місцевого бюджету / О. М. Крук // Вісник Донбаської державної машинобудівної академії. – 2010. – № 4 (21). – С. 123.

⁴ Гончаренко М. В. Еволюція сутності фінансового потенціалу розвитку територій / М. Гончаренко // Теорія та практика державного управління. – 2013. – Вип. 3. – С. 169.

Лаконічно та влучно, на наш погляд, А. Височина пропонує визначати фінансовий потенціал регіону як діалектичну єдність між фактично акумульованими та потенційними фінансовими ресурсами, а також можливостями відповідної території щодо їхнього ефективного використання з метою забезпечення сталого розвитку регіону¹.

Фінансовий потенціал регіону виконує певні функції, основними з яких такі:

– забезпечувальна, оскільки за рахунок фінансового потенціалу регіону забезпечується його сталий розвиток і відповідно потреби населення, а також підвищується капіталізація території та зміцнюється її ресурсна база;

– перерозподільна, за допомогою якої відображається процес міжрегіонального та внутрішньорегіонального перерозподілу ресурсної бази з метою формування комплексу фактичних і прихованих потенційних ресурсів регіону;

– стимулююча, що полягає у здатності регіонального фінансового потенціалу за рахунок ефективної системи мобілізації ресурсів «притягувати» додаткові вільні інвестиційні ресурси для регіонального розвитку;

– контрольна, що вказує на рівень накопичення фінансового потенціалу і фінансовий результат господарської діяльності регіону та є основою для міжтериторіального порівняння і формування рейтингу економічного розвитку².

Таким чином, фінансовий потенціал є основною складовою потенціалу населення, суб'єктів господарювання та регіонів. Разом з тим, основний акцент у контексті нашого дослідження робимо на вивченні фінансового потенціалу держави – однієї з базових характеристик економіки. Від його обсягу та ефективності залежать напрями і результативність національної фінансової стратегії – важливого інструмента реалізації довгострокових національних інтересів країни, забезпечення її незалежності та безпеки³. Окрім цього, вважаємо, що

---

¹ Височина А. В. Дослідження сутності поняття «фінансовий потенціал регіону» у контексті трансформації національної економіки / А. В. Височина // Сборник научных трудов SWorld. – 2012. – Вип. 4, т. 28. – С. 93.

² Гончаренко М. В. Еволюція сутності фінансового потенціалу розвитку територій / М. Гончаренко // Теорія та практика державного управління. – 2013. – Вип. 3. – С. 168.

³ Школьник І. О. Розвиток фінансової політики України та напрямки підвищення її ефективності [Електронний ресурс] / І. О. Школьник, Н. А. Дехтяр, І. М. Крайніков // Звіт про

фінансовий потенціал держави є важливим чинником стимулювання сталого людського розвитку.

Для того, щоб краще зрозуміти особливості функціонування фінансового потенціалу держави, варто звернутися до праць О. Портної, яка є одним із небагатьох сучасних дослідників цієї проблематики. Вона вважає, що сутнісною засадою функціонування сукупного фінансового потенціалу країни є капітал, представлений у всіх формах; його використання забезпечує зростання вартості, доходу, досягнення соціально-економічних ефектів; водночас ресурси, запаси, засоби та результати діяльності опосередковують формування і рух капіталу, виступаючи матеріальною основою фінансового потенціалу¹. Значна увага приділяється вартісному аспекту, що видається доволі логічним. О. Портна зауважує, що формування та функціонування сукупного фінансового потенціалу країни передбачає мобілізацію, перерозподіл та реалізацію певної сукупності фінансових ресурсів, а отже, визначає фінансові засоби і спрямовує фінансові потоки на забезпечення захищеності загальнонаціональних інтересів та фінансово-економічної безпеки України².

У структуру нашого дослідження вписується теж думка щодо розгляду сукупного фінансового потенціалу країни з позиції системного підходу, зміст якої полягає в тому, що функціонування сукупного фінансового потенціалу країни повністю охоплює та пронизує національну фінансово-економічну систему і відповідним чином впорядковує відносини та зв'язки між усіма його елементами, починаючи від домогосподарств, суб'єктів економіки і закінчуючи державою³.

Позаяк фінансовий потенціал держави перебуває в інтерактивній взаємодії з фінансовим потенціалом населення, суб'єктів господарювання та регіонів (рис. 1.3), розглянемо кожний ієрархічний елемент детально.

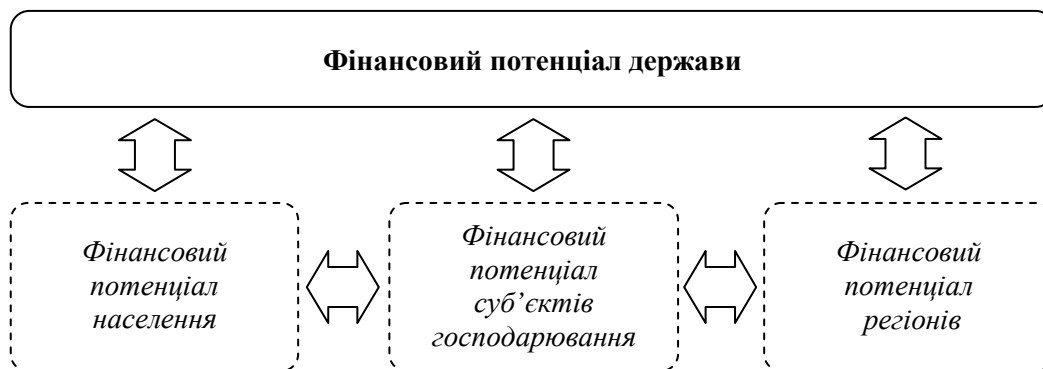
науково-дослідну роботу за темою «Реформування фінансової системи України в умовах євроінтеграційних процесів», 2010. – Режим доступу : <http://dspace.uabs.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/7247/1/The%20development%20of%20financial%20policies.pdf>.

¹ Портна О. В. Теоретичні підходи до визначення сукупного фінансового потенціалу країни / О. В. Портна // Проблеми економіки. – 2013. – № 3. – С. 132.

² Портна О. В. Сукупний фінансовий потенціал країни як основа досягнення фінансово-економічної безпеки України // Розвиток фінансового потенціалу суб'єктів господарювання як основа досягнення фінансово-економічної безпеки : кол. моногр. / за ред. В. В. Глуценка. – Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2013. – С. 292.

³ Портна О. В. Сукупний фінансовий потенціал країни: системний підхід / О. В. Портна // Бізнес Інформ. – № 9. – С. 296–297.

Рис. 1.3. Інтерактивна взаємодія у процесі формування фінансового потенціалу держави

Джерело: розроблено автором.

З метою адекватної концептуалізації сутності фінансового потенціалу держави необхідно зауважити, що складність цієї дефініції пов'язана із неможливістю розглядати країну як територію, а фінансовий потенціал її економіки – як арифметичну суму фінансових потенціалів регіонів. Особливість полягає в тому, що, з одного боку, фінансовий потенціал є джерелом забезпечення належного функціонування держави та її соціально-економічного розвитку, а з іншого – результатом попередньої фінансової діяльності. У цьому контексті простежується взаємозв'язок між фінансовими ресурсами і фінансовим потенціалом, за якого перші є складовою потенціалу і фактично основою його утворення¹.

Однак через відсутність усталеного підходу до визначення сутності фінансового потенціалу у вітчизняній економічній літературі ототожнюються поняття «фінансовий потенціал» і «фінансові ресурси». Фонди фінансових ресурсів, котрі здійснюють обслуговування економічних процесів, є доволі різноманітними як за методами формування, напрямками використання, рівнями відображення інтересів, так і за суб'єктами економічної діяльності, методами виробничої та суспільної інтеграції й фінальною метою певного виду діяльності².

Загалом фінансові ресурси є матеріально-речовою формою категорії «фінанси». Розглядаючи природу фінансових ресурсів у контексті домогосподарства, С. Салига та В. Гнеушева вважають їх сукупними

¹ Формування фінансового потенціалу інвестиційної діяльності в економіці України : моногр. / М. І. Крупка, Д. В. Ванькович, Н. Б. Демчишак, М. І. Кульчицький. – Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2011. – С. 16–17.

² Ільчук В. П. Фінанси і кредит. Вступ до фаху : підруч. / В. П. Ільчук, І. В. Горшунова. – Чернігів : Черніг. держ. технол. ун-т, 2013. – С. 71.

доходами, які є в розпорядженні останнього та забезпечують матеріальну базу для життєдіяльності, відтворення та реалізації особистісного потенціалу його членів¹. Водночас С. Юрій наголошує, що фінансові ресурси домашніх господарств постають як відокремлені грошові фонди, що мають цільове спрямування: фонд споживання, мета якого – забезпечення особистих потреб членів сім'ї, та фонд заощадження, ресурси якого будуть використані в майбутньому для придбання відповідних товарно-матеріальних цінностей або як капітал для отримання прибутку².

Вітчизняні науковці О. Непочатенко, С. Колотуха, С. Власюк, П. Боровик, В. Бечко і П. Бечко зазначають, що фінансові ресурси – це сума коштів, що спрямовуються в основні й оборотні засоби підприємства та є підґрунтям формування продуктивних доходів³. А. Бабич та Л. Павлова характеризують фінансові ресурси як грошові кошти, що формуються в суб'єктів економічної діяльності за рахунок доходів і надходжень, які вони отримують, та спрямовуються на розширене відтворення⁴. О. Близнюк та А. Горпинченко фінансові ресурси суб'єктів господарювання трактують як сукупність грошових коштів (фондів, доходів, нагромаджень), які є одним з основних чинників виробництва (разом із трудовими та матеріальними ресурсами), формуються в процесі фінансово-господарської діяльності з внутрішніх і зовнішніх джерел, перебувають у розпорядженні підприємств та мають цільове спрямування, використовуються для фінансування процесу розширеного відтворення, визначають фінансовий потенціал підприємства, а також забезпечують інтереси різних суб'єктів економічних відносин (власників, персоналу, держави)⁵.

---

¹ Салига С. Я. Теоретичні підходи щодо визначення сутності фінансових ресурсів домогосподарств / С. Я. Салига, В. О. Гнеушева // Сталий розвиток економіки. – 2013. – № 1. – С. 88.

² Юрій С. Проблеми теорії та практики фінансів домогосподарств. Вступне слово / С. Юрій // Фінанси домогосподарств: сучасна парадигма та доміанти розвитку : моногр. / Т. О. Кізима. – К. : Знання, 2010. – С. 6.

³ Фінанси, гроші та кредит : підруч. / О. О. Непочатенко, С. М. Колотуха, С. А. Власюк [та ін.]. – Умань : Вид. «Сочінський», 2014. – С. 5.

⁴ Бабич А. М. Государственные и муниципальные финансы : учеб. / А. М. Бабич, Л. Н. Павлова. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2012. – С. 39.

⁵ Близнюк О. П. Теоретичні підходи до визначення сутності фінансових ресурсів підприємства / О. П. Близнюк, А. П. Горпинченко // Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг. – 2012. – Вип. 2. – С. 29.

Досліджуючи фінансові ресурси холдингових компаній, О. Романенко визначає їх як грошові кошти, котрі перебувають у розпорядженні підприємств чи їхніх об'єднань і можуть використовуватися для здійснення господарської діяльності у майбутньому з метою забезпечення економічних, матеріальних і духовних потреб людини, компанії та суспільства загалом¹. Розглянувши різноманітні погляди на сутність фінансових ресурсів, В. Чепка вважає їх частиною коштів, що сформувалися у процесі створення суб'єкта господарювання та які надходять у результаті здійснення операційної, інвестиційної й фінансової діяльності для виконання визначених завдань і зобов'язань².

О. Дацій фінансові ресурси регіону тлумачить як сукупність доходів, які створюються на території регіону та залишаються у розпорядженні місцевих органів влади³. Змістовніше визначення фінансових ресурсів регіону пропонує Г. Полевик, який до останніх зараховує грошові фонди, що створюються у процесі розподілу і перерозподілу валового внутрішнього й регіонального продуктів, які є у розпорядженні місцевих органів влади для забезпечення неперервності розширеного відтворення та задоволення інших суспільних потреб, запаси, грошові кошти суб'єктів господарювання, населення, а також зовнішні асигнування, інвестиції й запозичення в регіональний господарський обіг⁴. Л. Панасюк фінансові ресурси місцевих органів влади вважає фондами коштів, які формуються і використовуються для соціального й економічного розвитку регіонів⁵.

Соціальний аспект у визначення фінансових ресурсів закладає С. Гринеvsька, зазначаючи, що фінансовими соціальними ресурсами регіону є такі фінансові ресурси, котрі призначені для виконання державних соціальних зобов'язань перед бюджетом з метою забезпечення прийняттого рівня життя населення регіону. Дослідниця вважає, що

---

¹ Романенко О. А. Аналіз і контроль формування та використання фінансових ресурсів холдингових компаній (на прикладі торговельних холдингових компаній України) : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.09 / О. А. Романенко ; Київ. нац. торг.-екон. ун-т. – К., 2008. – С. 14–15.

² Чепка В. В. Фінансові ресурси підприємств / В. В. Чепка // Фінанси, облік і аудит. – 2011. – Вип. 18. – С. 208–209.

³ Дацій О. І. Фінансове забезпечення інноваційного розвитку регіону / О. І. Дацій // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. – 2004. – № 4. – С. 375.

⁴ Полевик Г. М. Вдосконалення механізму управління фінансовими ресурсами регіону : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.05 / Г. М. Полевик ; НАН України, Ін-т пробл. ринку та екон.-еколог. дослідж. – Одеса, 2011. – С. 4.

⁵ Панасюк Л. В. Фінансові ресурси місцевих органів влади : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.08 / Л. В. Панасюк ; Нац. ун-т Держ. податк. служби України. – Ірпінь, 2009. – С. 5.

фінансові соціальні ресурси – це безпосередній об’єкт управління фінансами, тобто управління їхнім формуванням і використанням та подальше ефективне використання для забезпечення економічної й соціальної сталості держави та її регіонів; вони є одночасно як кількісним виміром можливостей виконання соціальної політики так і наявних умов, що дають змогу при ефективному їхньому використанні забезпечити населенню гідний рівень життя та розвитку¹.

Погоджуємося з В. Дем’янишином, який акцентує увагу на тому, що фінансові ресурси виступають винятково у формі грошових фондів, і визначає фінансові ресурси суспільства як сукупність грошових фондів, створених у результаті перерозподілу ВВП суб’єктами фінансових відносин для досягнення кінцевої мети, забезпечення виконання їхніх завдань, функцій і зобов’язань².

Таким чином, фінансові ресурси науковці розуміють як сукупність грошових коштів (фондів, доходів, нагромаджень), котрі є у розпорядженні органів державної влади, органів місцевого самоврядування, суб’єктів господарювання і населення, призначених для фінансування видатків та виконання фінансових зобов’язань з метою розширеного відтворення і для задоволення матеріальних і духовних потреб людини, економічних і соціальних інтересів суб’єктів господарювання, держави та суспільства загалом.

Підтримуємо та поділяємо позицію науковців щодо неприпустимості ототожнення понять «фінансовий потенціал» і «фінансові ресурси». Водночас не заперечуємо того, що сутність фінансового потенціалу держави розкривається через поняття «фінансові ресурси». Однак формування та використання фінансового потенціалу залежить не лише від фінансових ресурсів, а й від їхньої здатності брати участь у розвитку процесу відтворення та у задоволенні економічних, соціальних й екологічних інтересів громадян. У цьому контексті слушною є теза А. Вдовиченка про те, що фінансовий потенціал, у тому числі фінансові ресурси, відрізняється від них (у сторону збільшення) на величину

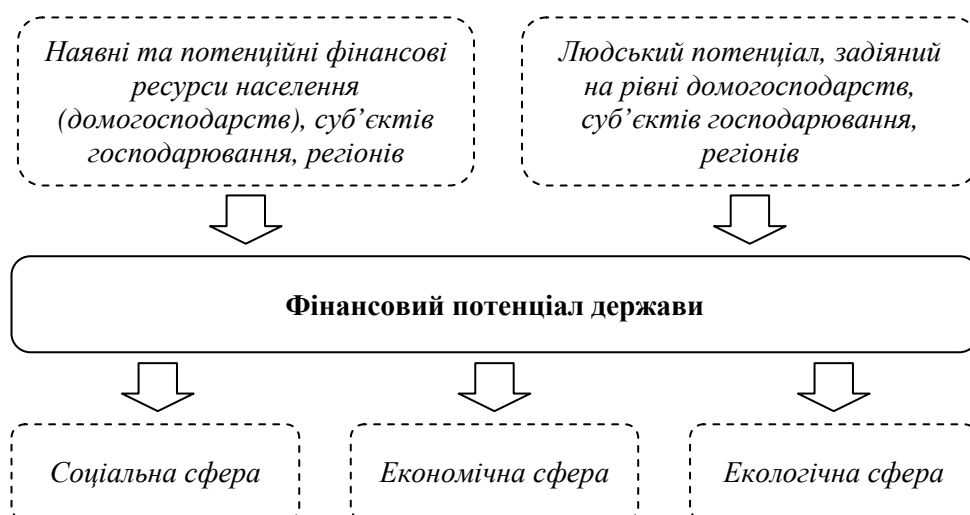
---

¹ Гріневська С. М. Управління бюджетними соціальними ресурсами регіону / С. М. Гріневська // Вісник економічної науки України. – 2014. – № 2. – С. 21.

² Дем’янишин В. Г. Теоретичні підходи до сутності фінансових ресурсів суспільства / В. Г. Дем’янишин // Формування ринкової економіки в Україні. – 2013. – Вип. 29, ч. 1. – С. 147.

ресурсів, що не задіяні у процесах економічного відтворення, але мають таку можливість¹.

На нашу думку, вищезазначену можливість можна реалізувати винятково шляхом активного використання людського потенціалу. Адже саме людина є безпосереднім учасником усіх процесів, які відбуваються на рівні домогосподарства, суб'єктів господарювання, регіону чи держави. На думку В. Сухих та П. Блусь, категорія «людський потенціал» відображає єдність у людині економічного й біологічного, соціального й індивідуального та базується на активній ролі людини в економіці, характеризуючи залучення у процес господарської діяльності потенційних можливостей людини, її прихованих творчих можливостей, накопичених навичок і знань².

Рис. 1.4. Складові фінансового потенціалу держави та його суспільна роль

Джерело: розроблено автором.

Водночас фінансовий потенціал стимулює розвиток інфраструктури у сферах охорони здоров'я, освіти, соціального захисту, охорони довкілля та ін. Доречною є теза О. Стефанишин, що «...фінансове стимулювання

¹ Вдовиченко А. М. Фінансовий потенціал населення: нові можливості інноваційного розвитку економіки України : моногр. / А. М. Вдовиченко. – Ірпінь : Нац. ун-т ДПС України, 2012. – С. 40.

² Сухих В. А. Методологические подходы к определению и измерению человеческого капитала в контексте социоекономики / В. А. Сухих, П. И. Блусь // Соціоекономіка : зб. наук. праць. – Донецьк : ІЕП НАНУ, 2010. – С. 31.

постійного розвитку людського потенціалу необхідно здійснювати системно, тобто як на макро-, мезо-, так і особистісному рівнях»¹.

Отже, фінансовий потенціал держави можна розглядати як двосторонній процес. З одного боку, імплементація моделі сталого людського розвитку сприятиме досягненню синергетичного ефекту у процесі формування фінансового потенціалу держави, а з іншого – останній є стимулюючим чинником ефективного відтворення та розвитку людського потенціалу.

На наш погляд, фінансовий потенціал держави є сукупністю наявних і потенційних фінансових ресурсів та людських властивостей, що мобілізуються й спрямовуються для забезпечення всіх складових сталого людського розвитку. При цьому головними об'єктами фінансового потенціалу є економіка, соціальна сфера, охорона навколишнього природного середовища (рис. 1.4).

З точки зору пріоритетності завдань, які сьогодні постають перед державою у різних сферах, фінансовий потенціал умовно можна поділити на два типи: 1) фінансовий потенціал для вирішення поточних завдань; 2) фінансовий потенціал сталого людського розвитку. В сучасних умовах політичної, економічної та соціальної нестабільності, коли необхідно знаходити ефективні шляхи виходу з кризових ситуацій, на передній план висувається проблема фінансового потенціалу сталого людського розвитку.

---

¹ Стефанишин О. В. Людський потенціал і фінансове стимулювання його розвитку в умовах глобалізації / О. В. Стефанишин // Наукові записки [Української академії друкарства]. – 2011. – № 3. – С. 10.

Розділ 2.

СВІТОГЛЯДНІ ДОМІНАНТИ ДЕРЖАВНИХ ФІНАНСІВ У РОЗВИТКУ ЛЮДСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ

2.1. Теоретичне підґрунтя та специфіка функціонування державних фінансів в умовах формування сучасних національних орієнтирів

Відповідальність за забезпечення належних умов для сталого людського розвитку більшою мірою покладається на державу та її фінансовий потенціал. На сучасному етапі ця відповідальність здійснюється у складній політичній та соціально-економічній ситуації, що зумовлює поглиблення ресурсної асиметрії. Бюджетна форма відповідальності держави не відповідає тим потребам у суспільних благах, які б могли забезпечити належний рівень розвитку людського потенціалу.

Однак що ж має стати вирішальним чинником у розбудові нового українського суспільства? Очевидно, що насамперед потрібно шукати оптимальні шляхи досягнення ефективного формування людського потенціалу. Адже найвища мета суспільства – досягти того, щоб увесь «життєвий простір» існування особистості став насправді людським. Основна роль у забезпеченні цієї мети належить фінансам¹. У цьому контексті, на наш погляд, окремої уваги потребують питання особливостей функціонування державних фінансів в умовах орієнтації суспільства в напрямку сталого людського розвитку.

Загалом діяльність держави охоплює сукупність людських інтересів. Як влучно висловився відомий американський економіст Р. Масгрейв, «...державна є асоціацією індивідів, які займаються спільною справою, покликаною вирішувати проблеми співіснування в суспільстві у демократичний і чесний спосіб. Інакше кажучи, держава – це

---

¹ Юрій С. І. Фінансова парадигма місцевого самоврядування / С. І. Юрій // Світ фінансів. – 2004. – № 1. – С. 6.

підприємство, що діє на контрактних засадах, що ґрунтується на спільних інтересах своїх окремих членів і їх відображає»¹.

Держава є тим інститутом суспільства, що відповідає за всі колективні інтереси, реалізація яких потребує бюджетних коштів. Фінансові ресурси держави є ланкою, яка поєднує та уможлиблює функціонування високорозвинутої економіки з «людським обличчям». Головним завданням держави сьогодні є поєднання інтересів особи, колективу та суспільства, а також забезпечення динамічного економічного та соціального розвитку при збереженні саморегулювання і саморозвитку суспільства. Саме держава як інституція, що має публічну владу та спеціальний апарат регулювання суспільних відносин, покликана відтворювати суспільні блага, незважаючи на прибутковість їхнього виробництва². У зв'язку із вищезазначеним першоосновою дослідження теорії державних фінансів є поняття «держава».

Наука про державу прогресувала безпосередньо з державними фінансовими теоріями. Відомий російський науковець Е. Вознесенський щодо цього зазначав, що однією з основних закономірностей розвитку фінансових відносин є те, що вони безпосередньо формуються державою, тоді як всі інші вартісні (грошові) категорії (гроші, ціна, прибуток та інші) є категоріями, які зумовлені веденням товарного виробництва. Вчений наголошував, що у процесі розширення функцій держави, особливо економічних, зростає роль фінансів³.

Виникнення та розвиток державних фінансів історично взаємопов'язані з еволюцією функцій держави. Останні не є статичним поняттям. Вони актуалізуються, змінюються та зникають відповідно до тих завдань, які постають перед державою в конкретних історичних умовах. Відповідно змінюється й модифікується система державних фінансів, що покликана фінансово забезпечити їхню реалізацію⁴. Сьогодні суспільство висуває нові, щоразу жорсткіші вимоги до держави щодо

---

¹ Б'юкенен Джеймс М. Суспільні фінанси і суспільний вибір: два протилежних бачення держави; / Джеймс М. Б'юкенен, Річард А. Масґрейв – К. : Вид. дім «КМ академія», 2004. – С. 31.

² Залєвська-Шишак А. Особливості відтворення суспільних благ в трансформаційній економіці / А. Залєвська-Шишак // Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. – 2013. – № 146. – С. 31. – (Серія : Економіка).

³ Вознесенский Э. А. Финансы как стоимостная категория / Э. А. Вознесенский. – М. : Финансы и статистика, 1985. – С. 21.

⁴ Молдован О. О. Державні фінанси України: досвід та перспективи реформ : моногр. / О. Молдован. – К. : НІСД, 2011. – С. 12.

якості виконання нею своїх функцій. Присутність і вплив держави в економіках багатьох країн зростає. Розуміння суспільством наслідків такого впливу змусило багато країн переглянути свої погляди на процес функціонування найважливішого елемента державного устрою – державних фінансів. Сучасні вимоги до останніх мають сприяти підвищенню якості виконання функцій держави та послуг, що надаються нею суспільству.

Набір функцій держави визначається «провалами» ринку, тобто завданнями, які не вдалося вирішити за допомогою ринкової саморегуляції. Світовий банк виокремлює п'ять фундаментальних завдань, на виконання яких має спрямовуватися місія кожної держави: затвердження засад законності; підтримання збалансованої політичної ситуації, у т. ч. макроекономічної стабільності; фінансування базових соціальних послуг та інфраструктури; підтримка незахищених груп населення; захист навколишнього середовища¹. Загалом діяльність Світового банку спрямована на підвищення рівня життя та боротьбу з бідністю шляхом надання фінансової й технічної допомоги країнам, що розвиваються. Він співпрацює більш ніж із сотнею країн, кожна з котрих закликає інвестувати розвиток людського потенціалу як пріоритетний напрям державної діяльності.

На думку українського вченого С. Юрія, сьогодні реальна роль держави в країнах світу істотно відрізняється та залежить від рівня соціально-економічного розвитку, а також панівних ідеологічних та політичних уподобань. Проте аналіз світогосподарських процесів і практика вказують на основні засади, що їх треба враховувати в економічних реаліях.

По-перше, втручання держави в ринкову економіку не применшує ролі ринку як потужного стимулятора економічного зростання та підвищення ефективності суб'єктів господарювання, які на ньому діють.

По-друге, задоволення потреб людини для її різнобічного розвитку є природним кінцевим призначенням суспільного виробництва. Порушення такого процесу, підпорядкування виробництва іншим цілям є протиприродним і означає відхід від загальних принципів економічного розвитку, свідчить про деформації самої системи, тобто відхилення від

---

¹ Меркулова Т. В. Макроекономіка : підруч. Тема 9 : Держава в ринковій економіці / Т. В. Меркулова // Економічна теорія. – 2008. – № 4. – С. 92.

домінантної складової еволюції економічного прогресу суспільства як умови розвитку людини.

По-третє, кінець ХХ ст. та початок ХХІ ст. характеризуються становленням нової економіки, яка набуває рис фінансової цивілізації. Як об'єктивна категорія фінанси дедалі більше залежать від суб'єктивних дій державних органів, охоплюючи усі стадії відтворення сукупного продукту суспільства. Фінанси є динамічним чинником, що відображає рух грошей, процеси мобілізації, розміщення й інвестування відповідних ресурсів, формування доходів і здійснення витрат. Відображаючи абстрактний рух вартості при розподілі та перерозподілі ВВП для розширеного відтворення виробництва, фінанси є єдиним цілісним організмом, в якому всі елементи взаємопов'язані та, як правило, доповнюють один одного, тому зміна хоча б одного елемента або його складової зумовлює помітні перетворення всієї системи, що істотно впливає на вектори економічного розвитку країни¹.

Економічний розвиток є важливим напрямом державної політики. Економічне зростання, за якого примножується багатство країни загалом, дає змогу розширити її потенційні можливості в подоланні бідності та інших соціальних проблем. Водночас, як підтверджує світовий досвід, є багато прикладів, коли економічне зростання не супроводжувалося відповідним піднесенням у сфері людського розвитку. На сьогодні потрібно суттєво змінити погляди на джерела й чинники економічного зростання національної економіки та принципи розподілу й перерозподілу державних доходів. При цьому доцільно врахувати, що завдання розподільної політики визначаються соціальною природою держави.

Погоджуючись з необхідністю підпорядкування суспільного виробництва потребам людини, зазначимо, що в цьому разі надзвичайно важливо знайти оптимальний баланс між економічними здобутками та забезпеченням суспільних благ. Як аргумент на підтримання такої позиції є твердження В. Гейця, що «...і суспільство, і держава, і економіка, будучи найважливішими засобами досягнення цілей для людей, завдяки своїй добрій волі формують і розвивають їх, щоб завдяки людській діяльності на основі розподілу праці забезпечувати покращення умов існування в широкому розумінні цього слова. При цьому в сучасному

---

¹ Юрій С. І. У пошуках компромісу між державним патерналізмом і фінансизмом / С. І. Юрій // Світ фінансів. – 2008. – № 4. – С. 9–10.

світі ... задоволення людей життям у суспільстві і державі, які для цього сформовані через досягнення цілей, має не тільки економічний, а й соціальний вимір...»¹.

Видатний представник фундаторів економічної теорії А. Сміт серед основних функцій держави виділяв обов'язок останньої щодо заснування та утримання таких суспільних установ і такої суспільної праці, які, будучи у найвищій мірі корисними для широкого кола людей загалом, не можуть, однак, своїм прибутком відшкодувати витрати окремої людини чи невеликої групи людей; тому не потрібно розраховувати на те, щоб приватні особи створювали та утримували їх².

З огляду на цей контекст зазначимо, що важливою ознакою цивілізованості суспільства є соціально орієнтована економіка, адже доступна освіта, якісна медична допомога, належний соціальний захист та екологічна безпека дають можливість навіть найбіднішим прошаркам населення робити власний внесок у розвиток держави. Однак передусім необхідно відмовитися від непродуктивного розподілу економічних і соціальних цілей державної діяльності та забезпечити соціальну спрямованість всіх гілок державної політики. Висока стабільність соціально-економічної системи, що характеризується спроможністю до саморозвитку та відтворення людського потенціалу, дає змогу забезпечити стійкий розвиток країни, на котрий в Україні сьогодні негативно впливають певні чинники концептуального характеру, серед яких: недостатня увага до людського чинника; відсутність чіткої залежності між соціальними й економічними показниками, а також практичної реалізації установки інноваційно орієнтованого розвитку соціальної економіки; максимально можливий варіант диверсифікації економіки не лише з погляду економічних, а й зовнішньоекономічних умов формування сприятливого соціально-економічного середовища для жителів України³.

Ретроспективний аналіз подій кінця ХХ ст. та початку ХХІ ст. дає підстави стверджувати, що глобальні зміни у світовому господарстві

---

¹ Геєць В. М. Суспільство, держава, економіка: феноменологія взаємодії та розвитку / В. М. Геєць ; НАН України ; Ін-т економ. та прогнозув. НАН України. – К., 2009. – С. 41.

² Сміт А. Исследование о природе и причинах богатства народов [Електронний ресурс] / А. Сміт ; пер. с англ. В. С. Афанасьев. – М. : Эксмо, 2007. – Режим доступу : <http://www.inliberty.ru/library/classic/432/>.

³ Куценко В. І. Сталий розвиток: стратегія і тактика формування через призму соціогуманітарної сфери / В. І. Куценко ; за наук. ред. д. г.-м. н., проф. С. О. Лизуна. – К. : ДУ ІЕПСР НАН України, 2012. – С. 15–16.

зумовили трансформацію взаємозв'язків людини та суспільства. Відбулися суттєві зрушення у структурі сучасної світової економіки, в результаті чого фінансовий вектор став базовим імперативом досягнень цивілізації. Рівень розвитку кожної держави залежить від її фінансового потенціалу, особливостей його нагромадження та пріоритетних напрямів використання. У сучасних умовах необхідно розглядати сукупний фінансовий потенціал країни крізь призму його місця у формуванні нової людини, а не вбачати у ньому лише задоволення споживацьких потреб. Зміцнення сукупного фінансового потенціалу країни передбачає збільшення обсягу його використання у соціальному секторі економіки з метою розвитку людського потенціалу, що трансформується у потужне джерело сукупного фінансового потенціалу країни¹.

Слушною вважаємо думку В. Небрат, враховуючи історичну траєкторію розвитку держави та фінансових інститутів, еволюцію вітчизняної моделі економічного розвитку, здобутки української фінансової науки у сфері концептуалізації інституційної взаємодії суспільства, держави й економіки та беручи до уваги характер й інтенсивність сучасних викликів, які виникають перед національною економікою та її фінансовою системою, про необхідність зміцнення позицій держави, посилення потенціалу державних фінансів і підвищення ефективності державних регуляторних механізмів. Такий вектор подальшого розвитку системи державних фінансів відповідає не лише об'єктивним економічним закономірностям, а й запитам українського суспільства².

Різноманітні кризи, що в останній період супроводжують суспільство, вказують на необхідність розроблення нової парадигми світового економічного розвитку. Щодо України перспективу нової вітчизняної економіки варто пов'язувати:

– по-перше, з усвідомленням необхідності термінової концентрації політичних, економічних і соціальних складових на національній ідеї;

---

¹ Портна О. В. Фінансове забезпечення розвитку людського потенціалу як важливої складової сукупного фінансового потенціалу України / О. В. Портна // Бізнес Інформ. – 2013. – № 8. – С. 303.

² Небрат В. В. Еволюція теорії державних фінансів в Україні / В. В. Небрат. – К., 2013. – С. 555.

– по-друге, з розробленням доктрини розвитку країни, основою якої є діяльність держави у сфері фінансів¹.

Як з'ясувалося у процесі дослідження, виражаючи складне суспільне явище, фінанси наділені багатоплановими ознаками й формами вияву, однією з найбільших із котрих є грошова. Саме гроші є квінтесенцією форм розподілу вартості створеного продукту – надають фінансам кількісного вираження та якісної суті. Проте не вся маса грошей є фінансами. Відмінність полягає насамперед в об'єктивній історичній потребі у виникненні вказаної категорії в розвитку суспільства. Якщо гроші є продуктом розвитку суспільного поділу праці й товарних відносин, то фінанси – продуктом розвитку влади, насамперед держави². Останню тезу С. Юрія розвиває О. Молдован, наголошуючи, що саме інститут публічної влади як перше суспільне благо, сенс якого полягає в забезпеченні певного порядку всередині суспільства та захисту його від зовнішніх загроз, є першопричиною виникнення публічних фінансів³. С. Клімова щодо цього зазначає, що незважаючи на те, що термін «публічні фінанси» не є загальноживаним, його використання виправдане. Дослідниця пропонує розуміти його як систему економічних відносин, котрі виникають у реальному грошовому обігу при формуванні, розподілі й використанні публічних централізованих і децентралізованих фондів коштів, що забезпечують загальнодержавні потреби й потреби місцевої громади⁴.

Російські науковці під керівництвом В. Ковальова зауважують, що для публічних фінансів, котрі, на їхню думку, поєднують державні та місцеві фінанси, характерними ознаками є: 1) грошовий характер відносин; 2) безкорисний і безповоротний характер платежів суб'єктів господарювання та населення у державний і місцеві бюджети, а також у позабюджетні фонди; 3) примусова з боку органів державної влади та місцевого самоврядування форма грошових відносин із суб'єктами господарювання та населенням (держава та органи місцевого

---

¹ Юрій С. І. У пошуках компромісу між державним патерналізмом і фінансизмом / С. І. Юрій // Світ фінансів. – 2008. – № 4. – С. 8.

² Юрій С. І. Теоретичні постулати міжнародних фінансів / С. Юрій // Журнал європейської економіки. – 2003. – Т. 2, № 1. – С. 5–6.

³ Молдован О. О. Державні фінанси України: досвід та перспективи реформ : моногр. / О. Молдован. – К. : НІСД, 2011. – С. 13.

⁴ Клімова С. Розвиток наукової думки щодо сутності фінансів [Електронний ресурс] / С. Клімова. – Режим доступу : <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/putp/2010-1/doc/3/03.pdf>.

самоврядування у формі правових актів встановлюють систему обов'язкових платежів і заходи впливу на вказаних суб'єктів у разі порушення останніми встановленого порядку); 4) відносини перерозподілу розподіленого сукупного суспільного продукту в його грошовій формі¹.

Однак, на нашу думку, застосування терміна «публічні фінанси» є суперечливим з позиції фінансової науки. Аргументом щодо цього вважаємо твердження М. Дамірчиєва, сформульоване в ході дослідження правових аспектів публічної фінансової діяльності, що «...сама публічність фінансових ресурсів зумовлює їх правовий характер...», а «...дихотомія категорії «публічні фінанси» пов'язана з цільовим призначенням відповідних коштів, які, з одного боку, створюють економічний базис держави (економічний аспект), а з іншого – забезпечують реалізацію суспільно значущих функціональних обов'язків держави (правовий аспект)»². Загалом науковець акцентує увагу на правовій природі категорії «публічні фінанси», чого не будемо спростовувати.

Водночас зазначимо, що держава як основний суб'єкт сталого людського розвитку органічно вливається у загальний процес еволюційних змін. Вона спрямовує свою діяльність на формування, розподіл і використання грошових коштів для соціального добробуту суспільства. Головним завданням держави є поліпшення життя людей, збільшення їхніх доходів та захист прав. Сьогодні науковці висловлюють різноманітні ідеї щодо впливу держави й окремої людини на відчуття щасливого життя. Дослідники зауважують, що, крім держави, підтримці щастя сприяє сама нація, а діяльність уряду можна оцінювати по тому, наскільки щасливим відчуває себе населення країни. Існує думка, що від чинника людського щастя залежить здоров'я і відповідно тривалість життя людини, а також її імунітет і продуктивність праці³.

З огляду на зазначене озвучимо конкретне запитання: «Яким чином держава може впливати на добробут громадян і розвиток людського

---

¹ Финансы : учеб. / под ред. В. В. Ковалева. – М. : ТК Велби ; «Издательство Проспект», 2007. – С. 9.

² Дамірчиєв М. І. Правове регулювання публічної фінансової діяльності: порівняльно-правовий аспект : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 / М. І. Дамірчиєв ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2015. – С. 326.

³ Переверзєва А. В. Індекс людського щастя – показник рівня реалізації людського потенціалу / А. В. Переверзєва // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 7. – С. 206.

потенціалу?». За твердженням О. Василика, використовуючи фінанси, держава виконує соціальну функцію суспільного добробуту; державні фонди фінансових ресурсів відіграють вирішальну роль у досягненні визначеної мети¹. Інакше кажучи, основна роль у поліпшенні добробуту та розширенні можливостей людей відводиться державним фінансам. Вони є невіддільною складовою ринкових відносин і одночасно визначальним інструментом реалізації державної політики². А. Крисоватий зауважує, що державні фінанси взаємопов'язані з розвитком держави та суспільства: «Об'єктивна залежність між суспільним устроєм, рівнем економічного розвитку й політичним середовищем, з одного боку, і бюджетною системою – з іншого, вимагає систематичного врахування змін соціальних параметрів при аналізі фінансових явищ»³.

Функціонування державних фінансів у сучасних умовах потребує зміни багатьох теоретичних підходів і стереотипів щодо природи згаданого явища відповідно до надбань фінансової науки Заходу⁴. У наукових працях західних теоретиків (Ж. Бодена, Т. Гоббса, Дж. Локка, Ж.-Ж. Руссо та ін.) логіка висвітлення природи бюджету та фінансів пов'язана з концепціями суспільного блага й суспільного вибору⁵. Теорія суспільного вибору дає змогу дослідити, яким чином політичні інститути та уряд функціонують насправді (а не як вони мають функціонувати), визнати можливість державних невдач, тобто коли політика держави не відображає інтересів суспільства й таким чином призводить до погіршення соціального добробуту⁶. Водночас Ю. Петруня зазначає, що «...складно уявити можливість реального досягнення «чистого» суспільного вибору в сучасній економічній політиці держави. Орієнтація на таку мету, напевно, була б суспільною ілюзією. Реальним суспільним

¹ Василик О. Д. Фінанси в економічній системі держави / О. Д. Василик // Фінанси України. – 2000. – № 1. – С. 8.

² Третьякова К. Г. Державні фінанси і їх місце у фінансовій системі України [Електронний ресурс] / К. Г. Третьякова // – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/12_KPSN_2009/Economics/44616.doc.htm.

³ Крисоватий А. І. Аксиоми суспільного вибору в податкових фінансах / А. І. Крисоватий // Світ фінансів. – 2007. – № 3. – С. 10.

⁴ Кириленко О. П. Державні фінанси в умовах формування демократичного суспільства / О. П. Кириленко // Світ фінансів. – 2004. – № 1. – С. 22.

⁵ Скворцова С. Я. Бюджет у світлі теорій суспільного блага і суспільного вибору / С. Я. Скворцова // Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. – 2006. – № 83. – С. 46. – (Серія : Економіка).

⁶ Краснікова Л. І. Теорія державних витрат та суспільний вибір : моногр. / Л. І. Краснікова ; Нац. ун-т «Києво-Могилянська акад.». – К. : НАУКМА, 2009. – С. 61.

завданням може бути створення та підтримка таких умов, які максимально наближували б суспільство до відображення в економічній політиці держави суспільних переваг, суспільного вибору»¹. Щодо цього цікавою є теза Р. Масгрейва: «Державна політика – це не відхилення від «природного порядку» приватних ринків, вона є рівною мірою життєвий чи природний засіб вирішення іншого виду проблем. Інакше кажучи, видима рука бюджетного процесу – річ не менш «природна», ніж невидима рука ринку»².

Оскільки людський розвиток є процесом розширення можливостей і вибору кожного члена суспільства, котрий залежить від індивідуальних цінностей, навичок і здібностей, економічного й політичного становища країни, доступності освіти та охорони здоров'я, впливу зовнішніх чинників³, створення сприятливих умов для життєдіяльності населення – це надзвичайно важливий імператив інституту держави. Для того, щоб громадяни могли користуватися суспільними благами і послугами, держава бере на себе зобов'язання щодо їхнього виробництва та фінансування за рахунок податкових надходжень.

З огляду на те, що сталий людський розвиток супроводжується високим рівнем варіативності суспільних благ, держава може втручатись у сферу споживання шляхом надання послуг у сферах охорони здоров'я, освіти, культури та ін. Вона зобов'язана втручатись у сферу перерозподілу доходів, бо це необхідно для державного фінансування суспільних благ, а також індивідуальних соціальних виплат. Держава може втручатись у сферу виробничих відносин шляхом реалізації політики регіонального розвитку, національної екологічної політики, управління підприємствами державної й комунальної форм власності, через інвестиційну політику тощо.

Ступінь впливу держави на сталий людський розвиток визначається обсягом її ресурсів, насамперед фінансових. Інакше кажучи, щоб ефективно забезпечувати населення суспільними благами, держава мусить

---

¹ Петруня Ю. Є. Економічна політика держави: «суспільний вибір» в умовах глобалізації / Ю. Є. Петруня // Бюлетень Міжнародного Нобелівського економічного форуму. – 2010. – № 1 (3), т. 1. – С. 270.

² Б'юкенен Джеймс М. Суспільні фінанси і суспільний вибір: два протилежних бачення держави / Джеймс М. Б'юкенен, Річард А. Масгрейв. – К. : Вид. дім «КМ академія», 2004. – С. 31.

³ Любохинець Л. С. Аналіз складових інтегрального індексу людського розвитку в регіональному розрізі [Електронний ресурс] / Л. С. Любохинець. – Режим доступу : http://pk.napks.edu.ua/library/compilations_vak/eiu/2012/5/p_37_42.pdf.

мати відповідні грошові кошти, потрібні для їхнього виробництва. В. Андрущенко, узагальнюючи погляди науковців країн Заходу про природу державних фінансів, зазначає, що «...за рахунок розширення предмета фінансової науки центром дослідження стала людина з її індивідуальними потребами, інтересами, мотивами суспільної поведінки», наголошуючи при цьому, що теоретизація державних фінансів наскрізь пронизана ідеєю ринку як всеохоплюючої економічної реальності, універсальної логіко-пізнавальної категорії¹. Таким чином, суспільне благо як матеріальна умова соціального буття в поєднанні з поняттями «гроші» та «ринок» є висхідною точкою теоретичної інтерпретації категорії «державні фінанси».

Державні фінанси надзвичайно складне й чутливе соціально-економічне явище, що є головною ланкою фінансової системи держави². Як продовження цієї думки І. Форкун зазначає, що за допомогою цієї ланки здійснюється формування централізованих грошових фондів та їхнє використання через багатовекторний механізм макроекономічної стабільності та динамічного зростання економіки, що забезпечує найбільш повне виконання функцій держави³.

В «Економічній енциклопедії» за редакцією С. Мочерного державні фінанси визначають як сукупність розподільно-перерозподільчих відносин, що виникають у процесі формування і використання централізованих фондів грошових коштів, призначених для фінансового забезпечення виконання державою покладених на неї функцій⁴. Інша група авторів дотримується думки, що державні фінанси – це економічні відносини, які виникають у результаті формування, розподілу й використання ВВП, втілені у потоках грошових коштів та спрямовані на забезпечення соціально-економічного розвитку суспільства. Вони виконують властиві їм розподільну, контрольну й стабілізаційну функції, які мають, по-перше, усувати диспропорції, зумовлені нееквівалентністю

---

¹ Андрущенко В. Л. Західна фінансова думка про природу державних фінансів / В. Л. Андрущенко // Фінанси України. – 1996. – № 9. – С. 25.

² Юрій С. І. Державні фінанси як основа соціально-економічного оновлення суспільства / С. І. Юрій, А. І. Крисоватий // Фінанси України. – 1998. – № 11. – С. 10.

³ Форкун І. В. Управління державними фінансами в контексті реалізації стратегії економічного зростання / І. В. Форкун // Сталий розвиток економіки. – 2012. – № 7 (17). – С. 57.

⁴ Економічна енциклопедія : у 3 т. Т. 3 / відп. ред. С. В. Мочерний. – К. : Вид. центр «Академія», 2002. – С. 800.

обміну, по-друге, забезпечувати підзвітність використання грошових коштів з боку суспільства¹.

Загалом у сучасній економічній літературі є різні підходи до визначення ролі та функціонального призначення державних фінансів. На думку С. Богуславської та Л. Потапенко, державні фінанси є економічним підґрунтям, на котрому тримається система державної участі в господарському житті країни. Через систему державних фінансів перерозподіляється від третини до половини ВВП країни. Механізм цього перерозподілу (через податки і витрати) передбачає виконання трьох основних функцій: 1) фіскальної, тобто забезпечення необхідних ресурсів для урядової діяльності; 2) економічного регулювання, коли податки та витрати використовуються як важелі досягнення певних цілей економічної політики; 3) вирівнювання доходів завдяки прогресивній системі оподаткування, а також системі трансфертних платежів бідним, безробітним, інвалідам, дітям та ін.²

Таким чином, більшість вітчизняних науковців пов'язує призначення державних фінансів із функціональними обов'язками держави – соціальними, економічними, політичними. Оскільки рівень сталого людського розвитку залежить передусім від виконання державою соціальної функції, поділяємо думку, що фактично соціальна функція є одним з невід'ємних елементів діяльності практично будь-якої держави, оскільки саме держава має певним чином впливати на соціальні відносини, котрі виникають з приводу забезпечення соціального захисту, сприяння добробуту населення, культурному розвитку громадян, створення ефективної системи соціальних послуг і механізму їхньої реалізації³.

Сьогодні можна виокремити такі основні проблеми сталого людського розвитку в Україні: недооцінка впливу людського потенціалу на економічне зростання держави; відсутність стабільного фінансування; пасивна соціальна політика; низький ступінь консолідації суспільства; недостатнє інформаційне забезпечення підтримки соціальних проектів і

¹ Давиденко Н. М. Теорія фінансів : підруч. / Н. М. Давиденко, О. Є. Данилевська-Жугунісова. – К. : ЦП «Компринт», 2014. – С. 127.

² Богуславська С. І. Соціальна політика в умовах ринкових відносин [Електронний ресурс] / С. І. Богуславська, Л. В. Потапенко // Фінансовий простір – 2013. – № 2 (10). – Режим доступу : <http://fp.cibs.ck.ua/files/1302/13bsisvp.pdf>.

³ Пильгун Н. В. До питання про соціальне призначення держави / Н. В. Пильгун // Юридичний вісник. – 2011. – № 3 (20). – С. 41.

програм, спрямованих на формування умов сталого людського розвитку в усіх сферах суспільного життя; обмежений доступ громадян до ресурсів, офіційних даних, прав і послуг, необхідних для участі в житті суспільства¹. Зазначене свідчить про те, що основним пріоритетом сучасного українського суспільства має стати побудова соціальної держави де-факто (де-юре це проголошено в 1996 р.). У ролі провідного арбітражного механізму, спроможного забезпечувати рівновагу та розвиток системи відносин «індивід-суспільство», може виступати тільки соціальна держава, в якій створюються умови для реалізації взаємозв'язків і взаємозалежностей економічного й соціального розвитку в інтересах кожного члена суспільства².

Ідея соціальної держави (або держави добробуту) давно і міцно вкоренилася, наприклад, у країнах Західної Європи. Вперше концепція соціальної держави викристалізувалася у працях таких відомих німецьких консерваторів XIX ст., як Л. фон Штайн, Ю. Оффнер, Ф. Науманн, А. Вагнер. Разом з цим, науковий пріоритет концептуалізації соціальної держави належить Л. фон Штайну, котрий вважав, що будь-яка монархія перестане функціонувати, якщо не знайде в собі сил стати монархією соціальних реформ. Соціальною державою вчений розумів державу, що підтримує абсолютну рівність у правах для всіх різних суспільних класів та для окремої самовизначеної особистості завдяки своїй владі. Він наголошував, що така держава зобов'язана сприяти економічному та суспільному прогресу своїх громадян³. Саме цю ідею Л. фон Штайна розвинули Ю. Оффнер, Ф. Науманн та А. Вагнер.

З часом бачення соціальної держави еволюціонувало. У сучасному розумінні соціальна держава – це демократична держава, що здійснює ефективну соціальну політику, спрямовану на реалізацію принципів соціальної справедливості, соціальної захищеності, соціального партнерства та соціальної солідарності членів суспільства, на поліпшення якості життя громадян, захист їхніх прав і свобод, створення сучасних

---

¹ Верьовіна І. М. Теоретико-практичні підходи щодо формування та використання людського потенціалу / І. М. Верьовіна // Актуальні проблеми державного управління. – 2012. – № 1. – С. 111–112.

² Карамішев Д. В. Основні принципи функціонування системи охорони здоров'я в контексті загальнолюдських цінностей соціальної держави [Електронний ресурс] / Д. В. Карамішев, Н. М. Удовиченко. – Режим доступу : http://medicallaw.org.ua/uploads/media/02_129.pdf.

³ Кочеткова Л. Н. Теория социального государства Лоренца фон Штейна / Л. Н. Кочеткова // Философия и общество. – 2008. – № 3. – С. 70–73.

систем охорони здоров'я, освіти та соціального забезпечення, підтримку незабезпечених і малозабезпечених прошарків населення, на запобігання й вирішення соціальних конфліктів.

Соціальна держава вбачає людину найбільшою соціальною цінністю, адресує соціальну допомогу індивідам, котрі перебувають у сутужній життєвій ситуації для підтримання гідного рівня їхнього життя, здійснює перерозподіл економічних благ згідно з принципом соціальної справедливості та вбачає своє призначення у забезпеченні громадянського миру та злагоди у суспільстві¹. Така держава передбачає високий рівень зближення цілей і гармонізацію відносин між державними інститутами та суспільством². Разом з тим, розбудова держави та ефективність соціальних інвестицій у відтворення людського потенціалу безпосередньо залежать від фінансів – невід'ємної зв'язкової ланки між створенням і використанням валового внутрішнього продукту та головного важеля конституційного впливу держави на розподіл сукупного суспільного продукту та перерозподіл валового внутрішнього продукту³.

З одного боку, державні фінанси як важлива частина соціуму впливають на соціальні процеси та є детермінуючим чинником сталого людського розвитку, а з іншого – фінанси набувають соціального характеру, котрий «...визначається не самим фактом їх використання державою, а тим, що за реалізації конституційного та постконституційного вибору, прийняття рішень про функціонування окремих сегментів фінансів виведено за рамки ринкових механізмів і підпорядковане гуманітарним пріоритетам суспільного вибору»⁴. Специфічною особливістю соціальних фінансів є отримання не випадкового соціального ефекту, а цілеспрямоване інвестування коштів з метою покращення соціальних показників.

Для реалізації своєї головної мети соціальна держава перерозподіляє соціальні, економічні й культурні блага відповідно до принципів солідарності (держава має сприяти солідарній спільноті людей, а

---

¹ Яковюк І. В. Соціальна держава: питання теорії і шляхи її становлення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / І. В. Яковюк ; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Х., 2000. – С. 9.

² Пищуліна О. М. Соціальна політика як інтегральна функція соціальної держави / О. М. Пищуліна // Стратегічні пріоритети. – 2011. – № 2 (19). – С. 110.

³ Юрій С. Теоретичні постулати міжнародних фінансів / С. Юрій // Журнал європейської економіки. – 2003. – № 1. – С. 9.

⁴ Юрій С. У пошуках компромісу між державним патерналізмом і фінансизмом / С. Юрій // Світ фінансів. – 2008. – № 4. – С. 11.

економіка – служити загальному благу), соціальної справедливості (перерозподіл суспільних благ від соціально сильних до соціально нужденних верств) та субсидіарності (державне втручання доречно в разі, коли вільні індивідуальні й спільні дії не здатні забезпечити членам суспільства гідний рівень життя)¹.

На думку Р. Масгрейва, не окресливши поняття соціальної справедливості, неможливо визначити, що таке добре суспільство, а без цього демократичне суспільство не може функціонувати². Відповідно до принципу соціальної справедливості соціальна держава забезпечує кожному своєму громадянину гідний рівень життя, усуває або мінімізує невинуваті соціальні розрізнення між людьми, вирівнює неоднакові стартові життєві можливості індивідів, надає допомогу всім, хто її потребує. При цьому вона обов'язково має створювати умови для самореалізації особистості, стимулювати її активність у самозабезпеченні високого матеріального добробуту й підтримувати та гарантувати її свободу³.

Таким чином, побудова соціальної держави є найважливішою передумовою повноцінного розвитку людського потенціалу. Від вибору моделі функціонування держави залежить структура її фінансів. За умови обґрунтованості цієї структури державні фінанси здатні ефективно функціонувати відповідно до національних орієнтирів сталого людського розвитку.

Водночас розвиток держави взаємопов'язаний із функціонуванням її фінансової системи, через яку здійснюється вплив фінансів на усі сфери людської діяльності (соціальну, економічну, екологічну). Фінансову систему, як і будь-яку складну систему, можна структурувати за різними елементами. Так, дослідивши моделі державних фінансів країн світу, Т. Кізіма дійшла висновку, що ці моделі охоплюють такі основні ланки, як державний бюджет, місцеві фінанси, фінанси державних підприємств,

---

¹ Погребняк С. Соціальна держава: обґрунтування концепції / С. Погребняк // Вісник Академії правових наук України. – 2011. – № 2. – С. 21–25.

² Б'юкенен Джеймс М. Суспільні фінанси і суспільний вибір: два протилежних бачення держави / Джеймс М. Б'юкенен, Річард А. Масгрейв. – К. : Вид. дім «КМ академія», 2004. – С. 31.

³ Заїка Н. Ю. Проблема соціальної справедливості в контексті соціальної держави / Н. Ю. Заїка // Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. – 2007. – № 84–86. – С. 171.

спеціальні урядові фонди¹. Функціонування кожної з названих ланок спрямовується на втілення фінансової політики держави, пристосування до нових економічних і політичних реалій. Водночас первинним елементом фінансової системи держави вчена вважає фінанси домогосподарств, які, з одного боку, завершують цикл перерозподілу заново створеної вартості, а з іншого – починають новий відтворювальний процес².

Досліджуючи це питання, Н. Кравчук зазначає, що відмінними ознаками структуризації фінансової системи держави є: фінансові органи та інституції, суб'єкти фінансових відносин, рівень економічної системи, рівень формування фінансових відносин, формування і використання фондів грошових коштів та функціональне призначення суб'єктів фінансових відносин. Разом з тим, дослідниця наголошує, що у фінансовій системі держави поряд із фінансами домогосподарств, фінансами суб'єктів господарювання та державними фінансами – складовими, які найчастіше виокремлюють українські науковці, – необхідно розрізняти такі її сфери забезпечення, як фінансовий ринок і міжнародні фінанси³. При цьому необхідно враховувати, що кожна компонента системи є частиною цілого, тобто відокремленим простором внутрішньо однорідного середовища. Її вміст відображає істотні ознаки системи і відокремлюється від інших складових лише своїми специфічними виявами.

Абсолютно по-іншому окреслюють цю проблему зарубіжні економісти. Наприклад професор економіки Гарвардського університету Г. Менк'ю тлумачить поняття «фінансова система» у практичній площині як сукупність економічних інститутів, що дають змогу спрямувати ресурси осіб, які бажають зробити заощадження, до тих хто має потребу в позикових коштах, у формі інвестицій. На його думку, у широкому значенні фінансова система забезпечує рух вільних коштів від індивідів,

---

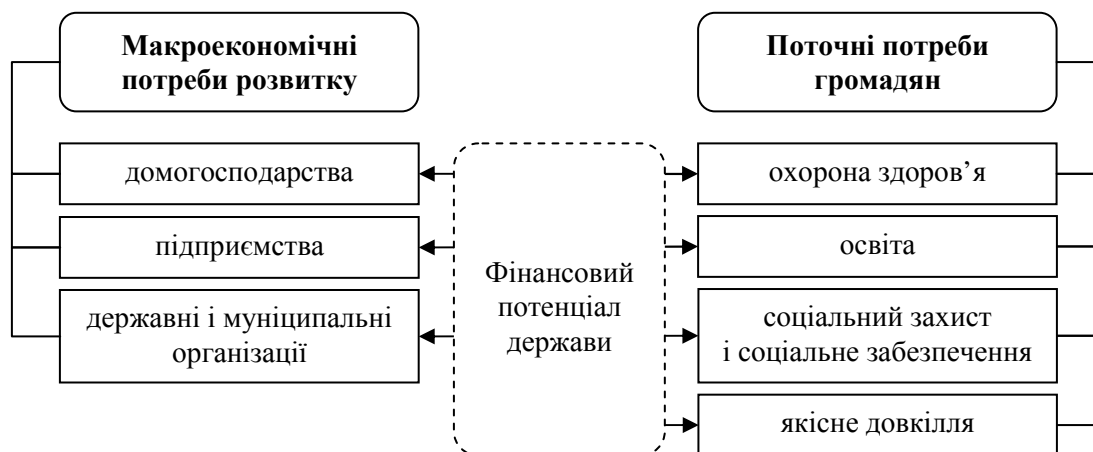
¹ Кізіма Т. О. Гносеологія моделей державних фінансів / Т. О. Кізіма // Вісник Тернопільської академії народного господарства. – 2004. – Вип. 6. – С. 36

² Кізіма Т. О. Фінанси домогосподарств: сучасна парадигма та домінанти розвитку : моногр. / Т. О. Кізіма ; [вст. слово : С. І. Юрій]. – К. : Знання, 2010. – С. 102.

³ Кравчук Н. Я. Фінансова система держави: теоретична концептуалізація та проблеми структурування / Н. Я. Кравчук // Світ фінансів. – 2006. – № 3. – С. 82–92.

які витрачають менше, ніж заробляють, до осіб, які витрачають більше грошей, ніж заробляють¹.

На наш погляд, фінансова система держави формується у процесі забезпечення комплексу потреб за допомогою фінансового потенціалу держави (рис. 2.1).

Рис. 2.1. Потреби, які впливають на формування фінансової системи держави

Джерело: розроблено автором.

Разом з тим, сприяти раціональному задоволенню як макроекономічних потреб розвитку, так і поточних потреб громадян, може лише соціально орієнтована фінансова система. Доцільність соціалізації фінансової системи України зумовлена високою залежністю результатів економічного розвитку від успішності реалізації соціальної функції держави, рівня розвитку людського потенціалу; інтеграцією в європейський соціокультурний простір; фінансовою та політичною кризами; сучасним станом соціальної сфери, здатної впливати на процеси сталого людського розвитку. Соціалізація фінансової системи передбачає перехід до такого стану, який відобразить загальнонаціональні інтереси, а кошти, що функціонують в її межах, будуть загальнонаціональним надбанням.

Таким чином, фінансова система у соціальній державі – це, з одного боку, основна умова та джерело фінансування державних соціальних видатків, матеріальне підґрунтя бюджетної політики, а з іншого – ефективний інструмент впливу на сталий людський розвиток. Її роль

¹ Мэнкью Н. Г. Принципы экономики / Н. Г. Мэнкью. – СПб. : Питер Ком, 1999. – С. 537–538.

полягає не лише в реалізації прав людини у соціально-трудої сфері, а й у забезпеченні добробуту усім членам суспільства, прагненні до зменшення нерівності в доступі до матеріальних та інтелектуальних ресурсів, зведенні до мінімуму поляризації різних прошарків населення.

Водночас вважаємо, що державні фінанси, що функціонують у складі соціально орієнтованої фінансової системи, є об'єктивним економічним явищем і відповідно їхня структура формується також об'єктивно. З огляду на соціокультурну сутність людини, яка формується у процесі адаптації людського організму до певного соціально-культурного середовища та в результаті соціально-практичної діяльності, можна стверджувати, що в умовах формування національних орієнтирів сталого людського розвитку структура державних фінансів має переосмислюватися у соціоцентричному контексті (рис. 2.2).

Очевидно, що відтворення середовища проживання є необхідною умовою сталого людського розвитку. При цьому всі його етапи є важливими й обов'язковими.

Оскільки виробнича сфера загалом охоплює будь-яку легальну діяльність, котра забезпечує дохід, об'єктом державних фінансів є рух грошових коштів і товарів на стадії виробництва та обміну. Найбільш значущою є роль державних фінансів на стадії розподілу, адже саме на цій стадії відтворювального процесу активно виявляються усі суспільні інтереси. На стадії розподілу створений продукт поділяється спочатку на частки – споживання та накопичення, а потім кожна з цих частин підлягає подальшому розподілу.

Фонд накопичення складається із двох частин – частини, яка спрямовується на розширене відтворення, і частини, котра формує резервний фонд. На цьому етапі участь державних фінансів виявляється через державну підтримку економіки, формування державних резервів та страхових фондів. Фонд споживання складається із фондів суспільного споживання та особистого споживання. Співвідношення між цими складовими залежить насамперед від державного устрою. Проте у всіх розвинених державах частка суспільних фондів споживання є доволі значною, що пов'язано з видатками на освіту, охорону здоров'я, соціальний захист і соціальне забезпечення, охорону навколишнього природного середовища, управління, оборону та ін. Процеси формування та використання фондів суспільного споживання обслуговують винятково

державні фінанси. При цьому основна частина фондів суспільного споживання реалізується через бюджет. Частина цих фондів формує державні фонди цільового спрямування. Останні також формують працедавці та працівники, спрямовуючи у державні фонди таким чином частину фонду особистого споживання.

Рис. 2.2. Соціоцентрична структура державних фінансів

Джерело: розроблено автором.

Із сукупного суспільного продукту, спрямованого на споживання, насамперед виділяється частка, призначена для відшкодування предметів і знарядь праці, котрі використовувалися у попередньому циклі процесу відтворення. Ця частка забезпечує відтворення у попередньому обсязі також і в новому циклі. Частина, що залишилася, розподіляється між

власником засобів виробництва і працівниками. Пропорції зазначеного розподілу залежать від перманентного протистояння кожної із сторін з метою збільшення своєї частки.

Після стадії розподілу відбувається обмін та споживання. Кожний учасник відтворювального процесу розподіляє свою частину доходу на фонд споживання та фонд накопичення. Однак напередодні цієї стадії у розподільчому процесі беруть участь державні фінанси, вилучаючи з індивідуальних і колективних доходів частку на користь держави за допомогою таких інструментів, як податки та податкові платежі.

З урахуванням вищезазначеного та з огляду на необхідність адаптації державних фінансів до умов сталого людського розвитку вважаємо, що державні фінанси виражають сукупність грошових відносин, опосередкованих формуванням, розподілом і перерозподілом фондів грошових коштів, у які вступає держава з метою забезпечення суспільних потреб.

Таким чином, дослідження державних фінансів передбачає вивчення способів отримання і раціонального перерозподілу (послідовної персоніфікації) коштів державою на засадах імперативності (обов'язкового повернення усього зібраного). Об'єктивним ідеалом державного фінансового господарства можна вважати таку організацію цих способів, коли держава може ефективно виконувати свої функції, а отримання коштів від підприємств і домашніх господарств не погіршуватиме їхній фінансовий стан. Кошти, отримані з приватного сектору економіки, мають відтворюватися у вигляді відповідного набору ефективних і корисних послуг, що надаються державою приватному сектору – фірмам і домашнім господарствам¹.

Отже, для сьогодення характерні зміна методів і форм впливу держави на суспільне відтворення, зміщення акцентів з економічного розвитку техногенного типу на інноваційний, підвищення ролі людини в економічних процесах. Підґрунтям для формування національної ідеї є зростання добробуту населення, подолання бідності, якісне доквілля, ефективний розвиток сфер охорони здоров'я, освіти, науки, культури. При цьому державні фінанси як основна складова фінансової системи країни є

---

¹ Афанасьев М. С. Предпосылки формирования теории государственных финансов / М. С. Афанасьев, И. В. Кривоногов // Вопросы государственного и муниципального управления. – 2008. – № 2. – С. 64.

інструментом мобілізації фінансових ресурсів, котрі спрямовуються на усунення диспропорцій сталого людського розвитку.

Погоджуємося з С. Юрієм та Н. Кравчук, що перед Україною постала надзвичайно важлива проблема органічної інтеграції зі світовою економічною системою. Від того, на якому місці перебуватиме українська економіка у світовому поділі праці в найближчі роки та в перспективі, безпосередньо залежатиме майбутнє держави та добробут її народу. Всесвітні глобальні потоки й регіональні інтеграційні процеси в політичній, економічній, фінансовій, виробничій, соціальній та інших сферах стають свого роду орієнтирами на шляху розвитку будь-якої держави. Ігнорування цього призводить до безрезультативності зусиль щодо формування національної стратегії розвитку¹.

Сучасний світ демонструє кардинальні зміни у функціонуванні економіки. Процес економічного зростання визначається характером і якістю людського розвитку. В умовах переорієнтації пріоритетів українського суспільства першочерговим питанням державних фінансів є забезпечення реалізації соціальної функції держави, що передбачає мінімізацію відмінностей у доступі громадян до суспільних благ згідно з основними принципами сталого людського розвитку. Доводиться визнати, що лише за допомогою ринкового механізму неможливо вирішити завдання такого розвитку. Держава зобов'язана активно розвивати соціальну сферу та бути основним гарантом забезпечення населення суспільними благами. Якщо соціальна функція починає домінувати в системі внутрішніх функцій держави, остання набуває статусу соціальної.

Слушною вважаємо думку Т. Сьомкіної та О. Тарасевич, що впровадження успішних соціальних реформ передусім має базуватись на дієвому державному механізмі, що забезпечується кваліфікованими кадрами, технікою тощо². Побудова соціальної держави, що ґрунтується на принципах сталого людського розвитку та демократії, сприятиме вирішенню основних суспільно важливих завдань за допомогою ефективної системи державних фінансів, котрі в такій державі здійснюють як непрямий (відтворення населення, тривалість життя, зростання

---

¹ Юрій С. І. Чому новітня парадигма економічного розвитку?.. / С. І. Юрій, Н. Я. Кравчук // Вісник Тернопільського державного економічного університету. – 2006. – № 5. – С. 17.

² Сьомкіна Т. В. Соціальна функція держави: проблеми соціалізації економічного розвитку / Т. В. Сьомкіна, О. В. Тарасевич // Економіка и управление. – 2011. – № 5. – С. 65.

економічно активного населення), так і безпосередній (зміцнення інвестицій в освіту, охорону здоров'я та охорону навколишнього природного середовища, підвищення рівня життя) вплив на сталий людський розвиток. Останній відповідно впливає на функціонування фінансових відносин у державі через економічну активність населення, його інтелектуальний потенціал, набуті знання, потенціал здоров'я, належну культуру та ін.

2.2. Роль бюджетної політики держави у розвитку людського потенціалу

Концепція сталого людського розвитку відкриває перспективи переходу до нової системи суспільних цінностей, в якій життя та здоров'я людини в гармонії з навколишнім природним середовищем є абсолютним пріоритетом. Відповідно держава зобов'язана здійснювати безпосереднє регулювання основних параметрів економічного, соціального та екологічного розвитку у цьому напрямку. Важливу роль у цих процесах має відігравати ефективна фінансова політика держави загалом та бюджетна політика як основна її складова зокрема. Саме бюджетна політика має «забезпечуючий» характер щодо тих зобов'язань, які встановлені державою до економічної діяльності, соціального захисту населення та створення суспільних благ. Водночас «...сучасна бюджетна політика повинна ефективно здійснювати перерозподіл усіх результатів економічного зростання та використання національного багатства, створюючи стимули й умови для подальшого сталого розвитку суспільства»¹.

У сучасних умовах бюджетна політика держави є важливим важелем впливу на соціальні, економічні та екологічні процеси. Бюджетна політика має створювати такі умови для задоволення суспільних потреб, які відповідають цілям і завданням розвитку країни на певному етапі. Саме через бюджетну політику держава виконує свої функції та впливає на

---

¹ Лисяк Л. В. Система цільових орієнтирів сучасної бюджетної політики [Електронний ресурс] / Л. В. Лисяк. – Режим доступу : http://www.lnu.edu.ua/faculty/ekonom/Visnyk_Econom/2008_39/52.pdf.

людський розвиток. Метою такого впливу є насамперед забезпечення всіх верств населення доступними та якісними послугами у сферах освіти й охорони здоров'я; збільшення реальних доходів населення; відновлення та збереження навколишнього природного середовища.

Розглядаючи сутність бюджетної політики, неможливо оминати її утворюючу основу – бюджет, котрий організаційно займає провідне місце в системі державних фінансів. Він є найбільш динамічною структурою фінансової системи країни та дієвим каталізатором національної економіки. Саме бюджет дає змогу державі зосереджувати фінансові ресурси на пріоритетних напрямках сталого людського розвитку. Російський науковець А. Нікітський у книзі «Основи фінансової науки і політики» (1909 р.) зазначав, якщо розглянути державний розпис доходів і видатків будь-якої сучасної держави, можна простежити, що вона витрачає величезні кошти, які збираються в казну, на задоволення різноманітних потреб суспільного характеру¹.

На сьогодні поширені різноманітні визначення, які різнобічно характеризують цю дефініцію. Так, Бюджетний кодекс України відображає сутність бюджету за формою, тобто він трактується як план формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, які здійснюються відповідно органами державної влади, органами влади АР Крим, органами місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду². Законодавець наголошує, на такій важливій особливості бюджету, як його планово-правовий характер (правовий аспект полягає в тому, що бюджет є важливим юридичним документом, який набуває форму закону). Саме ця репутаційна ознака є основою тлумачення зазначеного поняття у різних економічних словниках.

Зокрема, в «Економічному енциклопедичному словнику» за редакцією С. Мочерного зазначено, що державний бюджет є кошторисом щорічних доходів і видатків держави, котрий заздалегідь розроблений урядом і затверджений законом³. У «Тлумачному словнику економіста» за

---

¹ Никитский А. А. Основы финансовой науки и политики [Електронний ресурс] / А. А. Никитский. – М. : Книгоиздательство «Польза», 1909. – Режим доступу : <http://www.knigafund.ru/books/25218/read>.

² Бюджетний кодекс України [Електронний ресурс] від 08.07.2010 р. № 2456-VI. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>.

³ Мочерний С. В. Економічний енциклопедичний словник : у 2 т. Т. 1 / [С. В. Мочерний, Я. С. Ларіна, О. А. Устенко, С. І. Юрій] ; / за ред. С. В. Мочерного. – Львів : Світ, 2005. – С. 66.

редакцією С. Гончарова бюджет трактується як встановлений і затверджений державою, її органами, органами місцевого самоврядування, організаціями, установами збалансований кошторис грошових прибутків і витрат на певний термін (рік, півріччя, квартал)¹.

У вищеподаних визначеннях ідеться про те, що способом формування бюджету є кошторис. Відповідно до нього у бюджеті має підсумовуватися сукупність доходів і видатків на певному етапі суспільного розвитку.

В «Економічному тлумачному словнику» Л. Алексеєнко та В. Олексієнко визначено, що бюджет – це розпис державних прибутків і видатків на певний період (як правило, на один рік)². Автори «Економічного словника» Г. Осовська, О. Юшкевич та Й. Завадський визначають державний бюджет як виражений у грошових сумах розпис майбутніх доходів і видатків держави, який складається щороку³. Б. Карпінський та Т. Шира вважають, що державний бюджет – це виражений у грошових сумах розпис доходів, які надходять у розпорядження держави, та видатків з централізованого (консолідованого) фонду грошових ресурсів⁴.

В останніх трактуваннях сутність бюджету розкривається через поняття «розпис». Російський дослідник у сфері фінансового права І. Озеров щодо цього зазначав, що розпис має таке відношення до бюджету, як часткове до загального. Вчений пояснював, що бюджет визначають загальні норми складання та затвердження фінансового плану, а розпис безпосередньо є фінансовим планом на певний період, тобто цифровим вираженням плану ведення державного господарства. Науковець наголошував, що метою бюджету й розпису є збалансування витрат і доходів, оскільки лише за таких умов можливе ведення державного господарства⁵. Такий баланс відображає злагодженість

¹ Гончаров С. М. Тлумачний словник економіста / С. М. Гончаров, Н. Б. Кушнір ; за ред. С. М. Гончарова. – К. : Центр уч. л-ри, 2009. – С. 86.

² Алексеєнко Л. М. Економічний тлумачний словник: власність, приватизація, ринок цінних паперів (українсько-англійсько-російський) / Л. М. Алексеєнко, В. М. Олексієнко. – Тернопіль : Астон, 2003. – С. 106.

³ Осовська Г. В. Економічний словник / Г. В. Осовська, О. О. Юшкевич, Й. С. Завадський. – К. : Кондор, 2007. – С. 30.

⁴ Карпінський Б. А. Фінанси : термінол. слов. / Б. А. Карпінський, Т. Б. Шира. – К. : Вид. дім «Професіонал», 2007. – С. 122.

⁵ Озеров И. Х. Основы финансовой науки: Бюджет. Формы взимания. Местные финансы. Государственный кредит / И. Х. Озеров. – М. : ООО «ЮрИнфоР-Пресс», 2008. – С. 25.

матеріально-речових і грошово-фінансових пропорцій суспільного відтворення.

На матеріальному змісті бюджету акцентують увагу Н. Давиденко та О. Данилевська-Жугунісова. На їхню думку, бюджет – це грошові фонди, що перебувають у розпорядженні органів державної влади, або грошові потоки державних доходів і видатків, що зосереджує і використовує уряд на заплановані цілі; специфічною ознакою бюджету є те, що з його допомогою створюються і використовуються суспільні фонди цільового призначення, які перебувають у розпорядженні органів державної влади та місцевого самоврядування¹. Лаконічно висловлюється К. Павлюк, яка бюджет розуміє як «...суспільний грошовий фонд, котрий перебуває у розпорядженні державної і місцевої влади»². Як фонд грошових коштів бюджет формується у доходах, але цільове використання останніх передбачає формування видаткового фонду. Такий двоїстий характер є особливістю фондової організації фінансових відносин³. Однак необхідно зазначити, що матеріальна природа бюджету не є стабільною, оскільки обсяг зосереджених у ньому грошових ресурсів змінюється, змінюються надходження до нього та напрями використання коштів. Водночас з огляду на зазначене вище можна стверджувати, що бюджету властивий суспільно-вартісний характер.

Погоджуємося з думкою, що бюджет – це економічна категорія, за допомогою якої держава здійснює розподільчі процеси⁴. З цієї позиції Ю. Пасічник наголошує, що бюджет як самостійна економічна категорія є формою існування реальних, об'єктивно зумовлених розподільних відносин, які виконують особливе призначення – задоволення потреб суспільства, у тому числі його адміністративно-територіальних структур, щодо забезпечення фінансовими ресурсами⁵.

---

¹ Давиденко Н. М. Теорія фінансів : підруч. / Н. М. Давиденко, О. Є. Данилевська-Жугунісова. – К. : ЦП «Компринт», 2014. – С. 215.

² Павлюк К. В. Бюджет і бюджетний процес в умовах транзитивної економіки України : моногр. / К. В. Павлюк. – К. : НДФІ, 2006. – С. 32.

³ Бюджетна система України: проблемні питання : моногр. / Л. А. Васютинська, М. О. Слатвинська, О. Ю. Дубовик [та ін.] ; за заг. ред. В. Г. Баранової. – Одеса : ВОИ СОІУ «Атлант», 2013. – С. 35.

⁴ Юрій С. І. Бюджет, бюджетна доктрина та бюджетна політика держави: сучасна парадигма, іманентний детермінізм, реалії і перспективи / С. І. Юрій, В. Г. Дем'янишин // Світ фінансів. – 2010. – № 4. – С. 7.

⁵ Пасічник Ю. В. Бюджетна система України та зарубіжних країн : навч. посіб. / Ю. В. Пасічник. – К. : Знання-Прес, 2003. – С. 276.

Такі науковці, як О. Алимов, О. Амоша і В. Ляшенко, зазначають, що з економічного погляду бюджет є сукупністю грошових відносин, які виникають у державі з юридичними і фізичними особами щодо перерозподілу національного доходу у зв'язку з формуванням і використанням централізованого фонду грошових коштів, призначеного для здійснення фінансування народного господарства, соціально-культурних заходів, потреб оборони тощо¹.

Найбільше імпонує підхід С. Юрія та В. Дем'янишина, які вважають, що бюджет держави як об'єктивна економічна категорія – це сукупність грошових відносин, пов'язаних з розподілом і перерозподілом ВВП і національного багатства, з метою формування і використання основного централізованого фонду грошових коштів, призначеного для забезпечення виконання державою її функцій². Таким чином, економічні відносини як домінантна риса бюджету, характеризують його природу та особливості у відтворювальних процесах. З одного боку, у ролі суб'єкта зазначених відносин є держава, котра потребує грошових ресурсів для виконання покладених на неї функцій, а з іншого – населення та суб'єкти господарювання як платники податків, зборів й інших неподаткових платежів і «споживачі» бюджетних ресурсів. Отже, будучи економічною формою існування реальних, об'єктивно зумовлених розподільних відносин і виконуючи специфічні відтворювальні функції щодо задоволення потреб сталого людського розвитку, бюджет має розподільно-відтворювальні властивості (рис. 2.3).

Таким чином, державний бюджет є важливим інструментом регулювання економіки, визначає форми та методи формування державних фінансових ресурсів і напрями їхнього використання в інтересах суспільства, особливо мало захищених у соціальному плані прошарків населення.

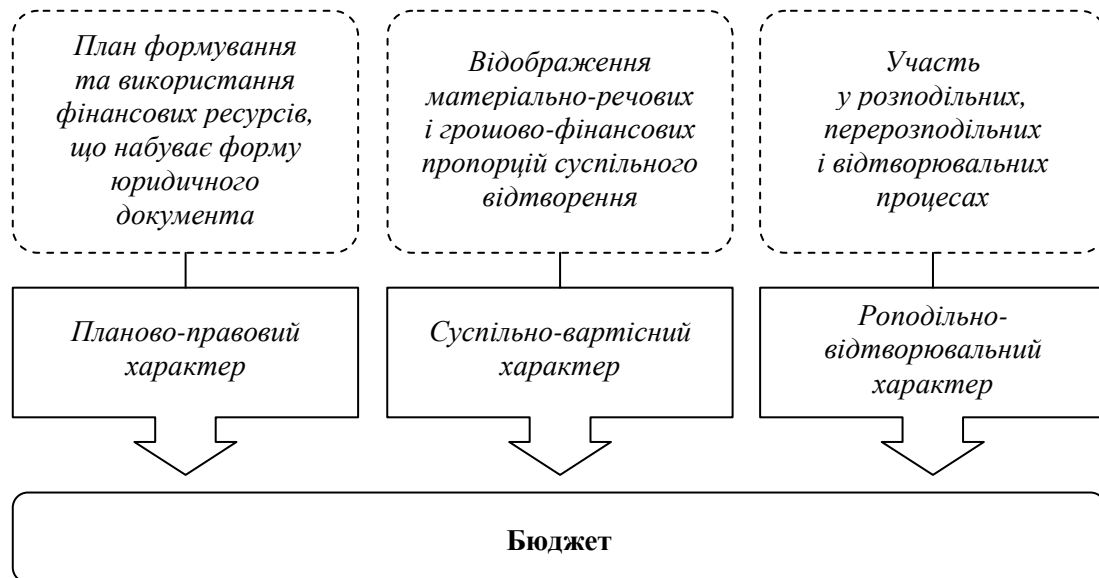
Загалом сутність бюджету реалізується через його функції, основними з яких є розподільна і контрольна (дод. Б). Завдяки розподільній функції грошові ресурси концентруються для виконання загальнодержавних завдань. Контрольна функція дає змогу з'ясувати,

¹ Перший етап модернізації економіки України: досвід та проблеми : моногр. / О. М. Алимов, О. І. Амоша [та ін.] ; за заг. ред. В. І. Ляшенка ; ІЕП НАН України, КПУ. – Запоріжжя : КПУ, 2014. – С. 65.

² Юрій С. І. Бюджет, бюджетна доктрина та бюджетна політика держави: сучасна парадигма, іманентний детермінізм, реалії і перспективи / С. І. Юрій, В. Г. Дем'янин // Світ фінансів. – 2010. – № 4. – С. 9.

наскільки ефективно використовуються бюджетні кошти та які пропорції їхнього розподілу. Можна також виокремити й інші функції бюджету: економічної безпеки, забезпечення функціонування держави¹, соціальну, планування тощо. Однак вважаємо, що на сьогодні особливо важливого значення набуває соціальна функція бюджету.

Рис. 2.3. Визначальні особливості бюджету

Джерело: розроблено автором.

Отже, в умовах сталого людського розвитку бюджет може ефективно впливати на суспільне відтворення через податковий механізм, спрямовуючи мобілізовані ресурси за відповідними пріоритетними напрямками. Він сприяє також збалансованому соціо-еколого-економічному розвитку держави. Обсяг і структура дохідної та видаткової частин бюджету визначаються специфікою національної економіки й соціальної сфери, рівнем життя населення, ступенем екологічної безпеки та іншими чинниками.

Підбиваючи підсумок, зазначимо, що процес свідомого цілеспрямованого впливу держави на суспільне відтворення опосередковується характерними властивостями бюджету, який є базисом бюджетної політики, котра дає змогу скоординувати суб'єктивні (надбудовні) відносини.

¹ Росоляк О. Б. Конституційно-правові засади бюджетної політики сучасної України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / О. Б. Росоляк ; Київ. нац. ун-т внутр. справ. – К., 2010. – С. 12.

Відповідно до положень Господарського кодексу України, бюджетна політика є одним з основних напрямів економічної політики, що визначаються державою. Її роль полягає у забезпеченні оптимального та раціонального формування доходів, використанні державних фінансових ресурсів, підвищенні ефективності державних інвестицій в економіку, узгодженні загальнодержавних і місцевих інтересів у сфері міжбюджетних відносин, регулюванні державного боргу та забезпеченні соціальної справедливості при перерозподілі національного доходу¹.

Вектори сталого людського розвитку зумовлюють необхідність формування нових фінансових відносин у всіх галузях і сферах діяльності. Бюджетна політика як важлива компонента фінансової політики держави загалом відображає її фінансові відносини із суспільними інститутами та громадянами. Саме з такої позиції розглядає сутність бюджетної політики С. Фролов, зазначаючи, що її формування відбувається через планомірні дії уповноважених органів державної влади щодо акумуляції, розподілу і перерозподілу фінансових ресурсів держави відповідно до чинної законодавчо-нормативної бази для досягнення стратегічних соціально-економічних цілей суспільства².

О. Василик та К. Павлюк бюджетну політикою розуміють як комплекс заходів держави щодо організації та використання її фінансів з метою забезпечення економічного і соціального розвитку³. Л. Рябушка визначає бюджетну політику як напрям діяльності, котрий здійснюється через сукупність заходів держави у сфері управління бюджетним процесом і спрямований на раціональну й ефективну мобілізацію, розподіл та використання фінансових ресурсів з метою забезпечення економічного й соціального розвитку її регіонів і держави загалом⁴. При цьому бюджетна політика розробляється законодавчими та виконавчими

---

¹ Господарський кодекс України № 436-IV від 16.01.2003 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.

² Фролов С. М. Бюджетний менеджмент і проблеми розвитку прикордонних територій : моногр. / С. М. Фролов. – Суми : Вид-во СумДУ, 2010. – С. 26.

³ Василик О. Д. Бюджетна система України : підруч. / О. Д. Василик, К. В. Павлюк. – К. : Центр навч. л-ри, 2004. – С. 53.

⁴ Рябушка Л. Б. Бюджетна політика як елемент державного управління національної економіки / Л. Б. Рябушка // Фінансова система України: проблеми та перспективи розвитку в умовах трансформації соціально-економічних відносин : зб. тез доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (16–18 трав. 2013 р., м. Севастополь) / Севастопольський інститут банківської справи Української академії банківської справи Національного банку України ; Таврійський національний університет ім. В. І. Вернадського. – Сімферополь : ТНУ ім. В. І. Вернадського, 2013. – С. 259.

органами влади різного рівня із залученням провідних фахівців. Сьогодні особливо актуальним є залучення зарубіжних фахівців до процесу модернізації бюджетних відносин в Україні.

Таким чином, бюджетна політика є вагомим інструментом державного регулювання суспільного розвитку, оскільки у процесі її формування розробляються основні напрями використання бюджетних коштів відповідно до пріоритетності визначених завдань. Вона формується у ході бюджетного процесу та передбачає окреслення цілей і завдань у сфері державних фінансів. Разом з цим, нові суспільні інтереси на основі ідеї сталого людського розвитку мають бути у центрі уваги під час визначення напрямів оптимізації та ефективного використання бюджетних ресурсів держави.

Сутність бюджетної політики як складової суспільно-економічних відносин розкриває Л. Лисяк. На її думку вона «...полягає у сукупності відповідних форм взаємозалежностей та взаємовпливів економічних, правових, політичних, інституційних компонентів бюджетного простору та інституційного середовища суспільства у процесі формування бюджету й використання бюджетних коштів для досягнення стратегічних цілей і основних завдань розвитку суспільства, що дасть можливість підвищити рівень збалансованості та ефективності системи бюджетного регулювання соціально-економічного розвитку країни»¹. Врахування інституційних аспектів у процесі реалізації бюджетної політики є підґрунтям для впровадження концептуальних засад сталого людського розвитку, адже люди дотримуються відповідних соціальних законів, сформованих у суспільстві та зафіксованих у відповідних інституціях.

З позиції визначення соціально-економічних пріоритетів держави бюджетну політику трактує І. Плужников, зауважуючи, що вона є системною сукупністю пріоритетів (національних інтересів), наукових підходів і реальних заходів, призначених для цілеспрямованої діяльності держави у сфері регулювання бюджетного процесу². Водночас І. Усков вважає, що трактування сутності бюджетної політики як ефективного макроекономічного інструмента держави, спрямованого на забезпечення

---

¹ Лисяк Л. В. Бюджетна політика у системі державного регулювання економіки : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.08 / Л. В. Лисяк ; Акад. фін. упр., Н-д. фін. ін-т. – К., 2010. – С. 3.

² Плужников І. О. Механізм формування державної бюджетної політики в Україні : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.04.01 / І. О. Плужников ; Укр. акад. банк. справи. – Суми, 2003. – С. 14.

соціально-економічного розвитку регіонів та України загалом, є вузьким змістом цього поняття. А в широкому розумінні бюджетна політика є системою дій державних (місцевих) органів влади, що спрямована на забезпечення регулювання бюджетного процесу, бюджетної системи в умовах трансформації економіки країни, розвитку соціальної сфери¹. Вищезазначені трактування наголошують на впливі бюджетної політики як на економічний розвиток, що є важливим чинником поліпшення умов життя людей, так і на соціальний розвиток – базову компоненту сталого людського розвитку.

Основними інструментами проведення державної бюджетної політики є насамперед такі фіскальні важелі впливу, як податки, державні витрати, трансферти, державні закупівлі та державні позики. Так, В. Зятковський вважає, що бюджетна політика є сукупністю заходів щодо формування державного і місцевих бюджетів, окреслення пріоритетних напрямків використання бюджетних коштів, встановлення оптимального співвідношення податкових і неподаткових доходів бюджетів, а також управління міжбюджетними відносинами, регулювання дефіциту (профіциту) бюджету та управління державним боргом². Варто зазначити, що забезпечення сталого людського розвитку залежить передусім від модернізації системи державних фінансів, через яку акумулюється ресурсна база для задоволення суспільних потреб.

Слід звернути увагу на те, що методологія дослідження бюджетної політики як категорії державних фінансів в умовах формування засад сталого людського розвитку висуває проблему оцінювання її ефективності, адже саме від ефективності бюджетної політики залежить рівень розвитку країни, фінансові можливості держави та добробут її громадян. Слушною є думка В. Дем'янишина, який пропонує «...бюджетною політикою держави вважати діяльність органів державної влади, державного управління та місцевого самоврядування з визначення стратегічної мети, напрямів, завдань і пріоритетів розвитку бюджетних

---

¹ Усков І. В. Бюджетная политика в условиях трансформации системы местных финансов в Украине : моногр. / І. В. Усков. – Симферополь : ІТ «Ариал», 2012. – С. 14–15.

² Зятковський В. І. Податкова та бюджетна політика в системі інструментів державного регулювання відтворення капіталу підприємств : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.04.01 / В. І. Зятковський ; Н-д. фін. ін-т при М-ві фінансів України. – К., 2005. – С. 6.

відносин, засобів бюджетної тактики для їхнього досягнення, а також застосування цих засобів»¹.

Бюджетна політика нашої держави зорієнтована на такі цілі, визначені Конституцією України, як забезпечення соціальних інтересів, економічного, культурного розвитку держави і суспільства загалом. У цьому контексті особливого значення набувають такі конституційні принципи: верховенства права, рівності всіх суб'єктів бюджетних правовідносин, розподілу влади, відповідальності держави перед людиною за свою діяльність, відповідності бюджетного законодавства нормам та положенням Конституції України, участі громадян в управлінні державними справами, непорушності права приватної власності, законності як базової засади діяльності органів влади та посадових осіб, справедливого розподілу суспільного багатства тощо. Порушення згаданих принципів робить бюджетну політику «безхребетною», розбалансованою, непослідовною, несправедливою, недемократичною, асоціальною, неспроможною бути чинником прогресивного розвитку суспільства і зміцнення демократичності державотворення².

Таким чином, бюджетна політика має бути ефективним інструментом реалізації суспільних пріоритетів. Сьогодні в Україні склалося сприятливе середовище для реформування та вдосконалення бюджетної політики, метою якої є створення можливостей і забезпечення умов для максимально ефективного використання бюджетних ресурсів відповідно до пріоритетів сталого людського розвитку. Так, Н. Богомоллова акцентує увагу на тому, що принципи ефективної бюджетної політики у сучасних умовах характеризуються такими системно-ситуативними положеннями, як підвищення якості прогнозів макроекономічних показників; використання світового досвіду бюджетного реформування з метою гармонізації, уніфікації і спрощення фінансової системи країни та її інституцій; підвищення результативності бюджетних витрат за рахунок застосування програмно-цільових засад діяльності та ін.³ Схожу позицію

---

¹ Дем'янишин В. Г. Теоретичні засади бюджетної політики / В. Г. Дем'янишин // Світ фінансів. – 2007. – № 1. – С. 33.

² Росоляк О. Б. Конституційно-правові засади бюджетної політики сучасної України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / О. Б. Росоляк ; Київ. нац. ун-т внутр. справ. – К., 2010. – С. 17.

³ Богомоллова Н. І. Ефективність бюджетної політики в системі фінансової безпеки держави [Електронний ресурс] / Н. І. Богомоллова // Ефективна економіка. – 2011. – № 11. – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=759>.

відстоює Л. Лисяк, зазначаючи, що бюджетна політика насамперед має ґрунтуватися «...на таких основних принципах: наукового підходу, послідовності, обов'язковості, дієвості, гласності, раціональності»¹.

Надаючи великого значення принципам бюджетної політики, В. Дем'янишин вважає, що до принципів, які відображають рівень використання у політиці системи цінностей, властивих суспільству загалом, можна зарахувати такі, як «...домінування загальнолюдських цінностей над інтересами класів, націй, суспільних груп, окремих територій тощо; єдності особистих та суспільних інтересів; гуманізму; рівності юридичних і фізичних осіб перед законом; демократизму; законності; взаємної відповідальності держави, юридичних і фізичних осіб»². Вчений досліджує бюджетну політику крізь призму цивілізаційного підходу, центральною фігурою котрого є людина як активний та цілеспрямований суб'єкт суспільних відносин. Така орієнтація суспільної свідомості на пріоритетність загальнолюдських цінностей є важливим імперативом на етапі переходу до сталого людського розвитку.

З метою забезпечення довгострокової стійкості бюджетної системи держава має здійснювати передбачувану та відповідальну бюджетну політику. Щодо цього Т. Єфименко зауважує, що пріоритетами розвитку бюджетної політики є збереження загальноекономічної рівноваги, забезпечення збалансованості і, разом з тим, соціальної спрямованості бюджету за умов зменшення податкового тягаря, зниження високого боргового навантаження при обмеженій можливості залучення зовнішніх ресурсів³. Важливим аспектом є також взаємозв'язок пріоритетних напрямів бюджетної політики держави.

У деяких дослідженнях зазначається, що основними завданнями, які необхідно виконати для підвищення ефективності бюджетної політики держави, є такі: надання пріоритету при формуванні цілей бюджетної політики не політичним інтересам, а соціально-економічному ефекту, що

---

¹ Лисяк Л. В. Бюджетна політика у системі державного регулювання економіки : автореф. дис. ... д-ра. екон. наук : 08.00.08 / Л. В. Лисяк ; Акад. фін. упр. ; Н-д. фін. ін-т. – К., 2010. – С. 3.

² Дем'янишин В. Г. Теоретичні засади бюджетної політики / В. Г. Дем'янишин // Світ фінансів. – 2007. – № 1. – С. 31.

³ Бюджетна політика України в системі інструментів конкурентоспроможності держави [Електронний ресурс] / Т. І. Єфименко. – Режим доступу : <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/8937/04Efimenko.pdf?sequence=1>.

буде досягнутий за результатами їхньої реалізації; підпорядкування цілей бюджетної політики держави законодавчо затвердженим стратегічним програмам економічного та соціального розвитку України, що приведе до концентрації зусиль і пришвидшить перехід до сталого економічного розвитку; збалансованість й узгодженість окремих напрямів та заходів бюджетної політики держави, що унеможливить їхню суперечливість, а отже, і нівелювання позитивного ефекту одним одним; планування й обґрунтування окремих механізмів та інструментів бюджетної політики держави на довгострокову (стратегічну) перспективу, що дасть змогу забезпечити неперервність підтримки окремих напрямків соціально-економічного розвитку держави; забезпечення прив'язки певних заходів та інструментів бюджетної політики до конкретних цілей, що дасть можливість проводити об'єктивне оцінювання результатів їхньої реалізації¹.

Також серед науковців поширена думка, що для підвищення ефективності бюджетної політики держави необхідно: оптимізувати функціонування системи управління державними фінансами, а також бюджетні витрати для реалізації державних функцій; чітко регламентувати процес акумуляції та руху фінансових ресурсів у законодавчому порядку; утримати дефіцит державного бюджету на економічно безпечному рівні; забезпечити послідовність у розвитку бюджетного процесу на основі законодавчо затверджених державних стандартів і обґрунтованих фінансових нормативів; досягти достовірного прогнозу основних макроекономічних показників і доходів зведеного бюджету в середньостроковому періоді, який буде більш якісним, тобто відхилення від фактичних надходжень і прогнозних показників у межах одного бюджетного року буде незначним; мінімізувати фінансові втрати держави при використанні державної власності; надати сприятливі умови для ведення бізнесу шляхом зниження адміністративних бар'єрів, удосконалення системи оподаткування зі зменшенням податкового навантаження на платників податків; створити ефективну систему

---

¹ Тарасюк М. В. Методологічні засади формування бюджетної політики / М. В. Тарасюк // Сталий розвиток економіки. – 2012. – № 5 (15). – С. 311.

управління державним боргом, а також ввести індикатори економії й результативності витрат державних коштів¹.

В умовах демократичного суспільства бюджетні пріоритети у фінансовій практиці є результатом суспільного вибору, тобто це економічно й соціально мотивовані, політично підтримані на рівні представницьких законодавчих органів влади, визначені на альтернативній основі цілі державної діяльності, забезпечені необхідними для їхньої реалізації бюджетними ресурсами². З огляду на сучасні тенденції функціонування державних фінансів вважаємо, що одним із головних завдань бюджетної політики є своєчасне виконання бюджетних зобов'язань.

Загалом підвищення ефективності бюджетної політики в Україні має забезпечити: збалансованість бюджетних ресурсів і зобов'язань, створення ефективної системи управління державними фінансами; концентрацію фінансових ресурсів для вирішення пріоритетних завдань; перетворення державного бюджету в ефективний інструмент макроекономічного регулювання³.

Отже, сутність бюджетної політики необхідно розглядати насамперед з точки зору умов її формування. Так, на сучасному етапі розвитку нашої країни бюджетна політика повинна стати основним механізмом визначення концептуальних напрямів впливу держави на збалансований соціо-еколого-економічний розвиток.

В умовах формування засад сталого людського розвитку можна виділити три основні науково-методичні підходи до визначення сутності бюджетної політики держави (рис. 2.4).

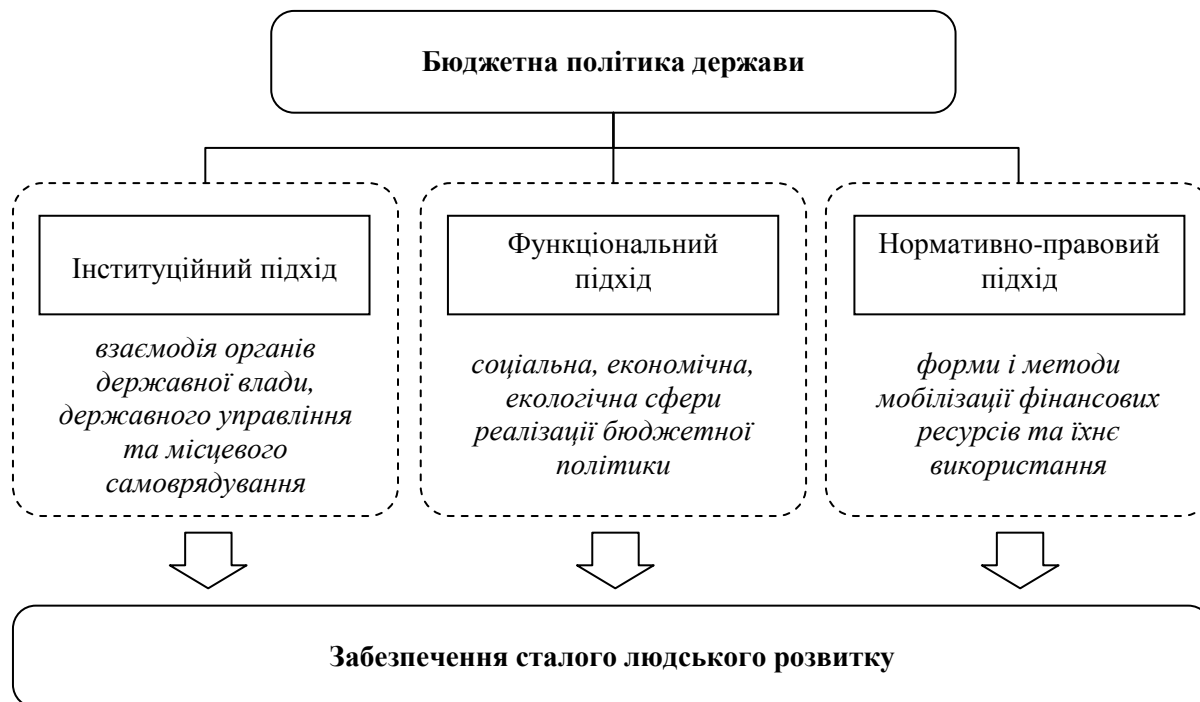
---

¹ Перший етап модернізації економіки України: досвід та проблеми : моногр. / О. М. Алимов, О. І. Амоша [та ін.] ; за заг. ред. В. І. Ляшенка ; ІЕП НАН України, КПУ. – Запоріжжя : КПУ, 2014. – С. 73–74.

² Розвиток бюджетного процесу в умовах економічних перетворень : моногр. / за ред. С. І. Юрія, В. Г. Дем'янишина. – К. : Кондор, 2012. – С. 100.

³ Усков И. В. Бюджетная политика в условиях трансформации системы местных финансов в Украине : моногр. / И. В. Усков. – Симферополь : ИТ «Ариал», 2012. – С. 27.

Рис. 2.4. Науково-методичні підходи до визначення сутності бюджетної політики держави

Джерело: розроблено автором.

За даними рис. 2.4, інституційний підхід передбачає взаємодію органів державної влади, державного управління та місцевого самоврядування щодо визначення пріоритетів формування бюджетних відносин (соціальних, екологічних, економічних). Функціональний підхід відображає сфери реалізації бюджетної політики, в яких створюються умови для вирішення завдань соціального, економічного розвитку країни та забезпечення якісного довкілля. Сутність нормативно-правового підходу полягає в тому, що державою визначаються основні форми і методи мобілізації фінансових ресурсів та їхнє використання на загальнодержавні потреби, що відображено у відповідних нормативно-правових актах.

З огляду на вищевикладене ефективна бюджетна політика держави має будуватися на принципах наступництва, об'єктивності, узгодженості, обов'язковості та прозорості (рис. 2.5).

Рис. 2.5. Система принципів ефективної бюджетної політики держави

Джерело: розроблено автором.

Узагальнивши науково-методичні підходи до трактування дефініції «бюджетна політика» та враховуючи переорієнтацію суспільства на цілі

сталого людського розвитку, вважаємо, що бюджетну політику держави необхідно розуміти як пріоритетні напрями у сфері формування та використання бюджетних ресурсів, спрямовані на ефективну реалізацію завдань сталого людського розвитку. Усі заходи, що проводяться у рамках бюджетної політики, мають бути взаємопов'язаними та узгодженими між собою. Загалом проведення зваженої та відповідальної бюджетної політики означає неприпустимість зростання зобов'язань понад рівень, реально забезпечений фінансовими ресурсами.

Як зазначає О. Кириленко, «...бюджетну політику і використання фінансових ресурсів держави треба обов'язково узгоджувати із затвердженими пріоритетами соціально-економічного розвитку країни... Необхідна цілеспрямована і послідовна бюджетна політика з чітким виділенням її перспективних (глобальних) і поточних завдань»¹. Лише конкретизація основних напрямів бюджетної політики як на найближчий період (бюджетна тактика), так і на перспективу (бюджетна стратегія), дасть змогу забезпечити її ефективність.

Для глибшого розуміння бюджетної стратегії держави, Т. Коляда виділяє такі її ознаки: 1) об'єктом бюджетної стратегії є державний бюджет (на регіональному рівні – місцеві бюджети); 2) держава відіграє роль основного суб'єкта стратегічного управління бюджетною політикою; 3) період довгострокового прогнозування бюджетної політики держави становить не менше 5–7 років; 4) мета розробки бюджетної стратегії – визначення обсягу доходів бюджету та їхньої структури, встановлення граничних меж видатків за основними напрямками з урахуванням пріоритетів і мети соціально-економічного розвитку держави; 5) зміст бюджетної стратегії полягає в оцінюванні різних і найбільш вірогідних варіантів формування та використання бюджетних ресурсів; б) необхідним є запровадження сучасного моніторингу результатів реалізації бюджетних програм; 7) наявність чіткої правової регламентації дій (визначення прав і обов'язків) усіх суб'єктів бюджетного процесу, які можуть становити певну загрозу для реалізації державної бюджетної стратегії, для забезпечення виконання стратегічної мети і завдань. На основі зазначеного дослідниця визначає бюджетну стратегію держави

---

¹ Кириленко О. П. Теоретичні основи формування бюджетної політики / О.П. Кириленко // Фінансово-монетарні важелі економічного розвитку : в 3 т. Т. 1 : Фінансова політика та податково-бюджетні важелі її реалізації / за ред. чл.-кор. НАН України А. І. Даниленка. – К. : Фенікс, 2008. – С. 238.

«...як процес співвідношення мети і засобів для забезпечення реалізації довгострокової бюджетної політики на визначений термін і у конкретній країні»¹. Вважаємо, що в сучасних українських реаліях стратегія ефективної бюджетної політики має забезпечити досягнення мети збалансованого соціо-еколого-економічного розвитку.

Відповідно для вирішення завдань сталого людського розвитку потрібно розробити бюджетну тактику «...як форму реалізації бюджетної стратегії, комплекс адаптивних заходів впливу держави на стан функціонування конкретних бюджетних взаємовідносин з метою надання їм параметрів, визначених завданнями бюджетної стратегії»².

Водночас слід зауважити, що збалансований соціо-еколого-економічний розвиток країни залежить передусім від бюджетної політики у сфері державних видатків. Це питання дуже важливе в умовах обмеженості державних фінансових ресурсів, адже особливості бюджетної політики щодо формування видаткової частини бюджету визначаються фінансово-економічним потенціалом, потребами державного фінансування стратегічних і тактичних завдань суспільного розвитку та специфікою моделі державного управління в напрямку регулювання економічних процесів³.

З метою реального виконання бюджету формування його видаткової частини здійснюється на основі наявних фінансових ресурсів. Протягом останнього періоду бюджетна політика України у сфері бюджетних видатків сконцентрована переважно навколо соціальної сфери. Державна бюджетна політика в соціальній сфері є складовою фінансової політики країни, що забезпечує реалізацію соціальної функції держави, спрямовану на виконання державних соціальних гарантій через комплекс цілеспрямованих заходів і дій уповноважених органів державної влади щодо управління бюджетними відносинами, які виникають у процесі формування, розподілу й перерозподілу фінансових ресурсів у соціальній

---

¹ Коляда Т. А. Узгодження пріоритетів бюджетної стратегії з основними напрямками соціально-економічного розвитку України / Т. А. Коляда // Університетські наукові записки. – 2013. – № 2. – С. 330–331.

² Бюджетна система : підруч. / за ред. С. І. Юрія, В. Г. Дем'янишина, О. П. Кириленко. – Тернопіль : ТНЕУ, 2013. – С. 31.

³ Дехтяр Н. А. Порівняльна характеристика принципів реалізації бюджетної політики країн ЄС та України в частині формування державних видатків / Н. А. Дехтяр, І. М. Боярко, О. В. Дейнека // Бізнес Інформ. – 2013. – № 8 (427). – С. 46.

сфері та мають на меті досягнення стратегічних соціальних цілей суспільства, котрі сприяють підвищенню рівня і якості життя населення¹.

Оскільки людський потенціал є джерелом, рушійною силою та результатом усіх суспільно-господарських процесів, його розвиток неможливий без забезпечення високого рівня життя населення та вільного доступу громадян до якісних державних соціальних послуг. Саме цей аспект надає важливого значення реалізації ефективної бюджетної політики держави. Разом з цим, необхідно наголосити на важливості охорони навколишнього природного середовища, що, з одного боку, дасть змогу створити безпечні та сприятливі для життєдіяльності людини умови, а з іншого – забезпечить екологічну справедливість стосовно майбутніх поколінь.

Важливою компонентою механізму формування бюджетної політики в Україні є Основні напрями бюджетної політики, які розробляються і затверджуються щороку за підсумками парламентських слухань з питань бюджетної політики. За результатами ретроспективного моніторингу основних напрямів бюджетної політики можна констатувати, що лише з 2005 р. Верховна Рада України ухвалювала відповідні постанови про основні напрями бюджетної політики на 2005 р., 2006 р., 2007 р., 2011 р., 2012 р. і 2013 р. Проект постанови про основні напрями бюджетної політики на 2008 р., 2009 р. і 2010 р. взагалі не подавався до Верховної Ради України, а за останні 2014 р. і 2015 р. цей документ не був ухвалений законодавчим органом державної влади. Проаналізувавши основні пріоритети бюджетної політики за складовими сталого людського розвитку (дод. В) доходимо такого висновку: положення, що окреслюють вектори бюджетної політики, мають переважно декларативний характер; відсутня послідовність і системність задекларованих кроків; спостерігається абсолютне нехтування необхідністю вирішення екологічних проблем (лише згадуються у переліку завдань на 2013 р.); пріоритети щодо соціальної підтримки населення були закладені у чотирьох із шести проаналізованих документів (на 2005 р., 2011 р., 2012 р. та 2013 р.); недостатньо уваги приділено актуальним економічним питанням, у тому числі державній підтримці впровадження екологічно чистих технологій.

---

¹ Овчарова Н. В. Державна бюджетна політика в забезпеченні розвитку соціальної сфери : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.08 / Н. В. Овчарова ; Нац. банк України ; Держ. ВНЗ «Укр. акад. банк. справи Нац. банку України». – Суми, 2014. – С. 15.

В умовах орієнтації суспільства на принципи сталого людського розвитку змінюються пріоритети у витрачанні бюджетних коштів, що має бути відображено в Основних напрямках бюджетної політики. На наш погляд, цей документ має містити такі структурні елементи: 1) аналіз системи цілей бюджетної політики за попередній бюджетний період та результатів їхнього досягнення; 2) постановку цілей і тактичних завдань на наступний бюджетний період з обов'язковим збалансуванням соціальної, економічної та екологічної складових розвитку держави; 3) постановку цілей і завдань на середньостроковий бюджетний період з обов'язковим збалансуванням соціальної, економічної та екологічної складових розвитку держави; 4) очікувані соціальний, економічний та екологічний ефекти як на наступний, так і на середньостроковий бюджетний періоди.

Отже, бюджетна політика держави загалом має спрямовуватися насамперед на досягнення балансу у забезпеченні соціальних, економічних та екологічних потреб населення.

2.3. Концептуальні засади державних видатків: соціальний вимір

Маніпулюючи своїми видатками, держава здійснює вплив на всі процеси сталого людського розвитку. Державна підтримка його пріоритетних напрямів сприяє підвищенню рівня та якості життя громадян, екологічній безпеці, економічному зростанню. Якщо в умовах перехідної економіки відповідальність держави зводилася до мінімуму, то на сьогодні її, навпаки, потрібно підвищувати. Держава зобов'язана втручатися, насамперед, у ті сфери, які впливають на особисте споживання громадян, що відповідно сприяє формуванню та розвитку людського потенціалу.

Відомий арабський філософ середньовіччя Ібн Хальдун 500 років тому зазначив, що державні фінанси, у т. ч. податки та видатки, є складовим елементом людської цивілізації¹. Ця теза не втратила

---

¹ Економічна енциклопедія : у 3-х т. Т. 1 / відп. ред. С. В. Мочерний. – К. : Вид. центр «Академія», 2000. – С. 120.

актуальності й сьогодні, а тому своєчасність дослідження державних видатків як визначальної засади розширення можливостей та всебічного розвитку людини не викликає сумніву.

Перші записи про суспільні видатки знайдено у трактатах, присвячених державному управлінню епохи меркантилізму. Здебільшого увага приділяється питанням державного добробуту та забезпечення національної безпеки. Зокрема, зазначається, що суспільне благо гарантується державою шляхом захисту однієї групи населення від іншої та від зовнішніх впливів з метою ізоляції сильніших від слабших, яких держава має захищати.

Вперше застосувавши термін «меркантилізм» у книзі «Дослідження про природу та причини багатства народів»¹, А. Сміт усупереч твердженням прихильників цієї течії зазначав, що держава має якнайменше втручатися у діяльність приватних осіб, оскільки вона не в змозі змінити закони природи, що є основою такої діяльності.

Швейцарський економіст С. Сісмонді вважав, що метою економічної політики держави має бути досягнення суспільного добробуту; держава має відмовитися від невтручання в економічний розвиток та активно провадити політику захисту суспільних цінностей, оскільки механізм приватних інтересів та стихійного ринкового регулювання абсолютно не забезпечує суспільного добробуту. На його думку, держава має прагнути до такого порядку, який би забезпечив і бідному, і багатому достаток, радість і спокій, тобто до порядку, за якого ніхто не страждає².

Видатний англійський економіст Дж.-М. Кейнс у праці «Загальна теорія зайнятості, відсотків і грошей» (1936 р.)³ зазначив, що держава має здійснювати таку бюджетну політику, яка сприятиме зростанню інвестицій у реальний сектор економіки. Оскільки приватні інвестиції зростають повільно через схильність населення до заощаджень, їх необхідно компенсувати за рахунок державних інвестицій в економіку. Відповідно до його вчення, збільшення державних видатків забезпечує

---

¹ Сміт А. Исследование о природе и причинах богатства народов [Електронний ресурс] / А. Сміт ; пер. с англ. В. С. Афанасьев. – М. : Эксмо, 2007. – Режим доступу : <http://www.inliberty.ru/library/classic/432/>.

² Всемирная история экономической мысли : в 6 т. Т. IV : Теория социализма и капитализма в межвоенный период / председатель ред. кол. В. В. Орешкин. – МГУ им. М. В. Ломоносова. – М. : Мысль, 1990. – С. 88.

³ Keynes J. M. The General Theory of Employment, Interest and Money (1936) [Електронний ресурс] / John Maynard Keynes. – Режим доступу : <https://www.marxists.org/reference/subject/economics/keynes/general-theory/>.

зростання рівноважного чистого національного продукту, і навпаки. При цьому урядовим видаткам властивий мультиплікативний ефект. Важливим у цьому разі є те, що таке підвищення відбувається не за рахунок зростання податків, а збільшення бюджетного дефіциту. Сутність мультиплікатора збалансованого бюджету полягає в тому, що зміна обсягу урядових видатків здійснює більший вплив, аніж зростання податків. Відповідно за однакового збільшення як урядових видатків, так і податків, відбувається зростання чистого національного продукту на величину, що дорівнює цьому збільшенню. Дж.-М. Кейнс також вважав, полегшуючи з економістами-лібералами, що зниження цін і заробітної плати негативно впливає на рівень виробництва та зайнятості. Так, низькі ціни та заробітна плата призводять до зменшення доходів, що відповідно супроводжується подальшим скороченням загальних видатків. У межах суспільства тотальне зменшення заробітної плати означає зниження грошових доходів, сукупного попиту на продукцію та працю. Таким чином, виступивши з теоретичною концепцією нової фінансової політики, Дж.-М. Кейнс розкрив взаємозв'язок між державними видатками і зростанням ВВП; заощадженнями населення і підвищенням загальних інвестицій; розвитком економіки та збільшенням розміру заробітної плати та ін.

Досліджуючи державні видатки у контексті забезпечення економічного зростання України, Н. Дехтяр, І. Боярко та О. Дейнека зробили висновок, що на сучасному етапі розвитку державні видатки поки що не варто розглядати як один з основних чинників впливу на темпи економічного зростання; вони певною мірою сприяють зростанню економіки, але у процесі управління державними видатками важливо більше уваги приділяти не нарощенню їхніх обсягів, а формуванню ефективної структури на основі поділу витрат на продуктивні та непродуктивні з точки зору забезпечення реалізації стратегічних завдань соціально-економічного розвитку і загальнодержавних функцій¹.

Відомий російський суспільний діяч та економіст І. Янжул, котрий походить з України, в 1899 р. зазначав, що будь-яке господарство, у тому числі державне, в діяльності застосовує дві групи операцій; з огляду на це у багатьох підручниках науку про фінанси поділяють на дві частини: вчення про видатки та вчення про доходи, причому вченню про видатки

---

¹ Дехтяр Н. А. Державні видатки в контексті забезпечення економічного зростання України / Н. А. Дехтяр, І. М. Боярко, О. В. Дейнека // Економічний часопис–XXI. – 2014. – № 5–6. – С. 58.

відводиться перше місце в системі науки, оскільки розмір видатків є вирішальним моментом у державному господарстві. Дослідник наголошував, що вчення про державні видатки базується на понятті сутності держави та її обов'язків, обумовлюється організацією держави, формою правління, структурою урядових установ, задачами економічної політики і т. ін. Він вважав, що вчення про державні видатки належить до сфери вивчення інших наук (державного та поліцейського права), а не до фінансів¹.

Погоджуючись з тим, що державні видатки необхідно розглядати як функціональні обов'язки держави, підтримаємо прихильників протилежної точки зору, які досліджують їх у системі фінансової науки. Оскільки державні видатки є вартісною оцінкою вироблених суспільних благ (державних послуг), їх слід вивчати як фінансову категорію у загальній конструкції державних фінансів.

Для наочного зображення зв'язку між державними фінансами та потребами сталого людського розвитку скористаємося діаграмою Ейлера–Вена (рис. 2.6).

Рис. 2.6. Взаємозв'язок між державними фінансами та сталим людським розвитком

Джерело: побудовано автором за допомогою діаграми Ейлера–Вена.

Відповідно до визначення, що є основою побудови діаграми Ейлера–Вена, перетин кіл містить елементи, які одночасно належать обом

¹ Янжул И. И. Основные начала финансовой науки: Учение о государственных доходах / И. И. Янжул. – М. : Статут, 2002. – С. 52.

множинам. Проектуючи вищезгаданий взаємозв'язок, зауважимо, що сегмент на перетині кіл відображає видатки держави, за допомогою яких задовольняються потреби сталого людського розвитку.

Ретроспективний аналіз дає змогу стверджувати, що у ХХ ст. зростання бюджетних видатків відбувалось практично у всіх країнах світу, що передусім пов'язано з: розширенням функцій держави щодо надання соціальних послуг, тобто створенням соціальної інфраструктури та фінансуванням відповідних послуг; розширенням військових асигнувань; участю держав у створенні об'єктів житлового фонду; збільшенням видатків на освіту, охорону здоров'я та ін.¹

Відомий німецький економіст А. Вагнер у 1892 р. сформулював закон, суть якого полягає в тому, що суспільний розвиток загалом і індустріальний зокрема мають супроводжуватися неухильним зростанням частки державних видатків у ВВП. Це зумовлено такими чинниками:

- соціально-політичним (історичний розвиток держави веде до посилення соціальної функції держави);
- економічним (поступальний рух науки і техніки сприяє збільшенню обсягу державних асигнувань на наукову та інноваційну діяльність);
- історичним (з метою фінансування непередбачуваних видатків держава здійснює державні позики, що відповідно збільшує державний борг та витрати на його обслуговування).

А. Вагнер наголошував, що державні видатки збільшуються водночас із економічним зростанням, тобто попит на охорону здоров'я, освіту та інші «соціальні» товари є еластичною функцією². Інакше кажучи, із зростанням суспільного добробуту, що вимірюється відповідними показниками (ВВП на одну особу; середнім грошовим доходом на одну особу), споживачі готові більшу частку свого доходу віддавати як податки, котрі спрямовуються на фінансування виробництва суспільних благ. Аргументуючи необхідність зростання ролі держави в житті громадян, А. Вагнер заклав фундамент державної соціальної політики.

Однак щодо універсальності закону А. Вагнера як у зарубіжній, так і у вітчизняній економічній літературі, немає єдиної точки зору. Вивчаючи це питання, Р. Масгрейв у 1998 р. зазначив, що однією із визначальних рис

¹ Управління державним бюджетом України : підруч. / кол. авт. [заг. ред. М. Я. Азарова]. – К. : М-во фінансів України, 2010. – С. 76.

² Wagner A. Grundlegung der politischen Ökonomie / Adolph Wagner. – Leipzig : Winter, 1892.

західного світу упродовж ХХ ст. буде зростання суспільного сектору; частка ВВП, яка проходить через державні бюджети промислово розвинутих країн, зросла приблизно від 10% на початку ХХ ст. до її середнього рівня, що становить 40%, в кінці століття, при цьому найнижчі показники спостерігаються в Японії, Австралії та США (близько 30%), а найвищі – у Франції, Данії, Швеції (близько 60%). Таким чином, справдилося передбачення А. Вагнера щодо зростання видатків, хоча для повної його реалізації минуло півстоліття¹.

Важливо зазначити, що обсяги державних видатків залежать не лише від темпів економічного зростання, а й від моделі економічної системи, яку обирає країна. Сьогодні в центрі економічної системи має бути людина. Трансформація елементів такої системи у напрямку розширення можливостей людини та розвитку її потенціалу залежить від рівня соціалізації економіки. Остання відображає формування таких пропорцій розподілу ресурсів і доходів, таких інститутів, правил і норм взаємодії економічних суб'єктів, які перетворюють економіку на інструмент поліпшення добробуту широких верств населення².

Яскравим показником, котрий характеризує рівень впливу держави на процеси сталого людського розвитку, є частка бюджетних видатків у ВВП. Український учений В. Опарін, аналізуючи типи фінансових відносин, за рівнем державної централізації ВВП виділяє такі моделі функціонування держави: американську (незначна централізація – 25–30%), західноєвропейську (поміrkована централізація – 35–45%) та скандинавську (доволі висока централізація – 45–55%). Відмінності в наповненні цих моделей, як зазначає вчений, зумовлюються економічною доктриною країни, яка визначає стратегію її економічного розвитку. Суттєву роль відіграє чинник соціальної політики, яку реалізує держава: всеохопні гарантії всім громадянам – скандинавська модель (так званий «шведський соціалізм»); вибіркова допомога тим, хто її вкрай потребує, – американська модель; поєднання державних гарантій із платними послугами і розвиненою системою соціального страхування – західноєвропейська модель (соціально орієнтована ринкова економіка).

¹ Б'юкенен Джеймс М. Суспільні фінанси і суспільний вибір: два протилежних бачення держави ; / Джеймс М. Б'юкенен, Річард А. Масґрейв. – К. : Вид. дім «КМ академія», 2004. – С. 50.

² Верховод І. Соціалізація розподілу благ: досвід європейських країн і проблеми України / І. Верховод, О. Леушина // Україна: аспекти праці. – 2013. – № 3. – С. 45.

Науковець вважає, що Україна у процесі побудови власної моделі розвитку мала б орієнтуватися на західноєвропейську модель¹.

Таким чином, державні видатки є ефективним інструментом впливу на всі процеси сталого людського розвитку. Проте рівень цього впливу визначається не лише обсягами, а й напрямками та пропорціями їхнього розподілу.

Відповідно до потреб сталого людського розвитку державні видатки можна поділити на: видатки, спрямовані на задоволення соціальних потреб; видатки, спрямовані на задоволення економічних потреб; видатки, спрямовані на задоволення екологічних потреб. При цьому екологічні потреби слід розуміти як потреби, задоволення яких не спричиняє екодеструктивного впливу на життєдіяльність людини, її гармонійний розвиток та сприяє екологізації довкілля.

Отже, видатки держави є об'єктивно необхідними, оскільки будь-яка функція держави може бути реалізована за умови її фінансування за рахунок коштів бюджету². Державні видатки – це інструмент забезпечення справедливого розподілу державних благ із метою досягнення граничного рівня добробуту для кожного члена суспільства³. З огляду на це питанням сутності та раціонального використання видатків держави сьогодні приділяє увагу чимало дослідників.

Так, І. Боярко, Н. Дехтяр та О. Дейнека вважають, що державні видатки – це система фінансових відносин щодо розподілу, перерозподілу та використання фондів грошових ресурсів держави з метою здійснення покладених на неї соціально-економічних функцій⁴. Таке тлумачення державних видатків як фінансової категорії найбільш поширене у фінансовій науці. Воно відображає процес використання бюджетних коштів та їхнє цільове спрямування, однак метою є виконання передусім

---

¹ Опарін В. М. Фінансова система України (теоретико-методологічні аспекти) : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : 08.04.01 / В. М. Опарін ; Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана. – К., 2006. – С. 8.

² Лисяк Л. В. Концептуальні засади бюджетної політики у сфері державних видатків / Л. В. Лисяк // Формування ринкової економіки в Україні : зб. наук. праць. Вип. 19 : Фінансово-економічні проблеми розвитку економіки України. – Львів : ЛНУ, 2009. – С. 362.

³ Осецький В. Л. Державні видатки в реалізації бюджетної стратегії соціально-економічного розвитку України / В. Л. Осецький, П. А. Мороз // Фінанси України. – 2012 . – № 12. – С. 106.

⁴ Боярко І. М. Державні видатки в економіці країни : моногр. / І. М. Боярко, Н. А. Дехтяр, О. В. Дейнека. – Суми : Сумське вид-во ПВКП «Корпункт», 2013. – С. 8.

функцій держави, а не досягнення конкретних результатів щодо потреб сталого людського розвитку.

Інша група науковців визначає державні видатки як грошові відносини, що виникають на кінцевій стадії розподільного процесу у зв'язку з використанням фондів фінансових ресурсів суб'єктів економічних відносин із метою фінансування основних витрат розширеного відтворення та задоволення інших потреб¹. Зазначений підхід вказує на матеріально-речовий характер державних видатків.

В «Економічному енциклопедичному словнику» зазначено, що «...державні видатки – це грошова форма видатків держави, спрямованих на виконання нею своїх функцій і відносини економічної власності (привласнення) між державою та юридичними і фізичними особами в процесі розподілу, використання і споживання частини національного доходу²». У цьому визначенні, на наш погляд, простежується чіткий взаємозв'язок між видатками держави та фундаментальними економічними чинниками.

Аналізуючи державні видатки в системі державних фінансів із позиції концепції сталого людського розвитку, зауважимо, що вони мають задовольняти найважливіші потреби громадян у соціальній, екологічній та економічній сферах. Таким чином, видатки держави – це грошові відносини, пов'язані з плануванням, розподілом та використанням необхідного обсягу фінансових ресурсів на певний період відповідно до потреб сталого людського розвитку.

О. Алимов, О. Амоша та В. Ляшенко³ вважають, що для ефективного використання державних видатків необхідно: проводити оцінювання й порівняння окремих видатків за їхньою вагомістю для суспільства, тобто формування показників результативності витрачання бюджетних коштів має здійснюватися з урахуванням особливостей бюджетних програм; оцінювати ефективність державних видатків з позицій не лише економічної стабілізації, а й їхньої соціальної та економічної ефективності, розвитку суспільства загалом; спрямувати кошти держави

---

¹ Бюджетна система : навч. посіб. / Н. І. Климаш, К. В. Багацька, Н. І. Дем'яненко [та ін.] ; за заг. ред. Т. А. Говорушко. – Львів : Магнолія-2006, 2014. – С. 161.

² Мочерний С. В. Економічний енциклопедичний словник : у 2 т. Т. 1 / [С. В. Мочерний, Я. С. Ларіна, О. А. Устенко, С. І. Юрій] ; за ред. С. В. Мочерного. – Львів : Світ, 2005. – С. 158.

³ Перший етап модернізації економіки України: досвід та проблеми : моногр. / О. М. Алимов, О. І. Амоша [та ін.] ; за заг. ред. В. І. Ляшенка ; ІЕП НАН України, КПУ. – Запоріжжя : КПУ, 2014. – С. 68–69.

на вирішення пріоритетних для країни завдань, таких як розвиток людського потенціалу, сприяння розробці й використанню інноваційних технологій; посилити увагу до фінансування наукових розробок, ресурсозбереження й енергоефективності, тому що це обов'язкові елементи сучасної конкурентоспроможної економіки; підвищити ефективність традиційних програм соціального забезпечення (виплата пенсій, допомоги у разі хвороби, допомоги багатодітним сім'ям) і забезпечити їхнє адресне спрямування; розробити теоретико-методологічні засади програмно-цільового методу планування видатків на середньострокову перспективу. Ця думка науковців є слушною, оскільки держава, здійснюючи видатки, реалізовує свої функціональні обов'язки щодо задоволення суспільних потреб. Якщо бюджетні доходи є способом досягнення мети державного фінансового господарства, то бюджетні видатки – це вартісна оцінка вироблених суспільних благ (державних послуг), основна мета та мотивація державного фінансового господарства.

Видатки бюджетів за економічною сутністю є інструментом розподілу й перерозподілу грошового фонду держави і фондів фінансових ресурсів органів місцевого самоврядування та їхнього використання за цільовим призначенням, що має забезпечити зростання суспільного добробуту населення. Зміст і характер бюджетних видатків визначає виконання державою і місцевими органами влади своїх функцій. Призначення бюджетних видатків полягає у задоволенні найважливіших потреб суспільства щодо розвитку економіки і соціальної сфери, державного управління, оборони, забезпечення громадського порядку, безпеки держави тощо¹. Поділяючи подібні погляди, К. Павлюк вважає, що видатки державного бюджету є інструментом досягнення вищого критерію справедливості, корисності й ефективності для суспільства загалом і для кожного громадянина зокрема².

Таким чином бюджетні видатки можна розуміти як процес виділення та розподілу фінансових ресурсів, акумульованих у бюджетах різних рівнів бюджетної системи згідно із прийнятими нормативно-правовими актами про відповідні бюджети на певний бюджетний період.

---

¹ Лютий І. Суперечності планування видаткової частини Державного бюджету України / І. Лютий, Л. Савич // Формування ринкової економіки в Україні. – 2009. – Вип. 19. – С. 81.

² Павлюк К. В. Бюджет і бюджетний процес в умовах транзитивної економіки України : моногр. / К. В. Павлюк. – К. : НДФІ, 2006. – С. 155.

Оскільки система видатків бюджету має забезпечувати надійне функціонування держави і сприяти створенню умов для економічного зростання, питання підвищення ефективності використання коштів бюджету як одне з основних завдань у сфері державних фінансів розглядали багато провідних вчених-економістів.

Так, відомий італійський економіст В. Парето стверджував, що витрачання бюджетних коштів буде ефективним тоді, коли на певний момент наявні фінансові ресурси, котрі розподілені та використовуються у такий спосіб, що забезпечується максимальний або близький до нього рівень добробуту всіх членів суспільства. Порушення такого стану приводить лише до перерозподілу добробуту від одних людей на користь інших, тобто жодного загального приросту добробуту при цьому не відбувається. За допомогою запропонованого В. Парето методу теоретично виражаються оптимальні параметри бюджету, за яких досягається найкращий стан добробуту та розподілу бюджетних коштів між соціальними верствами населення, а також між нинішнім і прийдешнім поколіннями¹.

Таким чином, відповідно до «оптимуму Парето», описаного вченим у праці «Керівництво з політичної економії»², необхідна об'єктивна оцінка ефективності державних видатків, що здійснюються у процесі досягнення домовленості між державою як юридичною особою, котра переконує передати їй кошти платників податків на фінансування необхідних їм видатків, та платниками податків, які приймають рішення передати частину власних коштів державі чи здійснити видатки самостійно або через альтернативні (недержавні) фінансові інститути.

Водночас, погоджуємося з М. Карліним, що в Україні цей принцип постійно порушується. Науковець також зазначає, що спроба використання підходу Парето з метою аналізу суспільних фінансів у незрілому демократичному суспільстві та в умовах економічної кризи дає змогу сформулювати так званий «антиоптимум Парето». Сутність його, як стверджує М. Карлін, полягає в тому, що в умовах економічної кризи та в період виходу з неї обмеження видатків держави та збільшення податків

¹ Фінансова думка України : в 3 т. Т. 1. / авт.-упоряд. : С. І. Юрій, С. В. Львовчкін, В. М. Федосов, П. І. Юхименко. – К. : Кондор ; Тернопіль : Екон. думка, 2010. – С. 80.

² Pareto V. Manuel d'Economie politique (1909) / Vilfredo Pareto. – Paris : V. Giard et E. Briere. Reprinted, Paris : Marsel Giard, 1927, and (with a Preface by Rojer Dehem) Geneva : Librairie Droz, 1966.

має стосуватися усіх без винятку членів суспільства; тільки в такому разі відповідні державні дії будуть сприйматися суспільством¹.

У процесі витрачання коштів на здійснення програм і заходів, передбачених відповідним бюджетом, за винятком коштів на погашення основної суми боргу й повернення надлишково сплачених до бюджету сум, створюються так звані видаткові стимули. Адже видатки бюджетів визначають кількість і якість надання державних послуг, тобто видаткові стимули є актуалізованими сподіваннями платників податку на отримання певних благ замість сплачених податків. Фактично видаткові стимули замикають коло бюджетного стимулювання: якщо платник податку має можливість отримати відповідну компенсацію за вилучені фінансові ресурси, у нього виникає стимул до участі в наповненні фондів державних фінансових ресурсів у майбутньому. У такому разі видатковий стимул передбачає участь економічного суб'єкта у фінансових відносинах з державою. Якщо ж видатковий стимул, створений під час затвердження видатків бюджету, не виправдовує очікувань платника податку, зникає причина для добровільної свідомої участі економічного суб'єкта у відносинах з бюджетом. При цьому забезпечити подальше функціонування бюджетної системи спроможна лише система примусів та внутрішнє усвідомлення суб'єктом неминучості сплати податків, тобто негативний видатковий стимул усуває мотиваційну складову виникнення дохідного стимулу².

Разом з цим, І. Луніна вважає, що з метою реформування системи бюджетних видатків необхідно переглянути законодавчо визначені соціальні пільги, які надаються окремим категоріям громадян, та перейти до надання соціальних пільг і державної допомоги на основі сукупного сімейного доходу. Дослідниця зазначає, що це питання має розглядатися в контексті не лише оптимізації державних видатків, а й зменшення соціальної нерівності у суспільстві. Одним із напрямків перетворень у цій сфері, на думку вченої, також є подвоєння частки інвестицій в основний капітал у ВВП за рахунок перенаправлення бюджетних коштів зі сфери споживання з метою фінансування інфраструктури, котра створює умови

¹ Карлін М. І. Необхідність урахування принципів фіскальної соціології в соціальній політиці України / М. І. Карлін // Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки. – 2012. – № 5 (230). – С. 29.

² Батищева С. Класифікація фінансових стимулів соціально-економічного розвитку / С. Батищева // Вісник Національної академії державного управління при Президентіві України. – 2011. – Вип. 2. – С. 158.

для подальших інвестицій суб'єктів господарювання та зростання доходів держави¹.

Очевидно, що функціональну спрямованість держави характеризує структура бюджетних видатків, котра залежить від впливу екзогенних й ендогенних чинників. Останні можуть бути соціальними, економічними, політичними, військовими та ін. Загалом у сучасних умовах на формування видатків бюджету в Україні впливають:

– економічна криза, яка спричиняє зростання видатків на соціальний захист населення; зростання видатків на підтримку соціальної сфери; зростання видатків на фінансову підтримку підприємств державного сектору від банкрутств, а не на інноваційну діяльність;

– дефіцит бюджетів усіх рівнів, який передбачає жорсткий режим економії коштів, скорочення видатків за всіма статтями кошторисів на утримання апарату управління;

– зростання державного боргу, який зумовлює збільшення видатків на його покриття; витіснення інвестицій зі сфери виробництва (ефект «витіснення»);

– залучення зовнішніх ресурсів для покриття бюджетного дефіциту, що призводить до зростання платежів за відсотками².

Таким чином, серед багатьох аспектів дослідження важливо передусім приділити увагу соціальній політиці держави. Адже її компетенціями є формування системи цілеспрямованих заходів для регулювання відносин між індивідами, різними соціальними групами населення щодо поліпшення суспільного добробуту, підвищення якості та рівня життя, вільного особистісного розвитку, що сприятиме зростанню ефективності функціонування економіки та інших сфер держави.

Російські науковці С. Смирнов і Т. Сидоріна виділяють два типи соціальної політики держави³.

1. Модель державного патерналізму, що орієнтована на визначення державою якісних (ідеологія) та кількісних (соціальна сфера) параметрів усіх форм відносин у суспільстві та елімінування (недопущення

¹ Луніна І. О. Ризики державних фінансів України та шляхи їх мінімізації / І. О. Луніна // Фінанси України. – 2012. – № 2. – С. 10.

² Перший етап модернізації економіки України: досвід та проблеми : моногр. / О. М. Алимов, О. І. Амоша [та ін.] ; за заг. ред. В. І. Ляшенка ; ІЕП НАН України, КПУ. – Запоріжжя : КПУ, 2014. – С. 68.

³ Смирнов С. Н. Социальная политика / С. Н. Смирнов, Т. Ю. Сидорина. – М. : Изд. дом ГУ ВШЭ, 2004. – С. 23–25.

виникнення) альтернативних видів цих відносин. Ця модель передбачає повну державну відповідальність за рівень доходів громадян (домогосподарств), їхнє соціальне забезпечення за відсутності девіантної (що відрізняється від прийнятної органами державної влади) поведінки громадянина. Усі видатки, пов'язані із соціальною політикою, при застосуванні цієї моделі фінансуються за рахунок держави. Остання жорстко контролює рівень споживання працездатних членів суспільства, встановлюючи розміри оплати праці працівників незалежно від економічних показників підприємства, на якому вони працюють. Перевагами такої моделі є те, що в цьому разі практично відсутні безробіття та надання соціальних допомог; а також стабільні заробітна плата, ціни на товари першої необхідності. До недоліків можна зарахувати такі, як дефіцит товарів і послуг, у тому числі першої необхідності. З огляду на це держава активно втручається у сферу їхнього розподілу.

2. Ліберальна модель соціальної політики базується на постулаті про розподіл членів суспільства на економічно сильних та економічно слабких індивідуумів. Обов'язком суспільства є турбота про слабких і створення умов для розкриття економічного потенціалу сильних. Основною перевагою цієї моделі є її орієнтація на розкриття здібностей членів суспільства (насамперед для продуктивної й творчої праці) в інтересах нелімітованого державою зростання рівня їхнього споживання і частковий перерозподіл ресурсів в інтересах соціальної підтримки домогосподарств, що її потребують. Наслідком економічної та соціальної самореалізації домогосподарств є їхня незалежність від держави, що сприяє розвитку громадянського суспільства. Недоліки цієї моделі виявляються у відмінностях між рівнями споживання економічно сильних та економічно слабких домогосподарств, розмірами соціальних виплат, що здійснюються з бюджету, з одного боку, та за рахунок коштів системи соціального страхування – з іншого.

На наш погляд, прийнятною є диверсифікована модель соціальної політики, побудована із врахуванням основних елементів державного патерналізму для тих, хто не може пристосуватися до нових технологічних вимог і темпу суспільного життя, та концептуальних засад ліберальної моделі – для активних прошарків населення.

Підвищення значення соціальної політики держави, що спостерігається останнім часом, зумовлене динамічним зростанням ролі

людського чинника. Соціальна політика дає змогу формувати відносини у суспільстві відповідно до соціального становища індивідів. Внутрішня структура соціального становища складається з трьох елементів: потреб індивіда, умов життя та доходів, які виступають сполучною ланкою між потребами та умовами життя¹. При цьому потреби людини – це стан незадоволеності чи нужди, який вона намагається подолати. Саме цей стан змушує людину робити відповідні зусилля, зокрема займатися виробничою діяльністю.

У вітчизняному науковому середовищі не вироблено єдиної думки щодо змісту та пріоритетів соціальної політики України. Це питання доволі дискусійне. Так, різними є погляди дослідників на те, чи виступає держава головним суб'єктом соціальної політики. Узагальнивши уявлення населення щодо останньої на основі проведених соціологічних опитувань, О. Балакірева та Д. Дмитрук зазначили, що більшість людей схильні покладати на державу повну відповідальність за всі без винятку напрями соціальної політики². Адже соціальна політика як інструмент реалізації державної відповідальності за добробут кожної людини забезпечує практичну реалізацію положень соціальної держави³. Поділяючи цю думку, зазначимо, що ніякі інші соціальні, інституційні чи функціональні суб'єкти, крім держави, не можуть претендувати на роль провідного гравця, тобто вектор розвитку соціальної політики формує держава. Водночас жодне завдання соціального розвитку і соціальної політики неможливо вирішити, якщо в його центрі не перебуватиме людина і не буде створено умов для реалізації її особистісного потенціалу.

Соціальна політика спрямована на формування соціальної безпеки людини. Вона передбачає комплекс соціально-економічних заходів держави й організацій, діяльність яких спрямована на послаблення нерівності в розподілі доходів і майна, на захист населення від безробіття, від підвищення цін, знецінення трудових заощаджень тощо. У широкому розумінні соціальна політика – це сукупність цілей, їхнє обґрунтування в соціальній програмі та реалізація ухвалених рішень державою й іншими

---

¹ Баланда А. Л. Соціальна політика в контексті забезпечення національної безпеки України / А. Л. Баланда // Університетські наукові записки. – 2008. – № 1. – С. 270.

² Балакірева О. М. Основні пріоритети соціальної політики очима населення України / О. М. Балакірева, Д. А. Дмитрук // Український соціум. – 2013. – № 3. – С. 155.

³ Мехеда Н. Г. Роль соціальної політики в забезпеченні соціальної безпеки / Н. Г. Мехеда, А. І. Маренич // Вісник Університету банківської справи Національного банку України. – 2013. – № 3. – С. 41.

соціальними інститутами в інтересах основних соціальних верств і груп, окремої людини і передусім найбідніших прошарків населення. У науковій літературі Заходу соціальна політика визначається: 1) як напрям дій щодо соціальних явищ з метою управління взаємовідносинами і розподілом соціальних ресурсів; 2) як сфера діяльності держави, відповідальної за створення та надання соціального захисту, що охоплює соціальні послуги, виплати та ін.¹ Як продовження цієї думки О. Макарова зазначає, що в сучасних умовах дослідження соціальної політики мають розширювати горизонти загальних уявлень, відображати не лише внутрішні, а й глобальні чинники соціального устрою, тенденцій людського розвитку та можливостей політики².

Сьогодні для того, щоб Україна на світовій арені займала гідне місце, а якість життя громадян відповідала європейським стандартам, потрібно, щоб неефективну та нерентабельну соціальну політику було видозмінено на політику, сконцентровану на потребах не тільки конкретної соціальної групи, а й кожної людини. Для цього основними характеристиками нової моделі соціальної політики України мають стати: зменшення бідності та зміцнення позицій і ролі середнього класу; зміцнення конкурентоспроможності національної економіки на засадах інноваційної моделі розвитку і реалізація ефективної державної антикорупційної політики; скорочення фінансово незабезпечених пільг; збільшення рівня зайнятості населення та запобігання втраті кваліфікованих кадрів; поліпшення соціальної мобільності; поширення волонтерського руху³.

Наявний розподіл суспільних благ, а відповідно і соціальне становище, не завжди влаштовують всіх індивідумів з огляду на їхні різні потреби, рівень виробничих здібностей та самооцінки. Невдоволеність своїм становищем стає причиною незадоволення умовами життя⁴. Слушною щодо цього є думка В. Андрущенка, що зміст соціальної політики визначають суб'єктивні погляди: «Нерідко соціальні закони приймаються незалежно від існуючих ресурсних обмежень, що зумовлює

¹ Мочерний С. В. Економічний енциклопедичний словник : у 2 т. Т. 2 / [С. В. Мочерний, Я. С. Ларіна, О. А. Устенко, С. І. Юрій] ; за ред. С. В. Мочерного. – Львів : Світ, 2006. – С. 339.

² Макарова О. В. Соціальна політика в Україні : моногр. / О. В. Макарова ; Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України. – К., 2015. – С. 8.

³ Михненко А. Світові моделі соціальної політики: уроки для України / А. Михненко, Н. Щур // Вісник Національної академії державного управління при Президентіві України. – 2011. – Вип. 2. – С. 226.

⁴ Баланда А. Л. Соціальна політика в контексті забезпечення національної безпеки України / А. Л. Баланда // Університетські наукові записки. – 2008. – № 1. – С. 272.

неузгодженість оголошених прав і наявних можливостей їхньої реалізації. Виникає конфлікт між тими, хто домагається соціальних виплат і благ, і тими, хто намагається їх обмежити»¹.

З цього приводу М. Крупка зазначає, що ефективність соціальної політики необхідно оцінювати за двома критеріями: 1) ступенем вирішення соціальних проблем (динаміка рівня та якості життя населення); 2) ступенем участі соціальної політики у механізмі економічного зростання². Важливі акценти щодо зазначеного розставляє С. Гріневська, наголошуючи, що формування системних механізмів забезпечення соціальної політики дасть змогу синергетичного ефекту через відновлення інтегральності національної економіки за такими напрямками, як розвиток інвестиційної діяльності; спрямування нагромаджених фінансових, технологічних та організаційних ресурсів на соціальні інновації; стимулювання бюджетного і податкового чинників соціального розвитку, підвищення ефективності бюджетних та інвестиційних видатків на соціальні цілі; фінансове забезпечення соціальної сфери через застосування важелів, що дасть змогу спрямувати надлишок грошових ресурсів у виробництво; створення ефективної інституційної системи освоєння кредитних ресурсів із розвитком механізмів довгострокового кредитування для забезпечення соціальної стабільності; взаємодія капіталів комерційних банків і промислових підприємств для забезпечення соціального кредитування; переорієнтація соціальної політики на страхові засади фінансування при підвищенні ефективності прямого витрачання бюджетних коштів на соціальні потреби; орієнтація національної соціальної стратегії на розвиток людського потенціалу із системною розбудовою освіти, культури, охорони здоров'я; підвищення доходів, заробітної плати через підвищення продуктивності праці³.

Соціальна політика – це передусім діяльність держави у соціальній сфері, спрямована на об'єднання зусиль всіх господарських та

---

¹ Андрущенко В. Л. Фінансова думка Заходу в ХХ столітті (Теоретична концептуалізація і наукова проблематика державних фінансів) / В. Л. Андрущенко. – Львів : Каменяр, 2000. – С. 29.

² Крупка М. І. Фінансові методи активної соціальної політики / М. І. Крупка // Фінанси України. – 2002. – № 7. – С. 4.

³ Гріневська С. М. Нова соціальна політика держави як потенціал соціоекономіки / С. М. Гріневська // Соціоекономіка : зб. наук. праць. – Донецьк : ІЕП НАНУ, 2010. – С. 83.

управлінських структур з метою вирішення соціальних завдань¹. Держава, здійснюючи соціальну політику, регулює процес розподілу матеріальних благ і забезпечує юридично встановлені норми суспільного життя. Вона виконує координуючу роль у процесі функціонування та розвитку соціальних відносин². Отже, сучасна державна соціальна політика – це діяльність законодавчих, виконавчих і судових органів влади в напрямку управління соціальною сферою, спрямована на розширення можливостей людини, всебічний розвиток її потенціалу, підвищення рівня добробуту.

Соціальна сфера є цілісною динамічною підсистемою суспільства, генерованою його об'єктивними потребами у неперервному відтворенні суб'єктів соціального процесу. Вона охоплює коло суспільних відносин, які можна охарактеризувати як сферу державної діяльності щодо створення та забезпечення умов для нормальної життєдіяльності й розвитку людей. Таким чином, соціальна сфера – це стале середовище для руху у напрямку відтворення людського потенціалу та простір для реалізації соціальної функції держави, тому саме в цій сфері соціальна політика держави набуває відповідного змісту.

Дефініція «соціальна сфера» широко представлена в економічній літературі. Зростання наукового інтересу до цієї проблеми зумовлене насамперед усвідомленням її значущості, оскільки саме завдяки цій сфері відбуваються відтворення та розвиток людського потенціалу.

Поняття «соціальна сфера» введено на початку 1960-х рр. як інша назва невиробничої сфери. Це пов'язано з економічними вченнями щодо поділу економіки на виробничу та невиробничу сфери. Проте у світлі сучасних науково-методологічних підходів людина розглядається як носій соціальних потреб і джерело багатства суспільства, оскільки прогрес більшою мірою залежить не від темпів економічного зростання, а від якості життя та рівня розвитку людського потенціалу.

Таким чином, безпосередніми адресатами соціальної сфери є люди, їхні матеріальні, фізичні та духовні можливості. Можна погодитися з тезою, що соціальна сфера є каталізатором розвитку цивілізації, чинником формування духовно зрілої, компетентної, соціально активної людини, яка

---

¹ Дедов Є. Г. Поняття, цілі та основні завдання соціальної політики держави / Є. Г. Дедов // Вісник Луганського національного університету ім. Тараса Шевченка. – 2013. – № 11 (2). – С. 78. – (Серія : Педагогічні науки).

² Ярошенко І. С. Організаційно-правові форми соціального захисту людини і громадянина в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / І. С. Ярошенко ; Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана. – К., 2006. – С. 7.

комфортно себе почуває в умовах будь-якої професійної діяльності¹. Основною умовою ефективного функціонування соціальної сфери є її фінансове забезпечення. Останнє визначається ставленням не лише влади, а й більшості громадян, до історії своєї країни, її сьогодення та майбутнього. В економічно розвинених країнах світу на фінансування соціальної сфери виділяється більше 50% бюджетних витрат².

За суттю соціальна сфера є важливою складовою суспільного виробництва, в якій безпосередньо не виробляються матеріальні блага, але створюються соціальні блага у формі послуг і частково здійснюється перерозподіл матеріальних і духовних благ³. На відміну від галузей народного господарства, що беруть безпосередню участь у виробництві ВВП, прерогативою соціальної сфери є відтворення і підтримка населення, потенціал якого визначає можливості галузей народного господарства у виробництві ВВП. Вона безпосередньо пов'язана з життєдіяльністю людини та задоволенням її різноманітних потреб. Соціальна сфера орієнтована на індивідуальність людини. Інші сфери життєдіяльності переважно орієнтовані на уніфікованих людей (працівників, громадян, фізичних осіб). Від рівня розвитку соціальної сфери залежать об'єктивні можливості людини щодо забезпечення умов та способу свого життя, формування та задоволення власних життєвих потреб.

Сьогодні соціальна сфера є чинником повномасштабної структурної трансформації національної економіки, модернізації традиційного виробництва, своєрідним індикатором якості життя населення, адже відтворення та розвиток людського потенціалу, забезпечення соціальної й екологічної безпеки суспільства безпосередньо залежать від соціального прогресу. Соціальний вектор пронизує усі сфери економіки розвинутих країн, відбувається соціальна переорієнтація виробництва, пом'якшення соціальної диференціації, зростає роль соціальної сфери, а людина з її різноманітними потребами стає центром суспільного розвитку. Відповідно відбуваються позитивні зрушення щодо якості та рівня життя громадян.

¹ Кінаш І. П. Соціальна сфера як ресурс сталого розвитку / І. П. Кінаш // Актуальні проблеми розвитку економіки регіону. – 2012. – Вип. 8 (1). – С. 204.

² Дегтяр О. А. Рівень ресурсного забезпечення соціальної сфери в економічно розвинених країнах світу / О. А. Дегтяр // Публічне управління: теорія та практика. – 2013. – Вип. 3. – С. 123.

³ Мочерний С. В. Економічний енциклопедичний словник : у 2 т. Т. 2 / [С. В. Мочерний, Я. С. Ларіна, О. А. Устенко, С. І. Юрій] ; за ред. С. В. Мочерного. – Львів : Світ, 2006. – С. 341.

При цьому якість життя трактується як різноманітність і задоволення потреб особистості, соціальних груп і суспільства, що загалом характеризує їхню розвиненість і добробут населення. Рівень життя – це економічна (грошова) оцінка ресурсів, що забезпечують якість життя¹.

Ефективність функціонування усіх інститутів соціальної сфери забезпечується системою установ, підприємств та органів управління, діяльність яких спрямована на задоволення матеріальних і духовних потреб громадян. У науковій літературі систему зазначених об'єктів об'єднують поняттям «соціальна інфраструктура». Так, О. Васильєв визначає соціальну інфраструктуру як сукупність чи комплекс галузей, які виокремилися в системі суспільного поділу праці відповідно до функціонального призначення у відтворювальному процесі – задоволення потреб населення в послугах². Л. Ковальська та О. Салівончик вважають, що основу соціальної інфраструктури становить така тріада: 1) сукупність об'єктів, що створюють передумови для життєдіяльності населення; 2) сукупність послуг, які спрямовуються на надання соціальних благ; 3) забезпечення соціальної безпеки³. Таким чином, соціальна інфраструктура має особливе значення для організації життєдіяльності населення та покликана забезпечувати гідні умови для розвитку людського потенціалу шляхом надання взаємопов'язаних, але не взаємозамінних послуг населенню у формі соціально значущої діяльності.

Отже, важливим завданням держави є створення сприятливих умов для функціонування соціальної інфраструктури з метою вільного розвитку людини, використання її потенціальної енергії⁴. Варто зауважити, що об'єкти соціальної інфраструктури виступають індикатором розвитку України як соціальної держави. Специфіка їхнього фінансування полягає в тому, що вони повністю або частково зорієнтовані на бюджетне фінансування. При цьому велике значення мають інвестиції з місцевих

---

¹ Новіков В. Подолання надмірної нерівності – пріоритет соціальної політики / В. Новіков // Україна: аспекти праці. – 2013. – № 1. – С. 7.

² Васильєв О. В. Методологія і практика інфраструктурного забезпечення функціонування і розвитку регіонів України : моногр. / О. Васильєв. – Х. : ХНАМГ, 2007. – С. 145.

³ Ковальська Л. Л. Соціальна інфраструктура регіону: механізми формування і розвитку : моногр. / Л. Л. Ковальська, О. М. Салівончик. – Луцьк : СПД Гадяк Жанна Володимирівна, друкарня «Волиньполіграф», 2012. – С. 20.

⁴ Левін П. Б. Теоретичні питання функціонування соціальної інфраструктури на етапі формування постіндустріальної економіки / П. Б. Левін // Демографія та соціальна економіка. – 2007. – № 2. – С. 111.

бюджетів, оскільки на цьому рівні існують кращі передумови для задоволення потреб членів суспільства у відповідних послугах¹, а тому соціальні видатки бюджету необхідно розглядати в контексті функціонування цих об'єктів. Проте на сьогодні в Україні погіршується фізичний стан останніх, катастрофічно зменшується рівень інвестицій в об'єкти невиробничого призначення, спостерігається низька якість надання послуг.

За суттю соціальні видатки є прерогативою держави, важливою складовою державних фінансів. Через соціальні видатки держава впливає на відтворювальний процес. Загалом соціальні видатки бюджету слід розуміти як процес виділення і розподілу фінансових ресурсів держави з бюджетів різного рівня з метою відтворення й розвитку людського потенціалу, задоволення потреб теперішнього та майбутніх поколінь.

На наш погляд, зміст соціальних видатків бюджету розкривається через такі функції:

– обслуговуючу, що сприяє успішному функціонуванню об'єктів соціальної інфраструктури;

– забезпечувальну, метою якої є створення умов для зростання людських можливостей;

– відтворювальну, що передбачає відтворення та розвиток людського потенціалу (довготривале та здорове життя, розширення та оновлення знань, доступ до засобів існування);

– збалансовуючу для збалансування інтересів теперішнього та майбутніх поколінь.

Водночас розглядаючи соціальні видатки бюджету як імператив сталого людського розвитку, необхідно врахувати те, що вони мають здійснюватися відповідно до таких принципів:

– законності (соціальні видатки бюджету потрібно здійснювати згідно з нормативно-правовими актами);

– соціальної корисності (максимізація виконання завдань соціальної політики держави в межах наявних фінансових ресурсів);

– державного протекціонізму (соціальні послуги надаються на основі державної власності);

---

¹ Кириленко О. П. Бюджетні видатки на розвиток інфраструктури держави / О. П. Кириленко, Б. С. Малиняк // Фінанси України. – 2008. – № 7. – С. 10.

- цільового спрямування (забезпечення розширення можливостей людини та розвитку людського потенціалу);
- всеохопного характеру (соціальні видатки беруть участь у регулюванні процесів виробництва, розподілу, обміну та споживання);
- комплексного споживчого ефекту (первинний ефект від соціальних видатків отримують окремі індивіди, а вторинний – суспільство загалом).

Сьогодні в Україні чимало дискусій щодо масштабів соціальних видатків держави. Проте жодного конструктивного визначення соціальних зобов'язань держави не сформульовано. Більшість науковців основну мету здійснення соціальних видатків бюджету вбачають у забезпеченні соціальних потреб та підвищенні реальних доходів населення. З цим складно не погодитися, проте футурологічно компенсаційне витрачання коштів бюджету на соціальні цілі має поступово переростати у соціальне інвестування майбутнього. Слід визнати, що в контексті парадигми сталого людського розвитку основним вектором системи функціонування соціальних видатків бюджету є здійснення інвестицій у майбутнє. У Доповіді про людський розвиток за 2014 р. «Забезпечення сталого прогресу людства: зменшення уразливості та формування життєстійкості» зазначається, що потенціал людини формується протягом життя і його потрібно культивувати та підтримувати, оскільки в протилежному разі він може стагнувати; на потенціал впливають інвестиції, здійснені на попередніх етапах життя; чим раніше відбувається інвестування життєвого потенціалу людини, тим кращими є її перспективи¹. А якщо у кожної людини будуть хороші перспективи, то і держава загалом процвітатиме. Це також означає, що соціальні видатки бюджету є не наслідком, а причиною ефективного економічного розвитку держави. В. Базилевич щодо цього зауважує, що одним із мегатрендів сучасного економічного розвитку є соціалізація, пов'язана з підпорядкування економічних процесів інтересам розвитку людини та суспільства загалом².

Таким чином, соціальні видатки містять дві складові – соціальну й економічну, тому їх необхідно класифікувати відповідно до кінцевого

---

¹ Human Development Report 2014. Sustaining Human Progress: Reducing Vulnerabilities and Building Resilience provides [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hdr.undp.org/en>.

² Базилевич В. Д. Концептуалізація мегатрендів економічного розвитку в контексті глобальних викликів сучасності / В. Д. Базилевич // Парадигмальні зрушення в економічній теорії XXI ст. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (15–16 листоп. 2012 р.). – К. : Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2012. – С. 13–14.

призначення: соціальна складова – це видатки на поточні потреби населення, а економічна – інвестиції у розвиток людського потенціалу, що впливають на продуктивність праці людини. Один і той самий вид соціальних видатків може здійснюватися для забезпечення потреб як одного, так і іншого контингенту населення. Для реалізації завдань сталого людського розвитку пріоритетне значення мають такі соціальні видатки бюджету, як видатки на освіту, охорону здоров'я, соціальний захист та соціальне забезпечення, охорону навколишнього природного середовища. При цьому останні свідомо зараховуємо до соціальних видатків, оскільки вони мають усі необхідні ознаки.

Відповідно до класифікації, видатки на освіту – це, як правило, інвестування розвитку людського потенціалу. Чим більшим є їхній обсяг, тим більш ефективна інвестиція у майбутнє. Разом з цим, освіта і здоров'я є не лише засобами досягнення, а й невід'ємними компонентами добробуту людей. З огляду на це держава має інвестувати ці сфери навіть тоді, коли вони не забезпечують традиційного економічного ефекту.

Очевидно, що видатки на охорону здоров'я можна розглядати і як інвестиції у розвиток людського потенціалу, і як особисте споживання. Роль інвестиційної складової полягає в тому, що від здоров'я людини залежить реалізація її потенціалу, а це відповідно впливає на продуктивність її праці. Якщо підтримка здоров'я продовжується після закінчення працездатного віку, то це можна розглядати як поточне споживання.

Видатки на соціальний захист і соціальне забезпечення також характеризуються інвестиційною складовою. З позиції економічної доцільності вони є інвестиціями у розвиток людського потенціалу. Прикладами в цьому разі можуть бути виплати соціальних допомог дітям і сім'ям (безпосереднє інвестування розвитку людського потенціалу) тощо.

Видатки на охорону навколишнього природного середовища сприяють досягненню гармонійного руху суспільства у напрямку збереження навколишньої природи для сучасного та майбутніх поколінь, з одного боку, та зміцненню енергетичної та екологічної безпеки держави – з іншого.

Разом з тим, питання втручання держави у соціальну сферу залишається відкритим. Здебільшого дискусії ведуться між прихильниками активного втручання держави у соціальну сферу та

лобістами передання частини соціальної відповідальності держави громадянам. Можливо, ідеальним вирішенням проблеми було б збалансування цих двох концепцій. Однак у сучасних українських реаліях лише держава може мобілізувати необхідні ресурси, справедливо розподіляти суспільні блага, формувати ефективні соціальні інститути та створювати різноманітні соціальні програми. Сьогодні громадяни України, як ніколи, потребують державної підтримки та інвестицій у розвиток власного потенціалу.

Саме на врахуванні національно-історичних особливостей у побудові системи державних фінансів наголошував відомий німецький економіст та фундатор сучасних концептуальних засад державної соціальної політики А. Вагнер¹. Як влучно висловився В. Андрущенко, «...новаторство А. Вагнера полягало в підпорядкуванні бачення фінансової системи соціально-етичним і суспільно-державницьким критеріям»². Розмірковуючи щодо цього, С. Юрій зазначив: «Опираючись на теоретичні та практичні аспекти визначених історичним розвитком суспільства відповідних аксіом та законів, кожна країна здійснює постійний пошук на різних етапах свого розвитку найбільш оптимального співвідношення між конкурентним ринком і вільним підприємництвом, з одного боку, та втручанням держави в економіку та соціальну політику – з іншого»³. Н. Кравчук, досліджуючи питання функціонального призначення держави в епоху глобалізації та її роль у регулюванні економічних процесів і соціальних взаємовідносин, вважає, що сучасний формат має зміщуватися «...з тандему «ринок-держава» чи в оновленому варіанті «глобалізація-держава» на діалектичну тріаду «людина-держава-глобальне суспільство»⁴.

Для того, щоб проаналізувати роль держави у розвитку людського потенціалу, здійснимо оцінювання структурних змін видатків зведеного бюджету, спрямованих на ці цілі, за допомогою одного з показників

---

¹ Wagner A. Grundlegung der politischen Ökonomie / Adolph Wagner. – Leipzig : Winter, 1892.

² Андрущенко В. Л. Фінансова думка Заходу в ХХ столітті (Теоретична концептуалізація і наукова проблематика державних фінансів) / В. Л. Андрущенко. – Львів : Каменяр, 2000. – С. 45.

³ Юрій С. Обрії фінансизму / С. Юрій // Вісник Тернопільського національного економічного університету. – 2008. – № 5. – С. 18.

⁴ Кравчук Н. Я. Соціально відповідальна держава в контексті корекції глобальних фінансових дисбалансів / Н. Я. Кравчук // Наукові записки. – 2012. – Вип. 20. – С. 17. – (Серія : Економіка).

соціально-економічної статистики – індексу Рябцева. Для проведення дослідження серед інших квадратичних індексів (індексу Галлахера, індексу Салаї, індексу Гатєва) оберемо саме цей інтегральний коефіцієнт, оскільки він базується на чіткій шкалі оцінки структурних відмінностей (дод. Г).

Отримані значення показника структурних зрушень на основі даних щодо обсягу видатків Зведеного бюджету України за період 2001–2015 рр. (дод. Д) подано у табл. 2.1.

Таблиця 2.1

Показники структурних зрушень обсягу бюджетних видатків на розвиток людського потенціалу, розраховані за індексом Рябцева

Порівняльний період (роки)	Значення індексу Рябцева	Інтерпретація
2001–2002	0,1536	Суттєвий рівень відмінностей
2002–2003	0,1531	Суттєвий рівень відмінностей
2003–2004	0,0839	Низький рівень відмінностей
2004–2005	0,2692	Суттєвий рівень відмінностей
2005–2006	0,0890	Низький рівень відмінностей
2006–2007	0,0711	Низький рівень відмінностей
2007–2008	0,0839	Низький рівень відмінностей
2008–2009	0,2017	Суттєвий рівень відмінностей
2009–2010	0,0470	Дуже низький рівень відмінностей
2010–2011	0,1823	Суттєвий рівень відмінностей
2011–2012	0,1005	Низький рівень відмінностей
2012–2013	0,0443	Дуже низький рівень відмінностей
2013–2014	0,2431	Суттєвий рівень відмінностей
2014–2015	0,02524	Тотожність структур

Джерело: розраховано автором.

Як підтверджують дані табл. 2.1, суттєвий рівень структурних зрушень характерний для 2001–2002 рр. (за рахунок перерозподілу бюджетних видатків на освіту та на соціальний захист і соціальне забезпечення); 2002–2003 рр. (за рахунок збільшення видатків на охорону здоров'я та на соціальний захист і соціальне забезпечення); 2004–2005 рр. (за рахунок збільшення видатків на соціальний захист і соціальне забезпечення та зменшення видатків на охорону здоров'я); 2008–2009 рр. (за рахунок збільшення видатків на соціальний захист і соціальне забезпечення та зменшення видатків на охорону здоров'я); 2010–2011 рр. (за рахунок збільшення видатків на охорону здоров'я та на освіту) та 2013–2014 рр. (за рахунок збільшення видатків на освіту та зменшення видатків на охорону здоров'я). Значні структурні зрушення, що

спостерігалися у вищевказані періоди, свідчать про зміну пріоритетів і нестабільність у витрачанні бюджетних коштів на розвиток людського потенціалу.

Водночас у 2003–2004 рр., 2005–2006 рр., 2006–2007 рр., 2007–2008 рр., 2011–2012 рр. спостерігався низький рівень структурних зрушень, а періоди 2009–2010 рр. та 2012–2013 рр. характеризувалися дуже низьким рівнем структурних зрушень, що вказує на певну стабільність у витрачанні бюджетних коштів, спрямованих на розвиток людського потенціалу. Тотожність структур спостерігалася у 2014–2015 рр., що свідчить про відсутність відмінностей щодо розподілу коштів, спрямованих на розвиток людського потенціалу в цьому періоді.

Разом з тим, аналіз проведених структурних зрушень за допомогою індексу Рябцева не дає змоги розкрити причинно-наслідкові зв'язки, котрі пояснюють зміни у структурі, що зумовлює проведення детального дослідження соціальних видатків держави.

Розглядаючи напрями модернізації держави, В. Геєць зауважує, що саме соціальні трансферти з боку держави мають забезпечити можливість людині бути самодостатньою, що значно більше, ніж лише задоволення мінімальних потреб; модернізацію держави потрібно здійснювати з одночасними соціогуманізованими перетвореннями, які не тільки доповнюють, а й змінюють модель суспільного життя¹. Так, соціальні видатки є важливим чинником сталого людського розвитку. Неможливо прискорити економічне зростання, зменшуючи видатки соціального спрямування. Це вкладення у розвиток людського потенціалу, які можливо здійснити лише на державному рівні за допомогою розвинутих державних систем охорони здоров'я, освіти, соціальних гарантій, охорони навколишнього природного середовища. Приватні структури можуть лише доповнювати державні, але не замінювати їх.

Фінансові соціальні ресурси є прямим об'єктом управління фінансами, тобто управління їхнім формуванням і використанням та подальшого ефективного використання для забезпечення економічної й соціальної сталості держави та її регіонів. Фінансові соціальні ресурси є одночасно як кількісним виміром можливостей виконання соціальної політики, так і наявних умов, що дають змогу при ефективному їхньому

---

¹ Геєць В. М. Суспільство, держава, економіка: феноменологія взаємодії та розвитку / В. М. Геєць ; НАН України ; Ін-т економ. та прогнозув. НАН України. – К., 2009. – С. 149.

використанні забезпечити населенню гідний рівень життя та розвитку¹. Для посилення ролі соціальної сфери необхідно здійснити радикальний поворот державної соціальної політики у напрямках орієнтації на інтенсивний розвиток інноваційного сектору економіки поряд з розвитком традиційного експортно-сировинного сектору країни та її регіонів залежно від наявності природних ресурсів; збільшення кількості високооплачуваних робочих місць та посилення мотивованості населення до підвищення своєї конкурентоспроможності на ринку праці в процесі розширення інноваційного сегменту економіки; випереджаючих інвестицій у розвиток соціальної інфраструктури і людського потенціалу; переходу на нові взаємопов'язані соціальні стандарти, що передбачають узгодження мінімальної оплати праці, пенсій, стипендій із прожитковим мінімумом за умови приведення його у відповідність до реальної вартості життя; збалансованого розподілу соціальної відповідальності між державою, бізнесом і населенням при вирішальній ролі держави у забезпеченні мінімальних соціальних гарантій; формування інститутів страхування соціальних ризиків на основі партнерства держави, бізнесу, населення².

Разом з цим, сьогодні немає підстав припускати, що у найближчій перспективі наша держава може йти шляхом подальшого перерозподілу державних ресурсів у напрямку збільшення соціальних видатків. Крім того, подальше необдумане нарощення соціальних видатків не сприятиме вирішенню завдань сталого людського розвитку, а призведе до чергового загострення бюджетної кризи та втрати економічних перспектив. З огляду на це акцент бюджетного процесу потрібно зміщувати від «управління ресурсами» до «управління результатами». Останнє передбачає формування бюджету на основі цілей і планових результатів. У процесі планування соціальних видатків бюджету особлива увага має приділятися обґрунтуванню результатів.

---

¹ Гринецька С. М. Управління бюджетними соціальними ресурсами регіону / С. М. Гринецька // Вісник економічної науки України. – 2014. – № 2. – С. 21.

² Куценко В. І. Сталий розвиток: стратегія і тактика формування через призму соціогуманітарної сфери / В. І. Куценко ; за наук. ред. д. г.-м. н., проф. С. О. Лизуна ; Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України». – К. : ДУ ІЕПСР НАН України, 2012. – С. 107–108.

Розділ 3.

ДЕРЖАВНІ ФІНАНСИ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ПРІОРИТЕТНИХ НАПРЯМІВ СТАЛОГО ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ

3.1. Трансформація фінансового забезпечення системи охорони здоров'я

У системі найважливіших цінностей особливе місце посідає здоров'я, оскільки впливає на всі аспекти життєдіяльності людини. Стан здоров'я визначає фізичну, розумову та психічну здатність людини до праці та різноманітних видів соціальної діяльності. Довготривале та здорове життя відкриває великі можливості для розвитку особистості¹. Саме тому пріоритетним напрямом державної політики у соціальній сфері є ефективна система охорони здоров'я. Залишковий принцип фінансування останньої не виправдав себе в умовах формування засад сталого людського розвитку, тому постала гостра необхідність модернізації підходів до її фінансування.

Враховуючи підвищену актуальність питання охорони здоров'я, її сутність, роль та значення висвітлюються у працях вітчизняних науковців (дод. Е). Серед головних чинників, які перешкоджають ефективному функціонуванню системи охорони здоров'я, – дефіцитне фінансування; тіньова оплата медичних послуг; відсутність у суб'єктів господарювання, заснованих на приватній власності, податкових стимулів при здійсненні інвестицій у діяльність державних і комунальних закладів охорони здоров'я. Відповідно особливу стурбованість дослідників викликають проблеми, пов'язані з фінансовим забезпеченням сфери охорони здоров'я (табл. 3.1). Довготривале нераціональне використання коштів у цій галузі призвело до перманентного зростання загальнодержавних витрат на

---

¹ Кондратюк Ю. Ф. Дослідження чинників впливу на продуктивність праці у людському аспекті / Ю. Ф. Кондратюк // Збірник наукових праць ВНАУ. – 2013. – № 1 (76). – С. 42–43. – (Серія : Економічні науки).

охорону здоров'я; низької якості наданих медичних послуг; невідповідності медичних технологій, що застосовуються, рівню розвитку світової науки; відсутності мотивації у медичного персоналу щодо надання якісних медичних послуг та ін.

Таблиця 3.1

Узагальнення проблем фінансового забезпечення системи охорони здоров'я України

Характеристика проблеми	Дослідники
1	2
Відсутність будь-якого зв'язку між обсягами фінансування державних закладів охорони здоров'я та результатами їхньої роботи, які полягають не в забезпеченні відповідності за екстенсивними показниками діяльності, а в реальному забезпеченні надання доступної та якісної медичної допомоги.	Д. Карамішев ¹
Найбільшою мірою справедливості фінансування охорони здоров'я в Україні підривають прямі платежі населення. Громадяни власним коштом оплачують значну частину медичних послуг. Більшість населення самостійно забезпечує себе медикаментами при лікуванні не тільки в амбулаторних, а й у стаціонарних умовах. Платити за медикаменти та лікування доводиться не лише багатим, а й бідним. Наростання платності відбувається в хаотичній та неконтрольованій формі, без будь-яких чітких спроб держави пом'якшити негативні наслідки цього процесу для населення.	В. Лехан та Л. Крячкова ²
Недостатнє фінансування закладів охорони здоров'я з державного бюджету та одночасна заборона надання медичних послуг на платній основі.	Л. Фільштейн та Н. Гохголеринт ³
Більша частина державного фінансування спрямовується на утримання закладів, невиправдано високу забезпеченість ліжками, повільне впровадження нових менш вартісних, але більш ефективних технологій тощо.	Ю. Вороненко та Н. Гойда ⁴
Відсутність чіткого визначення як обсягів дефіциту фінансових ресурсів, так і причин їхнього неефективного використання в системі охорони здоров'я.	М. Мальований ⁵
Відсутність зв'язку між якістю надання медичних послуг і видатками бюджету на охорону здоров'я. Медичні працівники не задоволені матеріальною складовою мотивації до якісної праці.	І. Когут ⁶

¹ Карамішев Д. В. Особливості фінансування системи охорони здоров'я в умовах соціально-економічних трансформацій / Д. В. Карамішев // Теорія та практика державного управління. – 2009. – Вип. 1. – С. 188.

² Лехан В. М. Інтегральна оцінка результатів діяльності системи охорони здоров'я / В. М. Лехан, Л. В. Крячкова // Україна. Здоров'я нації. – 2010. – № 2. – С. 58–59.

³ Фільштейн Л. М. Проблемні питання фінансування галузі охорони здоров'я / Л. М. Фільштейн, Н. Л. Гохголеринт // Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. – 2011. – Вип. 20 (1). – С. 384. – (Серія : Економічні науки).

⁴ Вороненко Ю. В. Реформування охорони здоров'я: успіхи та перешкоди / Ю. В. Вороненко, Н. Г. Гойда // Сучасні медичні технології. – 2013. – № 2. – С. 24.

⁵ Мальований М. І. Стан та проблеми державного фінансування охорони здоров'я в Україні / М. І. Мальований // Проблеми економіки. – 2013. – № 4. – С. 117.

⁶ Когут І. А. Проблеми та перспективи фінансування системи охорони здоров'я / І. А. Когут // Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки). – 2013. – № 1 (1). – С. 250–251.

Продовж. табл. 3.1

1	2
Недостатні обсяги державного фінансування охорони здоров'я, відсутність окремих коштів у бюджетах усіх рівнів для підготовки та здійснення реформування, зволікання з введенням обов'язкового соціального медичного страхування, а також побоювання медичних працівників щодо зменшення обсягів або втрати тінювих фінансових потоків від пацієнтів.	Т. Носулич та І. Царук ¹
На даний час з боку держави не розроблена дієва система сприяння приватній медицині як соціально значимому сектору економіки, основою якої має бути відповідний комплекс заходів щодо пільгового оподаткування, кредитування, оплати комунальних послуг, партнерського рівноправ'я державних і приватних закладів охорони здоров'я тощо.	Г. Урсол, О. Скрипник та О. Василенко ²
Недостатні обсяги фінансування і залучення інвесторів не дають змоги розвиватися медичним та фармацевтичним підприємствам, виготовляти нові, кращі ліки, вдосконалювати технології виробництва і знижувати собівартість якісної продукції медичного призначення, що сприяє розвитку тінювого медичного ринку в Україні.	О. Мартякова та І. Трикоз ³

Сьогодні в Україні необхідно створити таку систему охорони здоров'я, яка б забезпечувала якісними послугами кожного громадянина незалежно від його віку, статі, соціального статусу чи місця проживання. Державні фінансові ресурси у такій системі мають функціонувати з максимальною ефективністю для задоволення потреб людей, яким необхідні профілактичні, діагностичні чи лікувальні заходи без невиправданих витрат та відповідно до світових інноваційних тенденцій.

У травні 2011 р. шістдесят четверта сесія Всесвітньої асамблеї охорони здоров'я⁴ закликала держави-члени ВООЗ (Україна входить до складу цієї організації з 1948 р., а з 1992 р. бере активну участь у її діяльності):

– забезпечити розвиток системи охорони здоров'я таким чином, щоб уникнути суттєвих безпосередніх виплат на момент надання медичних послуг та застосувати відповідний метод попередньої сплати фінансових

¹ Носулич Т. Н. Теоретико-методологические аспекты исследования системы здравоохранения в контексте инновационной модели устойчивого развития / Т. Н. Носулич, И. М. Царук // Вісник державного технологічного університету. – 2014. – № 3. – С. 167. – (Серія : Економічні науки).

² Урсол Г. М. Приватний сектор системи охорони здоров'я – активний резерв підвищення доступності та якості надання медичної допомоги: досвід Кіровоградської області / Г. М. Урсол, О. А. Скрипник, О. М. Василенко // Буковинський медичний вісник. – 2014. – Т. 18, № 4. – С. 177.

³ Мартякова О. В. Тінізація сфери охорони здоров'я / О. В. Мартякова, І. В. Трикоз // Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. – 2014. – № 4. – С. 30.

⁴ Структуры устойчивого финансирования здравоохранения и всеобщий охват [Електронний ресурс] / Пункт 13.4 повестки дня шестидесяти четвертой сессии Всемирной ассамблеи здравоохранения. – Режим доступу : http://apps.who.int/gb/ebwha/pdf_files/WHA64/A64_R9-ru.pdf.

внесків на цілі охорони здоров'я та за послуги, а також відповідний механізм об'єднання ризиків серед населення з метою уникнення катастрофічних видатків та зубожіння окремих осіб у результаті звернення за необхідною медичною допомогою;

– прагнути до прийнятного за вартістю загального охоплення і доступу для всіх громадян на основі рівності та солідарності з метою забезпечення адекватного набору медико-санітарної допомоги і послуг та рівня відшкодування витрат, а також всебічних і доступних за ціною профілактичних послуг за допомогою зміцнення справедливого й стабільного складання бюджетів фінансових ресурсів;

– продовжувати у відповідних випадках інвестувати кошти і зміцнювати систему надання медичних послуг, особливо первинної медико-санітарної допомоги й послуг, та здійснювати підбір адекватних кадрових ресурсів для охорони здоров'я і системи медико-санітарної інформації з метою забезпечення всіх громадян за потреби медико-санітарною допомогою та послугами.

Однак сьогодні у багатьох країнах, у тому числі в Україні, багато людей не мають доступу до необхідних медичних послуг. Звертаючи увагу на цю проблему, можна погодитися з В. Лехан та Л. Крячковою, що обсяги та джерела фінансування охорони здоров'я є основними чинниками, які впливають на здоров'я та добробут людей, а тому забезпечення мобілізації ресурсів таким чином, щоб гарантувати громадянам справедливий доступ до основних медичних послуг, сьогодні є найважливішим завданням¹.

Міжнародними та українськими експертами розроблена Національна стратегія реформування охорони здоров'я в Україні на період 2015–2020 років², що є складовою Національного плану дій з реформування, котрий був ухвалений Указом Президента України «Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» № 5/2015 від 12 січня 2015 р. та Урядом України (Програма діяльності Кабінету Міністрів України, схвалена Постановою Верховної ради України № 26-VIII від 11 грудня

---

¹ Лехан В. М. Інтегральна оцінка результатів діяльності системи охорони здоров'я / В. М. Лехан, Л. В. Крячкова // Україна. Здоров'я нації. – 2010. – № 2. – С. 58.

² Національна стратегія реформування охорони здоров'я в Україні на період 2015–2020 років [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://healthsag.org.ua/wp-content/uploads/2014/11/Strategiya_UKR.pdf.

2014 р.). У цьому документі зазначається, що майбутня система охорони здоров'я України має будуватися на трьох основних принципах (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Принципи побудови системи охорони здоров'я в Україні

Принцип	Характеристика принципу
Орієнтованість на людей	Система охорони здоров'я має враховувати потреби людей (пацієнтів, працівників); якість та безпека послуг, їхня здатність адаптуватися до вимог і викликів, котрі постійно змінюються, мають бути головними засадами системи охорони здоров'я; система охорони здоров'я складається з соціальних інституцій, діяльність котрих базується на взаємовідносинах між різними учасниками системи, в т. ч. управлінців, постачальників і покупців послуг, дослідників тощо. Процвітання системи може бути досягнуте лише шляхом формування довіри, діалогу та взаємоповаги між цими учасниками, а ефективність роботи залежатиме від якості таких відносин.
Орієнтованість на результат	Результативність допомоги (профілактичних програм), фінансова захищеність пацієнтів, ефективність використання коштів, урахування побажань пацієнтів мають обумовлювати прийняття рішень на всіх рівнях; система має формувати атмосферу, де виконання будь-якої діяльності регулярно оцінюється за результатами та є підставою для покращення роботи; реформи, що передбачають залучення приватних надавачів послуг, мають пропонуватися тільки у тому разі, якщо вони дійсно приведуть до кращих результатів або зменшать витрати на надання послуг тієї самої якості.
Орієнтованість на втілення	Відмінна ідея є лише половиною шляху. Необхідно провести підготовчу роботу, втілити ідею у життя та здійснити ретельний моніторинг, котрий чітко відображає відповідальних осіб, часові межі та механізми підзвітності. Нові моделі фінансування послуг системи охорони здоров'я мають бути ефективними, зменшувати фінансові ризики, пов'язані з погіршенням стану здоров'я, та відкривати доступ до відповідних послуг.

Джерело: складено автором на основі Національної стратегії реформування охорони здоров'я в Україні на період 2015–2020 років¹.

Зауважимо, що сьогодення широкомасштабна реформа охорони здоров'я є не стільки підсумком кризи (наслідками якої можуть бути збільшення обсягів захворюваності, зміна цін на товари і послуги медичного призначення та ін.), скільки накопичених протягом тривалого періоду проблем.

У сучасних умовах обмеженості фінансових ресурсів необхідно зосередити увагу не на кількості медичних послуг, а на їхній якості. Адже результати соціологічних опитувань насамперед свідчать про те, що населення невдоволене якістю надання медичної допомоги. Відповідно низька якість медичної допомоги обмежує можливості впливу на здоров'я

¹ Національна стратегія реформування охорони здоров'я в Україні на період 2015–2020 років [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://healthsag.org.ua/wp-content/uploads/2014/11/Strategiya_UKR.pdf.

населення та призводить до марнотратного витрачання недостатніх коштів системи¹.

У світовій практиці охорони здоров'я велике значення приділяється саме якості медичних послуг. Вона визначається сукупністю характеристик, що підтверджують відповідність наданої послуги потребам пацієнта, сучасному рівню науки й технологій. З метою задоволення потреб споживачів послуг з охорони здоров'я, якість їхнього надання має відповідати необхідним критеріям (табл. 3.3).

Таблиця 3.3

Критерії, що визначають якість медичної допомоги

Критерій	Характеристика критерію
Доступність	Вільний доступ до послуг охорони здоров'я незалежно від географічних, економічних, соціальних, культурних, організаційних чи мовних перешкод.
Погодженість дій усіх трьох ланок системи охорони здоров'я	Чіткий розподіл повноважень між закладами первинної, вторинної (спеціалізованої) та третинної (високоспеціалізованої) медичної допомоги.
Оптимальність	Медична допомога має відповідати оптимальному для конкретних умов результату.
Орієнтованість на пацієнта	Дотримання прав пацієнта, його участь у процесі прийняття рішення щодо медичної допомоги, задоволеність результатом медичної допомоги.
Безпечність лікування	Гарантування безпеки стосовно життя та здоров'я пацієнта; відсутність шкідливого впливу як на пацієнта, так і на медичний персонал.
Своєчасність надання медичної допомоги	Своєчасне надання кваліфікованої медичної допомоги відповідно до показань з використанням діагностичних процедур (за необхідності).
Рівень мінімізації лікарських помилок	Залежить від кваліфікації лікаря, використання сучасних діагностичних і лікувальних технологій.
Рівень використання інноваційних технологій у діагностиці, лікуванні та профілактиці захворювань	Враховання кількісних і якісних характеристик технічних приладів для візуалізації даних, методології отримання первинної інформації, програмних продуктів для обробки первинної інформації з подальшим застосуванням в аналітичному процесі.

Джерело: складено автором на основі наукового дослідження².

Ефективною є така система охорони здоров'я, яка забезпечує людям надання якісних послуг тоді і там, де їх потребують. Провівши оцінку залежності динаміки стану здоров'я дорослого населення від мережі та кадрового забезпечення вітчизняних закладів охорони здоров'я,

¹ Лехан В. М. Стратегія розвитку системи охорони здоров'я: український вимір / В. М. Лехан, Г. О. Слабкий, М. В. Шевченко // Україна. Здоров'я нації. – 2010. – № 1. – С. 10.

² Шарабчиев Ю. Т. Доступность и качество медицинской помощи: слагаемые успеха / Ю. Т. Шарабчиев, Т. В. Дудина // Медицинские новости. – 2009. – № 12. – С. 6–12.

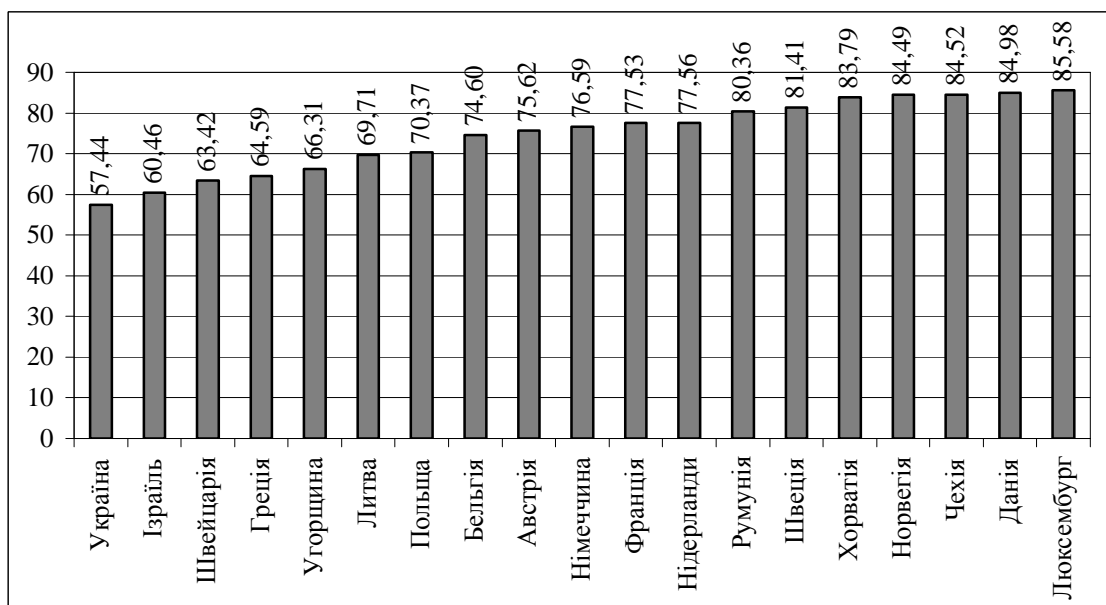
Н. Медведовська зазначила, що загалом мережа та кадрове забезпечення закладів охорони здоров'я не мають визначального впливу на стан здоров'я дорослого населення в регіонах, тобто наявна мережа закладів галузі не зорієнтована на існуючий попит у медичній допомозі серед населення того чи іншого регіону (не залежить від потреби в медичній допомозі), і не може швидко реагувати на його зміни в динаміці¹. Отже, можна припустити, що оптимізація мережі охорони здоров'я дасть змогу зменшити видатки на утримання закладів та зекономлені кошти спрямувати на їхнє дооснащення сучасним медичним обладнанням.

Важливим фінансовим параметром, котрий відображає кількісну характеристику системи фінансування конкретної країни, є співвідношення державних видатків на охорону здоров'я і загальних витрат на галузь (дод. Ж). Завдяки ефективній системі фінансування охорони здоров'я розвинуті європейські країни досягли хороших показників якості та очікуваної тривалості життя людей. Як простежуємо за даними рис. 3.1, серед європейських країн, які досліджуються, найнижчий рівень державних видатків (менше 60% від загальних витрат на галузь) спостерігається в Україні. Понад 60% державних коштів виділяють Ізраїль, Швейцарія, Греція, Угорщина, Литва. В межах від 70% до 80% виділяють Польща, Бельгія, Австрія, Німеччина, Франція, Нідерланди. До країн з дуже високим рівнем державних видатків на сферу охорони здоров'я (понад 80%) належать Румунія, Швеція, Хорватія, Норвегія, Чехія, Данія, Люксембург.

Видатки на охорону здоров'я в Україні виділяються з бюджетів різного рівня (дод. Д.1, рис. 3.2) і здійснюються переважно на фінансування поліклінік та амбулаторій, швидкої та невідкладної допомоги, лікарень і санаторно-курортних закладів, санітарно-профілактичних та протиепідемічних заходів і закладів, фундаментальні та прикладні дослідження і розробки. При цьому основна частина видатків – від 72% до 84% – здійснюється з місцевих бюджетів. Відповідно з Державного бюджету України виділяється від 16% до 28% бюджетних коштів.

---

¹ Медведовська Н. В. Оцінка залежності динаміки стану здоров'я населення від мережі закладів охорони здоров'я / Н. В. Медведовська // Україна. Здоров'я нації. – 2010. – № 4. – С. 59.

Рис. 3.1. Середній рівень державних видатків на охорону здоров'я в європейських країнах за період 2005–2013 рр. (% від загальних витрат на галузь)

Джерело: побудовано автором за даними Всесвітньої організації охорони здоров'я¹.

За Бюджетним кодексом України² з Державного бюджету України здійснюються видатки на:

– первинну медико-санітарну, амбулаторно-поліклінічну та стаціонарну допомогу (багатопрофільні лікарні та поліклініки, що виконують специфічні загальнодержавні функції);

– спеціалізовану, високоспеціалізовану амбулаторно-поліклінічну та стаціонарну допомогу (клініки науково-дослідних інститутів, спеціалізовані лікарні, центри, лепрозорії, госпіталі для інвалідів Великої Вітчизняної війни, спеціалізовані поліклініки, спеціалізовані стоматологічні поліклініки);

– санаторно-реабілітаційну допомогу (загальнодержавні санаторії для хворих на туберкульоз, загальнодержавні спеціалізовані санаторії для дітей та підлітків, спеціалізовані санаторії для ветеранів війни, осіб, на яких поширюється чинність Законів України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», «Про жертви нацистських

¹ Веб-сторінка Всесвітньої організації охорони здоров'я (World Health Organization) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.who.int/>

² Бюджетний кодекс України № 2456-VI від 08.07.2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>.

переслідувань», та інвалідів, загальнодержавні реабілітаційні установи та комплекси для інвалідів);

– санітарно-епідеміологічний нагляд (лабораторні центри, заходи боротьби з епідеміями);

– інші програми в галузі охорони здоров'я, що забезпечують виконання загальнодержавних функцій.

З бюджетів міст республіканського АР Крим та обласного значення, районних бюджетів, бюджетів об'єднаних територіальних громад, що створюються згідно із законодавством та перспективним планом формування територій громад, здійснюються видатки на:

– первинну медико-санітарну, амбулаторно-поліклінічну та стаціонарну допомогу (лікарні широкого профілю, спеціалізовані медико-санітарні частини, пологові будинки, поліклініки і амбулаторії, загальні стоматологічні поліклініки, а також дільничні лікарні, медичні амбулаторії, фельдшерсько-акушерські та фельдшерські пункти, центри первинної медичної (медико-санітарної) допомоги);

– програми медико-санітарної освіти (міські та районні центри здоров'я і заходи з санітарної освіти);

– інші державні програми медичної та санітарної допомоги (територіальні медичні об'єднання, центри медичної статистики, автопідприємства санітарного транспорту, інші програми і заходи).

З бюджету АР Крим та обласних бюджетів здійснюються видатки на:

– консультативну амбулаторно-поліклінічну та стаціонарну допомогу (лікарні республіканського АР Крим та обласного значення), центри екстреної медичної допомоги та медицини катастроф, станції екстреної (швидкої) медичної допомоги;

– спеціалізовану амбулаторно-поліклінічну та стаціонарну допомогу (спеціалізовані лікарні, поліклініки, включаючи стоматологічні, центри, диспансери, госпіталі для ветеранів війни, будинки дитини, станції переливання крові);

– санаторно-курортну допомогу (санаторії для хворих на туберкульоз, санаторії для дітей та підлітків, санаторії медичної реабілітації);

– інші державні програми медичної та санітарної допомоги (медико-соціальні експертні комісії, бюро судмедекспертизи, центри медичної статистики, територіальні медичні об'єднання, автопідприємства санітарного транспорту, бази спецмедпостачання, центри здоров'я і

заходи санітарної освіти, регіональні заходи з реалізації державних програм, інші програми і заходи).

Новим елементом фінансування сфери охорони здоров'я та міжбюджетних відносин в Україні є передбачена у Бюджетному кодексі України медична субвенція. За рахунок медичної субвенції здійснюються видатки на охорону здоров'я бюджетів міст республіканського АР Крим та обласного значення, районних бюджетів, бюджетів об'єднаних територіальних громад, бюджету АР Крим й обласних бюджетів. Ця субвенція може спрямовуватися на реалізацію заходів з оптимізації мережі закладів охорони здоров'я.

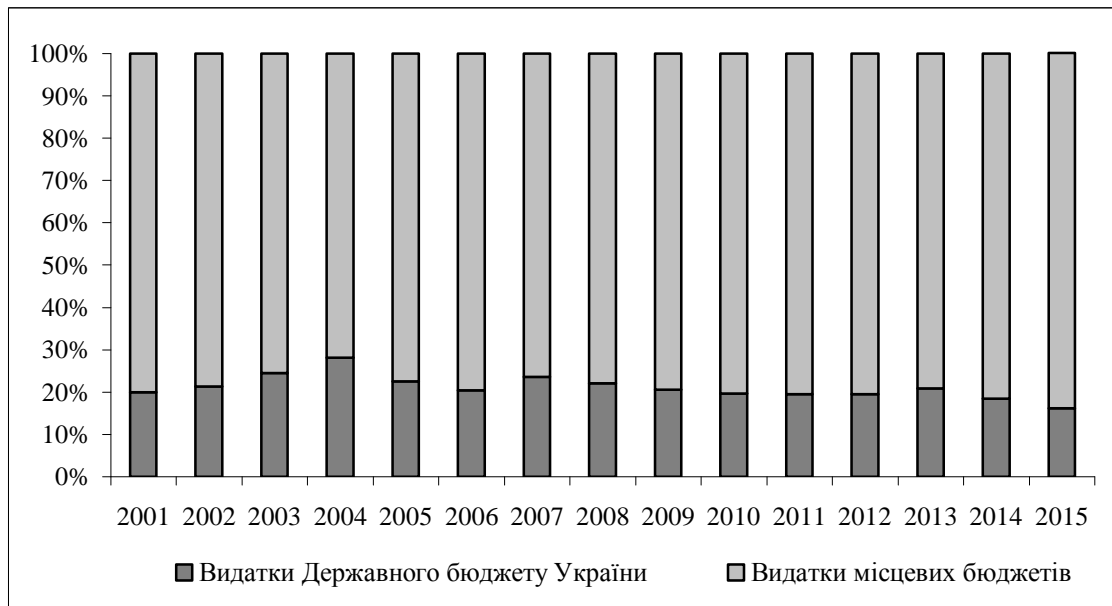
Обсяги медичної субвенції затверджуються у законі про Державний бюджет України окремо для бюджету АР Крим, обласних бюджетів і районних бюджетів, міських (міст Києва та Севастополя, міст республіканського АР Крим та обласного значення) бюджетів та бюджетів об'єднаних територіальних громад.

Розподіл зазначеної субвенції здійснюється між відповідними бюджетами на основі формули, котра розробляється центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування і реалізує державну політику у сфері охорони здоров'я, та затверджується Кабінетом Міністрів України і має враховувати, зокрема, такі параметри: кількість населення відповідної адміністративно-територіальної одиниці; коригуючі коефіцієнти, що враховують відмінності у вартості надання медичної допомоги; особливості надання медичної допомоги у гірських населених пунктах. При цьому у складі зазначеної субвенції передбачається резерв коштів, обсяг якого не може перевищувати 1% від загального обсягу субвенції, для здійснення видатків, що не могли бути враховані при застосуванні формули.

Вперше медична субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам була передбачена у Законі України «Про Державний бюджет України на 2015 рік» (46466,1 млн грн)¹. Саме це зумовило збільшення питомої ваги видатків місцевих бюджетів у видатках зведеного бюджету на охорону здоров'я у 2015 р. порівняно з попередіми періодами (рис. 3.2).

---

¹ Про Державний бюджет України на 2015 рік : Закон України № 80-VIII від 28.12.2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/80-19>.

Рис. 3.2. Структура видатків Зведеного бюджету України на охорону здоров'я за період 2001–2015 рр.

Джерело: побудовано автором за звітними даними Державної казначейської служби України¹.

Надзвичайно важливим аспектом цього нововведення є те, що залишки коштів за медичною субвенцією на кінець бюджетного періоду зберігаються на рахунках відповідних місцевих бюджетів і можуть використовуватися у наступному бюджетному періоді з урахуванням цільового призначення субвенції, у тому числі на оновлення матеріально-технічної бази закладів охорони здоров'я. Водночас необхідно визнати, що запровадження такої новації, як медична субвенція, може мати і негативні наслідки. Наприклад, громадяни можуть повністю позбутися свого права участі у формуванні бюджету охорони здоров'я, оскільки рішення щодо обсягу необхідних ресурсів приймається на урядовому рівні, що ставить під сумнів процес бюджетної децентралізації загалом.

Окрім вищеприписаної субвенції, Бюджетним кодексом України передбачено субвенцію на забезпечення медичних заходів окремих державних програм та комплексних заходів програмного характеру. Вона застосовується для реалізації державних програм і комплексних заходів у сфері охорони здоров'я за напрямками, визначеними Кабінетом Міністрів України. Її обсяги затверджуються у законі про Державний бюджет

¹ Веб-сторінка Державної казначейської служби України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://treasury.gov.ua>.

України окремо для бюджету АР Крим, обласних бюджетів, міських (міст Києва та Севастополя) бюджетів.

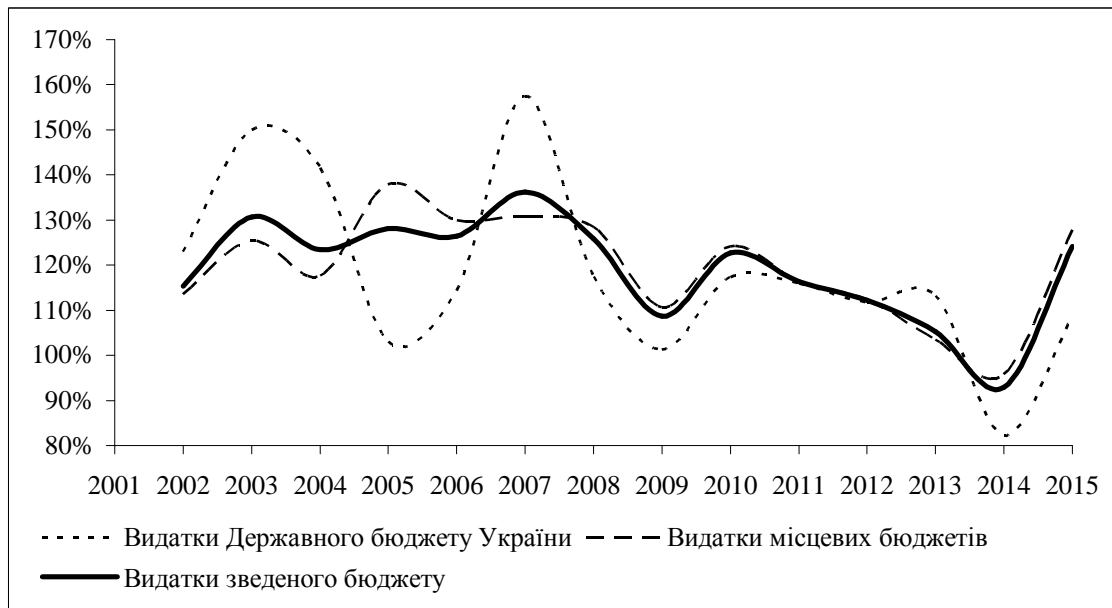
Субвенція на забезпечення медичних заходів окремих державних програм і комплексних заходів програмного характеру розподіляється між відповідними бюджетами на основі формули, яка розробляється центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері охорони здоров'я, і затверджується Кабінетом Міністрів України та має враховувати такі параметри, як кількість хворих і кількість населення відповідної адміністративно-територіальної одиниці. Позитивом у цьому разі також є те, що залишки коштів за цією субвенцією на кінець бюджетного періоду зберігаються на рахунках відповідних місцевих бюджетів та можуть використовуватися у наступному бюджетному періоді з урахуванням її цільового призначення.

Разом з тим, на сучасному етапі в системі охорони здоров'я України не вдається домогтися оптимального співвідношення «витрати-результат». При цьому перманентне зростання бюджетних видатків, що спостерігалось за період дослідження (за винятком 2014 р.), не покращило результату. Зменшення зростання видатків на охорону здоров'я у 2014 р. пов'язане з анексією АР Крим та військовими діями в окремих районах Луганської та Донецької областей України, що призвело до призупинення фінансування на цих територіях.

Загалом за досліджуваний період максимальна амплітуда коливань видатків Державного бюджету України становила 60%, місцевих бюджетів – 34%, а видатків зведеного бюджету – 37%. У 2002–2004 рр. та 2007 р. темпи зростання видатків Державного бюджету України на охорону здоров'я перевищували темпи зростання видатків місцевих бюджетів. Відповідно періоди 2001 р., 2005–2006 рр., 2008–2012 рр., 2014–2015 рр. характеризувалися перевищенням темпів зростання видатків місцевих бюджетів на охорону здоров'я порівняно з видатками Державного бюджету України. Найнижчі темпи зростання видатків зведеного бюджету на охорону здоров'я спостерігалися у 2014 р. – 93%, а найвищі у 2007 р. – 136% (рис. 3.3).

Сьогодні необхідно знайти нові напрями підвищення ефективності роботи системи охорони здоров'я, щоб забезпечити оптимізацію витрат не за рахунок погіршення якості послуг для населення, а за допомогою структурної реорганізації системи. Водночас необхідно врахувати те, що

різке зменшення видатків на охорону здоров'я може призвести до погіршення якості медичних послуг.

Рис. 3.3. Динаміка темпів зростання бюджетних видатків на охорону здоров'я в Україні за період 2001–2015 рр.

Джерело: розраховано та побудовано автором за даними Державної казначейської служби України¹.

Держава, в якій цінується здоров'я громадян, спрямовує інвестиції на створення високоякісної системи охорони здоров'я, орієнтованої на людину. Основою такої системи є: ефективне фінансування; належний стан закладів охорони здоров'я; правильно налагоджена система матеріально-технічного забезпечення закладів охорони здоров'я (якісні лікарські засоби та медичні технології). Очевидно, що основними принципами державної фінансової підтримки такої системи мають бути:

- забезпечення закладів системи охорони здоров'я достатнім обсягом фінансових ресурсів;
- чітке розмежування джерел фінансування кожного виду медичної діяльності закладів охорони здоров'я;
- відповідальність органів державної влади та місцевого самоврядування за своєчасне та в повному обсязі фінансування закладів охорони здоров'я;

¹ Веб-сторінка Державної казначейської служби України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://treasury.gov.ua>.

– забезпечення громадського контролю над використанням бюджетних коштів у системі охорони здоров'я на загальнонаціональному та місцевому рівнях;

– забезпечення фінансової зацікавленості суб'єктів господарювання приватної форми власності у розвитку системи охорони здоров'я.

Реалізація зазначених принципів передбачає взаємодію держави з такими учасниками фінансових відносин у системі охорони здоров'я, як суб'єкти господарювання приватної форми власності та громадський сектор.

У документі «Здоров'я–2020: основи європейської політики і стратегія для XXI століття» ВООЗ зазначила, що:

– за останні 30 років сектор охорони здоров'я відійшов від свого становища вузькоспеціалізованої галузі, орієнтованої в своїй діяльності і в інвестиціях на надання медико-санітарних послуг, і тепер він представляє серйозну силу в економіці;

– сьогодні охорона здоров'я є однією з найбільших у світі галузей, що стрімко розвиваються: у більшості країн з високим рівнем доходів з нею асоціює більше 10% ВВП і в ній зайнято близько 10% населення, яке працює;

– ця галузь охоплює широке коло комерційних секторів, служб, виробників і постачальників, діяльність яких здійснюється на різних рівнях – від місцевого до глобального;

– під час недавнього економічного спаду в багатьох країнах стабілізуючим чинником було неухильне зростання саме медичної галузі, однак обсяг її продукції та ефективність виробництва в ній явно вимагають максимального збільшення¹.

Таким чином, сучасна інноваційна модель розвитку охорони здоров'я має передбачати єдність медичної науки, розвиток системи неперервної медичної освіти, міжнародне партнерство з провідними країнами та науковими центрами, охорону інтелектуальної власності, розвиток державно-приватного партнерства, створення цільових міжвідомчих медичних наукових програм². В умовах формування засад сталого

---

¹ Здоров'я–2020: основи європейської політики і стратегія для XXI століття [Електронний ресурс] / ВООЗ, Європейське регіональне бюро. – Режим доступу : http://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0017/215432/Health2020-Long-Rus.pdf.

² Шевчук В. В. Еволюція поняття «інновація» у контексті модернізації державного регулювання розвитку системи охорони здоров'я / В. В. Шевчук // Наукові праці

людського розвитку суб'єкти господарювання приватної форми власності можуть бути не лише інвесторами інфраструктури, а й співорганізаторами надання послуг охорони здоров'я за умови збереження та підвищення якості медичних послуг, що надаються за рахунок державних коштів.

Отже, державне замовлення має забезпечувати:

– гарантований державою рівень безоплатної медичної допомоги (забезпечується державним замовленням, яке Уряд України передає на МОЗ України та на рівень обласних державних адміністрацій);

– національні медичні програми, призначені для екстраординарних випадків (масові захворювання, екологічні катастрофи тощо), реалізація яких передбачає фінансування окремою статтею з державного бюджету (рівень профільних міністерств України);

– цільові державні програми, спрямовані на вирішення завдань медичної науки й освіти, наприклад, з онкології, цукрового діабету, профілактики артеріальної гіпертензії тощо (рівень МОЗ України)¹.

На наш погляд, сьогодні зростає значущість формування системи партнерства як конструктивного механізму взаємодії органів державної влади, приватного капіталу та громадського сектору для вирішення проблемних питань у вітчизняній сфері охорони здоров'я. На думку К. Павлюк та О. Степанової, ефективне впровадження державно-приватного партнерства в систему охорони здоров'я України, з одного боку, дасть змогу уникнути недоліків прямого регулювання держави, а з іншого, – «провалів ринку»². Пріоритетними перевагами такого партнерства також є ефективний розвиток державних закладів охорони здоров'я; підвищення якості медичних послуг, що надаються такими закладами, до рівня розвинутих європейських країн; альтернатива щодо закупки медичного обладнання для державних закладів та можливість вибору постачальника не лише за ціновим критерієм; реалізація масштабних інфраструктурних проектів у галузі; стимулювання підприємницького мислення у розпорядників бюджетних коштів сфери охорони здоров'я; усунення корупційної складової.

[Чорноморського державного університету ім. Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»]. – 2013. – Т. 226, вип. 214. – С. 46. – (Серія : Державне управління).

¹ Скрипник О. А. Структурно-функціональна перебудова як інструмент удосконалення системи державного управління у сфері охорони здоров'я в Україні / О. А. Скрипник // Держава та регіони. – 2013. – № 1. – С. 180. – (Серія : Державне управління).

² Павлюк К. В. Розвиток державно-приватного партнерства у сфері охорони здоров'я / К. В. Павлюк, О. В. Степанова // Фінанси України. – 2011. – № 2. – С. 45.

Загалом науковцями розглядається багато варіантів взаємодії бізнесу та держави у сфері охорони здоров'я (дод. З). Проте для результативної інтеграції інтересів держави, бізнесу та пацієнтів мають бути створені відповідні умови: нормативно-правова база, адаптована до норм Європейського Союзу, що передбачає формування взаємовигідних відносин; ефективне управління фінансовими ресурсами закладу охорони здоров'я; кваліфіковане кадрове забезпечення та створення привабливого середовища для працівників; наявність сучасного високотехнологічного обладнання для діагностики, лікування та профілактики захворювань; задоволення потреб пацієнтів шляхом підвищення якості та розширення спектру медичних послуг. Як зазначає О. Длугопольський, через специфічність послуг, їхню велику суспільну вартість, значні трансакційні витрати на проходження дозвільних державних процедур, потенційні інвестори не поспішають вкладати кошти в проекти, пов'язані з охороною здоров'я¹. Щоб зацікавити приватного інвестора, держава як домінуючий суб'єкт має взяти на себе частину ризиків.

Проаналізувати ефективність реалізації проекту державно-приватного партнерства та виявити при цьому можливі ризики допоможуть такі основні етапи:

– обґрунтування соціально-економічних та екологічних наслідків такої співпраці;

– порівняння основних показників реалізації проекту (рентабельності, рівня витрат, якості послуг тощо) із залученням приватного партнера та без нього;

– виявлення можливих ризиків здійснення державно-приватного партнерства, їхня оцінка та визначення форми управління ризиками, форми реалізації державно-приватного партнерства².

Переважно ризики залежать від того, хто є ініціатором проекту – державний чи приватний сектор. Якщо проект ініціює державний сектор, то він може зазнати: ризику вибору об'єкта, не привабливого для приватного інвестора; ризику недооцінки фінансових зобов'язань; ризику неефективного використання бюджетних коштів; ризику вибору невдалої

¹ Длугопольський О. В. Реформування суспільного сектору економіки та нові підходи до управління публічними фінансами : моногр. / О. В. Длугопольський. – К. : ДННУ «Акад. фін. управління», 2012. – С. 169.

² Гойда Н. Г. Нормативно-правове забезпечення державно-приватного партнерства в охороні здоров'я України / Н. Г. Гойда, Н. В. Курділь, В. В. Вороненко // Запорозький медичинський журнал. – 2013. – № 5 (80). – С. 106.

моделі для розрахунку з приватним партнером. У разі ініціативи з боку приватного сектору останній може постати перед: ризиком відмови від співпраці; ризиком обмеження конкуренції; ризиком завищеної вартості проекту; ризиком хибної оцінки попиту.

З огляду на зазначене окреслимо вигоди для кожної людини, приватного сектору та держави від державно-приватного партнерства. Так, людина як основний вигодонабувач отримає якісні медичні послуги та оптимальне співвідношення їхньої ціни та якості. Приватний сектор зможе розширити свої можливості для стабільного бізнесу на довгостроковій основі та знизити фінансові ризики за рахунок участі держави у цьому процесі. Держава отримає сучасну інфраструктуру, зменшить свої витрати на утримання й експлуатацію об'єктів охорони здоров'я та розмежує свої ризики щодо реалізації проекту з приватним партнером.

Загалом політика охорони здоров'я має знайти баланс між приписами міжнародних структур і локальними умовами їхнього втілення, керованими змінами та суспільною самоорганізацією. Відповідно актуалізується питання посилення інституційної спроможності місцевих громад в Україні, залучення громадських організацій та волонтерів до програм сприяння здоров'ю, формування особистої відповідальності людини за здоров'я як частини громадянської культури¹.

У сучасних умовах децентралізації влади та зростання ролі місцевих громад громадяни, незалежно від рівня свого доходу, мають виявляти активність щодо вирішення проблем фінансового забезпечення охорони здоров'я. Досвід розвинутих держав світу свідчить, що правове регулювання у демократичних країнах спрямоване на підтримку громадянського суспільства, а становлення і розвиток громадянського суспільства у позадержавній сфері суспільних відносин не означають його ізоляваності від державно-правових інститутів, допускаючи або передбачаючи сталий та інтенсивний взаємозв'язок громадянського суспільства і держави². Таким чином, громадська активність сприятиме формуванню європейської моделі охорони здоров'я в нашій країні. Адже

---

¹ Семигіна Т. В. Нова парадигма охорони здоров'я – виклик для України чи можливість для політичної модернізації? / Т. В. Семигіна // Магістеріум. Політичні студії. – 2014. – Вип. 58. – С. 36.

² Бальцій Ю. Громадянське суспільство в Україні в умовах розбудови правової демократичної державності [Електронний ресурс] / Ю. Бальцій. – Режим доступу : http://www.cvk.gov.ua/visnyk/pdf/2008_1/visnik_st_11.pdf.

держава та суспільство існують у процесі безупинної взаємодії, взаємовпливу й взаємопроникнення, характер і вектор синергетики яких значною мірою залежать від рівня розвитку громадянського суспільства та його інститутів¹.

Відповідно до Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади², поняття інституту громадянського суспільства охоплює громадські об'єднання, професійні спілки та їхні об'єднання, творчі спілки, організації працедавців та їхні об'єднання, благодійні та релігійні організації, органи самоорганізації населення, недержавні засоби масової інформації та інші непідприємницькі товариства і установи, легалізовані відповідно до законодавства.

Отже, можна виокремимо такі види інститутів громадянського суспільства, що можуть функціонувати у сфері охорони здоров'я: 1) об'єднання пацієнтів та їхніх сімей, що намагаються забезпечити собі доступні та якісні медичні послуги, захистити свої права, боротися з корупцією; 2) об'єднання працівників системи охорони здоров'я, що відстоюють свої права та інтереси, в тому числі щодо підвищення кваліфікації та професійно-етичної культури; 3) об'єднання відповідальних і свідомих громадян, котрі не пов'язані з попередніми двома видами, проте беруть участь у захисті прав пацієнтів щодо отримання медичних послуг, контролі за якістю медичних послуг, контролі за розподілом бюджетних ресурсів охорони здоров'я, забезпеченні публічного звітування та прозорості процесів розподілу та управління бюджетними ресурсами та ін.

У розвинутих європейських країнах активно функціонують різні види інститутів громадянського суспільства. Між ними та державою встановлюються тісні взаємовідносини, у тому числі й у сфері охорони здоров'я. Наприклад у Данії разом із традиційною опорою на медичну експертизу при прийнятті рішень у сфері охорони здоров'я збільшується вплив пацієнтів як на місці надання послуг, так і на політичному рівні.

---

¹ Костючков С. К. Громадянське суспільство і держава: політико-правові та соціальні аспекти взаємодії / С. К. Костючков // Наукові праці [Чорноморського державного університету ім. Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»]. – 2012. – Т. 182, вип. 170. – С. 40. – (Серія : Політологія).

² Про затвердження Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади : Постанова Кабінету Міністрів України № 976 від 05.11.2008 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/976-2008-%D0%BF>.

Данія запровадила практику, спрямовану на сприяння активній участі громадян у прийнятті політичних рішень щодо охорони здоров'я, таких як:

- конференції для досягнення консенсусу, в яких «непрофесіонали» зустрічаються, щоб почути погляди експертів і політиків з певного питання та дійти консенсусу;

- опитування користувача, що проводиться національними та регіональними урядами, а результати використовуються у процесі управління послугами, а також для формування середньострокових планів системи охорони здоров'я;

- ради користувачів, що утворюються з метою отримання вхідних даних щодо якості послуг, моніторингу за розглядом скарг та висвітлення проблем користувачів для конкретних інституцій (наприклад, шпиталів) або послуг (наприклад, психіатрична допомога);

- вибір пацієнтів як механізм забезпечення зворотного зв'язку щодо загальної якості державної системи охорони здоров'я та відображення переваг користувачів;

- спеціально спроектовані листування, письмові коментарі та публічні слухання застосовуються для розробки чотирирічних планів країни у сфері охорони здоров'я. Базуючись на давній традиції відкритого доступу, датські міністри планують відкриті засідання, які може відвідати будь-який громадянин та заявити про свої проблеми. Парламентські комітети також проводять таку політику, коли кожен громадянин може попросити та отримати аудієнцію для обговорення своїх проблем. Ці консультації на парламентському рівні доповнюються консультаціями на ранніх стадіях, що проводяться відповідальними міністерствами під час розробки законопроектів¹.

Відповідно до загальноприйнятої світової практики, неурядові організації, які займаються суспільно корисною діяльністю, отримують фінансову підтримку від держави, засновану на певних принципах (дод. И).

Загалом визначають два основні типи надання такої підтримки. До першого типу належать експлуатаційні субсидії, що надаються на підтримку діяльності організацій загалом. Вони можуть виділятися

---

¹ Взаємодія державної влади з громадянським суспільством / неурядовими організаціями. Інформація, консультація та активна участь [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.volyn-cppk.com.ua/admin/spaw/uploads/files/vzaemodia_DV_Z_GS.pdf.

відповідним міністерством щорічно в обсязі, пропорційному до масштабів діяльності та витрат організації. Здебільшого допущена до певного виду діяльності організація має право на одноразове одержання державних коштів. Цей вид субсидій найчастіше використовується для фінансування організацій, що функціонують у сфері охорони здоров'я. У деяких європейських країнах такі субсидії виділяються організаціям, визначеним у центральному або місцевому бюджеті. Наприклад, у Болгарії прями субсидії доступні конкретним організаціям, перерахованим у Законі про річний державний бюджет. Ці організації відбираються двома способами: 1) всі організації національного рівня, що представляють людей з обмеженими можливостями, відбираються за допомогою механізму, зазначеного у відповідному законі (це може бути Союз Сліпих, Союз Глухих); 2) інші організації, що одержують субсидії, відбираються на основі спеціальних законів (на зразок болгарського Червоного Хреста).

До другого типу державної фінансової підтримки неурядових організацій зараховують проектні субсидії, які часто також називають грантами. Вони використовуються для фінансування конкретних проектів неурядової організації, спрямованих на досягнення суспільно корисної мети. Грошові витрати за грантом мають бути здійснені відповідно до проекту і визначаються в запропонованому організації бюджеті. Гранти надаються через центральні державні установи, міністерства чи інші державні органи. Переважно спонсорами є самі міністерства й аналогічні державні установи, а також органи місцевого самоврядування. Разом з цим, органи державної влади та місцевого самоврядування не висувають конкретних вимог до діяльності неурядових організацій; вони лише визначають загальну мету, а кожна організація самостійно приймає рішення щодо способів її досягнення. Так, держава дає можливість неурядовим організаціям висувати власні інноваційні ідеї та послуги. Оскільки гранти базуються на проектах, вони надаються на короткотривалий термін. Хоча гранти не є найбільш ефективною формою підтримки зазначених організацій, ними легше здійснювати управління. Наприклад, у Чехії гранти надаються на основі стратегічного державного документа про державну політику щодо фінансової підтримки неурядових організацій. Щороку уряд видає декрет, який визначає головні сфери потенційних проектів і містить короткий опис очікуваних результатів.

Якщо співпраця між організацією та відповідним міністерством є плідною, то існує можливість продовження гранта ще на один рік¹.

Запроваджуючи нові підходи в державну політику охорони здоров'я, інститути громадянського суспільства в окремих випадках можуть швидше та більш ефективно вирішувати проблеми у цій сфері, ніж органи державної влади та місцевого самоврядування. Відповідно держава має виділяти бюджетні кошти для цих цілей, а громадяни, які беруть участь у такому фінансуванні шляхом сплати податків та інших обов'язкових платежів, мають отримувати достеменну інформацію про те, які саме організації та на яких умовах одержали кошти з бюджету.

Таким чином, державна фінансова підтримка інститутів громадянського суспільства, метою діяльності яких є запровадження реформ у сферу охорони здоров'я України, відкриває можливості для стабільного та ефективного розвитку цієї галузі. Вдосконалення вітчизняної системи охорони здоров'я великою мірою залежить від об'єднання двох потужних сил – реформи зверху, яка проводиться державою, та реформи знизу, котра здійснюється зусиллями самих громадян для поліпшення медичних послуг та підвищення якості свого життя. При цьому інститути громадянського суспільства є партнерами держави у вирішенні проблем зазначеної галузі.

3.2. Сучасні тенденції фінансування освітньої сфери

Донедавна вітчизняна освітня модель будувалась на ідеях та потребах техногенного суспільства зі всіма його традиціями і моральними цінностями. Проте ХХІ ст. ознаменувалося новими напрямками розвитку освіти, її орієнтацією насамперед на покращення якості життя окремої людини та суспільства загалом. Така зміна концептуального бачення освіти зумовлена необхідністю подолання руйнівного прагматизму

---

¹ Усаченко Л. М. Зарубіжний досвід неурядових організацій: функціональні моделі [Електронний ресурс] / Л. М. Усаченко. – Режим доступу : <http://academy.gov.ua/ej/ej11/txts/10ulmofm.pdf>; Европейские практики государственной поддержки неправительственных организаций [Електронний ресурс] / Европейский центр некоммерческого права, 2014. – Режим доступу : <http://www.lawtrend.org/wp-content/uploads/2014/05/Evropeskie-Praktiki-Gosudarstvennoj-Podderzhki-Npravitelstvennyh-Organizatsij.pdf>.

техніко-економічного інтересу до природи, культури, особистості та формування суспільства знань, які сьогодні є новим джерелом матеріального благополуччя.

У теперішніх умовах освіта є беззаперечним атрибутом людини. Сучасна освітня модель має за мету формування людини компетентної, гуманної, освіченої, творчої, толерантної, яка діє у демократичному суспільстві, що перебуває у стані динамічного розвитку; людини, котра гостро відчуває себе не лише часткою певного суспільства, а й гармонійною часткою навколишнього природного світу, готової зберегти ціннісні надбання минулих поколінь, примножити й передати їх спадкоємцям¹.

Водночас освіта є рушієм інноваційної економіки та механізмом, який здатний забезпечити відтворення людського потенціалу. Логічно також, що між освітою людини та тривалістю її життя існує стійкий взаємозв'язок. За висловлюванням Т. Боголіб, «...система освіти має подвійну тимчасову спрямованість: у минулому і в майбутньому. В освіті, з одного боку, здійснюється відтворення знань і досвіду, а з іншого – закладається і визначається перспектива майбутньої життєдіяльності як окремої людини, так і суспільства загалом»².

Наукове осмислення сутності, ролі та місця освіти у системі державних цінностей завжди було та залишається предметом посиленої уваги (дод. К). Разом з цим, важливим питанням державної освітньої політики є її доступність, яку слід розуміти як сукупність обставин (обмежені фізичні можливості, соціальний статус, місце проживання, рівень доходів і т. ін.), що впливають на можливість отримання освітніх послуг конкретними фізичними особами.

В умовах формування засад сталого людського розвитку процес забезпечення людей вибором щодо оволодіння певними знаннями та вдосконалення професійних якостей потребує значної уваги з боку держави. Дуже часто вважається, що держава як інститут загалом або як сукупність інституалізованих норм і організацій є втіленням сили волі, тоді як така властивість держави, як «ученість», – це результат екзогенних форм її запозичень від людей, які виступають утримувачами й носіями

¹ Огнев'юк В. О. Освіта в системі цінностей сталого людського розвитку: моногр. / В. О. Огнев'юк. – К. : Знання України, 2003. – С. 436.

² Боголіб Т. М. Принципи управління вузом : моногр. / Т. М. Боголіб. – К. : Т-во «Знання», КОО, 2004. – С. 16.

розуму, що має здатність накопичуватися у свідомості і людей, і суспільства загалом, формуючи суспільну свідомість¹. Вміння та здатність засвоювати та створювати нові знання та технології є важливою складовою людського потенціалу. Саме знання є одним із головних чинників фінансової стабільності держави.

З розвитком ринку економічні взаємовідносини між державою та освітою ускладнилися. У сучасній глобальній економіці держава є активним суб'єктом ринку. Без активної регулюючої ролі держави ринок знищить себе і перетвориться на монополію, яка стане загрозою для відтворення нових товарів і послуг, а також для технічного прогресу. Відомо, що більшість новинок, які визначають стан сучасної економіки, людство отримало завдяки державному замовленню і державному плану, а не ринку. Варто усвідомити, що ринок є загрозою для формування суспільства знань, оскільки самі знання він намагається перетворити на товар. Знання мають бути доступними для всіх і кожного, тобто перебувати у суспільній власності².

Розвиток освітнього потенціалу нації як важливої складової сталого людського розвитку є магістральною місією будь-якої держави. Суспільство зацікавлене у формуванні гармонійно розвинутої особистості, становленні та розвитку індивідуальної й суспільної свідомості. З цих позицій загальний рівень знань як інтелекту особистості, її творчий потенціал, соціальна компетентність становлять взаємну зацікавленість як з боку суспільства, так і кожного індивіда зокрема. Крім цього, якісно вищий освітній рівень дає змогу іншою мірою задовольняти зростаючі матеріальні потреби³. Саме процес постійної освіти суспільства протягом людського життя сприятиме підвищенню рівня розвитку економіки⁴.

Знання як важливий економічний чинник розглядаються у більшості економічних теорій. А. Маршалл, визнаючи цінність знання в економіці,

---

¹ Геєць В. Модернізація в системі «суспільство-держава-економіка» / В. Геєць // Журнал європейської економіки. – 2014. – Т. 13, № 2. – С. 114.

² Єщенко П. С. Світу потрібен новий вектор розвитку: від bubbleeconomics – до економіки людини / П. С. Єщенко // Економіка України. – 2014. – № 6. – С. 17.

³ Матвіїв М. Я. Маркетинг знань: методологічний та організаційний аспекти : моногр. / М. Я. Матвіїв. – Тернопіль : Екон. думка, 2007. – С. 58.

⁴ Астахова К. В. Розвиток інститутів освітньої сфери у трансформаційній економіці : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.01 / К. В. Астахова ; Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Х., 2007. – С. 17.

вважав, що вони є найпотужнішим двигуном виробництва¹, адже освіта дає змогу вигідно використовувати впродовж усього виробничого процесу низку позитивних чинників. Освічені люди здатні більш ефективно використовувати наявний капітал, у результаті чого він стає набагато продуктивнішим. Вони також схильні до винаходів та активніше підтримують інноваційні процеси на виробництві. Крім цього, вони передають свій досвід менш освіченим колегам по роботі. Таким чином, підвищення рівня освіти стимулює розвиток усіх чинників виробництва. У цьому контексті можна стверджувати про первинність освіти та її пріоритетність для цілей розвитку економіки.

Отже, чим вищим є рівень розвитку освіти в країні, тим більший її зовнішній позитивний вплив на валовий внутрішній продукт, рівень доходів, зайнятість, безробіття тощо². Можна стверджувати, що майбутнє України залежить від рівня освіти її населення. Однак, щоб освіта сприяла захисту стратегічних інтересів держави, її розвиток має випереджати у часі розвиток інших складових економіки³.

Реформування системи української освіти нині відбувається на фоні європейської інтеграції. Врахування досвіду країн Європейського Союзу та співпраця з провідними міжнародними організаціями у цьому напрямку сприятиме забезпеченню збереження міжнародного престижу України як країни з високим рівнем освітнього потенціалу.

Таким чином, активна й цілеспрямована політика держави, спрямована на всебічну модернізацію освіти з виділенням необхідних для цього процесу ресурсів та запровадженням ефективних механізмів їхнього використання, сприятиме входженню нашої держави у світовий освітній простір. Для вдосконалення правових та організаційних засад розвитку освіти в нашій країні схвалена Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року, метою якої є підвищення доступності якісної, конкурентоспроможної освіти; забезпечення особистісного розвитку людини із врахуванням її індивідуальних здібностей, потреб на

---

¹ Маршалл А. Принципы экономической науки [Електронний ресурс] / А. Маршалл. – М. : Прогресс, 1993. – Режим доступу : http://www.gumfak.ru/econom_html/marshall/marsh28.shtml.

² Козаренко Л. В. Соціально-економічна нормаль як індикатор внутрішньої ефективності освітньої сфери України / Л. В. Козаренко // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 7. – С. 59.

³ Неклюєнко О. В. Аналітичні аспекти засад фінансування освіти / О. В. Неклюєнко // Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна». – 2010. – № 2. – С. 213.

основі навчання протягом життя¹. При цьому основними функціями держави в освітній сфері залишаються: законодавче визначення суб'єктів та об'єктів освітньої діяльності, а також взаємовідносин між ними; визначення стратегії розвитку освіти з відповідним законодавчим забезпеченням; управління системою освіти й формування відповідної інфраструктури; забезпечення адекватного фінансування освіти усіх типів і рівнів².

Високий освітній потенціал України є тим привідним механізмом, що допомагає рухатися у напрямку економіки знань. Вперше термін «економіка знань» застосував австрійський та американський економіст Ф. Махлуп у своїй праці «Виробництво і розповсюдження знань у США», яка побачила світ у 1962 р.³ Економіка, заснована на знаннях, – це та економіка, котра створює, розповсюджує та використовує знання для забезпечення свого зростання та конкурентоспроможності. У такій економіці знання збагачують усі галузі, всі сектори та всіх учасників економічних процесів. Водночас вона не лише використовує знання у різноманітній формі, а й створює їх у вигляді наукової та різноманітної високотехнологічної продукції, інновацій, висококваліфікованих послуг, освіти й компетенцій. Ігнорування цього може призвести до того, що Україна буде витіснена з ринку високотехнологічної продукції, що гальмуватиме зростання рівня та покращення якості життя населення. Поділяємо думку Т. Боголіб, що вперед прориваються країни, котрі орієнтуються не на видобуток та переробку корисних копалин, а на знання і наукові розробки, інноваційні технології та модернізаційні проекти, які відіграють головну роль⁴.

Однак, окрім економічного блоку, освіта представлена неекономічним блоком – складною сукупністю елементів духовного, ментального, культурного характеру, що спрямовані на відтворення

---

¹ Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року № 344/2013 від 25.06.2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/344/2013/page>.

² Бронська А. М. Освіта як інституційний чинник інноваційного розвитку : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.01 / А. М. Бронська ; Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана. – К., 2010. – С. 12.

³ Machlup F. The Production and Distribution of Knowledge in the United States (1962) [Електронний ресурс] / Fritz Machlup. – Princeton, New Jersey. – Princeton University Press. – Режим доступу : <https://archive.org/details/productiondistri00mach>.

⁴ Боголіб Т. М. Освітній та науковий фандрейзинг в Україні / Т. М. Боголіб // Наукові праці Донецького національного технічного університету. – 2014. – № 5. – С. 11 –12. – (Серія : Економічна).

духовно-ментальної матриці суспільства. Освіта з одного боку, є сферою формування комплексної особистості сукупно з її духовними, культурними, ментальними особливостями та з певним набором знань, умінь і навичок, а з іншого – засобом відтворення цінностей, спрямованих на формування у членів суспільства загальних уявлень щодо правильних цілей та векторів розвитку людської діяльності. Таким чином, освіта є сферою комплексного відтворення та розвитку людини і соціально-економічного устрою суспільства¹. Відповідно постає нагальна потреба переходу традиційної парадигми освіти до особистісної, яка б орієнтувалась на особистість як найвищу цінність, створювала умови для розвитку її здібностей та творчого потенціалу, сприяла повній особистісній самореалізації².

Таким чином, система освіти має бути відкритою та реагувати на будь-які соціально-економічні й екологічні зміни. При цьому людина має бути не лише носієм знань, а й творчою особистістю, здатною використовувати їх для забезпечення конкурентоспроможної діяльності у будь-якій сфері суспільного життя³. Оскільки суспільна вигода від освіти є значно вищою від індивідуальної вигоди членів суспільства, фінансування і підтримка освітньої сфери з боку держави – це необхідна умова її подальшого розвитку⁴.

Відповідно до Конституції України кожна людина має право на освіту. Повна загальна середня освіта у нашій країні є обов'язковою. При цьому держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах; розвиток дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної, вищої та післядипломної освіти, різних форм навчання; надання державних стипендій та пільг учням і студентам. Водночас громадяни мають право безоплатно здобути

---

¹ Тітар О. О. Освіта як фактор економічного розвитку : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.01 / О. О. Тітар ; Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Х., 2009. – С. 10.

² Комарова О. А. Пріоритетні напрямки удосконалення державної освітньої політики / О. А. Комарова // Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. – 2011. – Вип. 20 (1). – С. 29. – (Серія : Економічні науки).

³ Кравець І. М. Роль компетенцій у розвитку та оцінюванні людського потенціалу [Електронний ресурс] / І. М. Кравець // Глобальні та національні проблеми економіки. – 2015. – Вип. 3. – С. 647. – Режим доступу : <http://global-national.in.ua/archive/3-2015/134.pdf>.

⁴ Грициняк О. І. Про роль бюджету у фінансуванні освіти і науки в Україні / О. І. Грициняк // Вісник Одеського національного університету. – 2013. – Т. 18, Вип. 1 (1). – С. 80. – (Серія : Економіка).

вищу освіту в державних і комунальних навчальних закладах на конкурсній основі¹.

Закономірно, що система освіти є результатом неперервного процесу розвитку освітньої діяльності держави протягом тривалого історичного періоду. Вона належить до змішаного, так званого третього (переважно некомерційного) сектору економіки, який у будь-якій країні фінансується здебільшого державою². Зауважимо, що інвестування освіти, з одного боку, є підготовкою покоління до самостійного життя, а з іншого – закладає основи майбутнього суспільства і дає змогу формуватись людині в перспективі³. Разом з цим, подальший розвиток освітніх інвестицій має ґрунтуватися не лише на нарощуванні видатків, а на підвищенні їхньої ефективності з метою забезпечення належної якості освітніх послуг та можливостей рівного доступу населення до їхнього отримання впродовж всього життя⁴.

Основною особливістю сучасної освіти є її трансформація у диференційовану багатоступеневу систему, що має стимулювати індивідів до неперервного покращення та вдосконалення своїх знань і навичок. Відповідно до Закону України «Про освіту», система освіти охоплює навчальні заклади, наукові, науково-методичні та методичні установи, науково-виробничі підприємства, державні й місцеві органи управління освітою і самоврядування в галузі освіти. За структурою вітчизняна освіта складається із дошкільної освіти, загальної середньої освіти, позашкільної освіти, професійно-технічної освіти; вищої освіти, післядипломної освіти та самоосвіти⁵. Остання, на думку В. Власюка, визначається не лише у необхідності, яку відчуває людина щодо набуття певних знань, а й у спрямованості до постійного оволодіння і вдосконалення різноманітних потреб проходити власну еволюцію за алгоритмом «пізнання-знання-усвідомлення»⁶.

¹ Конституція України № 254к/96-ВР від 28.06.1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1264-12>.

² Каленюк І. С. Розвиток вищої освіти та економіка знань : моногр. / І. С. Каленюк, О. В. Куклін. – К. : Знання, 2012. – С. 22.

³ Там само. – С. 29–30.

⁴ Герасименко Г. В. Інвестиції в освіту як напрям управління якістю людських ресурсів в Україні / Г. В. Герасименко // Вісник національного технічного університету «ХПІ». – 2010. – Вип. 5. – С. 16.

⁵ Про освіту : Закон України № 1060 від 23.05.1991 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1060-12>.

⁶ Власюк В. Є. Освіта й економіка: взаємообумовленість стану чи перспектива занепаду? / В. Є. Власюк // Філософія. Культура. Життя. – 2013. – Вип. 39. – С. 169.

Повноцінне функціонування сфери освіти, що сприяє еколого-економічному розвитку та суспільному добробуту, передбачає достатній рівень її фінансового забезпечення з боку держави. В 2002 р. в Україні затверджена Національна доктрина розвитку освіти, в якій фінансування освіти було визначено пріоритетним напрямом видатків бюджетів усіх рівнів. У ній також зазначено, що його обсяги мають задовольняти потреби особистості й суспільства в якісній освіті, а держава для цього збільшуватиме видатки на освіту до рівня середніх європейських показників¹.

В останні роки відбулися зміни в законодавчому забезпеченні системи фінансування освіти, основною метою яких було посилення зацікавленості бюджетних установ освіти в покращенні якості надання відповідних послуг та підвищення ефективності використання наявних фінансових ресурсів.

Так, відповідно до Бюджетного кодексу України², з Державного бюджету України здійснюються видатки на:

– загальну середню освіту (загальноосвітні спеціалізовані школи (школи-інтернати, ліцеї-інтернати, гімназії-інтернати) державної власності згідно з переліком, визначеним Кабінетом Міністрів України; загальноосвітні школи соціальної реабілітації);

– професійно-технічну освіту (на оплату послуг з підготовки кваліфікованих робітників на умовах державного замовлення у професійно-технічних навчальних закладах соціальної реабілітації та адаптації державної власності);

– вищу освіту (на оплату послуг з підготовки фахівців, наукових та науково-педагогічних кадрів на умовах державного замовлення у вищих навчальних закладах державної власності);

– післядипломну освіту (на оплату послуг з підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів на умовах державного замовлення у навчальних закладах державної власності);

– позашкільні навчальні заклади та заходи з позашкільної роботи з дітьми згідно з переліком, затвердженим Кабінетом Міністрів України;

---

¹ Національна доктрина розвитку освіти № 347/2002 від 17.04.2002 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/347/2002>.

² Бюджетний кодекс України № 2456-VI від 08.07.2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>.

– інші заклади та заходи в галузі освіти, що забезпечують виконання загальнодержавних функцій, згідно з переліком, затвердженим Кабінетом Міністрів України.

Відповідно з бюджетів міст республіканського АР Крим та обласного значення, районних бюджетів, бюджетів об'єднаних територіальних громад, що створюються згідно із законом та перспективним планом формування територій громад, здійснюються видатки на:

– дошкільну освіту;

– загальну середню освіту: загальноосвітні навчальні заклади (загальноосвітні навчальні заклади усіх ступенів, спеціалізовані школи (школи-інтернати), ліцеї (ліцеї-інтернати), гімназії (гімназії-інтернати), колегіуми (колегіуми-інтернати), крім тих, що фінансуються за рахунок Державного бюджету України, бюджету АР Крим та обласних бюджетів); вечірні (змінні) школи); навчально-виховні комплекси «дошкільний навчальний заклад – загальноосвітній навчальний заклад», «загальноосвітній навчальний заклад – дошкільний навчальний заклад»;

– навчальні заклади для громадян, які потребують соціальної допомоги та реабілітації: загальноосвітні школи-інтернати, загальноосвітні навчальні заклади для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, дитячі будинки, навчально-реабілітаційні центри (якщо не менше 70% від кількості учнів загальноосвітніх шкіл-інтернатів, загальноосвітніх навчальних закладів для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, дитячих будинків, навчально-реабілітаційних центрів припадає на територію відповідного міста чи району), дитячі будинки сімейного типу та прийомні сім'ї;

– інші державні освітні програми;

– вищу освіту (на оплату послуг з підготовки фахівців, наукових та науково-педагогічних кадрів у вищих навчальних закладах I–IV рівнів акредитації державної та комунальної власності відповідно до програм соціально-економічного розвитку регіонів);

– позашкільну освіту.

Із бюджету АР Крим і обласних бюджетів здійснюються видатки на:

– загальну середню освіту для громадян, які потребують соціальної допомоги та реабілітації: спеціальні загальноосвітні навчальні заклади для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку, загальноосвітні санаторні школи-інтернати; загальноосвітні школи-

інтернати, загальноосвітні навчальні заклади для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, дитячі будинки, навчально-реабілітаційні центри (крім загальноосвітніх шкіл-інтернатів, загальноосвітніх навчальних закладів для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, дитячих будинків, навчально-реабілітаційних центрів, що фінансуються з бюджетів міст республіканського АР Крим та обласного значення, районних бюджетів, бюджетів об'єднаних територіальних громад, що створюються згідно із законом та перспективним планом формування територій громад);

– загальну середню освіту: спеціалізовані школи (школи-інтернати) державної власності (крім шкіл, що фінансуються за рахунок Державного бюджету України), а також загальноосвітні навчальні заклади: спеціалізовані школи-інтернати, ліцеї-інтернати, гімназії-інтернати, колегіуми-інтернати, якщо не менше 70% від кількості учнів, які здобувають освіту у відповідному загальноосвітньому навчальному закладі, є жителями населених пунктів, розташованих на території АР Крим чи області (крім населеного пункту, де розташований такий заклад);

– професійно-технічну освіту (на оплату послуг з підготовки кваліфікованих робітників на умовах державного замовлення у професійно-технічних та інших навчальних закладах державної та комунальної власності);

– вищу освіту (на оплату послуг з підготовки фахівців, наукових і науково-педагогічних кадрів на умовах регіонального замовлення у вищих навчальних закладах комунальної власності, а також на умовах державного замовлення у вищих навчальних закладах державної власності за переліком, визначеним Кабінетом Міністрів України);

– післядипломну освіту (на оплату послуг з підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів на умовах регіонального замовлення);

– позашкільну освіту (заходи і заклади національного, державного, республіканського АР Крим та обласного значення з позашкільної роботи з дітьми);

– інші державні освітні програми.

За сучасних змін освітнього вектора велику відповідальність покладено на органи місцевого самоврядування. Так, Бюджетним кодексом України встановлено, що у 2015 р. з бюджетів сіл, селищ, міст районного значення можуть здійснюватися видатки на:

– дошкільну освіту;
– утримання навчально-виховних комплексів «дошкільний навчальний заклад – загальноосвітній навчальний заклад», «загальноосвітній навчальний заклад – дошкільний навчальний заклад» за умови, що це заклади I ступеня.

Водночас держава бере на себе відповідальність щодо надання освітніх послуг навчальними закладами та підготовки робітничих кадрів. Так, Бюджетним кодексом передбачено надання місцевим бюджетам нових видів трансфертів – освітньої субвенції та субвенції на підготовку робітничих кадрів, що надходять до обласних бюджетів та розподілятимуться за відповідною формулою.

Вперше освітня субвенція була запланована у 2015 р., її розмір становив 43719,4 млн грн¹. Освітня субвенція спрямовується на оплату поточних видатків таких типів навчальних закладів²:

- загальноосвітні навчальні заклади усіх ступенів;
- шкільні відділення навчально-виховних комплексів «дошкільний навчальний заклад – загальноосвітній навчальний заклад», «загальноосвітній навчальний заклад – дошкільний навчальний заклад»;
- спеціалізовані школи (школи-інтернати), у т. ч. школи-інтернати з поглибленим вивченням окремих предметів і курсів для поглибленої підготовки дітей у галузі науки і мистецтв, фізичної культури і спорту, інших галузях, ліцеї з посиленою військово-фізичною підготовкою; ліцеї (ліцеї-інтернати); гімназії (гімназії-інтернати); колегіуми (колегіуми-інтернати);
- вечірні (змінні) школи;
- загальноосвітні навчальні заклади для громадян, які потребують соціальної допомоги та реабілітації: загальноосвітні школи-інтернати, загальноосвітні санаторні школи-інтернати; спеціальні загальноосвітні школи-інтернати; загальноосвітні навчальні заклади для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, дитячі будинки (крім дитячих будинків сімейного типу та прийомних сімей);

¹ Про Державний бюджет України на 2015 рік : Закон України № 80-VIII від 28.12.2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/80-19/page>.

² Бюджетний кодекс України № 2456-VI від 08.07.2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>.

– спеціальні загальноосвітні навчальні заклади для дітей, які потребують корекції фізичного та/або розумового розвитку, навчально-реабілітаційні центри.

У 2015 р. субвенція на підготовку робітничих кадрів становить 5839,1 млн грн¹. Ця субвенція спрямовується на оплату поточних видатків професійно-технічних й інших навчальних закладів державної та комунальної власності, які надають послуги з підготовки кваліфікованих робітників на умовах державного замовлення.

У разі забезпечення в повному обсязі потреби у поточних видатках на бюджетний період за рахунок відповідних субвенцій і за умови відсутності простроченої бюджетної заборгованості за захищеними видатками зазначених навчальних закладів, ці субвенції можуть спрямовуватися на їх капітальні видатки, а також на реалізацію заходів з оптимізації мережі².

Враховуючи вищезазначене, видатки на освіту можна згрупувати за певними ознаками (табл. 3.4).

Таблиця 3.4

Класифікація видатків на освіту

Ознака	Вид видатків
1	2
Вплив на процес розширеного відтворення	Поточні Капітальні
Економічний зміст	Видатки на оплату праці і нарахування на заробітну плату Видатки на оплату товарів і послуг Видатки на соціальне забезпечення Інші видатки
Функціональне призначення	Видатки на дошкільну освіту Видатки на загальну середню освіту Видатки на професійно-технічну освіту Видатки на вищу освіту Видатки на післядипломну освіту Видатки на позашкільну освіту та заходи із позашкільної роботи з дітьми Видатки на програми матеріального забезпечення навчальних закладів Видатки на фундаментальні та прикладні дослідження і розробки у сфері освіти Видатки на інші заклади та заходи у сфері освіти

¹ Про Державний бюджет України на 2015 рік : Закон України № 80-VIII від 28.12.2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/80-19/page>.

² Бюджетний кодекс України № 2456-VI від 08.07.2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>.

Продовж. табл. 3.4

1	2
Відомча ознака	Видатки Міністерства освіти і науки України Видатки органів державного управління Видатки органів місцевого самоврядування
Рівень бюджетної системи	Видатки Державного бюджету України Видатки місцевих бюджетів

Джерело: складено автором на основі наказу Міністерства фінансів України «Про бюджетну класифікацію»¹.

Таким чином, основним джерелом фінансування освітньої сфери в Україні є кошти бюджетів різного рівня (дод. Д.2, рис. 3.4), які спрямовуються на дошкільну освіту, загальну середню освіту, професійно-технічну освіту, вищу освіту, післядипломну освіту, позашкільну освіту та заходи із позашкільної роботи з дітьми, програми матеріального забезпечення навчальних закладів, фундаментальні та прикладні дослідження і розробки. Так, за досліджуваний період основна частина видатків на освіту припадала на місцеві бюджети (від 59% до 86%). Відповідно з Державного бюджету України на задоволення освітніх потреб населення спрямовувалося від 14% до 41% бюджетних коштів. За період 2001–2015 рр. відбулося суттєве зростання бюджетних видатків на освіту (з 9,9 млрд грн до 114,2 млрд грн). Однак це зростання зумовлено, з одного боку, інфляційними процесами, а з іншого – воно не настільки значне, щоб у повному обсязі задовольнити потреби освітніх закладів (установ, підприємств, організацій) у фінансових ресурсах.

У 2002 р., 2004 р., 2008–2010 рр., 2013 р. і 2014 р. темпи зростання видатків Державного бюджету України на освіту перевищували темпи зростання видатків місцевих бюджетів. Відповідно періоди 2003 р., 2005–2007 рр., 2011–2015 рр. характеризувалися перевищенням темпів зростання видатків місцевих бюджетів на освіту порівняно з видатками Державного бюджету України. Найнижчі темпи зростання видатків зведеного бюджету на освіту спостерігалися у 2011 р. – 87% , а найвищі у 2005 р. – 146% (рис. 3.5).

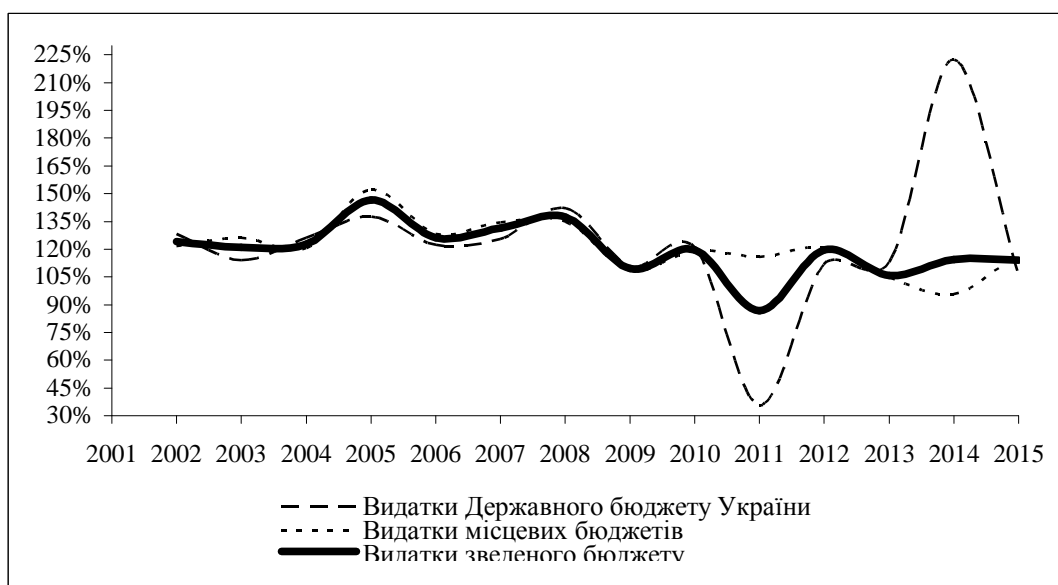
¹ Про бюджетну класифікацію : Наказ Міністерства фінансів України № 11 від 14.01.2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://minfin.gov.ua/control/uk/publish/article%3Fart_id=356065&cat_id=355990.

Рис. 3.4. Структура видатків Зведеного бюджету України на освіту за період 2001–2015 рр.

Джерело: побудовано автором за даними Державної казначейської служби України¹.

Рис. 3.5. Динаміка темпів зростання бюджетних видатків на освіту в Україні за період 2001–2015 рр.

Джерело: розраховано та побудовано автором за даними Державної казначейської служби України¹.

¹ Веб-сторінка Державної казначейської служби України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://treasury.gov.ua>.

На наш погляд, система освіти постала сьогодні перед необхідністю оптимізації видатків та створенням умов для залучення альтернативних джерел фінансування галузі.

Разом з тим, інститут освіти є одним з основних елементів устрою господарської системи, цінність якого для суспільства в економічних межах держави полягає в можливості одержання значних вигод на макроекономічному рівні у вигляді підвищення продуктивності праці, збільшення темпів зростання ВВП, підвищення рівня життя населення. Процес розвитку суспільства, з одного боку, прямо або опосередковано є процесом функціонування інституту освіти, бо будь-яка технічна зміна або інновація ґрунтується на попередньому навчанні та безпосередньо залежить від особливостей інституту освіти². З іншого боку, освіта є важливою сферою суспільного життя, котра впливає на рівень розвитку людського потенціалу, тому вона має бути доступною, відповідальною та адекватною щодо вектора сталого людського розвитку. В сучасних умовах бюджетної децентралізації основними завданнями органів місцевого самоврядування є розширення джерел фінансування освітньої сфери шляхом запровадження організаційно-економічних стимулів для представників місцевого бізнесу, що допомагають закладам освіти, сприяння просуванню глибинних секторальних реформ у цій галузі та розвиток економіки знань.

Таким чином, освіта – це процес, в якому зацікавлені як люди, так і держава та суспільство загалом. Освіта дає змогу реалізовувати власні плани, вдосконалювати вміння, досягати визначених цілей. Високий освітній потенціал – це найцінніше надбання країни. Жодна економіка в світі не досягне бажаного розвитку без надійної та ефективної системи освіти. А щоб мати гідну систему освіти та належним чином підготовлені кадри, необхідні значні фінансові вкладення з боку держави. Поділяємо думку, що «...основним джерелом фінансування освітньої сфери мають залишатися бюджетні кошти...»³. Адже державний протекціонізм і бюджетне фінансування відіграють вирішальну роль у цій сфері.

---

¹ Веб-сторінка Державної казначейської служби України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://treasury.gov.ua>.

² Астахова К. В. Розвиток інститутів освітньої сфери у трансформаційній економіці : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.01 / К. В. Астахова ; Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Х., 2007. – С. 17.

³ Боголіб Т. М. Вдосконалення фінансового забезпечення вищої освіти / Т. М. Боголіб // Вісник Тернопільського державного економічного університету. – 2006. – № 3. – С. 78.

Державне фінансування освіти необхідно розуміти як процес забезпечення бюджетними коштами витрат на здійснення освітніми закладами (установами, підприємствами, організаціями) своєї діяльності на принципах плановості (кошти визначаються на етапі бюджетного планування); цільового спрямування (використання коштів можливе лише на конкретно визначені цілі та заходи); безповоротності (в одержувачів коштів не виникає зобов'язань щодо їхнього повернення) та доцільності (раціональне використання бюджетних коштів) відповідно до засад сталого людського розвитку.

Світовий досвід свідчить, що державне фінансування є важливим елементом функціонування освітньої системи (дод. Л) та сприяє підвищенню конкурентоспроможності людського потенціалу країни.

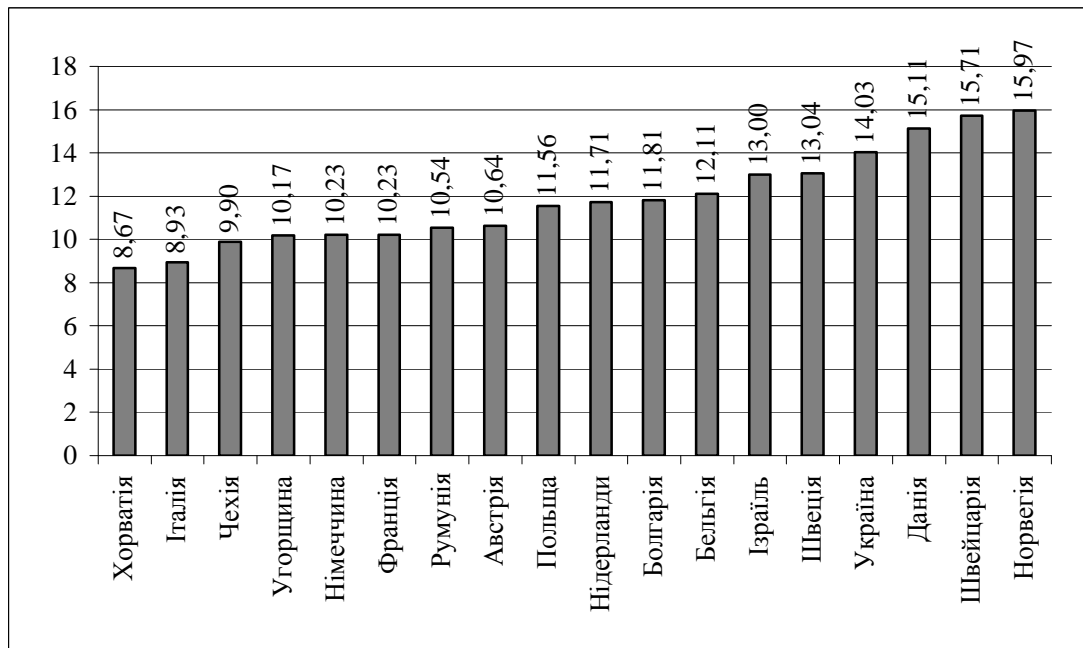
В європейських країнах, як правило, освіта фінансується за рахунок коштів центрального бюджету, що передаються міністерству освіти, а також з локальних бюджетів. Однак у Швейцарії, де середній рівень державних видатків на освіту становить 15,7% від загальних державних витрат (рис. 3.6), відсутній центральний орган управління освітою. Всі відповідальні рішення щодо структури, змісту та економіки освіти приймаються на рівні окремих кантонів.

Завдяки розвинутій системі освіти провідне місце в рейтингах рівня розвитку людського потенціалу ПРООН займає Норвегія. Серед загальних державних видатків частка видатків на освіту в цій країні становить приблизно 16% (рис. 3.6). Суттєві державні вкладення у цю сферу забезпечили Норвегії також високі показники доступності до освітніх послуг. Особливістю норвезької освіти є висока внутрішня інтеграція, що досягається шляхом взаємодії шкіл, ВНЗ і місцевих громад¹.

Надзвичайно велике значення освіті надається в Данії, середній рівень державних видатків в якій дорівнює 15,1% від загальних державних витрат (рис. 3.6). Данія є однією з перших європейських країн, що почали цілеспрямовано вкладати кошти в нанотехнології. Датським урядом відповідно було проведено низку реформ щодо автономізації університетів, усунення перешкод їхньої співпраці з промисловістю та збільшення фінансування.

---

¹ Актуальные вопросы развития образования в странах ОЭСР / отв. ред. М. В. Ларионова. – М. : Изд. дом ГУ ВШЭ, 2005. – С. 25.

Рис. 3.6. Середній рівень державних витратів на освіту в європейських країнах за період 2005–2012 рр. (% від загальних державних витрат)

Джерело: побудовано автором за даними Світового банку¹.

Німеччина витрачає на освіту в середньому 10,2% від загальних державних витрат (рис. 3.6). За рахунок державних коштів фінансуються усі провідні навчальні заклади країни. Вищі навчальні заклади переважно фінансуються з бюджетів земель. Федеральні асигнування спрямовуються, як правило, на капітальне будівництво чи розширення діяльності закладу. Разом з тим, вища освіта в Німеччині фінансується також із позабюджетних джерел (німецького дослідницького товариства, різних фондів, приватних підприємств). Ці кошти використовуються на перспективні наукові дослідження та соціальні потреби².

Середній рівень державних витратів на освіту у Франції також становить 10,2% від загальних державних витрат (рис. 3.6). Визначальною особливістю фінансування освіти є те, що основна частина коштів спрямовується на розвиток середньої освіти. Державна система освіти в цій країні є централізованою та регламентується нормативно-правовими актами органів державного управління.

¹ Веб-сторінка Світового банку (The World Bank) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.worldbank.org/>

² Павлова Т. В. Досвід фінансування системи освіти у зарубіжних країнах / Т. В. Павлова // Вісник соціально-економічних досліджень. – 2010. – Вип. 40. – С. 377.

Хорватія, Італія та Чехія належать до країн, в яких частка державних видатків на освіту дорівнює менше 10% від загальнодержавних витрат (рис. 3.6). Дошкільна, середня та професійна освіта в Італії переважно фінансується за рахунок державних коштів. Вища освіта фінансується як за рахунок федерального бюджету, так і власних коштів ВНЗ. Італійські вищі навчальні заклади намагаються залучати зовнішні інвестиції з недержавного сектору. Додатковим джерелом фінансування цих ВНЗ також є дослідницька та проектна робота¹.

Незважаючи на складну економічну ситуацію та обмеженість фінансових ресурсів, середній рівень державних видатків на освітні цілі в Україні становив 14% від загальних державних витрат (рис. 3.6). Однак в умовах формування засад сталого людського розвитку механізм державного фінансування освіти потребує подальшого вдосконалення.

Сьогодні реформування освітньої галузі в нашій країні відбувається швидкими темпами. Українська модернізація освіти враховує міжнародний досвід, однак рухається по власній траєкторії. Змінюється організаційна структура й модернізується нормативно-правова база функціонування вітчизняної освітньої системи, а також розробляються напрями адаптації освітніх закладів до обмеженості державного фінансування. Разом з тим, забезпечення доступності та якості освіти сьогодні є проблемним питанням державної освітньої політики в Україні. З огляду на це необхідно розробляти нові моделі державної фінансової підтримки громадян для здобуття якісної освіти з метою ефективного розвитку людського потенціалу.

Цікавою у вищезазначеному контексті є думка відомого американського економіста, основоположника монетаризму та лауреата Нобелівської премії М. Фрідмена, який у книзі «Капіталізм і свобода», аналізуючи переваги та недоліки освітньої сфери у США, зазначає, що альтернативою існуючій системі шкільної освіти може стати так звана «ваучерна» система. Її прерогативою є фінансова участь уряду в оплаті навчання у шкільних закладах та вільний вибір останніх. У сфері вищої освіти М. Фрідман пропонує надання на комерційних засадах за участю держави цільового кредиту, котрий погашатиметься спеціалістом після закінчення навчального закладу. Вчений наголошує, що така система

---

¹ Актуальные вопросы развития образования в странах ОЭСР / отв. ред. М. В. Ларионова. – М. : Изд. дом ГУ ВШЭ, 2005. – С. 69.

дасть змогу забезпечити реальну рівність можливостей і сприятиме якнайповнішому використанню людських ресурсів¹.

У розбудові Української держави на засадах сталого людського розвитку важливе місце відводиться вищій освіті. Інститут вищої освіти є фундаментом, на основі якого можна сформувати енергійних, відповідальних і мислячих людей та фахівців, які без вагань й остраху творять майбутнє і є не лише знавцями своєї справи, а й яскравими, сильними, вольовими особистостями, спроможними на нестандартні, новаторські рішення². Саме тому новації щодо фінансування вищої освіти впливають на інтереси значної частини населення, науковців, бізнес-структур та викликають великий резонанс.

Загалом європейський досвід підтверджує, що у розвинутих країнах вищі навчальні заклади є достатньо автономними та незалежними щодо залучення фінансових ресурсів з різних джерел та користуються пільгами при оподаткуванні освітньої діяльності. Їхні структурні підрозділи оцінюються з позиції ефективності функціонування та економічної доцільності. Великі компанії сплачують так званий освітній податок, одержувачами коштів якого є обрані ними ВНЗ.

Соціальні відносини виникають практично в усіх сферах життєдіяльності людей та скрізь мають однакову сутність, однак з певними особливостями, зумовленими специфікою кожної з них³. Так, освіта забезпечує для суспільства різноманітні позитивні зовнішні ефекти: розширюючи можливості для розвитку людського потенціалу, вона сприяє зниженню рівня безробіття, зростанню доходів населення та стимулює економічне зростання. З позиції держави освіта розглядається як засіб зміцнення національного рівня культури та лояльності, а також соціальних моделей поведінки⁴.

Таким чином, основним джерелом фінансування освіти в Україні мають бути державні кошти із залученням до цього процесу суб'єктів

---

¹ Friedman M. *Capitalism and Freedom* / Milton Friedman. – University of Chicago Press, 1962 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pdf-archive.com/2011/12/28/friedman-milton-capitalism-and-freedom/>.

² Огнев'юк В. О. Освіта в системі цінностей сталого людського розвитку : моногр. / В. О. Огнев'юк. – К. : Знання України, 2003. – С. 435.

³ Тропіна В. Б. Суспільні фінанси в реалізації соціальної функції держави / В. Б. Тропіна // Чернігівський науковий часопис Чернігівського державного інституту економіки і управління. – 2011. – № 2. – С. 79. – (Серія 1 : Економіка і управління).

⁴ Мельник А. Ф. Публічний сектор і державна політика в демократичному суспільстві : моногр. / А. Ф. Мельник, О. В. Длугопольський. – Тернопіль : Екон. думка, 2008. – С. 91.

господарювання приватної форми власності та домогосподарств. Стимулювання бізнес-структур може відбуватися шляхом пільгового оподаткування у разі надання бази практики студентам вищих навчальних закладів; звільнення від оподаткування матеріальних ресурсів, що надаються цими структурами навчальним закладам; надання пільг щодо сплати єдиного соціального внеску із заробітної плати тих випускників, що працюють за фахом відразу після закінчення навчального закладу та ін. На державному рівні необхідно розробити концепцію щодо доступності освіти та залучити до цього процесу державні органи управління освітою, вищі навчальні заклади, громадські організації та домогосподарства – споживачів освітніх послуг.

3.3. Реалії та проблеми бюджетного фінансування системи соціального захисту і соціального забезпечення

Серед основних завдань, на вирішення яких має спрямовувати свою діяльність держава з метою формування сприятливих умов для довготривалого, безпечного, здорового та щасливого життя громадян, є забезпечення соціального захисту, зокрема вразливих прошарків населення. В період формування основних засад сталого людського розвитку цілями соціального захисту населення є такі:

– забезпечення достойного рівня та відповідної якості життя людей незалежно від їхнього соціального статусу та індивідуальних можливостей;

– створення умов для повноцінного розвитку людського потенціалу, нейтралізація соціальних ризиків.

Одночасно система соціального захисту в нашій країні не стала ефективним механізмом попередження і подолання соціальних загроз. На сучасному етапі важливою проблемою не лише держави, а й громадськості, є бідність, що в Україні перетворилася на один із найважливіших чинників формування соціальної напруги й соціальної нестабільності в суспільстві, стрімкого зниження народжуваності, зростання обсягів еміграції, в тому числі нелегальної, погіршення стану

здоров'я та зростання смертності, посилення процесів депопуляції. Сьогодні почали формуватися передумови так званої хронічної, «спадкоємної» бідності, що загрожує перетворитися на проблему майбутнього¹.

Безперечно, кожна людина може опинитися в таких небезпечних обставинах, які можуть призвести до втрати основних джерел задоволення своїх потреб. Такими обставинами можуть бути хвороба, інвалідність, старість, втрата годувальника та ін. Загалом бідність слід розуміти як такий стан, при якому виникає невідповідність між досягнутим середнім рівнем задоволення потреб і можливостями їхнього задоволення в окремих соціальних групах населення. Вона характеризується нерозвиненістю потреб, необхідністю першочергового задоволення матеріальних потреб, не беручи до уваги духовні та соціальні.

Центральне місце серед заходів держави, спрямованих на вирішення проблеми бідності, займає соціальний захист населення. Боротьба з бідністю є важливою складовою соціальної політики всіх цивілізованих держав. Разом з цим, важливою особливістю в Україні є суттєва диференціація доходів населення, що створює своєрідний соціальний бар'єр для розвитку людського потенціалу. Спостерігається інтенсивний процес перерозподілу загального обсягу грошових доходів на користь високоприбуткових груп на тлі зменшення частки доходів найбільш вразливих прошарків населення. Ступінь нерівності доходів населення в країні не має аналогів в європейській практиці². Простеживши динаміку квінтільного коефіцієнта за 2001–2014 рр. в Україні, доходимо висновку, що, за офіційними даними (не враховано рівень тінізації економіки), розшарування доходів населення в нашій країні коливається в межах від 1,9 до 2,4 разу (рис. 3.7)³.

Високий рівень бідності серед сімей з дітьми або непрацездатними особами працездатного віку та сімей, де один із членів має інвалідність, свідчить про недостатню ефективність підтримки найбільш соціально

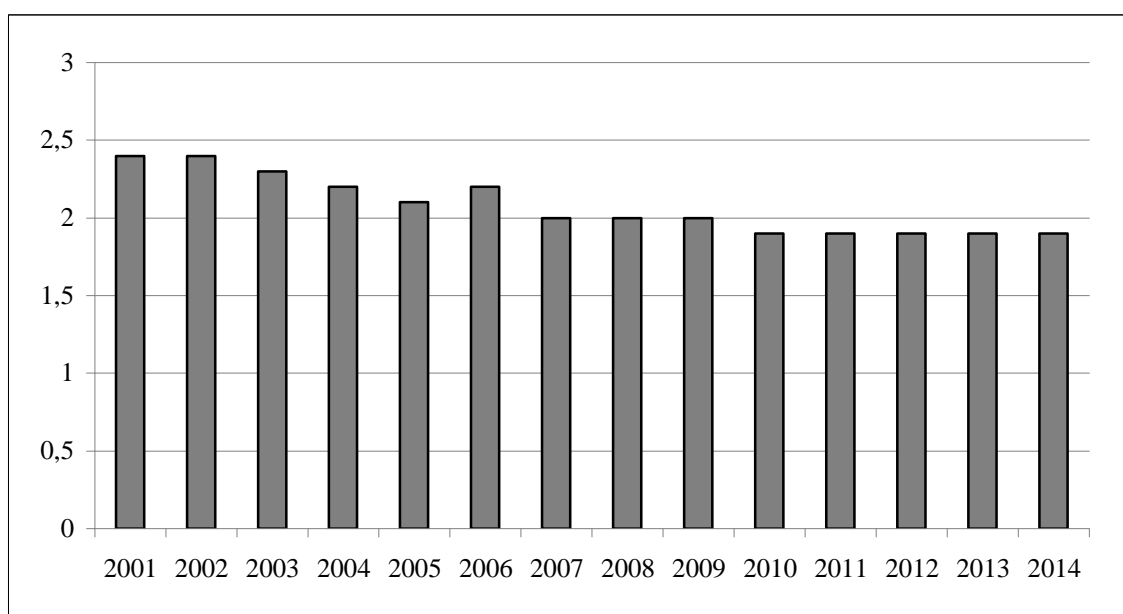
¹ Кондратюк Ю. Ф. Дослідження чинників впливу на продуктивність праці у людському аспекті / Ю. Ф. Кондратюк // Збірник наукових праць ВНАУ. – 2013. – № 1 (76). – С. 46. – (Серія : Економічні науки).

² Фаріон М. М. Диференціація доходів населення України: сучасні реалії / М. М. Фаріон // Наука й економіка. – 2014. – Вип. 3. – С. 260.

³ Квінтільний коефіцієнт диференціації доходів населення відображає співвідношення мінімального рівня доходів серед найбільш забезпечених 20% населення до максимального рівня доходів серед найменш забезпечених 20% населення, ранжованого за показником середньодушових еквівалентних доходів.

незахищених категорій населення. Надання соціальної допомоги та інші заходи соціального захисту не завжди спрямовуються на задоволення потреб найбідніших чи найбільш соціально незахищених категорій населення. Це призводить до неефективного використання бюджетних ресурсів. Окремі види соціальної допомоги дотепер надаються без урахування розміру доходів громадян. У підсумку багато домогосподарств, які не завжди потребують соціальної допомоги з боку держави, отримують її. Водночас соціальна допомога, що надається домогосподарствам, які насправді її потребують, не достатня для того, щоб задовольнити навіть найнагальніші їхні потреби.

Рис. 3.7. Динаміка квінтільного коефіцієнта диференціації доходів населення за період 2001–2014 рр.

Джерело: побудовано автором за даними Державної служби статистики України¹.

Кінцевою метою соціального захисту є надання кожному члену суспільства, незалежно від соціального походження, національної або расової належності, можливості вільно розвиватися, реалізувати свої здібності. Інша мета – підтримання стабільності в суспільстві, тобто попередження соціальної напруженості, яка виникає у зв'язку з майновою, расовою, культурною, соціальною нерівністю². Соціальний захист у

¹ Веб-сторінка Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

² Бичков С. І. Теоретичні аспекти формування системи соціального захисту населення [Електронний ресурс] / С. І. Бичков. – Режим доступу : <http://www.academy.gov.ua/ej/ej3/txts/SOCIALNA/01-BICHKOV.pdf>.

широкому розумінні можна розглядати «...як діяльність держави, спрямовану на забезпечення процесу формування та розвитку повноцінної особистості, створення умов для самовизначення й ствердження в житті»¹, що, на наш погляд, відповідає природній меті сталого людського розвитку.

Соціальний захист є чинником, від ефективності якого залежить цивілізаційний розвиток будь-якого суспільства. Сприятливі умови для дітонародження, подальшого життя, охорони здоров'я та виховання підростаючого покоління, що є випереджувальними заходами щодо формування якісного трудового потенціалу суспільства, зокрема здорового демографічного покоління, приділення якомога більшої уваги дітям-сиротам, безпритульним, людям пенсійного віку та безробітним – головні прерогативи політики соціального захисту населення². Інакше кажучи, соціальний захист впливає на всі сторони людського життя, кожна з яких має свої специфічні складові.

Соціальний захист передбачає збалансований перерозподіл суспільних благ, стаючи способом зменшення нерівності та подолання (недопущення) маргіналізації окремих осіб, сімей і соціальних груп через:

– дотримання принципів самозабезпечення економічно активної частини населення, тобто створення умов для того, щоб працююча особа мала змогу заробляти стільки, скільки дозволяють її здібності та ініціатива; забезпечувати себе та свою сім'ю; сплачувати податки, у т. ч. і на соціальний захист інших;

– забезпечення гарантованого рівня та якості життя тих членів суспільства, які не в змозі досягти його самостійно, завдяки заходам соціальної підтримки найуразливіших верств населення³.

Передумовою функціонування ефективної системи соціального захисту в Україні є оздоровлення державних фінансів – сфери, через яку держава впливає на економічні та соціальні процеси у країні. Формування нової концепції у сфері соціального захисту населення, особливо в умовах обмежених фінансових ресурсів, потребує наукового обґрунтування й

---

¹ Крпельницька С. О. Соціальне страхування : навч. посіб. / С. О. Крпельницька, Т. В. Солоджук. – К. : Центр уч. л-ри, 2013. – С. 18.

² Майовець Є. Й. Дослідження категорій соціального захисту населення в Україні [Електронний ресурс] / Є. Й. Майовець, Л. О. Соляк. – Режим доступу : http://lukyanenko.at.ua/_ld/4/400.pdf.

³ Основні напрями оптимізації системи соціального захисту в Україні : аналіт. доп. / О. О. Кочемировська, О. М. Пищуліна. – К. : НІСД, 2012. – С. 7.

удосконалення механізмів його фінансового забезпечення відповідно до суспільних потреб, міжнародних норм і стандартів.

Система соціального захисту у країнах колишнього СРСР була спрямована на надання допомоги та послуг людям похилого віку, інвалідам і сім'ям з дітьми. Ця система побудована за принципом «страхування без внесків». Фінансові ресурси формувались за рахунок платежів підприємств і коштів державного бюджету. Після проголошення незалежності в Україні почала впроваджуватися система соціального страхування, що фінансується за рахунок обов'язкових страхових внесків. Завдяки цьому в системі соціального захисту істотно підвищилась роль працедавців і працівників, державні соціальні фонди були відокремлені від державного бюджету.

Загалом до соціального захисту населення належать соціальне страхування, соціальне забезпечення та соціальні послуги.

Завдяки соціальному страхуванню суспільство має змогу вирішити такі завдання: формування грошових фондів, з яких фінансуються витрати, пов'язані з утриманням непрацездатних осіб; забезпечення необхідної кількості та структури відтворення трудових ресурсів; зменшення розривів у рівні матеріального забезпечення працюючого та непрацюючого населення; досягнення підвищення життєвого рівня соціальних груп населення, що не бере участі в трудовому процесі¹. Детальніше питання функціонування соціального страхування в Україні розглянемо у розділі 4.

Щодо задоволення найважливіших життєвих потреб суспільства зауважимо, що «...соціальне забезпечення – це діяльність державних та недержавних суспільних органів з надання систематичної допомоги і підтримки тим категоріям населення, котрі опинилися в складних життєвих обставинах на рівні не менше встановленого державою прожиткового мінімуму»². Соціальне забезпечення – це одночасно і проголошена, і гарантована можливість забезпечити необхідні умови для повноцінного розвитку людини: в сім'ї, праці, відпочинку, управлінні і т. ін. Це система соціальних і юридичних гарантій, які захищають

---

¹ Модернізація системи соціального страхування в Україні : аналіт. доп. / О. П. Коваль. – К. : НІСД, 2014. – С. 14.

² Тищенко О. В. Сутність соціального забезпечення: доктринальні погляди [Електронний ресурс] / О. В. Тищенко // Порівняльно-аналітичне право. – 2013. – № 4. – Режим доступу : <http://www.pap.in.ua/4/5/Tyshchenko%20O.V..pdf>.

людину від свавілля інших, забезпечують впевненість у завтрашньому дні. Ця система дає змогу гармонійно зіставляти інтереси особи та суспільства загалом, не приносячи при цьому в жертву особу, але й не знімаючи з кожної особи покладену на неї відповідальність. Це – свобода реалізувати себе¹.

Соціальне забезпечення охоплює соціальну допомогу та соціальні пільги.

З позиції концепції сталого розвитку, в центрі якої перебуває людина та її потреби, соціальну допомогу можна охарактеризувати «...як механізм, спрямований на вирішення соціальних, економічних та психологічних проблем у суспільстві, на створення умов, сприятливих для відновлення і покращення здатності людей до соціального функціонування»².

У світовій практиці соціальну допомогу поділяють на такі види:

– допомога із соціального страхування (не передбачає перевірки доходів), що надається: 1) на основі інформації про особисті внески особи в систему соціального страхування; 2) за фактом настання особливої події, зокрема втрати працездатності чи досягнення певного віку;

– універсальні соціальні допомоги, що надаються у зв'язку з певною подією, незалежно від рівня особистого доходу та попередніх внесків, наприклад, допомога універсально-сімейного характеру та безкоштовне медичне обслуговування;

– соціальні допомоги, що надаються на основі: 1) оцінки доходів і витрат; 2) факту настання певної події без перевірки даних про внески.

Згідно з рекомендаціями Міжнародного бюро праці соціальна допомога характеризується такими ознаками:

– фінансування та виплата допомоги забезпечуються відповідними державними або місцевими бюджетами;

– допомога надається окремим категоріям громадян відповідно до чинного законодавства;

– при оцінці рівня бідності споживачів враховуються доходи та розміри особистого майна без заощаджень у невеликих розмірах;

---

¹ Гарасимів Т. З. Право соціального забезпечення України (Загальна частина) / Т. З. Гарасимів. – Дрогобич : Вид. фірма «Відродження», 2004. – С. 18.

² Буяшенко В. В. Соціальна допомога в контексті повсякденності / В. В. Буяшенко // Гуманітарний вісник ЗДІА. – 2009. – Вип. 39. – С. 165.

– метою виплати допомоги є доведення рівня доходу особи до суспільно визначеного мінімуму з врахуванням таких чинників, як склад сім'ї, наявність інших виплат тощо;

– розмір допомоги не слід пов'язувати з попередніми доходами чи життєвим рівнем;

– розмір допомоги визначається на основі ступеня нужденності та наявних ресурсів, що має суб'єктивний характер;

– допомога надається, як правило, не на особу, а на сім'ю, тому за критерій перевірки доходу або засобів існування береться середньоособовий дохід сім'ї чи домогосподарства¹.

В Україні розрізняють такі види соціальної допомоги: соціальна допомога у зв'язку з вагітністю та пологами; соціальна допомога при народженні дитини; державна соціальна допомога особам, які не мають права на пенсію, інвалідам; державна соціальна допомога на догляд; соціальна допомога по догляду за дитиною до трьох років; соціальна допомога самотнім матерям; тимчасова державна допомога дітям, батьки яких ухиляються від сплати аліментів; державна соціальна допомога на дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування; державна соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям; державна соціальна допомога інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам й інші види соціальної допомоги, передбачені законодавством. Разом з тим, у сфері надання соціальної допомоги існує значна кількість проблем, пов'язаних переважно з її адресністю, тому необхідно розробляти та впроваджувати у практичну діяльність різноманітні програми адресності. Зустрічним кроком у цьому напрямку може стати злагоджена система обстеження побутових умов домогосподарств для визначення тих осіб, які насправді потребують такої допомоги.

Соціальні пільги слід розуміти як «...пільги, які пов'язані із життєзабезпеченням громадян та зумовлені зниженням рівня їхніх доходів нижче від прожиткового мінімуму або втратою (зниженням) працездатності»². До соціальних пільг в Україні належать: медико-реабілітаційні; соціально-трудова; житлово-комунальні; транспортні; соціально-побутові; податкові та інші види соціальних пільг, передбачені

¹ Мальований М. І. Соціальне страхування : навч. посіб. / М. І. Мальований, П. К. Бечко, В. П. Бечко. – К. : Центр уч. л-ри, 2012. – С. 15.

² Шумна Л. П. Поняття та види соціальної підтримки / Л. П. Шумна // Актуальні проблеми держави та права. – 2012. – № 63. – С. 437.

законодавством. З метою забезпечення адресності надання соціальних пільг в Україні потрібно обмежити кількість осіб, які користуються пільгами; встановити крайній рівень доходу, після досягнення якого особа втрачає право на пільгу; забезпечити максимальну прозорість процесу надання пільг.

Соціальні послуги можна визначити як комплекс економічно-правових заходів, спрямованих на покращення умов життєдіяльності окремих індивідів, які перебувають у важких життєвих обставинах. Такими обставинами є несприятливі події, що створюють перепони для нормальної життєдіяльності та наслідки яких людина не може подолати самотійно¹. В Україні можуть надаватися такі соціальні послуги: соціально-побутові; психологічні; соціально-педагогічні; соціально-економічні; юридичні; послуги з працевлаштування; інформаційні послуги; соціально-медичні та інші соціальні послуги.

У процесі одержання соціальних послуг громадяни мають право на: уважне та гуманне ставлення з боку суб'єктів, що надають ці послуги; вибір установи та закладу, а також форми соціального обслуговування; інформацію щодо своїх прав, обов'язків та умов надання послуг; згоду на соціальні послуги; відмову від соціальних послуг; конфіденційність інформації особистого характеру; захист своїх прав й законних інтересів, у тому числі в судовому порядку². Разом з тим, система надання соціальних послуг в Україні характеризується надмірною централізацією та монополізацією. Остання виявляється у наданні відповідних послуг лише визначеними закладами, що призводить до зниження якості наданих послуг. Фінансування процесу надання соціальних послуг здійснюється за принципом «фінансування закладу», в результаті чого відсутнє обґрунтування суми коштів, необхідних для надання конкретної послуги. Відповідно заклади, що надають такі послуги, не зацікавлені у підвищенні якості їхнього надання та ефективності використання виділених бюджетних ресурсів.

Разом з тим, усі громадяни з метою задоволення своїх основних потреб у соціальному обслуговуванні, незалежно від місця проживання,

---

¹ Брикова І. Трансформація економічної природи соціальних послуг на постіндустріальному етапі розвитку світового господарства [Електронний ресурс] / І. Брикова, К. Гафарова. – Режим доступу : <http://ir.kneu.edu.ua:8080/bitstream/2010/162/3/202-220.pdf>.

² Михальченко Г. Г. Шляхи удосконалення соціального забезпечення населення / Г. Г. Михальченко // Економіка і регіон. – 2012. – № 3. – С. 176–177.

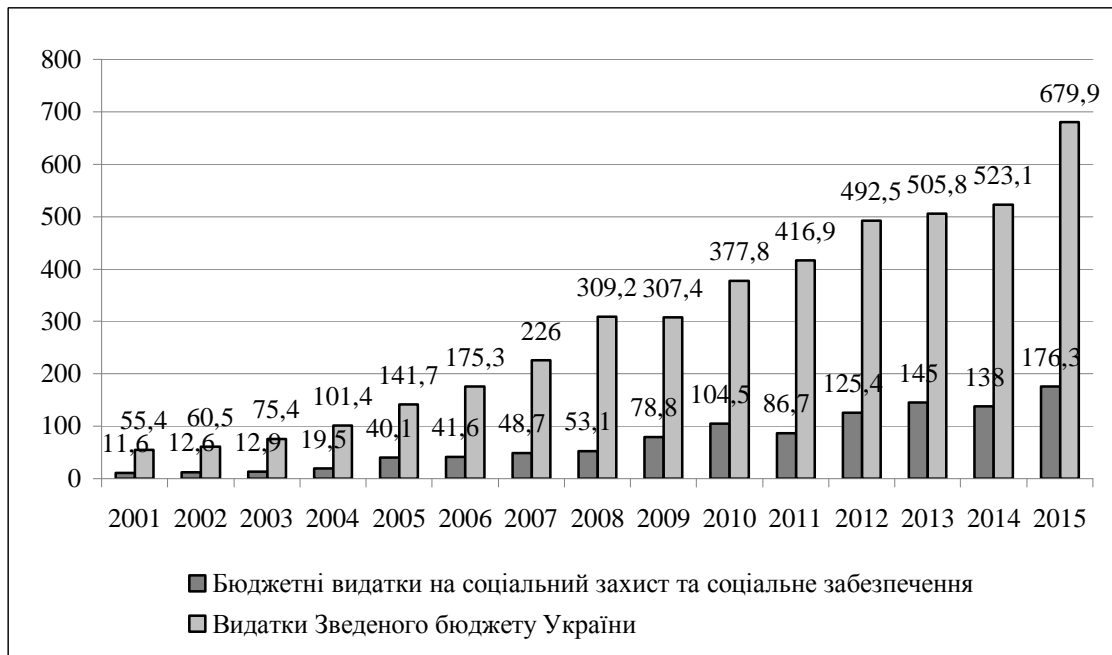
мають мати однаковий доступ до якісних соціальних послуг. У цьому напрямку Міністерством соціальної політики України проводиться робота щодо впровадження стандартів соціальних послуг. Однак у розроблених на сьогодні стандартах недостатньо враховані саме проблемні аспекти якості соціальних послуг, відсутні конкретні критерії її оцінювання. Слушною щодо цього є думка, що для одержання максимального ефекту від впровадження соціальних стандартів необхідно розробити перелік гарантованих державою безоплатних соціальних послуг у поєднанні зі стандартизацією в межах трьох рівнів: 1) технічний стандарт для конкретної послуги чи її елемента; 2) стандарт для певного виду соціальної послуг; 3) стандарт для комплексу соціальних послуг для відповідних категорій споживачів¹.

Загалом основним недоліком існуючих інститутів соціального захисту населення є спричинене ними утриманство. Держава як основний інститут влади не змогла створити умов (економічних, правових, організаційних) для підвищення відповідальності самих громадян за власний добробут. У масовій свідомості переважає переконання, що державі належить уся повнота влади, її компетенцією є всі аспекти життя в країні та вона розпоряджається всіма суспільними інститутами. Держава взяла на себе тягар соціальних та економічних функцій і не в змозі справитися з усіма завданнями. До того ж вона блокує розвиток структур громадянського суспільства, без яких соціальний захист населення не може бути ефективним.

За 2001–2015 рр. видатки на соціальний захист і соціальне забезпечення становили від 17% до 28% у загальних видатках Зведеного бюджету України, що свідчить про значне навантаження на систему державних фінансів (рис. 3.8).

---

¹ Людський розвиток в Україні. Модернізація соціальної політики: регіональний аспект : кол. моногр. / за ред. Е. М. Лібанової ; Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України. – К., 2015. – С. 351.

Рис. 3.8. Динаміка бюджетних видатків на соціальний захист і соціальне забезпечення та видатків Зведеного бюджету України за період 2001–2015 рр., млрд грн

Джерело: побудовано автором за даними Державної казначейської служби України¹.

Так, відповідно до Бюджетного кодексу України², з Державного бюджету України здійснюються видатки на:

– виплату пенсій військовослужбовцям рядового, сержантського та старшинського складу строкової служби та членам їхніх сімей, пенсій військовослужбовцям та особам начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ, іншим особам, визначеним законом; сплату до Пенсійного фонду України страхових внесків за окремі категорії осіб, передбачені законом; виплату доплат, надбавок, підвищень до пенсій, додаткових пенсій, пенсій за особливі заслуги перед Україною, встановлених законом;

– державні програми соціальної допомоги (грошова допомога особам, яких визнано біженцями або особами, які потребують додаткового захисту, та особам, яким надано тимчасовий захист; компенсації на медикаменти; програма протезування; програми і заходи із соціального захисту інвалідів, у тому числі програми і заходи Фонду соціального

¹ Веб-сторінка Державної казначейської служби України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://treasury.gov.ua>.

² Бюджетний кодекс України № 2456-VI від 08.07.2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>.

захисту інвалідів; відшкодування збитків, заподіяних громадянам; заходи, пов'язані з поверненням в Україну кримськотатарського народу та осіб інших національностей, які були незаконно депортовані з України, та розміщенням іноземців і осіб без громадянства, які незаконно перебувають на території України; щорічна разова грошова допомога ветеранам війни та жертвам нацистських переслідувань; довічні державні стипендії; кошти, що передаються до фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування; програми соціального захисту громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, державна соціальна допомога особам, які не мають права на пенсію, та інвалідам, інші види цільової грошової допомоги, встановлені законом);

– державну підтримку громадських організацій інвалідів і ветеранів, які мають статус всеукраїнських;

– державні програми і заходи стосовно дітей, молоді, жінок, сім'ї;

– державну підтримку молодіжних та дитячих громадських організацій на виконання загальнодержавних програм і заходів стосовно дітей, молоді, жінок, сім'ї;

– державні програми підтримки будівництва (реконструкції) житла для окремих категорій громадян;

– забезпечення функціонування всеукраїнських, державних, міжрегіональних центрів професійної реабілітації інвалідів і державних центрів соціальної реабілітації дітей-інвалідів;

– інші програми в галузі соціального захисту та соціального забезпечення, що забезпечують виконання загальнодержавних функцій;

– компенсацію дефіциту коштів Пенсійного фонду України для фінансування виплати пенсій у солідарній системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування у зв'язку з перерахуванням страхових внесків до накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.

З бюджетів міст республіканського АР Крим та обласного значення, районних бюджетів, бюджетів об'єднаних територіальних громад, що створюються згідно із законом та перспективним планом формування територій громад, здійснюються видатки на:

– державні програми соціального забезпечення: притулки для дітей, центри соціально-психологічної реабілітації дітей та соціальні гуртожитки для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (якщо не

менше 70% від кількості дітей, які перебувають у цих закладах, припадає на територію відповідного міста чи району); територіальні центри соціального обслуговування (надання соціальних послуг); центри соціальної реабілітації дітей-інвалідів; центри професійної реабілітації інвалідів, компенсації фізичним особам, які надають соціальні послуги громадянам похилого віку, інвалідам, дітям-інвалідам, хворим, які не здатні до самообслуговування і потребують сторонньої допомоги;

– державні програми соціального захисту:

а) допомога сім'ям з дітьми, малозабезпеченим сім'ям, інвалідам з дитинства, дітям-інвалідам, тимчасова державна допомога дітям, допомога по догляду за інвалідами I чи II групи внаслідок психічного розладу;

б) додаткові виплати населенню на покриття витрат з оплати житлово-комунальних послуг (житлові субсидії населенню), пільги окремим категоріям громадян, що надаються: ветеранам війни; особам, на яких поширюється дія Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»; особам, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною; вдовам (вдівцям) та батькам померлих (загиблих) осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною; особам, які мають особливі трудові заслуги перед Батьківщиною; вдовам (вдівцям) та батькам померлих (загиблих) осіб, які мають особливі трудові заслуги перед Батьківщиною; жертвам нацистських переслідувань; ветеранам військової служби; ветеранам органів внутрішніх справ; ветеранам податкової міліції; ветеранам державної пожежної охорони; ветеранам Державної кримінально-виконавчої служби; ветеранам служби цивільного захисту; ветеранам Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України; вдовам (вдівцям) померлих (загиблих) ветеранів військової служби, ветеранів органів внутрішніх справ, ветеранів податкової міліції, ветеранів державної пожежної охорони, ветеранів Державної кримінально-виконавчої служби, ветеранів служби цивільного захисту та ветеранів Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України; звільненим зі служби за віком, через хворобу або за вислугою років військовослужбовцям Служби безпеки України, працівникам міліції, особам начальницького складу податкової міліції, рядового і начальницького складу кримінально-виконавчої системи; особам, звільненим із служби цивільного захисту за віком, через хворобу або за

вислугою років та які стали інвалідами під час виконання службових обов'язків; пенсіонерам з числа слідчих прокуратури; дітям (до досягнення повноліття) працівників міліції, осіб начальницького складу податкової міліції, рядового і начальницького складу кримінально-виконавчої системи, загиблих або померлих у зв'язку з виконанням службових обов'язків, непрацездатним членам сімей, які перебували на їхньому утриманні; звільненим з військової служби особам, які стали інвалідами під час проходження військової служби; батькам та членам сімей військовослужбовців, військовослужбовців Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, які загинули (померли) або пропали безвісти під час проходження військової служби; батькам та членам сімей осіб рядового і начальницького складу служби цивільного захисту, які загинули (померли) або зникли безвісти під час виконання службових обов'язків; реабілітованим громадянам, які стали інвалідами внаслідок репресій або є пенсіонерами; громадянам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи; дружинам (чоловікам) та опікунам (на час опікунства) дітей померлих громадян, смерть яких пов'язана з Чорнобильською катастрофою; пенсіонерам з числа спеціалістів із захисту рослин відповідно до Закону України «Про захист рослин»; громадянам відповідно до Основ законодавства України про охорону здоров'я, Законів України «Про культуру», «Про бібліотеки і бібліотечну справу», «Про освіту»; особам, які мають таке право згідно із Гірничим законом України; ветеранам праці; дітям війни; багатодітним сім'ям, дитячим будинкам сімейного типу та прийомним сім'ям, в яких не менше року проживають відповідно троє або більше дітей, а також сім'ям (крім багатодітних сімей), в яких не менше року проживають троє і більше дітей, враховуючи тих, над якими встановлено опіку чи піклування, інвалідам, дітям-інвалідам та особам, які супроводжують інвалідів I групи або дітей-інвалідів (не більше одного супроводжувачого);

в) компенсації особам, які згідно із Гірничим законом України мають право на безоплатне отримання вугілля або торф'яного брикету на побутові потреби, але проживають у будинках, що мають центральне опалення;

г) компенсаційні виплати за пільговий проїзд окремих категорій громадян;

д) виплата державної соціальної допомоги на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у дитячих будинках сімейного типу та прийомних сім'ях, грошового забезпечення батькам-вихователям і прийомним батькам за надання соціальних послуг у дитячих будинках сімейного типу та прийомних сім'ях за принципом «гроші ходять за дитиною»;

е) компенсацію фізичним особам, які користувалися пільгами щодо сплати податку з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів, втрати частини їхніх доходів у зв'язку з відміною такого податку та відповідним збільшенням ставок акцизного податку з пального відповідно до Податкового кодексу України;

– державні програми підтримки будівництва (реконструкції) житла для окремих категорій громадян;

– районні та міські програми і заходи щодо реалізації державної політики стосовно дітей, молоді, жінок, сім'ї, у тому числі щодо їхнього утримання, та програми районних і міських центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.

Відповідно з бюджету АР Крим і обласних бюджетів здійснюються видатки на:

– державні програми соціального захисту та соціального забезпечення: виплати компенсації реабілітованим; дитячі будинки-інтернати; навчання та трудове влаштування інвалідів; будинки-інтернати для громадян похилого віку та інвалідів; будинки-інтернати для дітей-інвалідів; центри з нарахування та здійснення соціальних виплат; притулки для дітей, центри соціально-психологічної реабілітації дітей та соціальні гуртожитки для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (крім відповідних притулків, центрів і гуртожитків, що фінансуються з бюджетів міст республіканського АР Крим та обласного значення, районних бюджетів, бюджетів об'єднаних територіальних громад, що створюються згідно із законом та перспективним планом формування територій громад); пільгове медичне обслуговування громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи; компенсаційні виплати інвалідам на бензин (пальне), ремонт, техобслуговування автотранспорту та транспортне обслуговування, а також на встановлення телефонів інвалідам I і II груп; відшкодування витрат на поховання учасників бойових дій та інвалідів війни; центри

соціальної реабілітації дітей-інвалідів, центри професійної реабілітації інвалідів;

– республіканські АР Крим та обласні програми і заходи з реалізації державної політики стосовно дітей, молоді, жінок, сім'ї, в тому числі щодо їхнього утримання, та програми республіканського АР Крим і обласних центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді;

– інші державні соціальні програми.

До видатків місцевих бюджетів на соціальний захист та соціальне забезпечення, що можуть здійснюватися з усіх місцевих бюджетів, належать видатки на:

– програми місцевого значення стосовно дітей, молоді, жінок, сім'ї;

– місцеві програми соціального захисту окремих категорій населення;

– програми соціального захисту малозабезпеченої категорії учнів професійно-технічних навчальних закладів;

– центри обліку та заклади соціального захисту для бездомних осіб, центри соціальної адаптації осіб, звільнених з установ виконання покарань;

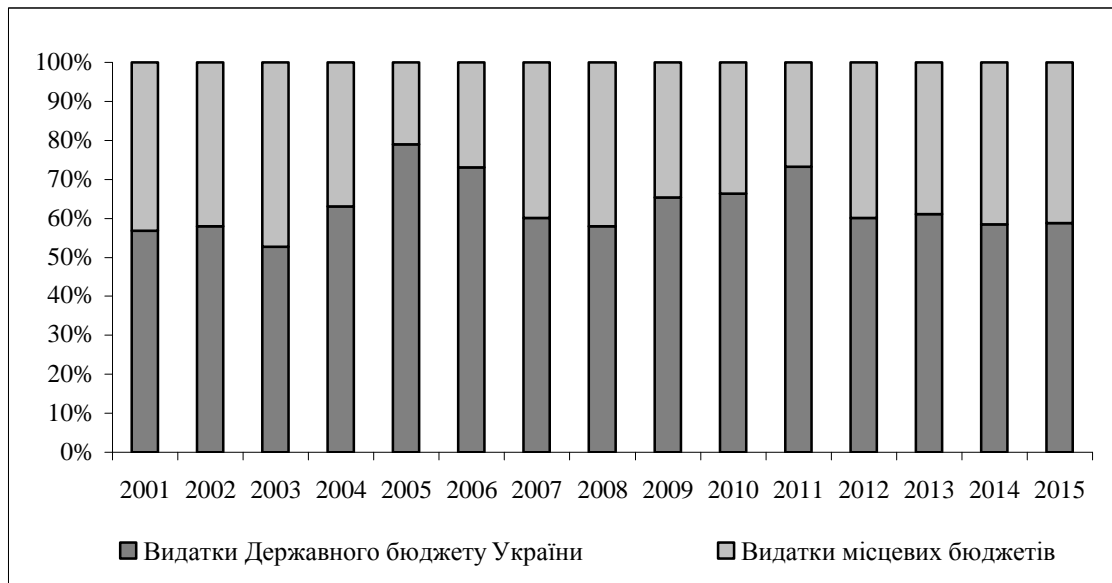
– компенсаційні виплати за пільговий проїзд окремих категорій громадян;

– компенсації фізичним особам, які надають соціальні послуги громадянам похилого віку, інвалідам, дітям-інвалідам, хворим, які не здатні до самообслуговування і потребують сторонньої допомоги;

– надання ветеранським організаціям фінансової підтримки та кредитування.

Таким чином, видатки на соціальний захист і соціальне забезпечення в Україні здійснюються з бюджетів різного рівня і спрямовуються на соціальний захист на випадок непрацездатності; соціальний захист пенсіонерів; соціальний захист ветеранів війни та праці; соціальний захист сім'ї, дітей та молоді; соціальний захист безробітних; допомогу у вирішенні житлового питання; фундаментальні та прикладні дослідження і розробки та на іншу діяльність у цій сфері. Як підтверджують дані рис. 3.9, більша частина бюджетних коштів у 2001–2015 рр. – від 53% до 79% – виділялася з Державного бюджету України, що свідчить про високу централізацію системи соціального та соціального забезпечення в нашій країні. Відповідно з місцевих бюджетів спрямовувалося від 21% до 47% бюджетних коштів. Водночас у розвинутих європейських країнах органи

місцевого самоврядування наділені набагато ширшими повноваженнями у цій сфері та забезпечені власними джерелами фінансування.

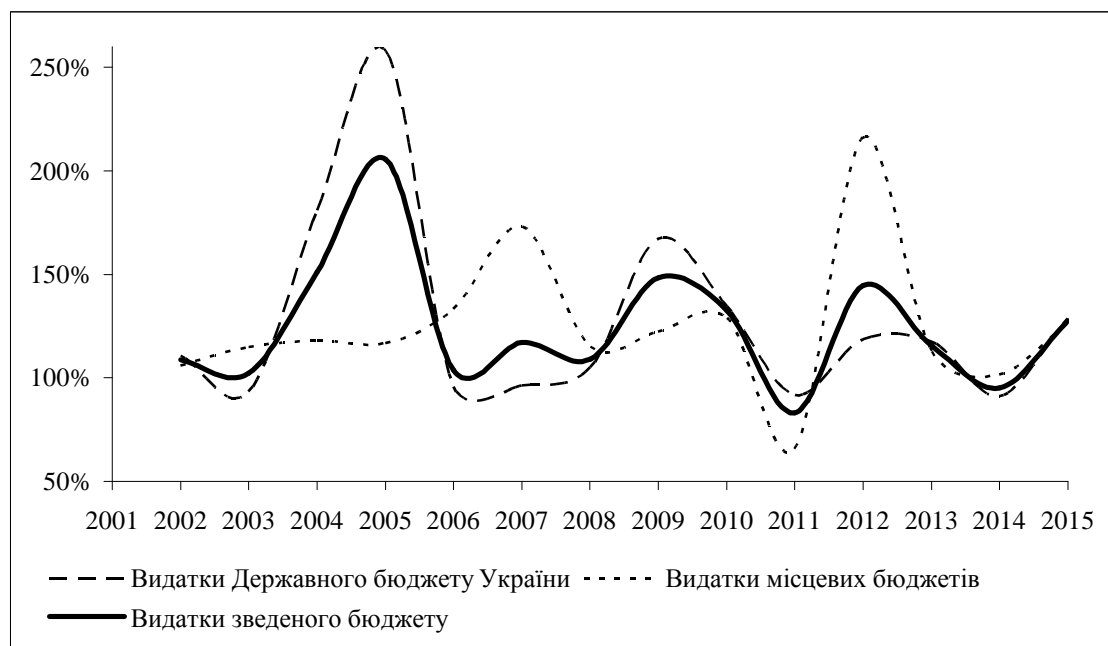
Рис. 3.9. Структура видатків Зведеного бюджету України на соціальний захист і соціальне забезпечення за період 2001–2015 рр.

Джерело: побудовано автором за даними Державної казначейської служби України¹.

У 2002 р., 2004 р., 2005 р., 2009 р., 2010 р., 2011 р., 2013 р. та 2015 р. темпи зростання видатків Державного бюджету України на соціальний захист і соціальне забезпечення перевищували темпи зростання видатків місцевих бюджетів. Відповідно періоди 2003 р., 2006 р., 2007 р., 2008 р., 2012 р. та 2014 р. характеризувалися перевищенням темпів зростання видатків місцевих бюджетів на соціальний захист та соціальне забезпечення порівняно з видатками Державного бюджету України. Найнижчі темпи зростання видатків зведеного бюджету на соціальний захист та соціальне забезпечення спостерігалися у 2011 р. – 83%, а найвищі у 2005 р. – 205% (рис. 3.10).

Незважаючи на те, що за досліджуваний період видатки зведеного бюджету на соціальний захист і соціальне забезпечення зросли з 11,6 млрд грн до 176,3 млрд грн (рис. 3.8), на сьогодні накопичилось чимало проблем у сфері соціального захисту і соціального забезпечення та недостатньо здійснено заходів щодо їхнього вирішення.

¹ Веб-сторінка Державної казначейської служби України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://treasury.gov.ua>.

Рис. 3.10. Динаміка темпів зростання бюджетних видатків на соціальний захист і соціальне забезпечення в Україні за період 2001–2015 рр.

Джерело: розраховано та побудовано автором за звітними даними Державної казначейської служби України¹.

Отже, на нашу думку, необхідно ретельно оцінити результати та наслідки перманентного збільшення бюджетних видатків на соціальний захист і соціальне забезпечення в контексті змін якості життя населення. Так, багато отримувачів соціальної допомоги не можуть задовольнити свої життєві потреби, оскільки останні розглядаються за залишковим принципом, а не в контексті розширення можливостей реалізації людського потенціалу. Однією з причин неефективного використання коштів бюджету є недостатня розробленість принципу субсидіарності щодо забезпечення соціальних гарантій населення.

Крім цього, тенденція до збільшення бюджетних видатків на ці цілі може призвести до поширення утриманських настроїв серед окремих категорій населення та до втрати мотивації для підвищення якості свого життя. На сьогодні існує значна кількість пільговиків (близько 130 категорій), у тому числі людей, які не мають потреби у фінансовій підтримці з боку держави, тому потрібно сформувати ефективну систему обліку таких осіб і сімей, які насправді перебувають у складних життєвих

¹ Веб-сторінка Державної казначейської служби України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://treasury.gov.ua>.

обставинах і потребують державної опіки. У цьому контексті актуалізується питання вдосконалення механізму реалізації адресної політики та оптимізації розгалуженої мережі державних і комунальних закладів у системі соціального захисту та соціального забезпечення.

Таким чином, проаналізувавши сучасні підходи до соціальної ролі держави та тенденції фінансування соціального захисту населення України, можна зробити певні узагальнення.

Людина є найвищою суспільною цінністю. Держава, яка це визнає та створює умови для повноцінного розвитку особистості, матеріального самозабезпечення і соціального захисту своїх громадян, є соціально орієнтованою. Діяльність такої держави здійснюється за допомогою правових, організаційних, фінансових заходів з метою забезпечення високої якості життя населення, його екологічної та соціальної захищеності відповідно до завдань сталого людського розвитку. Одним з основних принципів, на яких будується система соціального захисту та соціального забезпечення населення, є фінансове забезпечення, яке відображає сукупність заходів щодо збалансованого перерозподілу суспільних благ. Відповідно важливим питанням сьогодення є вдосконалення бюджетного забезпечення цієї сфери шляхом перегляду пріоритетів надання державної фінансової підтримки окремим категоріям населення на основі достовірної інформації про реальні доходи та запровадження системи соціального партнерства між органами влади і приватними структурами. Ефективна система соціального захисту та соціального забезпечення населення має бути розрахована не лише на ті категорії громадян, котрі потребують такого захисту, а й на максимальний розвиток економіки, стимулювання кожного працездатного члена суспільства, створення умов, у т. ч. екологічних, в яких йому було б комфортно працювати.

3.4. Державні фінанси у вирішенні проблем охорони навколишнього природного середовища

Сучасна фінансово-економічна криза в Україні, посилена політичною нестабільністю, продемонструвала небезпеку й загрозливість експортно-сировинної моделі економіки. Спостерігаються такі протилежні процеси, як виснаження природного капіталу; негативний вплив забруднення навколишнього середовища на здоров'я людини; структурні зрушення в економіці, наслідками яких є збільшення питомої ваги природо-експлуатуючих та забруднюючих галузей; зростання екологічних ризиків, пов'язаних із високим рівнем фізичного зносу обладнання; високі показники природоємності; екологічно незбалансована інвестиційна політика, що призводить до зростання диспропорцій між природоексплуатуючими та переробними, обробними й інфраструктурними галузями економіки.

Як зазначав В. Вернадський, людина має зрозуміти, що вона є неминучим проявом великого природного процесу, що закономірно триває протягом, принаймні, двох мільярдів років¹. Виробнича діяльність не має призводити до знищення невідновлюваних природних ресурсів, які є необхідною умовою існування життя. Сьогодні, проте, людині доводиться адаптуватися не так до природних умов, як до створених негативних чинників антропогенного походження. Відповідно основним імперативом формування нової суспільної моделі є ідея сталого людського розвитку, що передбачає екологічно обґрунтований економічний і соціальний розвиток, який задовольняє інтереси щодо збереження та використання навколишнього середовища як нинішнього, так і майбутніх поколінь, на базі фінансового потенціалу держави.

Підвалини реалізації ідеології сталого людського розвитку перебувають у площині подолання техносферизації людського мислення та господарської поведінки. Відчуття помилковості обраного шляху є тим поштовхом, що сприяє появі смислових підходів щодо визначення шляхів подолання екологічних, а водночас соціальних та економічних проблем. Незважаючи на докладені зусилля для модернізації, в Україні головним залишається техногенний шлях соціально-економічного розвитку. Разом з тим, ця господарська модель є доволі природоємною, що з врахуванням

---

¹ Вернадский В. И. Философские мысли натуралиста / В. И. Вернадский. – М. : Наука, 1988. – С. 59.

сучасних вимог до продуктивності економіки підриває відтворення природної основи як такої. Техногенний тип супроводжується швидким і виснажливим використанням невідновних видів природних ресурсів, надексплуатацією відновних ресурсів, яка перевищує можливості їхнього відтворення, а також господарським та споживчим забрудненням навколишнього середовища¹. За висловлюванням О. Валуйського, «...перехід людства до цивілізації технократичного типу, існування традиційного техніко-технологічного підходу до природного середовища як дармової комори ринку призвели не до розумної взаємодії людини і суспільства з природою, а до їх жорсткої протидії»².

Таким чином, можна виокремити два основні підходи, які розглядають взаємодію людини з природою, – технократичний, побудований на ідеї підкорення природи заради необмеженого споживання, та екоософський, котрий ґрунтується на тому, що людська активність на планеті має базуватись на пріоритетах цілісності й акцент слід робити на вихованні екологічної свідомості та збереженні природи.

Щодо першого підходу зазначимо, що межі допустимості технологічного зростання цивілізації на даний час не визначені. Разом з тим, повна відмова від науково-технічного прогресу також неприпустима, як і сьогоdnішній сценарій технологічного перегріву, суспільно небезпечними наслідками котрого є екологічні катастрофи. Перевагою природоорієнтованої економіки є те, що база для економічного розвитку держави формується без значних соціальних й інтелектуальних затрат. Недоліки вбачаються в такому: економічний розвиток обмежується залежністю від певних природних ресурсів; вичерпність природних ресурсів; недостатня увага чи неврахування соціальної складової; виникнення екологічних проблем та ін.

Особливу увагу привертає другий підхід, адже з давніх часів людина не лише схилила голову перед природою, а й намагалися жити у гармонії з нею. Саме це є основою екоософської концепції.

Термін «екоософія» ввів у 1973 р. норвезький філософ А. Несс і трактував як «...філософію екологічної гармонії або рівноваги». «Як і

---

¹ Сталий людський розвиток: забезпечення справедливості : нац. доп. [Електронний ресурс] / кер. авт. кол. Е. М. Лібанова ; Ін-т демографії та соц. досліджень ім. М. В. Птухи, 2012. – Режим доступу : <http://www.idss.org.ua/public.html>.

² Валуйський О. Екологічний виклик сучасному глобальному світу в філософському вимірі / О. Валуйський // Вісник Київського національного торговельно-економічного університету. – 2010. – № 3. – С. 75.

будь-яка «софія» (мудрість), вона включає норми, правила, постулати, пріоритети та гіпотези щодо стану справ у нашому Всесвіті. Це екологічна мудрість, напрямки інтересів якої варіюють і охоплюють не лише «факти» забруднення, ресурси, населення тощо, а й ціннісні пріоритети», – зауважував А. Несс¹.

Таким чином, екософія – це усвідомлення людиною мудрості природи; вона будується на живих знаннях та живій логіці. Екологічна мудрість виходить з творчого гармонійного спілкування людини зі світом природи. Концептуалізації екософії присвятив свої праці російський дослідник К. Шилін. Піддаючи аналізу основний принцип концепції людського розвитку, відповідно до якого економіка має існувати для розвитку людини, а не людина для розвитку економіки, К. Шилін дискутує з цього приводу. Зокрема, його цікавить питання, для якої саме людини – економічної (звичайного для економістів споживача) чи для людини, яка живе у широкому світі гармонії з природою. З огляду на зазначене актуалізується питання щодо того, яка філософія має бути основою сучасної економічної політики².

Разом з тим, питання взаємозв'язку екології та економіки є порівняно новими для філософського аналізу. Однак їхнє осмислення в рамках екософії сприяє переоцінці традиційної парадигми економічного мислення та пошуку нового аксіологічного обґрунтування іншої теорії господарювання – екологічної економіки, що передбачає необхідність інтеграції економіки й екології. Адже входження України до Європейського Союзу передбачає не лише економічну стабільність, а й екологічну безпеку, тобто такий стан навколишнього середовища, при якому здійснюються заходи щодо попередження руйнування екологічного середовища та виникнення небезпеки для здоров'я людей. Таким чином, методологічним дороговказом у нашому подальшому дослідженні буде саме екософський підхід.

Серед перших українських учених, які приділили увагу екологічній складовій суспільного розвитку, був С. Подолинський. Центром його основного дослідження «Праця людини та її відношення до розподілу

---

¹ Ecophilosophy, Ecosophy and the Deep Ecology Movement: An Overview [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ecospherics.net/pages/DrengEcophil.html>.

² Шилін К. И Экологическая альтернатива: во благо будущим поколениям [Електронний ресурс] / К. И. Шилін. – Режим доступу : <http://eco.clan.su/index/ehkonomika/0-93>.

енергії»¹ (1880 р.) є людина як головний суб'єкт еколого-економічних процесів. Досліджуючи багатогранність поняття «енергія», вчений доходить висновку, що остання має здатність розсіюватися у процесі своєї трансформації з одного виду в інший, а тому людська праця має забезпечити абсолютне збільшення енергійного бюджету.

Сьогодні екологія охоплює всі сфери життя людини (духовні, гуманітарні, економічні, технічні, наукові, політичні) і стала наукою про проблеми виживання в навколишньому середовищі². Саме поняття «екологія» походить від грецьких слів «ойкос» (дім) та «логос» (наука). Отже, можна стверджувати, що екологія вивчає «природний дім», організмів, котрі його населяють (у тому числі людини), та всі процеси, що роблять цей «дім» придатним для життя. Предметом вивчення екології є відношення живих організмів до середовища свого проживання, їхня взаємодія між собою та вплив середовища на них. Основним завданням екології є дослідження взаємодії енергії та матерії в екосистемі³.

Засади екологічної політики були відображені у першому збірнику законів Київської держави – «Руській правді». У цьому документі застерігалось використання всіх видів природних ресурсів⁴. Сьогодні екологічну політику розуміють як науково обґрунтовану політику, спрямовану на збереження та відтворення здорового та безпечного середовища проживання, на вирішення соціально-екологічних конфліктів шляхом поступової екологічної модернізації всіх сфер життєдіяльності суспільства, починаючи від трансформації базової системи цінностей, дотримання громадянських прав та свобод і до перебудови промислового виробництва на основі розширеного використання природозберігаючих технологій.

Світовий досвід підтверджує, що загальнонаціональна довгострокова екологічна політика має базуватися на таких соціо-еколого-економічних принципах:

---

¹ Подолинский С. А. Труд человека и его отношение к распределению энергии [Електронний ресурс] / С. А. Подолинский. – Режим доступу : <http://www.dunmers.com/d/pod.pdf>.

² Бобровський А. Л. Екологічний менеджмент : підруч. / А. Л. Бобровський. – Суми : Унів. книга, 2009. – С. 11.

³ Савченко О. Ф. Екологічна економіка : навч. посіб. / О. Ф. Савченко, О. І. Дацій. – Полтава : ПУЕТ, 2014. – С. 6–7.

⁴ Руська правда [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://litopys.org.ua/yushkov/yu.htm>.

– забруднювач платить – у розмірах, що забезпечують ліквідацію наслідків завданої шкоди (теоретично цей принцип необхідно застосовувати у тому разі, коли в суспільстві існують технічні можливості виробництва продукції без зазначених еколого-економічних наслідків (або існує можливість для їхнього суттєвого зниження). Компенсацію зазначеної величини збитків (або різниці між можливим і фактичним рівнями) «забруднювач» (деструктор) має здійснювати шляхом зменшення прибутку¹);

– обережності – обмежене використання технологій, наслідки використання яких для здоров'я людини та навколишнього середовища недостатньо вивчені;

– «презумпція винуватості» технологій – користувачі та виробники нових технологій і продуктів повинні попередньо мають довести їхню прийнятність;

– раціональне використання відновлюваних ресурсів (прісної води, ґрунтів, живих природних ресурсів);

– мінімізація вилучення невідновлюваних природних ресурсів.

Основним завданням екологічної політики в Україні є досягнення безпечного для здоров'я людини стану навколишнього природного середовища². Використовуючи поняття «навколишнє середовище», його необхідно розуміти як середовище, що оточує людське суспільство, а не окремо взятую людину, і лише його природні об'єкти, а не соціальні. Для того, щоб наголосити на природоохоронному аспекті проблеми, застосовується термін «охорона навколишнього природного середовища». При цьому об'єктами охорони навколишнього природного середовища є природні об'єкти (земля, надра, вода, ліси, тваринний світ, повітря); природні ресурси (джерела споживання природи людиною) і природні комплекси (території, на яких функціонує декілька природних об'єктів, що охороняються державою відповідно до чинного законодавства).

На наш погляд, погіршення стану навколишнього природного середовища в Україні спричинене такими чинниками:

---

¹ Мельник Л. Г. Екологічна економіка : підруч. / Л. Г. Мельник. – Суми : Унів. книга, 2006. – С. 111.

² Концепція національної екологічної політики України на період до 2020 року : схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України № 880-р від 17.10.2007 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/880-2007-%D1%80>.

– застарілі технології промислового виробництва та старіюча інфраструктура більшості промислових підприємств;
– різке збільшення кількості транспортних засобів;
– зростаючі обсяги неочищених викидів стічних вод і викидів в атмосферне повітря через перевантаження або відсутність відповідних очисних споруд.

Таким чином, знехтування вимогами щодо використання ресурсного потенціалу країни у сучасних умовах може призвести до небажаних наслідків: зменшення родовищ корисних копалин; зміни кліматичних умов; антропогенних ускладнень та катастроф¹.

Основну відповідальність за збереження навколишнього середовища, його охорону, раціональне та науково обґрунтоване природокористування несе держава. Екологічний напрям діяльності держави займає в системі функцій особливе місце, його пріоритетність має бути надзвичайно високою, що багато в чому зумовлено нестабільною екологічною ситуацією, що склалася в нашій країні і в світі загалом, наростаючою екологічною кризою і її, можливо, руйнівними наслідками. Екологічною функцією сучасної держави розуміють діяльність держави з охорони, відтворення та оздоровлення навколишнього природного середовища, раціонального використання природних ресурсів, що є власністю держави, юридичних та фізичних осіб, забезпечення екологічної безпеки, охорони і захисту екологічних прав фізичних і юридичних осіб². Екологічна функція держави має бути не лише однією із пріоритетних, а й основоположною, оскільки покликана впливати на інші функції держави і в результаті сприяти збереженню навколишнього природного середовища для прийдешніх поколінь. Разом з тим, складною дилемою її реалізації є узгодження екологічних й економічних інтересів суспільства, які б одночасно забезпечували гарантії захисту прав людини на чисте, здорове, сприятливе для життя природне середовище, що проголошено Конституцією України, та економічного добробуту цих самих громадян³.

¹ Бойко Є. О. Передумови переходу України до концепції сталого розвитку / Є. О. Бойко // Економічний простір. – 2013. – № 77. – С. 241.

² Іванова Т. В. Державне управління еколого-економічною безпекою як умова сталого розвитку України : автореф. дис. ... д-ра наук з держ. упр. : 25.00.02 / Т. В. Іванова ; Акад. муніцип. упр. – К., 2011. – С. 10.

³ Машненко К. Механізми формування екологічної правосвідомості громадян України [Електронний ресурс] / К. Машненко, В. Ольмезов // Публічне адміністрування: теорія та практика. – 2014. – Вип. 1. – Режим доступу : [http://www.dbuara.dp.ua/zbirnik/2014-01\(11\)/12.pdf](http://www.dbuara.dp.ua/zbirnik/2014-01(11)/12.pdf).

Таким чином, з одного боку, відповідно до ст. 16 Конституції України, обов'язком держави є забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи – катастрофи планетарного масштабу та збереження генофонду¹. А з іншого боку – в сучасних умовах зростання техногенного середовища відбувається не лише процес руйнування здатності природи до відтворення поновлюваних природних ресурсів, а й до руйнування здатності людини до відтворення. Адже питома вага чинника навколишнього середовища у формуванні репродуктивного здоров'я населення становить 49%, тому погіршення стану навколишнього середовища та екологічних умов існування впливає у довгостроковому періоді, створюючи передумови для зростання кількості захворювань репродуктивних органів, у тому числі й на генетичному рівні, скорочення репродуктивного потенціалу, зменшення сумарного коефіцієнта народжуваності, зростання смертності немовлят та ін.² Отже, необхідно змінювати характер сьогоденного нестійкого розвитку суспільства.

Парадигма сталого людського розвитку вимагає вирішення завдань, пов'язаних із запобіганням виникненню екологічних проблем та мінімізацією негативних соціально-економічних наслідків техногенних катастроф, спричинених сучасною промисловою еволюцією. Адже господарська діяльність підприємств може спричиняти природному середовищу екологічні, економічні та соціальні збитки через знищення елементів природного середовища, забруднення його викидами, стоками, відходами, нераціональним використанням природних ресурсів, вичерпанням природних комплексів; порушенням екологічних зв'язків у середовищі існування³.

Окрім цього, супроводжуючись високою ресурсо- та енергоємністю виробництва, великими фінансовими витратами на ліквідацію наслідків забруднення – значно більшими, ніж попередження забруднення завдяки впровадженню екологічно безпечних технологій та методів

---

¹ Конституція України № 254к/96-ВР від 28.06.1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1264-12>.

² Подвисоцька Т. О. Комплексна оцінка здоров'я населення та його впливу на економічне зростання : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.07 / Т. О. Подвисоцька ; Ін-т демографії та соц. дослідж. НАН України. – К., 2009. – С. 12.

³ Економічні аспекти екологічної безпеки : моногр. / М. І. Сокур, В. М. Шмандій, П. Є. Гаврилов [та ін.]. – Кременчук : ПП Щербатих О. В., 2011. – С. 16.

господарювання, вітчизняна промисловість втрачає конкурентоспроможність. З огляду на це важливим є спрямування фінансових можливостей на екологічну модернізацію національного господарства¹. В умовах постійного зростання вартості енергоносіїв, палива і сировини, загальної нестачі або навіть повної відсутності коштів на закупівлю нових виробничих фондів проблема їхнього відновлення на підприємстві без допомоги ззовні є невирішеною².

Таким чином, постає нагальна необхідність зосередження уваги на екологізації економіки, що передбачає сукупність заходів щодо регулювання та стимулювання природоохоронної діяльності суб'єктів господарювання, котрі здійснюються з метою забезпечення збалансованості соціально-економічної й екологічної систем на принципах сталого людського розвитку.

Загалом процес екологізації економіки має охоплювати систему відповідних цілей:

– збереження та відновлення потенціалу навколишнього природного середовища (збереження екосистем, стабілізація клімату, раціональне природокористування, зменшення забруднення, викорінення насильства щодо людини та природи загалом);

– збереження та розвиток цивілізації (підвищення рівня та якості життя населення, насамперед це стосується гарантування послуг з охорони здоров'я та екологічної безпеки);

– оптимізація темпів економічного зростання (зростання національного доходу, стимулювання інвестицій, глобальне партнерство).

Досягнення вищезазначених цілей передбачає виконання таких функцій: ціннісної, коеволюційної, ресурсозберігаючої, обмежувальної, стимулюючої та зрівноважувальної (рис. 3.11).

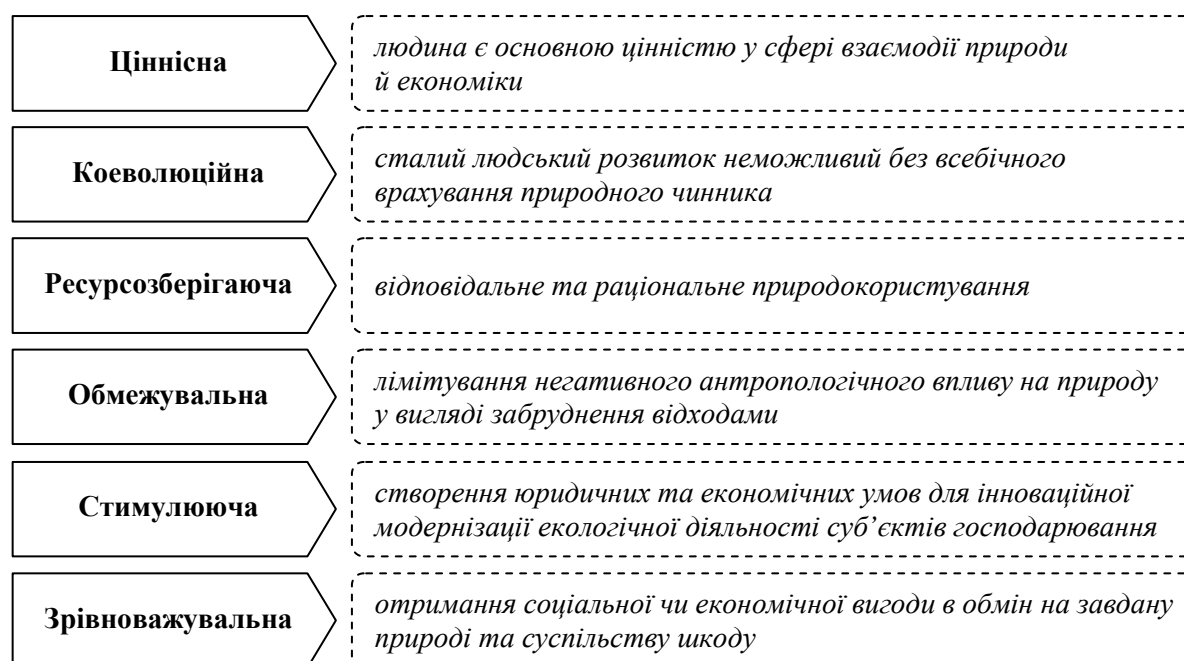
Водночас перехід суб'єктів підприємництва на еколого-інноваційний шлях розвитку має бути спрямований насамперед на задоволення матеріальних потреб за умов екологізації їхньої діяльності, що передбачає: 1) виробництво та застосування захисту засобів довкілля від забруднення; 2) заміну екологічно несприятливих виробів і послуг екологічно

¹ Веклич О. О. Сучасні тенденції фінансового забезпечення природоохоронної діяльності в Україні / О. О. Веклич // Фінанси України. – 2009. – № 11. – С. 33.

² Поповенко Н. С. Економічні засади забезпечення сталого розвитку промислових підприємств / Н. С. Поповенко, І. С. Лапіна, М. В. Кула // Праці Одеського політехнічного університету. – 2013. – Вип. 3. – С. 216.

досконалішими чи такими, що сприяють зменшенню матеріало- та енергоємності систем¹.

Рис. 3.11. Магістральні функції екологізації економіки в умовах формування засад сталого людського розвитку

Джерело: розроблено автором.

Разом з цим, потрібно зауважити, що суб'єкти господарювання не зацікавлені в екологізації виробництва, оскільки їхня мета – отримання прибутку в короткостроковому періоді, що, на відміну від довгострокового прибутку, зростає за умови ігнорування екологічних вимог. Держава відповідно зобов'язана запропонувати їм вигідну у фінансовому плані співпрацю, що передбачає, з одного боку, – гарантування отримання вигоди від природоохоронних витрат та стимулювання до використання ресурсо- та енергозберігаючих технологій, а з іншого – генерування фінансових ресурсів на реалізацію екологічних програм і заходів.

Умовою доцільності державного регулювання екологічної модернізації має бути перевищення економічного ефекту, отриманого суспільством саме від екологізації діяльності підприємств, над сумарними

¹ Іванова Т. В. Принципи державної політики екологічного та ресурсозберігаючого розвитку України в умовах глобалізації / Т. В. Іванова // Інвестиції: практика та досвід. – 2011. – № 2. – С. 98.

витратами ($B + OB$) за відрахуванням надходжень (H), тобто має задовольнятися умова:

$$E \geq B + OB - H \quad (3.1) \quad \text{або} \quad H + E \geq B + OB, \quad (3.2)$$

де E – ефект, отриманий державою від переорієнтування підприємств на екологічне виробництво;

OB – операційні витрати держави¹.

Загалом до природоохоронних заходів належать усі види господарської діяльності, спрямовані на зниження чи ліквідацію негативного антропогенного впливу на навколишнє природне середовище, збереження, покращення і раціональне використання природно-ресурсного потенціалу країни². Фінансове забезпечення природоохоронної діяльності передбачає законодавчо усталену систему джерел і форм фінансування сфери охорони навколишнього природного середовища; від нього залежить успішність вирішення нагальних екологічних проблем, а загалом – стан довкілля в Україні³.

Чільне місце серед джерел фінансових ресурсів, що спрямовуються на природоохоронні цілі, відводиться екологічному оподаткуванню. У зарубіжних країнах екологічні податки є стимулом інвестиційно-інноваційної діяльності та засобом і методом для вирішення проблем, пов'язаних із перерозподілом коштів у бік збільшення фінансування програм, спрямованих на раціональне природокористування та збереження якості навколишнього природного середовища⁴. Екологічний податок може розглядатися як інструмент обмеження виробництва екологічно шкідливої продукції та в підсумку як економічний інструмент екологізації виробництва (важливо, щоб цей податок не стягувався з усіх природокористувачів, а лише з тих, хто забруднює довкілля)⁵.

Екологічне оподаткування актуалізувалося та відображене у працях відомого представника Кембриджської неокласичної школи А. Пігу.

¹ Сталий розвиток національного господарства: еколого-економічна концепція : моногр. / за заг. ред. О. І. Маслак. – Кременчук : ПП Щербатих О. В., 2014. – С. 69.

² Там само. – С. 60.

³ Веклич О. О. Сучасні тенденції фінансового забезпечення природоохоронної діяльності в Україні / О. О. Веклич // Фінанси України. – 2009. – № 11. – С. 21.

⁴ Шевченко І. В. Екологічне оподаткування: зарубіжний досвід і Україна / І. В. Шевченко // Стратегічні пріоритети. – 2014. – № 2. – С. 56.

⁵ Бобровський А. Л. Екологічний менеджмент : підруч. / А. Л. Бобровський. – Суми : Унів. книга, 2009. – С. 14.

У книзі «Економіка добробуту»¹ він розширив традиційне уявлення про добробут людини такими вимірами, як якість довілля, характер праці, рівень безпеки у суспільстві. А. Пігу також зазначав, що люди розподіляють ресурси між теперішнім і майбутніми поколіннями на підставі раціональної системи переваг, тобто надають перевагу незначним сучасним благам перед значним рівнем добробуту у майбутньому. Він вважав, що певною мірою це природно, оскільки життя людини є недовговічним і жертвність заради майбутнього не може бути оцінена відповідним чином.

Вчений стверджував, що суб'єкти господарювання, які негативно впливають на навколишнє природне середовище, зобов'язані сплачувати за це податки, а також має функціонувати система стимулювання природоохоронної діяльності у вигляді дотацій. Відповідно до поглядів А. Пігу оптимальна ставка екологічного податку має дорівнювати граничному екологічному збитку. При цьому суттєвим є збиток, що відповідає оптимуму В. Парето. Разом з цим, існують певні перешкоди для практичної реалізації концепції податків А. Пігу, адже надзвичайно важливим є питання, яким чином використовуватимуться доходи від екологічних податків.

Складно дати відповідь на це питання за сучасних вітчизняних реалій. В Україні система екологічного оподаткування охоплює екологічний податок і рентну плату. Відповідно до ст. 9 Податкового кодексу України екологічний податок та рентна плата належать до загальнодержавних податків і зборів. Так, у ст. 14 Податкового кодексу України зазначається, що екологічний податок є загальнодержавним обов'язковим платежем, що справляється за фактичними обсягами викидів в атмосферне повітря, скидів у водні об'єкти забруднюючих речовин, розміщення відходів, радіоактивних відходів, що тимчасово зберігаються їхніми виробниками, утворених радіоактивних відходів та радіоактивних відходів, накопичених до 1 квітня 2009 р., а рентна плата – загальнодержавним податком, який справляється за користування надрами для видобування корисних копалин; за користування надрами в цілях, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин; за користування радіочастотним ресурсом України; за спеціальне використання води; за спеціальне використання лісових

---

¹ Pigou A. C. The Economics of Welfare [Електронний ресурс] / A. C. Pigou. – Macmillan and Co., limited St. Martin's Street, London, 1932. – Режим доступу : <http://oll.libertyfund.org/titles/1410>.

ресурсів; за транспортування нафти і нафтопродуктів магістральними нафтопроводами та нафтопродуктопроводами, транзитне транспортування трубопроводами природного газу та аміаку територією України¹.

Екологічний податок введений з 1 січня 2011 р. Податковим кодексом України на заміну збору за забруднення навколишнього природного середовища. До 31 липня 2014 р. екологічний податок зараховувався до спеціальних фондів державного та відповідних місцевих бюджетів, а тому витрати на охорону навколишнього природного середовища мали цільове спрямування і здійснювалися в межах зазначених фактичних надходжень. Після внесення змін до Бюджетного кодексу України екологічний податок, як і рентна плата, зараховується до загальних фондів державного та відповідних місцевих бюджетів (ст. 29, 64, 66, 69)². Це означає, що зазначені податкові надходження мають переважно фіскальну спрямованість.

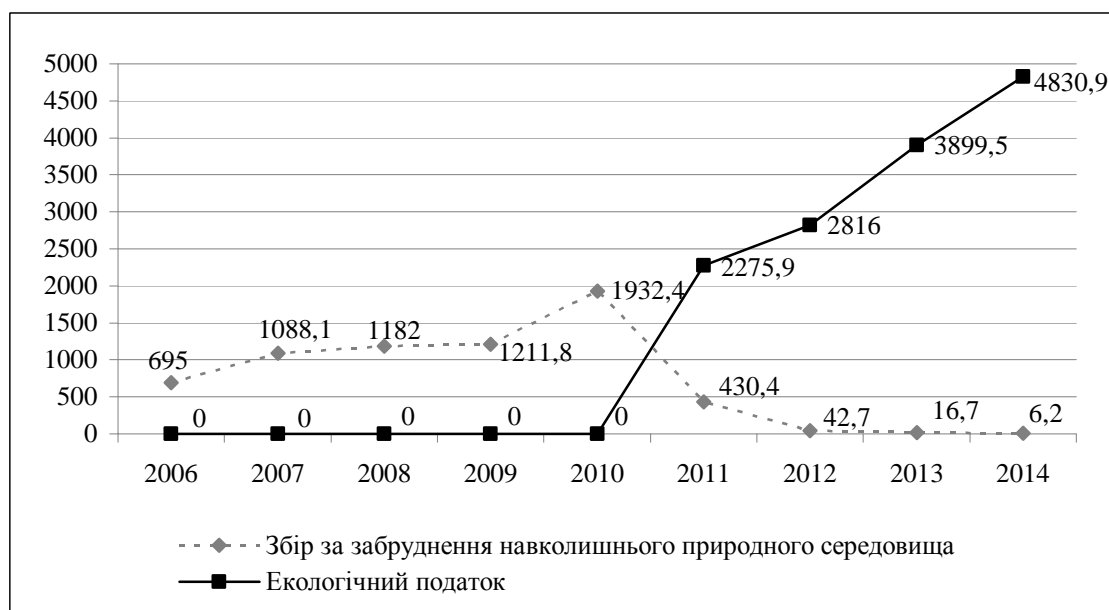
Згідно з даними рис. 3.12 можна зробити висновок, що в абсолютному вираженні після прийняття Податкового кодексу України рівень надходжень екологічного податку до зведеного бюджету суттєво підвищився. Однак враховуючи те, що ці податкові надходження мають переважно фіскальну спрямованість, а також високий рівень негативних екологічних наслідків у нашій країні, складно оцінити ефективність та цільове використання (відповідно до природоохоронної мети) акумульованих таким чином коштів бюджету.

Загалом основою ідеології екологічного оподаткування є встановлення податкового навантаження на використання природних ресурсів, забруднення навколишнього природного середовища та виробництво товарів і послуг, які мають високий рівень екологічного ризику. У європейській практиці (Німеччина, Польща) існує так звана система екологічного оподаткування акцизного типу. Вона передбачає стягнення акцизу з тих товарів і послуг, які мають високий рівень екологічного ризику та відповідно спрямування цих коштів на заходи щодо технологічної модернізації шкідливого виробництва. Впровадження такої системи у вітчизняну практику безумовно сприяло б мобілізації

¹ Податковий кодекс України № 2755-VI від 02.12.2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.

² Бюджетний кодекс України № 2456-VI від 08.07.2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>.

додаткових фінансових ресурсів держави для вирішення питань щодо екологізації національної економіки.

Рис. 3.12. Динаміка надходжень до доходів Зведеного бюджету України збору за забруднення навколишнього природного середовища та екологічного податку за період 2006–2014 рр., млн грн

Джерело: побудовано автором за даними Державної казначейської служби України, Інституту бюджету та соціально-економічних досліджень і Міністерства фінансів України¹.

Отже, разом із прийняттям Податкового кодексу України відбулися відповідні зміни в системі екологічного оподаткування, які переважно пов'язані із підвищенням ставок, спрощенням розрахункової процедури, запровадженням нових платежів, встановленням понижувального коефіцієнта у разі переходу на ресурсо- та енергозберігаючі технології виробництва. Однак Податковий кодекс України не містить положень щодо оподаткування виробництва товарів і послуг, які мають високий рівень екологічного ризику. Практично відсутній механізм пільгового оподаткування екологічно безпечної діяльності. Так, умови сплати екологічного податку не передбачають його збільшення у разі понаднормового забруднення довкілля, і навпаки.

¹ Веб-сторінка Державної казначейської служби України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://treasury.gov.ua>; Веб-сторінка Інституту бюджету та соціально-економічних досліджень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ibser.org.ua>; Веб-сторінка Міністерства фінансів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minfin.gov.ua>.

З метою підвищення ефективності податкового регулювання у сфері охорони навколишнього природного середовища необхідна орієнтація оподаткування на вирішення таких завдань, як зміщення податкового навантаження в бік тих секторів економіки, які завдають найбільшої шкоди навколишньому середовищу; податкове стимулювання інвестицій в охорону навколишнього природного середовища; введення акцизу на товари і послуги, які мають високий рівень екологічного ризику та використання цих коштів на інтенсивне впровадження ресурсо- та енергозберігаючих технологій.

Практика підтверджує, що у сучасних умовах суб'єктам господарювання вигідніше сплатити екологічний податок, аніж встановлювати дороге безпечне та природоохоронне обладнання. З метою стимулювання суб'єктів господарювання до екологобезпечної діяльності необхідно надавати їм адресні податкові пільги щодо діяльності у сфері поводження з відходами, знижувати розмір ставки податку на прибуток за умови запровадження ресурсо- та енергозберігаючих технологій. Слушною є думка, що з урахуванням високих розмірів ставок оподаткування доданої вартості та прибутку доцільно знизити ставки оподаткування при виробництві та продажу екологічної техніки чи товарів, які задовольняють вимоги екологічних стандартів¹.

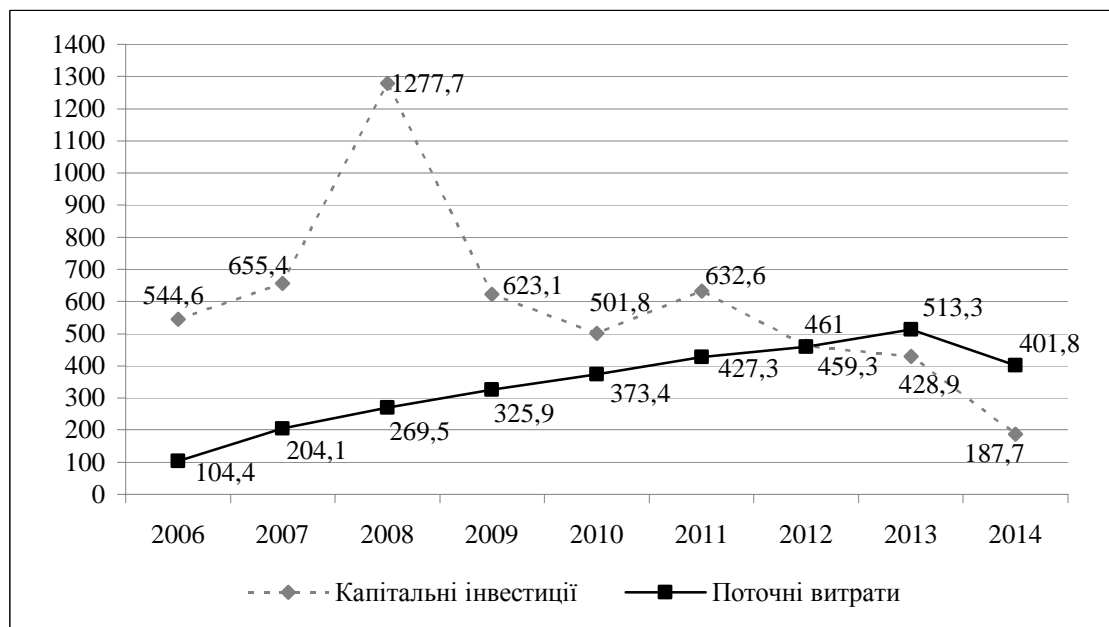
Отже, на сьогодні охорона навколишнього природного середовища охоплює систему глобальних і локальних заходів, спрямованих на запобігання порушенню екологічної рівноваги та ліквідацію наслідків цього порушення, на забезпечення такого навколишнього середовища, яке відповідає людині як природно-суспільній істоті.

В Україні фінансування заходів з охорони навколишнього природного середовища здійснюється у вигляді капітальних інвестицій і поточних витрат. Капітальні інвестиції, спрямовані на охорону навколишнього природного середовища, вміщують витрати на будівництво нових, розширення, реконструкцію, реставрацію, технічне переоснащення діючих підприємств, об'єктів, капітальний ремонт та придбання устаткування природоохоронного призначення. До складу поточних витрат належать витрати, які здійснюються на підтримку (утримання та експлуатацію) об'єктів (основних засобів природоохоронного

---

¹ Фостолович В. А. Суть екологічного податку в економіці природокористування / В. А. Фостолович, А. С. Возик // Збірник наукових праць Вінницького національного аграрного університету. – 2012. – № 4 (70). – С. 179. – (Серія : Економічні науки).

призначення) в робочому стані. Як свідчать дані рис. 3.13, до 2012 р. пріоритет у витрачанні бюджетних коштів з природоохоронною метою надавався капітальним інвестиціям, а пізніше на фоні загального зменшення видатків на охорону навколишнього природного середовища бюджетні кошти спрямовувалися переважно на поточні витрати.

Рис. 3.13. Капітальні інвестиції та поточні витрати на охорону навколишнього природного середовища, що здійснювалися за рахунок бюджетних коштів в Україні за період 2006–2014 рр., млн грн

Джерело: побудовано автором за даними Державної служби статистики України¹.

Порівнявши дані рис. 3.12 та 3.13 доходимо висновку, що навіть ті бюджетні кошти, котрі надійшли від екологічного податку (збору за забруднення навколишнього природного середовища) за аналізований період (окрім 2008 р.) не використовуються для вирішення проблем у сфері навколишнього природного середовища.

Таким чином, вищезазначене негативно характеризує фіскальну політику держави у досліджуваній сфері та водночас засвідчує про те, що державні фінанси володіють достатнім потенціалом щодо збільшення видатків на охорону навколишнього природного середовища, обсяг яких сьогодні є недостатнім для здійснення необхідних природоохоронних заходів. За даними рис. 3.14 можна зробити висновок, що частка видатків

¹ Веб-сторінка Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

на охорону навколишнього природного середовища у загальних видатках зведеного бюджету за 2001–2015 рр. була незначною і коливалася в межах від 0,67% до 1,26%.

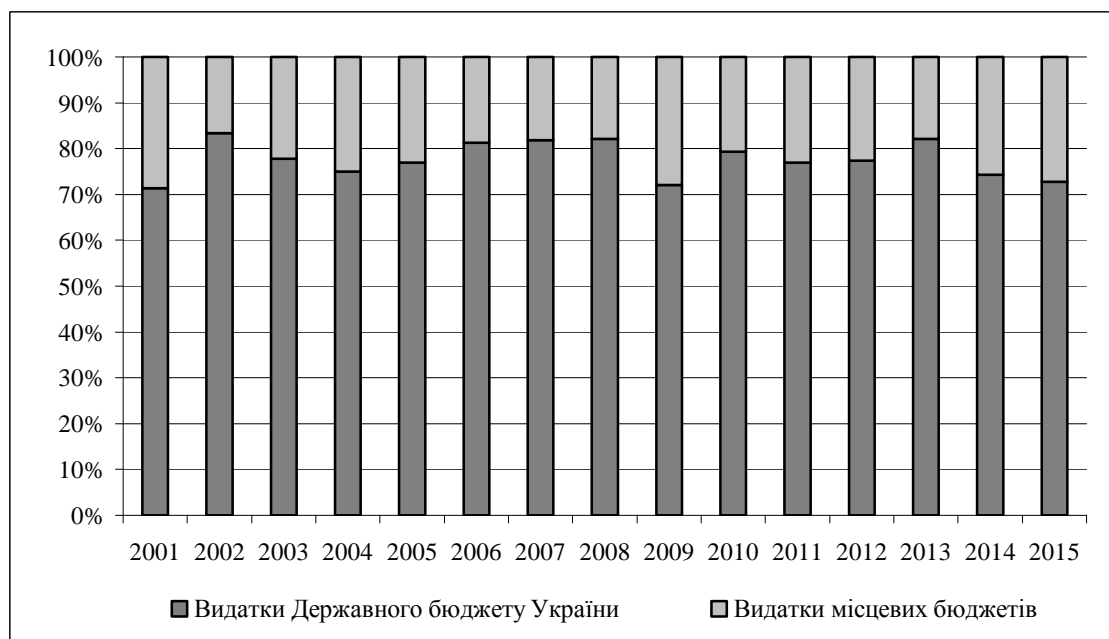
Рис. 3.14. Динаміка частки видатків на охорону навколишнього природного середовища у загальних видатках Зведеного бюджету України за період 2001–2015 рр.

Джерело: побудовано автором за даними Державної казначейської служби України¹.

Більша частина бюджетних коштів у 2001–2015 рр. – від 72% до 83% – виділялася з Державного бюджету України (рис. 3.15), які переважно спрямовувалися на запобігання та ліквідацію забруднення навколишнього природного середовища, фундаментальні та прикладні дослідження і розробки у сфері охорони навколишнього природного середовища. Відповідно з місцевих бюджетів виділялося від 17% до 28% усіх бюджетних коштів, за рахунок яких фінансувалися заходи щодо запобігання та ліквідації забруднення навколишнього природного середовища, збереження природно-заповідного фонду та ін.

¹ Веб-сторінка Державної казначейської служби України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://treasury.gov.ua>.

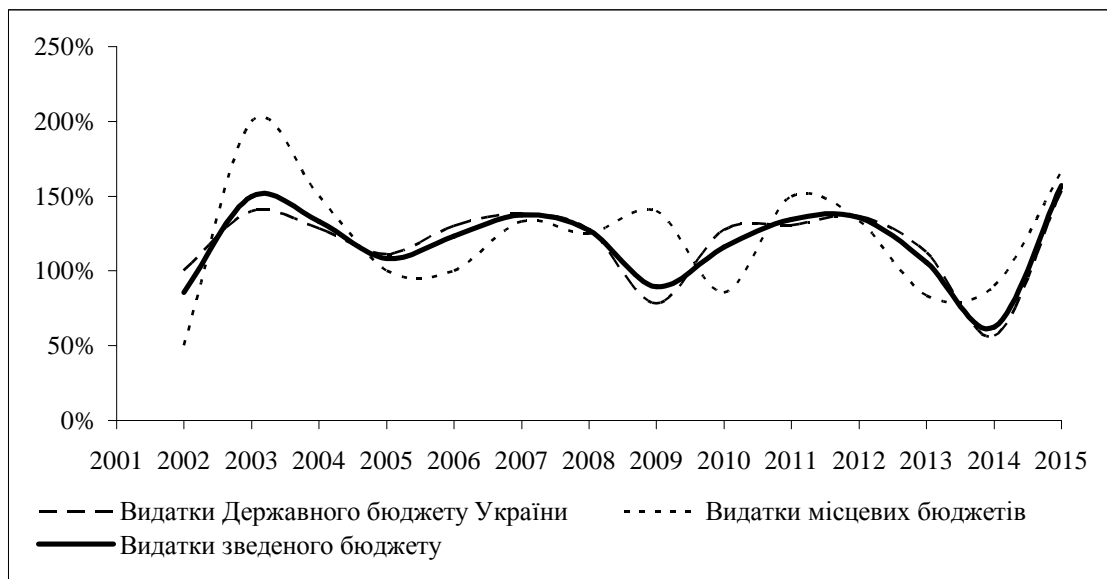

Рис. 3.15. Структура видатків Зведеного бюджету України на охорону навколишнього природного середовища за період 2001–2015 рр.

Джерело: побудовано автором за даними Державної казначейської служби України¹.

За досліджуваний період максимальна амплітуда коливань видатків Державного бюджету України становила 97%, місцевих бюджетів – 84%, а видатків зведеного бюджету загалом – 95%. У 2002 р., 2005–2008 рр., 2010 р., 2012 р. та 2013 р. темпи зростання видатків Державного бюджету України на охорону навколишнього природного середовища перевищували темпи зростання видатків місцевих бюджетів. Відповідно періоди 2003 р., 2004 р., 2009 р., 2011 р., 2014 р. та 2015 р. характеризувалися перевищенням темпів зростання видатків місцевих бюджетів на охорону навколишнього природного середовища порівняно з видатками Державного бюджету України. Найнижчі темпи зростання видатків зведеного бюджету на охорону навколишнього природного середовища спостерігалися у 2014 р. – 62,5% , а найвищі у 2015 р. – 157% (рис. 3.16).

¹ Веб-сторінка Державної казначейської служби України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://treasury.gov.ua>.

Рис. 3.16. Динаміка темпів зростання бюджетних видатків на охорону навколишнього природного середовища за період 2001–2015 рр.

Джерело: розраховано та побудовано автором за даними Державної казначейської служби України¹.

Підсумовуючи, зазначимо, що охорона навколишнього природного середовища є одним із найбільш актуальних питань сьогодення. Активний розвиток різноманітних технологій та впровадження модернізованого обладнання призвели до стрімкого погіршення екологічної ситуації в світі. Людина не лише освоює навколишнє природне середовище, руйнуючи при цьому сформовані природні зв'язки, а й забруднює відходами своєї діяльності щораз більше природних територій. Усі цивілізовані країни світу визнають необхідність збільшення витрат, спрямованих на збереження природних ресурсів і запобігання фатальному впливу технічного прогресу на екологію. Україна, площа якої становить 5,7% території Європи та 0,44% території світу, не виняток у цьому процесі, що базується на кардинально новій економічній філософії. Зокрема, це ідея якісного та безпечного життя людей на основі збереження і відтворення навколишнього природного середовища для теперішніх і майбутніх поколінь.

Разом з тим, в умовах обмеженості фінансових ресурсів нашої держави важливо правильно визначити пріоритети в екологічній сфері.

¹ Веб-сторінка Державної казначейської служби України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://treasury.gov.ua>.

Адже діюча сьогодні в Україні система платежів за негативний вплив на навколишнє середовище не зовсім відповідає фіскальним та стимулюючим цілям їхнього стягування. Екологічний податок не виконує своєї стимулюючої функції та не спрямований на досягнення конкретних екологічних результатів, будучи своєрідною платою за користування навколишнім середовищем. Вважаємо, що між рівнем екологічного оподаткування та динамікою бюджетних видатків на охорону навколишнього природного середовища має існувати пряма залежність. Водночас поповнення бюджету за рахунок надходжень від екологічного оподаткування має позитивно впливати на екологізацію вітчизняної економіки.

3.5. Бюджетні видатки в системі критеріальних показників сталого людського розвитку

Забезпечення сталого людського розвитку є надзвичайно складним завданням, оскільки залежить від багатьох чинників, у тому числі латентних, що відображають різноманітні аспекти життєдіяльності населення. Важлива роль у цьому процесі відводиться бюджетним видаткам, спрямованим на розвиток людського потенціалу. Однак з метою досягнення максимального рівня реалістичності та обґрунтованості дослідження, необхідно проаналізувати й інші показники, які відображають соціальні, економічні та екологічні умови життя людей.

Для послідовності дослідження спочатку висунемо гіпотезу про те, що між показниками соціальних та економічних аспектів сталого людського розвитку існує щільний причинно-наслідковий зв'язок. При цьому соціальні умови життєдіяльності населення пропонуємо відображати відповідними сукупностями показників у сферах охорони здоров'я, освіти, соціального захисту і соціального забезпечення. Економічні умови життєдіяльності населення, на наш погляд, окрім бюджетних видатків на розвиток людського потенціалу, відображають такі показники, як номінальний ВВП у розрахунку на одну особу; середньомісячна заробітна плата; сукупні ресурси в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство; чисельність населення із

середньодушовими еквівалентними загальними доходами на місяць, нижчими від прожиткового мінімуму; сукупні витрати в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство. У процесі вибору показників для дослідження враховувалася наявність певних логічних зв'язків.

Перевірка нашої гіпотези базується на методі аналізу канонічних кореляцій. Для практичної реалізації дослідження застосуємо програмний пакет статистичного аналізу «STATISTICA 10», який дає можливість для опрацювання великих масивів інформації. Проведення аналізу дасть змогу визначити місце бюджетних видатків у системі критеріальних показників сталого людського розвитку, а також виявити ті показники, коливання яких безпосередньо залежить від обсягу відповідних коштів бюджету.

Канонічний кореляційний аналіз, на відміну від стандартного аналізу кореляцій, дає змогу вивчити взаємозв'язок між двома множинами випадкових величин. При його проведенні обмежуються розглядом найбільш корельованих лінійних комбінацій змінних (канонічних змінних) із кожної множини:

$$d_{k1} = a_1x_1 + a_2x_2 + \dots + a_mx_m, \quad (3.3)$$

$$d_{k2} = b_1y_1 + b_2y_2 + \dots + b_ny_n, \quad (3.4)$$

$$n \leq m, \quad (3.5)$$

де d_{k1} і d_{k2} – k -та пара канонічних змінних;
 x_i – i -ий показник першої множини;
 y_j – j -ий показник другої множини;
 a_i, b_j ($i=1, \dots, m; j=1, \dots, n$) – вагові коефіцієнти.

Канонічні величини d_{k1} і d_{k2} мають максимально корелювати між собою, тобто має бути стохастичний зв'язок. Розв'язавши рівняння $d_{k1}=d_{k2}$, де $k=1, \dots, n$, отримаємо канонічні корені, кількість яких дорівнює кількості змінних у меншій множині. При цьому важливим є виконання припущення, що змінні у вибірці мають мати багатовимірний нормальний розподіл.

Аналіз канонічної кореляції проведемо за період з 2001 по 2014 р. за даними Державної служби статистики України. Під час перевірки передумов застосування методу канонічної кореляції встановлено, що сукупність розглянутих показників, поданих у табл. 3.5, 3.6, 3.10, має

багатовимірний нормальний розподіл. Вивчення діаграм розсіювання дало змогу зробити висновки, що за більшістю показників відсутні «викиди».

На першому етапі перевірки гіпотези з'ясуємо наявність зв'язку між показниками, що відображають економічні умови життєдіяльності населення (показники x_1 – x_6 , табл. 3.5), та показниками, які характеризують сферу охорони здоров'я (табл. 3.6).

Таблиця 3.5

Сукупність показників, що відображають економічні умови життєдіяльності населення

Роки	Видатки зведеного бюджету на охорону здоров'я, млрд грн	Номинальний ВВП на одну особу, грн	Середньомісячна заробітна плата, грн	Сукупні ресурси в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство, грн	Чисельність населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами на місяць, нижчими від прожиткового мінімуму, млн. осіб	Сукупні витрати в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство, грн	Видатки зведеного бюджету на освіту, млрд грн	Видатки зведеного бюджету на соціальний захист і соціальне забезпечення, млрд грн	Видатки зведеного бюджету на охорону навколишнього природного середовища, млрд грн
	x_1	x_2	x_3	x_4	x_5	x_6	x_7	x_8	x_9
2001	6,5	4195	311	520,8	40,4	607,0	9,9	11,6	0,7
2002	7,5	4681,9	376	608,1	38,5	658,3	12,3	12,6	0,6
2003	9,8	5591,5	462	708,6	31,1	736,8	14,9	12,9	0,9
2004	12,1	7272,9	590	911,8	23,1	903,5	18,3	19,5	1,2
2005	15,5	9371,6	806	1321,4	13,0	1229,4	26,8	40,1	1,3
2006	19,6	11630,2	1041	1611,7	9,7	1442,8	33,8	41,6	1,6
2007	26,7	15496,5	1351	2012,1	5,7	1722,0	44,4	48,7	2,2
2008	33,6	20494,9	1806	2892,8	3,2	2590,4	61	53,1	2,8
2009	36,5	19832,3	1906	3015,3	2,6	2754,1	66,8	78,8	2,5
2010	44,8	23600,4	2239	2239	3,9	3072,7	79,8	85,5	2,9
2011	52,1	28813,9	2633	3841,7	3,4	3456,0	69,2	86,7	3,9
2012	58,5	30912,5	3026	4134,2	4,0	3591,8	82,7	125,4	5,3
2013	61,6	31988,7	3265	4454,2	3,7	3814,0	87,5	145,0	5,6
2014	57,2	35834,0	3480	4563,3	3,2	4048,9	100,1	138,0	3,5

Джерело: складено автором на основі даних Державної служби статистики України¹.

Результати проведеного канонічного аналізу вказують на високе значення коефіцієнта кореляції ($R=0,9996$), що свідчить про наявність надзвичайно щільного зв'язку між досліджуваними сукупностями показників. Рівень значущості становить майже 100% ($p=0,00000$). Це означає, що канонічне значення R , яке відображає щільність зв'язку між зваженими сумами змінних у кожній із множин, є дуже значущим.

¹ Веб-сторінка Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

Статистика критерію Пірсона становить $\chi^2=134,439$ за необхідного критичного значення 36.

Таблиця 3.6

Сукупність показників, які характеризують сферу охорони здоров'я

Роки	Чисельність населення, тис. осіб	Очікувана тривалість життя при народженні, років	Кількість вперше зареєстрованих випадків захворювань, тис.	Кількість лікарняних ліжок всього, тис.	Планова ємність амбулаторно-поліклінічних закладів (кількість відвідувань за зміну), тис.	Кількість лікарів усіх спеціальностей всього, тис.
	У ₁	У ₂	У ₃	У ₄	У ₅	У ₆
2001	48457	68,33	33192	466	980	226
2002	48230,3	68,32	32233	465	980	224
2003	47813,0	68,24	32585	458	981	223
2004	47451,6	68,22	32573	451	987	223
2005	47105,2	67,96	32912	445	990	224
2006	46787,8	68,1	32240	444	998	225
2007	46509,4	68,25	32807	440	992	223
2008	46258,2	68,27	32467	437	987	222
2009	46053,3	69,29	33032	431	1000	225
2010	45870,7	70,44	33080	429	993	225
2011	45693,3	71,02	32381	412	999	224
2012	45576,7	71,15	31162	404	1023	217
2013	45482,7	71,37	31024	398	1037	217
2014	43721,8	71,37	26881	336	912	186

Джерело: складено автором на основі даних Державної служби статистики України¹.

На основі даних табл. 3.7 проаналізуємо коефіцієнти кореляції між відповідними сукупностями показників, що відображають економічні умови життєдіяльності населення та характеризують стан справ у сфері охорони здоров'я.

Результати аналізу підтвердили, що на динаміку чисельності наявного населення (y_1) впливають усі показники, що характеризують економічні умови його життєдіяльності. Показник очікуваної тривалості життя при народженні (y_2) взаємопов'язаний з обсягом бюджетних видатків на охорону здоров'я, номінальним ВВП у розрахунку на одну особу, середньомісячною заробітною платою, сукупними ресурсами та сукупними витратами домогосподарств. Разом з тим, спостерігається помірний кореляційний зв'язок між кількістю вперше зареєстрованих випадків захворювань (y_3) та показниками, що відображають економічні умови життєдіяльності (за винятком показника чисельності населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами на місяць, нижчими від прожиткового мінімуму (x_5)). Показник загальної кількості

¹ Веб-сторінка Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

лікарняних ліжок (y_4) пов'язаний з показниками, що визначають економічні умови життєдіяльності населення. Кількість відвідувань за зміну в амбулаторно-поліклінічних закладах (y_5) практично не залежить від показників, що визначають економічні умови життєдіяльності. Помірний зв'язок спостерігається щодо взаємозв'язку між кількістю лікарів усіх спеціальностей (y_6) та показниками, що окреслюють економічні умови життєдіяльності (за винятком показника чисельності населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами на місяць, нижчими від прожиткового мінімуму (x_5)).

Таблиця 3.7

Кореляційні коефіцієнти між відповідними сукупностями показників, що відображають економічні умови життєдіяльності населення та характеризують сферу охорони здоров'я

Незалежна змінна	Залежна змінна					
	y_1	y_2	y_3	y_4	y_5	y_6
x_1	-0,91	0,93	-0,55	-0,85	0,17	-0,51
x_2	-0,95	0,91	-0,63	-0,90	0,04	-0,60
x_3	-0,94	0,92	-0,64	-0,90	0,06	-0,60
x_4	-0,92	0,87	-0,62	-0,88	0,10	-0,58
x_5	0,85	-0,56	0,29	0,65	-0,18	0,29
x_6	-0,94	0,91	-0,57	-0,87	0,08	-0,54

У підсумку отримали шість канонічних коренів, для кожного з яких у табл. 3.8 наведено значення канонічного коефіцієнта кореляції, статистик χ^2 та p .

За даними табл. 3.8 можна визначити, що статистично значущими є перші чотири канонічні корені. Обмежимося розглядом першого кореня, для якого спостерігається максимальне значення $R=0,9997$ і відповідної пари канонічних змінних.

Канонічні вагові коефіцієнти для першої та другої сукупностей показників матимуть такий вигляд:

$$d_{11} = -0,07x_1 + 1,19x_2 - 1,42x_3 - 0,23x_4 + 0,85x_5 + 0,33x_6, \quad (3.6)$$

$$d_{12} = 1,2y_1 + 0,42y_2 - 0,16y_3 + 0,34y_4 - 0,36y_5 - 0,15y_6. \quad (3.7)$$

Детальний розгляд вищеподаних канонічних вагових коефіцієнтів дає змогу з'ясувати, якою мірою конкретні показники в кожній із сукупностей впливають на канонічну змінну. Отже, можна простежити, що для сукупності показників, які відображають економічні умови

життєдіяльності населення, найбільш унікальний внесок у значення першої канонічної змінної здійснює показник середньомісячної заробітної плати (x_3). Для показників, що характеризують стан справ у сфері охорони здоров'я, такий внесок забезпечує показник чисельності наявного населення (y_1).

Таблиця 3.8

Вагомість канонічних коренів, отриманих у результаті канонічного аналізу між відповідними сукупностями показників, що відображають економічні умови життєдіяльності населення та характеризують сферу охорони здоров'я

Канонічний корінь	Коефіцієнт канонічної кореляції R	x^2	$x^2_{\text{крит}}$	p
1	0,9997	134,44	36	0,0000
2	0,9995	86,55	25	0,0000
3	0,9911	41,79	16	0,0004
4	0,9423	15,58	9	0,0763
5	0,4304	1,35	4	0,8535
6	0,0477	0,01	1	0,9031

Водночас необхідно зазначити, що канонічні вагові коефіцієнти та коефіцієнти канонічної кореляції не дають змоги отримати інформації про те, яку частку дисперсії кожен канонічний корінь пояснює в змінних. Однак на основі розгляду навантаження канонічних чинників (коефіцієнтів кореляції між канонічними змінними і показниками з кожної сукупності) можна зробити висновки про те, якою є частка пояснюючої дисперсії.

Аналіз факторної структури першої й другої сукупностей засвідчує, що на першу канонічну змінну значне навантаження мають усі показники x_1 – x_6 , а на другу змінну – y_1 , y_2 , y_4 (табл. 3.9).

Таблиця 3.9

Факторне навантаження канонічних змінних d_{11} , d_{12}

Канонічна змінна d_{11}		Канонічна змінна d_{12}	
x_1	-0,88	y_1	0,9
x_2	-0,89	y_2	-0,67
x_3	-0,88	y_3	0,4
x_4	-0,89	y_4	0,74
x_5	0,98	y_5	-0,2
x_6	-0,89	y_6	0,39

Джерело: розраховано та побудовано автором.

На основі кореляцій між канонічними змінними та показниками з кожної сукупності одержуємо міру надлишковості, яка підтверджує наскільки реальна варіація в одній множині змінних пояснюється іншою множиною. Так, загальна надлишковість для першої сукупності становить 82%, тобто показники, що відображають економічні умови життєдіяльності населення пояснюють 82% варіації показників, що характеризують сферу охорони здоров'я, котрі відповідно пояснюють 36% варіації показників першої сукупності. Отже, перший етап перевірки гіпотези дав змогу визначити існування залежності між виокремленими сукупностями показників, що відповідно відображають економічні умови життєдіяльності населення та характеризують сферу охорони здоров'я.

Таблиця 3.10

Сукупність показників, які характеризують сферу освіти

Роки	Випущено фахівців ВНЗ I-IV рівнів акредитації, тис. осіб	Підготовлено (випущено) кваліфікованих робітників професійно-технічними закладами, тис. осіб	Охоплення освітою у дошкільних навчальних закладах дітей віком 3–5 років, які проживають у міських поселеннях, %	Охоплення освітою у дошкільних навчальних закладах дітей віком 3–5 років, які проживають у сільській місцевості, %	Охоплення дітей повною загальною середньою освітою, %	Охоплення вищою освітою осіб віком 17–22 років, %
	z ₁	z ₂	z ₃	z ₄	z ₅	z ₆
2001	460,3	278,8	73,3	24,4	98,1	32,5
2002	512,2	282,4	79,5	27,5	98,3	34,8
2003	579,4	275,6	82,6	29,9	97,8	35,0
2004	464,4	283,4	85,8	33,2	99,1	37,2
2005	515,1	286,6	86,9	38,0	99,3	41,8
2006	551,5	289,3	87,2	41,7	99,4	44,1
2007	602,7	285,1	87,3	44,9	99,5	45,4
2008	623,3	269,6	88,0	47,6	99,7	46,3
2009	642,1	239,4	86,5	47,8	99,1	46,9
2010	654,7	247,4	87,4	49,7	97,3	47,0
2011	626,5	240,1	87,6	53,2	98,8	45,9
2012	612,9	202,1	90,1	55,7	99,5	45,7
2013	576,3	227,3	91,4	57,1	99,6	46,1
2014	484,5	182,0	82,5	57,5	99,4	43,0

Джерело: складено автором на основі даних Державної служби статистики України¹.

¹ Веб-сторінка Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

На другому етапі дослідимо характер зв'язків між сформованою сукупністю показників, що відображають економічні умови життєдіяльності населення (показники x_2-x_7 , табл. 3.5), та показниками, які характеризують стан справ у сфері освіти (табл. 3.10).

Результати проведеного канонічного аналізу вказують на високе значення коефіцієнта кореляції ($R=0,9998$), що свідчить про наявність надзвичайно щільного взаємозв'язку між відповідними сукупностями показників. Рівень значущості дорівнює майже 100% ($p=0,00000$). Статистика критерію Пірсона становить $\chi^2=105,363$ за необхідного критичного значення 36.

На основі даних табл. 3.11 проаналізуємо коефіцієнти кореляції між відповідними сукупностями показників, що відображають економічні умови життєдіяльності населення та характеризують стан справ у сфері освіти.

Як засвідчують дані табл. 3.11, на показник випуску фахівців ВНЗ I–IV рівнів акредитації (z_1) найбільший вплив має показник чисельності населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами на місяць, нижчими від прожиткового мінімуму (x_5). Кореляційний коефіцієнт ($R=-0,64$) відображає, що при збільшенні чисельності вищезгаданої категорії населення зменшується кількість фахівців, випущених вищими навчальними закладами.

Таблиця 3.11

Кореляційні коефіцієнти між відповідними сукупностями показників, що відображають економічні умови життєдіяльності населення та характеризують сферу освіти

Незалежна змінна	Залежна змінна					
	z_1	z_2	z_3	z_4	z_5	z_6
x_2	0,44	-0,89	0,57	0,97	0,38	0,75
x_3	0,43	-0,90	0,57	0,96	0,37	0,74
x_4	0,43	-0,87	0,59	0,96	0,50	0,75
x_5	-0,64	0,54	-0,82	-0,93	-0,53	-0,97
x_6	0,50	-0,88	0,58	0,97	0,34	0,78
x_7	0,51	-0,87	0,58	0,97	0,33	0,80

Показник, що характеризує чисельність підготовлених професійно-технічними закладами кваліфікованих робітників (z_2), взаємопов'язаний із такими показниками, як номінальний ВВП на одну особу (x_2), середньомісячна заробітна плата (x_3), сукупні ресурси

домогосподарств (x_4), сукупні витрати домогосподарств (x_6), та з видатками зведеного бюджету на освіту (x_7).

На показник охоплення освітою у дошкільних навчальних закладах дітей віком 3–5 років, які проживають у міських поселеннях (z_3), найбільше впливає показник чисельності населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами на місяць, нижчими від прожиткового мінімуму (x_5). Коефіцієнт кореляції ($R=-0,82$) свідчить, що збільшення чисельності цієї категорії населення призводить до зменшення частки охоплення освітою у дошкільних навчальних закладах дітей віком 3–5 років, які проживають у міських поселеннях

Показник охоплення освітою у дошкільних навчальних закладах дітей віком 3–5 років, які проживають у сільській місцевості (z_4), пов'язаний прямим кореляційним зв'язком з показниками, що відображають економічні умови життєдіяльності (за винятком показника чисельності населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами на місяць, нижчими від прожиткового мінімуму (x_5), з яким спостерігається обернений зв'язок).

Разом з цим, показник охоплення дітей повною загальною середньою освітою (z_5) має слабкий зв'язок із сукупністю показників, що відображають економічні умови життєдіяльності населення. Це можна пояснити обов'язковістю повної загальної середньої освіти в Україні.

Показник охоплення вищою освітою осіб віком 17–22 років (z_6) достатньо щільно пов'язаний з усіма показниками, що відображають економічні умови життєдіяльності населення. Однак найбільший обернений зв'язок спостерігається із показником чисельності населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами на місяць, нижчими від прожиткового мінімуму (x_5). Коефіцієнт кореляції ($R=-0,97$) свідчить про те, що із збільшенням чисельності цієї категорії населення зменшується кількість осіб, які мають доступ до вищої освіти.

У підсумку отримали шість канонічних коренів, для кожного з яких у табл. 3.12 наведено значення канонічного коефіцієнта кореляції, статистик χ^2 та p .

За даними табл. 3.12 доходимо висновку, що статистично значущими є перші чотири канонічні корені. Детальніше розглянемо перший корінь, для якого спостерігається максимальне значення коефіцієнта кореляції ($R=0,9998$), і відповідну пару канонічних змінних.

Таблиця 3.12

Вагомість канонічних коренів, отриманих у результаті канонічного аналізу між відповідними сукупностями показників, що відображають економічні умови життєдіяльності населення та характеризують сферу освіти

Канонічний корінь	Коефіцієнт канонічної кореляції R	x^2	$x^2_{\text{крит}}$	p
1	0,9998	105,36	36	0,0000
2	0,9934	52,95	25	0,0009
3	0,9440	24,78	16	0,0739
4	0,8214	10,36	9	0,3221
5	0,5445	3,06	4	0,5477
6	0,3352	0,77	1	0,3788

Канонічні вагові коефіцієнти для першої і другої сукупностей показників матимуть такий вигляд:

$$d_{11} = 1,21x_2 - 0,14x_3 + 0,81x_4 - 0,14x_5 - 1,37x_6 + 0,37x_7, \quad (3.8)$$

$$d_{12} = 0,14z_1 + 0,04z_2 - 0,17z_3 + 1,4z_4 + 0,2z_5 - 0,5z_6. \quad (3.9)$$

Отже, для сукупності показників, що відображають економічні умови життєдіяльності населення, найбільш унікальний внесок у значення першої канонічної змінної здійснює показник сукупних витрат домогосподарств (x_6). Для показників, які характеризують сферу освіти, такий внесок забезпечує показник охоплення освітою у дошкільних навчальних закладах дітей віком 3–5 років, які проживають у сільській місцевості (z_4).

Аналіз факторної структури першої й другої сукупностей дає змогу стверджувати, що на першу канонічну змінну значне навантаження мають усі змінні x_2 – x_7 , а на другу змінну – z_2 , z_4 , z_6 (табл. 3.13).

Загальна надлишковість для першої сукупності становить 91%, тобто показники, що відображають економічні умови життєдіяльності населення, пояснюють 91% варіації показників, що характеризують сферу освіти, котрі відповідно пояснюють 52% варіації показників першої сукупності. Отже, другий етап перевірки гіпотези дав змогу визначити існування залежності між виокремленими нами сукупностями показників, що відповідно відображають економічні умови життєдіяльності населення та характеризують сферу освіти.

Таблиця 3.13

Факторне навантаження канонічних змінних d_{11} , d_{12}

Канонічна змінна d_{11}		Канонічна змінна d_{12}	
x_2	0,98	z_1	0,41
x_3	0,98	z_2	-0,85
x_4	0,99	z_3	0,62
x_5	-0,84	z_4	0,97
x_6	0,96	z_5	0,54
x_7	0,95	Z_6	0,78

Джерело: розраховано та побудовано автором.

На третьому етапі перевірки гіпотези з'ясуємо наявність зв'язку між показниками, що відображають економічні умови життєдіяльності населення (показники x_2 – x_6 , x_8 , табл. 3.5) та показниками, які характеризують стан справ у сфері соціального захисту і соціального забезпечення (табл. 3.14).

Таблиця 3.14

Сукупність показників, які характеризують сферу соціального захисту і соціального забезпечення

Роки	Економічно неактивне населення, тис. осіб	Частка осіб, не працевлаштованих після закінчення загальноосвітніх та ВНЗ I–IV рівнів акредитації, %	Частка бідного населення за національним критерієм, %	Частка бідних серед дітей, %	Частка бідних серед осіб, які працюють, %	Частка дітей, яких народили жінки, які не перебували у зареєстрованому шлюбі, %
	v_1	v_2	v_3	v_4	v_5	v_6
2001	13595,6	17,5	27,2	34,9	22,6	18,0
2002	13667,5	16,8	27,2	34,0	22,0	19,0
2003	13687,6	15,6	26,6	34,9	21,1	19,9
2004	13622,9	18,0	27,3	35,0	21,6	20,4
2005	13559,7	16,3	27,1	36,7	22,3	21,4
2006	13542,1	17,0	28,1	36,6	27,2	21,1
2007	13312,0	17,4	27,3	36,3	21,7	21,4
2008	12971,1	18,3	27,0	35,1	21,1	20,9
2009	12823,0	14,1	26,4	33,2	20,6	21,2
2010	11945,0	15,5	24,1	32,7	19,7	21,9
2011	11657,4	18,1	24,3	32,0	19,6	21,9
2012	11456,9	16,9	25,5	33,1	20,7	21,4
2013	11270,1	16,8	24,5	32,6	20,0	22,1
2014	12023,0	16,7	23,4	31,1	18,4	21,1

Джерело: складено автором на основі даних Державної служби статистики України¹.

Результати проведеного канонічного аналізу відображають високе значення канонічного коефіцієнта кореляції ($R=0,9953$), що свідчить про

¹ Веб-сторінка Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

наявність надзвичайно щільного зв'язку між дослідженими сукупностями показників. Рівень значущості становить майже 99% ($p=0,010786$). Статистика критерію Пірсона становить $\chi^2=53,308$ за необхідного критичного значення 36.

На основі даних табл. 3.15 проаналізуємо коефіцієнти кореляції між відповідними сукупностями показників, що відображають економічні умови життєдіяльності населення та характеризують стан справ у сфері соціального захисту і соціального забезпечення.

Таблиця 3.15

**Кореляційні коефіцієнти між відповідними сукупностями показників,
що відображають економічні умови життєдіяльності населення
та характеризують сферу соціального захисту і соціального
забезпечення**

Незалежна змінна	Залежна змінна					
	v_1	v_2	v_3	v_4	v_5	v_6
x_2	-0,94	-0,01	-0,84	-0,75	-0,62	0,72
x_3	-0,94	-0,04	-0,84	-0,76	-0,61	0,71
x_4	-0,90	0,01	-0,75	-0,70	-0,57	0,70
x_5	0,67	0,08	0,50	0,32	0,31	-0,92
x_6	-0,94	-0,07	-0,84	-0,76	-0,62	0,73
x_8	-0,93	-0,12	-0,81	-0,73	-0,57	0,69

Результати проведеного аналізу засвідчили, що показник чисельності економічно неактивного населення (v_1) має щільний обернений зв'язок з показниками, що відображають економічні умови життєдіяльності (за винятком показника чисельності населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами на місяць, нижчими від прожиткового мінімуму (x_5), з яким спостерігається посередній прямий зв'язок). Отже, поліпшення економічних умов життєдіяльності населення, у тому числі збільшення видатків зведеного бюджету на соціальний захист і соціальне забезпечення, сприяє зменшенню чисельності економічно неактивного населення. Водночас зі збільшенням чисельності населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами на місяць, нижчими від прожиткового мінімуму, помірно зростає чисельність економічно неактивного населення.

Цікавим для нашого дослідження є те, що частка осіб, не працевлаштованих після закінчення загальноосвітніх закладів та ВНЗ I–IV рівнів акредитації (v_2), практично не залежить від зміни показників, що відображають економічні умови життєдіяльності населення.

Найбільший вплив на показник v_3 мають показники x_2, x_3, x_6, x_8 , тобто збільшення значення таких показників, як номінальний ВВП на одну особу, середньомісячна заробітна плата, сукупні витрати домогосподарств та видатки зведеного бюджету на соціальний захист і соціальне забезпечення, призводить до зменшення частки бідного населення.

Показник частки бідних серед дітей (v_4) має помірний обернений зв'язок з показниками, що відображають економічні умови життєдіяльності, крім показника чисельності населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами на місяць, нижчими від прожиткового мінімуму (x_5). Отже, збільшення номінального ВВП на одну особу, середньомісячної заробітної плати, сукупних доходів і сукупних витрат домогосподарств та видатків бюджету на соціальний захист і соціальне забезпечення сприяє зменшенню частки бідних серед дітей.

Подібна ситуація спостерігається щодо показника частки бідних серед осіб, які працюють (v_5), що характеризується наявністю помірного оберненого зв'язку з показниками, котрі відображають економічні умови життєдіяльності, крім показника чисельності населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами на місяць, нижчими від прожиткового мінімуму (x_5). Це свідчить про те, що збільшення номінального ВВП на одну особу, середньомісячної заробітної плати, сукупних доходів і сукупних витрат домогосподарств та видатків бюджету на соціальний захист і соціальне забезпечення дасть можливість зменшити частку бідних серед осіб, які працюють.

Показник частки дітей, яких народили жінки, які не перебували у зареєстрованому шлюбі (v_6), має помірний прямий зв'язок з усіма показниками, що відображають економічні умови життєдіяльності населення. Однак найбільш суттєвий обернений зв'язок ($R=-0,92$) виявлено із показником чисельності населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами на місяць, нижчими від прожиткового мінімуму (x_5). Це вказує на те, що із збільшенням чисельності цієї категорії населення зменшується частка дітей, який народили жінки, які не перебували у зареєстрованому шлюбі.

У підсумку отримали шість канонічних коренів, для кожного з яких у табл. 3.16 наведено значення канонічного коефіцієнта кореляції, статистик χ^2 та p .

Таблиця 3.16

Вагомість канонічних коренів, отриманих у результаті канонічного аналізу між відповідними сукупностями показників, що відображають економічні умови життєдіяльності населення та характеризують сферу соціального захисту і соціального забезпечення

Канонічний корінь	Коефіцієнт канонічної кореляції R	x^2	$x^2_{\text{крит}}$	p
1	0,9953	58,31	36	0,0108
2	0,9512	27,93	25	0,3112
3	0,8147	12,64	16	0,6991
4	0,7123	5,55	9	0,7835
5	0,3337	0,95	4	0,9169
6	0,1676	0,19	1	0,6670

Дані табл. 3.16 свідчать, що статистично значущими є два перших канонічні корені. Розглянемо перший корінь, для якого спостерігається максимальне значення ($R=0,9953$), і відповідну пару канонічних змінних.

Канонічні вагові коефіцієнти для першої та другої сукупностей показників матимуть такий вигляд:

$$d_{11} = -2,6x_2 + 2,89x_3 + 0,62x_4 - 1,39x_5 - 2,32x_6 - 0,41x_8, \quad (3.10)$$

$$d_{12} = 0,59v_1 - 0,04v_2 + 0,48v_3 + 0,22v_4 - 0,03v_5 + 0,6v_6. \quad (3.11)$$

Розглянемо детальніше вищеподані канонічні вагові коефіцієнти, щоб з'ясувати, якою мірою конкретні показники у кожній з виокремлених для проведення дослідження сукупностей впливають на канонічну змінну. Так, для показників, що відображають економічні умови життєдіяльності найбільш унікальний внесок у значення першої канонічної змінної здійснює показник середньомісячної заробітної плати (x_3), а для сукупності показників, які характеризують сферу соціального захисту та соціального забезпечення, такий внесок забезпечує показник частки дітей, яких народили жінки, які не перебували у зареєстрованому шлюбі (v_6).

Аналіз факторної структури першої та другої сукупностей підтверджує, що на першу канонічну змінну значне навантаження мають усі показники, крім x_5 , а на другу змінну – v_1, v_3, v_4, v_5 (табл. 3.17).

Таблиця 3.17

Факторне навантаження канонічних змінних d_{11} , d_{12}

Канонічна змінна d_{11}		Канонічна змінна d_{12}	
x_2	-0,67	v_1	0,76
x_3	-0,68	v_2	0,01
x_4	-0,61	v_3	0,85
x_5	0,14	v_4	0,93
x_6	-0,67	v_5	0,71
x_8	-0,66	v_6	-0,07

Джерело: розраховано та побудовано автором.

На основі даних кореляцій між канонічними змінними та показниками з кожної сукупності доходимо висновку, що загальна надлишковість для першої сукупності становить 37%, тобто показники, що відображають економічні умови життєдіяльності населення, пояснюють 37% варіації показників, що характеризують сферу соціального захисту і соціального забезпечення, які відповідно пояснюють 45% варіації показників першої сукупності. Таким чином, третій етап перевірки гіпотези також продемонстрував наявність взаємозалежності між виокремленими сукупностями показників, що відповідно відображають економічні умови життєдіяльності населення та характеризують стан справ у сфері соціального захисту і соціального забезпечення.

Отже, можемо зробити загальний висновок про те, що висунута гіпотеза щодо наявності щільного причинно-наслідкового зв'язку між показниками, які окреслюють соціальні та економічні умови сталого людського в цілому підтвердилася.

Наступною стадією дослідження є висунання та доведення гіпотези про те, що показники, котрі відображають соціальні й економічні умови сталого людського розвитку, взаємопов'язані з показниками стану навколишнього природного середовища. Для перевірки цієї гіпотези знову застосуємо метод аналізу канонічних кореляцій.

До показників соціальних й економічних аспектів сталого людського розвитку зарахуємо показники x_2 і x_9 (табл. 3.5), y_2 і y_3 (табл. 3.6) та z_5 і z_6 (табл. 3.10). Значення показників стану навколишнього природного середовища подано у табл. 3.18.

Таблиця 3.18

**Сукупність показників, які характеризують стан навколишнього
природного середовища**

Роки	Загальний обсяг відходів I–III класів небезпеки, тис. т	Обсяг шкідливих викидів в атмосферу від стаціонарних джерел забруднення, млн т на рік	Обсяг шкідливих викидів в атмосферу від пересувних джерел забруднення, млн т на рік	Обсяг скидів зворотних вод у поверхневі водні об'єкти, млн куб. м на рік	Забрано води з природних водних об'єктів, млн м ³	Відтворення лісів, тис. га
	w_1	w	w_3	w_4	w_5	w_6
2001	23002,0	4,05	1,99	10136	17577	42,6
2002	18728,5	4,08	2,03	9613	16299	45,9
2003	31304,0	4,09	2,10	9098	15039	48,3
2004	28349,0	4,15	2,17	8697	14694	53,9
2005	21674,0	4,46	2,15	8553	15083	58,6
2006	20121,5	4,82	2,20	8484	15327	66,7
2007	20131,8	4,81	2,56	8579	16352	73,6
2008	21017,2	4,52	2,68	8342	15729	80,2
2009	20852,3	3,93	2,51	7381	14478	80,9
2010	16236,3	4,13	2,54	7817	14846	70,1
2011	15157,9	4,40	2,50	7725	14651	72,4
2012	14324,8	4,30	2,48	7788	14651	70,1
2013	12641,6	4,30	2,40	7440	13625	67,7
2014	11996,0	3,19	2,00	6354	11505	58,0

Джерело: складено автором на основі даних Державної служби статистики України¹.

Результати проведеного канонічного аналізу вказують на високе значення коефіцієнта кореляції ($R=0,9996$), що свідчить про наявність надзвичайно щільного зв'язку між обраними для дослідження сукупностями показників. Рівень значущості дорівнює майже 100% ($p=0,00004$). Статистика критерію Пірсона становить $\chi^2=79,356$ за необхідного критичного значення 36.

На основі даних табл. 3.19 проаналізуємо коефіцієнти кореляції між сукупністю показників, що визначають соціальні й економічні умови сталого людського розвитку, та сукупністю показників стану навколишнього природного середовища.

Результати аналізу підтвердили, що показник w_1 пов'язаний щільним оберненим зв'язком із показниками x_2 , x_9 , y_2 та помірним оберненим зв'язком із показником z_6 . Отже, можна констатувати наявність позитивної тенденції зменшення загального обсягу відходів I–III класів небезпеки при збільшенні номінального ВВП на одну особу та видатків зведеного бюджету на охорону навколишнього природного середовища. Позитивним також є те, що підвищення рівня освіченості осіб віком

¹ Веб-сторінка Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

17–22 років та здобуття ними вищої освіти сприяє зменшенню загального обсягу відходів I–III класів небезпеки. Разом з цим, спостерігається очевидний прямий зв'язок між показником обсягу шкідливих викидів в атмосферу від стаціонарних джерел забруднення (w_2) та з показником кількості вперше зареєстрованих випадків захворювань (y_3). Щодо показника обсягу шкідливих викидів в атмосферу від пересувних джерел забруднення (w_3) спостерігається незначний кореляційний зв'язок із показниками, що окреслюють соціальні й економічні умови сталого людського розвитку. Показник обсягу скидів зворотних вод у поверхневі водні об'єкти (w_4) характеризується помірним оберненим зв'язком з показниками номінального ВВП на одну особу (x_2), видатками зведеного бюджету на охорону навколишнього природного середовища (x_9), очікуваною тривалістю життя (y_2), рівнем освіченості осіб віком 17–22 років (z_6) та прямим зв'язком із показником кількості вперше зареєстрованих випадків захворювань (y_3). Показник забору води з природних водних об'єктів (w_5) пов'язаний прямим зв'язком із показником кількості вперше зареєстрованих випадків захворювань (y_3). Показник відтворення лісів (w_6) пов'язаний прямим зв'язком із показником рівня освіченості осіб віком 17–22 років (z_6), а високий коефіцієнт кореляції ($R=0,94$) свідчить про позитивний вплив загальної інформаційної бази вищої освіти на екологічну культуру.

Таблиця 3.19

Кореляційні коефіцієнти між відповідними сукупностями показників, що відображають соціальні й економічні аспекти сталого людського розвитку та характеризують стан навколишнього природного середовища

Незалежна змінна	Залежна змінна					
	w_1	w	w_3	w_4	w_5	w_6
x_2	-0,83	-0,26	0,47	-0,89	-0,72	0,60
x_9	-0,76	-0,05	0,55	-0,74	-0,56	0,59
y_2	-0,80	-0,41	0,25	-0,76	-0,69	0,31
y_3	0,56	0,64	0,29	0,65	0,80	0,06
z_5	-0,31	0,25	0,26	-0,41	-0,30	0,47
z_6	-0,61	0,25	0,31	-0,76	-0,42	0,94

У підсумку отримали шість канонічних коренів, для кожного з яких у табл. 3.20 наведено значення канонічного коефіцієнта кореляції, статистик χ^2 та p .

Таблиця 3.20

Вагомість канонічних коренів, отриманих у результаті канонічного аналізу між відповідними сукупностями показників, що відображають соціальні й економічні аспекти сталого людського розвитку та характеризують стан навколишнього природного середовища

Канонічний корінь	Коефіцієнт канонічної кореляції R	x^2	$x^2_{\text{крит}}$	p
1	0,9996	79,36	36	0,0000
2	0,9745	33,61	25	0,1165
3	0,8655	14,19	16	0,5845
4	0,6894	5,20	9	0,8163
5	0,3406	1,01	4	0,9080
6	0,1784	0,21	1	0,6465

Згідно з даними табл. 3.20, статистично значущими є два перших канонічні корені. Розглянемо детальніше перший корінь, для якого спостерігається максимальне значення кореляційного коефіцієнта ($R=0,9996$), і відповідну пару канонічних змінних.

Канонічні вагові коефіцієнти для першої й другої сукупностей показників матимуть такий вигляд:

$$d_{11} = -0,1x_2 - 0,34x_9 + 0,57y_2 - 0,11y_3 + 0,19z_5 + 0,86z_6, \quad (3.12)$$

$$d_{12} = -0,24w_1 + 0,21w_2 + 0,04w_3 - 0,97w_4 + 0,23w_5 + 0,08w_6. \quad (3.13)$$

Таким чином, для сукупності показників, що характеризують соціальні й економічні аспекти сталого людського розвитку найбільш унікальний внесок у значення першої канонічної змінної здійснює показник частки охоплення вищою освітою осіб віком 17–22 років (z_6). Водночас для сукупності показників, які характеризують стан навколишнього природного середовища, такий внесок забезпечує показник обсягу скидів зворотних вод у поверхневі водні об'єкти (w_4).

Аналіз факторної структури першої і другої сукупностей дає змогу зробити висновок, що на першу канонічну змінну значне навантаження мають показники x_2 , x_9 , y_2 , z_6 , а на другу змінну – w_1 , w_4 , w_6 (табл. 3.21).

Загальна надлишковість для першої сукупності становить 56%, тобто показники, які характеризують соціальні й економічні умови сталого людського розвитку, пояснюють 56% варіації показників, що вказують на

стан навколишнього природного середовища, котрі відповідно пояснюють 48% варіації показників першої сукупності.

Таблиця 3.21

Факторне навантаження канонічних змінних d_{11} , d_{12}

Канонічна змінна d_{11}		Канонічна змінна d_{12}	
x_2	0,91	w_1	-0,77
x_9	0,83	w_2	-0,001
y_2	0,72	w_3	0,64
y_3	-0,43	w_4	-0,90
z_5	0,50	w_5	-0,64
z_6	0,94	w_6	0,82

Джерело: розраховано та побудовано автором.

Отже, у процесі перевірки висунутої гіпотези підтвердилося існування залежності між сукупністю показників, що відображають соціальні й економічні умови сталого людського розвитку та сукупністю показників, які характеризують стан навколишнього природного середовища

Резюмуючи, зауважимо, що результати проведеного канонічного аналізу дали змогу виявити високу взаємозумовленість між сукупностями показників, які відображають відповідно соціальні, економічні та екологічні умови життя людей. Запропонований підхід дав можливість отримати якісно нові результати щодо місця бюджетних видатків у системі показників сталого людського розвитку, які можуть бути використані у процесі розробки основних напрямів сталого людського розвитку.

Розділ 4.

ДЕРЖАВНЕ СОЦІАЛЬНЕ СТРАХУВАННЯ У РЕАЛІЗАЦІЇ ЗАВДАНЬ СТАЛОГО ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ

4.1. Вектори розбудови соціального страхування в Україні

Суспільство, яке формується на засадах сталого людського розвитку потребує наукових підходів і практичних рішень у соціальній сфері, основою яких є нові соціальні, економічні та екологічні відносини. Важливим питанням є забезпечення не лише мінімально необхідних життєвих інтересів, а й створення умов для всебічного розвитку людини, а в підсумку – держави загалом. У цьому контексті на особливу увагу заслуговує соціальне страхування, що дає змогу забезпечувати відтворення й розвиток людського потенціалу та зберігати стабільність у суспільстві.

Розглядаючи та аналізуючи різноманітні погляди щодо змісту поняття «соціальне страхування», можна виокремити кілька підходів до трактування його сутності (табл. 4.1).

Таблиця 4.1

Класифікація наукових підходів до визначення поняття «соціальне страхування»

Визначальна ознака	Тлумачення
1	2
Соціальне страхування як система	<i>Соціальне страхування є системою відносин з розподілу і перерозподілу національного доходу, які полягають у формуванні зі страхових внесків, що сплачують громадяни, які працюють та працедавці, державних дотацій спеціальних страхових фондів, кошти яких використовують для утримання осіб, які не беруть участі у суспільній праці¹.</i>

¹ Москаленко О. В. Основні засади соціального страхування в сучасних умовах / О. В. Москаленко // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди. – 2011. – Вип. 17. – С. 126. – (Серія : Право).

Продовж. табл. 4.1

1	2
	<i>Соціальне страхування є системою заходів щодо компенсації і мінімізації соціальних страхових ризиків, таких як зміна матеріального становища застрахованої особи при настанні несприятливих ситуацій (хвороби, безробіття, досягнення пенсійного віку і т. ін.)¹.</i>
Соціальне страхування як форма	<i>Соціальне страхування є формою соціального захисту населення². Соціальне страхування є формою, за допомогою якої держава забезпечує необхідними фінансовими ресурсами систему проголошеного нею права соціального захисту для її реалізації на практиці³.</i>
Соціальне страхування як відносини	<i>Соціальне страхування є фінансовою категорією, яка виражає економічні відносини, що виникають у процесі розподілу та перерозподілу валового внутрішнього продукту шляхом формування фондів грошових коштів та їхнього використання для забезпечення громадян у старості, на випадок постійної чи тимчасової втрати працездатності, безробіття, підтримки материнства, а також з охорони здоров'я⁴. Соціальне страхування – це відносини, які регулюються системою принципів, методів, законодавчо встановлених державою соціальних норм, щодо захисту майнових інтересів фізичних і юридичних осіб під час появи певних подій (страхових випадків) за рахунок грошових фондів, які формуються зі сплачених ними страхових внесків (страхових премій)⁵.</i>
Соціальне страхування як інститут	<i>Соціальне страхування є одним із найбільш прогресивних суспільних інститутів, формування і функціонування яких визначені розвитком соціальної сфери⁶. Соціальне страхування – це організаційно-економічний інститут захисту громадян від соціальних ризиків, що функціонує за страховим принципом⁷.</i>

Враховуючи вищеподане, зацікавленість викликає трактування у науковій економічній літературі соціального страхування як базового інституту соціального захисту населення, «...центром якого є людина та її потреби, якість задоволення котрих впливає на соціально-економічний розвиток держави»⁸. Щодо цього А. Вольська стверджує, що соціальне

¹ Федорова М. В. Державне регулювання формування та використання соціальних фондів в Україні : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.01.01 / М. В. Федорова ; Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана. – К., 2006. – С. 7.

² Безугла В. О. Соціальне страхування : навч. посіб. / В. О. Безугла, Д. М. Загірняк, Л. П. Шаповал. – К. : Центр уч. л-ри, 2011. – С. 9.

³ Сидорчук А. А. Теоретичні аспекти державного соціального страхування / А. А. Сидорчук // Український соціум. – 2012. – № 3. – С. 111.

⁴ Юрій С. І. Соціальне страхування : підруч. / С. І. Юрій, М. П. Шаварина, Н. В. Шаманська. – К. : Кондор, 2006. – С. 17.

⁵ Національна система загальнообов'язкового державного соціального страхування: сучасні проблеми та стратегії розвитку : моногр. / Е. М. Лібанова [та ін.] ; Ін-т демографії та соц. дослідж. НАН України. – К., 2006. – С. 24.

⁶ Конопліна Ю. С. Суспільно-економічні фактори функціонування системи соціального страхування / Ю. С. Конопліна // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України. – 2013. – Вип. 37. – С. 91.

⁷ Коваль О. П. Страховий принцип як домінанта соціального страхування / О. П. Коваль // Стратегічні пріоритети. – 2014. – № 1. – С. 94.

⁸ Юрій С. І. Соціальне страхування : підруч. / С. І. Юрій, М. П. Шаварина, Н. В. Шаманська. – К.: Кондор, 2006. – С. 16.

страхування є сферою економічної системи держави, в якій відбувається перерозподіл виробленого ВВП, за допомогою формування фондів соціального страхування, з метою захисту інтересів економічно активного населення від негативної дії соціальних страхових випадків¹.

У сучасному суспільстві система соціального страхування є соціальним інститутом, оскільки відносини між його суб'єктами, в ролі яких виступають держава і споживачі послуг соціального страхування, набувають стійкого характеру завдяки регламентації їхньої діяльності, а сама ця система є престижною, матеріально-технічно забезпеченою і володіє механізмом послідовного здійснення операцій страхування та захисту населення від соціальних ризиків. Її ефективне функціонування сприяє підвищенню якості життя людей, що є чинником подальшого розвитку суспільства². Водночас сьогодні соціальне страхування не може абстрагуватися від впливу як соціальних й економічних, так і екологічних чинників, а тому його необхідно розглядати як інститут сталого людського розвитку. Разом з цим, чимало запитань виникає з приводу коректності застосування в такому контексті дефініції «інститут».

Простеживши генезу інституційного напрямку в економічній науці, зазначимо, що його основоположником вважають американського економіста і соціолога Т. Веблена. У своїй першій монографії «Теорія бездіяльного класу» (1899 р.) вчений виклав основні засади інституціоналізму: економічна наука має враховувати весь комплекс соціальних, політичних, правових, психологічних чинників, що впливають на ведення господарства; ринковий механізм не можна вважати справедливим щодо розподілу ресурсів; владі підприємців необхідно протиставляти організовану діяльність профспілок і державних органів. Він зазначав, що інститути визначають поведінку людей, стиль та спосіб їхнього життя. На відміну від ортодоксальних економістів, які досліджували актуальні на той період економічні перетворення, Т. Веблен розглядав процес розвитку цивілізації загалом, тобто її минуле, сучасне та майбутнє. Цей розвиток він пов'язував із розвитком інститутів та пояснював, що інститути є розвитком суспільства. Разом з тим, виняткову

---

¹ Вольська А. О. Соціальне страхування в умовах трансформаційної економіки : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.08 / А. О. Вольська ; Нац. наук. центр «Ін-т аграр. економіки». – К., 2011. – С. 5.

² Нікітіна В. В. Соціальне страхування як соціальний інститут: його сутність, риси і роль у розвитку суспільства / В. В. Нікітіна // Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг. – 2009. – Вип. 1 (2). – С. 320–321.

роль Т. Веблен відводив державі, основними функціями якої вважав «соціальний контроль» за економічним розвитком суспільства, реалізацію інтересів усіх соціальних прошарків населення, у т. ч. незахищених і малозабезпечених¹.

Термін «інституціоналізм» був прийнятий для позначення системи поглядів на суспільство й економіку, основою якої є поняття «інститут». Останнє ввів у науковий обіг американський економіст У. Гамільтон, визначивши його як «...мовний символ для кращого опису групи суспільних звичаїв». Вчений встановив «межі можливого» в діяльності економічних суб'єктів. «Причетність» до того або іншого інституту та обмеженість сфер людської діяльності є основою стратифікації та отримання особливих форм доходів. Цей фрагмент у визначенні інституту для фінансової науки є найбільш значущим, оскільки зміщує акценти з факторного (неокласичного) обґрунтування отримання стратифікованих доходів (рента, прибуток, заробітна плата, підприємницький дохід) у напрямі їхнього інституціонального аргументування².

Замкнене коло дефініції «інститут» можна охарактеризувати такими чотирма ознаками:

– у використанні поняття «інститут» опосередковано дотримується логічна процедура виведення мікроявищ та процесів на макрорівень. Інститут завжди розглядається як результат соціалізації та суспільного визнання;

– поняття «інститут» пов'язується з організаційним чи правовим оформленням забезпечених легітимністю явищ;

– в економічному контексті головним є те, що будь-який інститут – це сфера, а точніше межі існування та підґрунтя отримання стратифікованих, «усталених» форм доходу;

– у будь-якому інституті ознака соціальності є домінуючою, але не позбавленою природних, психобіологічних засад³.

Таким чином, інституціональна теорія дає змогу зробити висновок, що соціальне страхування сьогодні виступає потужним суспільним інститутом та глибинною субстанцією сталого людського розвитку. Як

¹ Веблен Т. Теория праздного класса [Електронний ресурс] / Т. Веблен. – М. : Прогресс, 1984. – Режим доступу : <http://socioline.ru/pages/t-veblen-teoriya-prazdnogo-klassa>.

² Фінансова думка України : в 3 т. Т. 1. / авт.-упоряд. : С. І. Юрій, С. В. Львовчкін, В. М. Федосов, П. І. Юхименко. – К. : Кондор ; Тернопіль : Екон. думка, 2010. – С. 330.

³ Там само. – С. 331.

інститут сталого людського розвитку соціальне страхування забезпечує відтворення людського потенціалу шляхом регулювання фінансових відносин між державою, працедавцями, працівниками, спеціальними установами та громадськими формуваннями у вигляді гарантованої державою соціальної підтримки населення при настанні відповідних ризиків.

На наш погляд, призначення цього інституту виявляється через такі функції:

– підтримуючу (допомагає підтримати матеріальний рівень застрахованої особи, якщо традиційне джерело поповнення її доходів не справляється з цим);

– збалансовуючу (покриття збитків від втрати працездатності та здоров'я та витрат, пов'язаних з лікуванням та реабілітацією);

– відтворювальну (повернення витрат застрахованій особі, а в окремих випадках – членам її сім'ї, необхідних для фізичного та духовного відтворення).

Отже, вступаючи в суспільні відносини, у процесі пошуку оптимальних шляхів задоволення власних потреб людина ризикує своїм здоров'ям, професійними навичками, матеріальним становищем та ін. Виникає потреба у специфічних видах захисту через страховий механізм системи соціального страхування. Як наголошує О. Коваль, суттєвою та неодмінною особливістю функціонування останньої є страховий принцип, необхідні й достатні ознаки якого – платність, солідарність та еквівалентність відшкодування¹.

У світовій практиці виділяють три організаційні моделі соціального страхування: централізовану, децентралізовану та кумулятивну. Функціонування централізованої моделі передбачає домінування загальнообов'язкового державного соціального страхування (Великобританія, Італія, Скандинавські країни). Децентралізована модель характеризується переважанням колективного соціального страхування, яке здійснюється за участю профспілок як в обов'язковій, так і в добровільній формах (Японія, США). Кумулятивна модель має змішаний характер, тобто загальнообов'язкове державне соціальне страхування та

---

¹ Коваль О. П. Страховий принцип як домінанта соціального страхування / О. П. Коваль // Стратегічні пріоритети. – 2014. – № 1. – С. 94.

колективне соціальне страхування є рівнозначними щодо покриття соціальних ризиків (Німеччина, Франція, Швейцарія).

Міжнародний досвід свідчить про те, що чим більш розвинена країна, тим розгалуженішою є її система соціального захисту і соціального забезпечення. Наприклад, центральне місце у системі соціального захисту Німеччини займає соціальне страхування, що охоплює страхування через настання старості та набуття інвалідності, у зв'язку з хворобою, а також від нещасних випадків на виробництві. Разом з цим, обов'язкове солідарне соціальне страхування в Німеччині становить 75% від усіх соціальних витрат та адмініструється зазвичай неприбутковими страховими фондами, які мають певну автономію від держави та управляються соціальними найманими робітниками й підприємцями на паритетних засадах. У системі соціального захисту Німеччини діє принцип субсидіарності, котрий передбачає участь державного, недержавного та неформального секторів у її забезпеченні¹. Проте в Україні допоки не розроблений принцип субсидіарності, що негативно впливає на збалансованість фінансових ресурсів у системі соціального захисту.

Велика увага в Німеччині приділяється пенсійному забезпеченню громадян. Збільшення кількості пенсіонерів та навантаження на працююче населення у поєднанні з високими темпами інфляції зробили проблематичними традиційно високі пенсійні виплати в цій країні. З огляду на це у 2001 р. Бундестаг прийняв Закон про підтримку системи пенсійного страхового забезпечення. Фактично експертами він був оцінений як закон про державну підтримку приватного пенсійного страхування, оскільки в ньому були передбачені: 1) державна підтримка у вигляді безпосередніх доплат до приватних (особистих) угод пенсійного забезпечення; 2) списання із заробітної плати, що передбачає зменшення суми заробітку, котра оподатковується податком на прибуток, на ту суму, яку працівник витрачає на особисте пенсійне накопичення. Таким чином, держава домоглася того, що за рахунок приватних накопичень загальмувалося різке зменшення розміру мінімальних пенсій, а шляхом

---

¹ Туленков М. В. Соціальний захист у соціологічному вимірі : моногр. / М. В. Туленков. – К. : ІПК ДСЗУ, 2011. – С. 102.

застосування економічних методів вдалося зберегти гідний рівень пенсійних виплат¹.

Досвід Німеччини позитивний також у сфері обов'язкового медичного страхування, впровадження якого давно декларується в Україні. Загальнообов'язковим державним медичним страхуванням у Німеччині охоплено 89% населення. Його визначальними принципами є: 1) принцип солідарності (кожен застрахований може отримати однакові медичні послуги незалежно від рівня доходів та розмірів сплачених внесків); 2) принцип отримання медичної допомоги в натуральній формі (оплата за медичні послуги здійснюється лікарняними касами через об'єднання касових лікарів, а не пацієнтом); 3) принцип самоврядування (уряд контролює діяльність лікарняних кас, однак не втручається в їхню діяльність; управління лікарняними касами здійснюють застраховані та працедавці)².

Заслуговує на увагу система соціального страхування в Польщі, що включає пенсійне страхування за віком, пенсійне страхування у зв'язку із втратою працездатності, страхування у зв'язку з хворобою та материнством та страхування від нещасних випадків на виробництві і професійних захворювань. Загалом цією системою охоплено 14,5 млн осіб. Адміністрування системи соціального страхування в Польщі здійснює Установа соціального страхування яка поєднує в собі функції фінансового апарату, що акумулює страхові внески, здійснює виплату пенсій та допомог, збирає прибутковий податок від імені пенсіонерів та функції такої установи, яка приносить своїм клієнтам (тобто платникам внесків та пенсіонерам) почуття безпеки, пов'язане з належним виконанням громадського доручення³.

Починаючи з 1 січня 1999 р. у Польщі почала функціонувати нова трирівнева пенсійна система (табл. 4.2).

---

¹ Белоусов В. М. Підходи та моделі системи пенсійного забезпечення: міжнародний досвід для України [Електронний ресурс] / В. М. Белоусов. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/drdu_2013_2_10.pdf.

² Юнко М. Система державного медичного страхування в Німеччині [Електронний ресурс] / М. Юнко. – Режим доступу : <http://www.apteka.ua/article/40027>.

³ Плаксий М. Система соціального страхування Республіки Польща [Електронний ресурс] / М. Плаксий. – Режим доступу : http://pension.kiev.ua/files/vpf_n3_2009_2.pdf.

Таблиця 4.2

Структура пенсійної системи Польщі

Ознака	Перший рівень	Другий рівень	Третій рівень
Обов'язковість участі	обов'язкова	обов'язкова для тих, хто народився після 1968 р.	добровільна, додаткова
		добровільна для тих, хто народився після 1948 р., але до 1968 р.	
Управління системою	публічне	приватне	приватне
Фінансування	з поточних внесків (PAYG)	накопичений капітал (OFE)	накопичений капітал

Джерело: складено автором за матеріалами Інформаційно-аналітичної служби групи компаній «ВСЕ»¹.

Аналізуючи ефективність нової польської пенсійної системи з позиції доцільності застосування елементів цього досвіду в Україні, зазначимо, що сьогодні мінімальна трудова пенсія в Польщі становить 706,29 польського злотого (приблизно 190 дол. США), а мінімальна пенсія у зв'язку з інвалідністю – 543,29 польського злотого (приблизно 146 дол.). Варто наголосити, що пенсійна реформа в Польщі була не приватизацією пенсійної системи, а впровадженням механізму державно-приватного партнерства.

Польща була серед перших країн, що запровадили універсальний обов'язковий накопичувальний компонент пенсійного страхування. Громадянам, яким виповнилося на той час 50 років, було заборонено брати участь у програмі. Громадяни віком від 30 до 50 років могли брати участь на добровільних засадах, і лише особи віком до 30 років зобов'язані були брати участь у цій програмі. В результаті кількість отримувачів пенсій другого рівня була незначною. Однак внаслідок фінансової кризи, починаючи з 2011 р. з метою скорочення державного боргу, бюджетного дефіциту та дефіциту пенсійної системи в Польщі було знижено тарифні нарахування на накопичувальний компонент з 7,2% до 2,3%, тобто практично в 3 рази. Разом з тим, запровадження другого рівня пенсійної системи позитивно вплинуло на фондовий ринок Польщі та на економіку загалом. Цей досвід вважаємо корисним для України, яка

¹ Пенсионное реформирование в Польше: мера успешности реформы [Електронний ресурс] / Информационно-аналитическая служба группы компаний «ВСЕ». – Режим доступу : <http://vseswit.com.ua/data/upload/file/Polsha2.pdf>.

перебуває на початковому етапі впровадження накопичувальної складової пенсійної системи.

Щодо досвіду медичного страхування зауважимо, що в Польщі воно запроваджене через такі державні інституції, як аграрна каса соціального страхування, котра обслуговує понад 1,6 млн фермерів, та заклад соціального страхування, на балансі якого перебувають інші громадяни, які працюють. Власник-фермер щоквартально сплачує по 258 злотих (близько 70 дол.) за себе, членів родини та найманих працівників. Решту за нього доплачує держава. Інші громадяни, які працюють відраховують до фонду медичного страхування 9% від заробітної плати. Страхові кошти надходять до регіональних фондів здоров'я – обласних (воєводських) та районних. Кошти розподіляються серед медичних закладів відповідно до бюджетів кожного рівня. Для порівняння: річний бюджет обласного медичного закладу в Польщі становить близько 15 млн дол., тоді як українська лікарня подібного рангу має такий самий бюджет, але у гривнях. І це за умови, що страхова медицина в Польщі нині не зовсім досконала. Для її поліпшення планується запровадження так званого кошика послуг – страхування на випадок окремих хвороб, як це поширено у розвинених європейських країнах, що дасть змогу заощадити кошти сімейного бюджету й водночас отримати послуги кращої якості¹.

Отже, загалом у розвинутих європейських країнах на даний час сформована така модель соціального страхування, на яку може орієнтуватися Україна. Головним при цьому є недопущення зменшення чисельності застрахованих осіб і зростання рівня добробуту населення, адже запровадження додаткових видів обов'язкового страхування (наприклад, медичного) вимагає додаткового навантаження на заробітну плату осіб, які працюють.

Варто наголосити, що майже у всіх розвинутих країнах світу система соціального страхування характеризується індивідуальною відповідальністю людини за формування умов свого життя та водночас солідарним соціальним страхуванням від небезпек, які загрожують її здоров'ю та життю. Щодо цього О.Кнейслер зазначила, що «...страхування слугує засобом протидії ризикам, методом фінансування їх наслідків, способом контролю за ризиками. Водночас страхові

---

¹ Філіпчук В. Р. Порівняльний аналіз української та європейської систем соціального захисту населення [Електронний ресурс] / В. Р. Філіпчук. – Режим доступу : [http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vchnu_ekon_2014_5\(1\)__41.pdf](http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vchnu_ekon_2014_5(1)__41.pdf).

відносини виникають унаслідок наявності ризику, що загрожує матеріальному добробуту людства»¹.

У традиційному уявленні соціальне страхування безпосередньо пов'язано із трудовою діяльністю людини як члена суспільства і ґрунтується на понятті соціального ризику. Соціальний ризик необхідно розуміти як ймовірність настання несприятливої життєвої ситуації, котра не залежить або мало що залежить від людини, тобто зумовлена зовнішніми чинниками (соціальними, економічними, екологічними).

У широкому розумінні соціальний ризик як соціальне явище поєднує в своїй структурі ризику, що виявляються у різних сферах життєдіяльності людини: 1) демографічні ризику; 2) ризику у сфері зайнятості (втрата роботи, неповна зайнятість, неадекватна зайнятість); 3) ризику бідності (низький рівень доходів та витрат, низький рівень матеріальної забезпеченості); 4) ризику втрати здоров'я, працездатності; 5) ризику обмеження життєдіяльності та низхідної соціальної мобільності; нерегульованої трудової міграції; соціальної нестабільності; незадовільного екологічного стану та його погіршення тощо².

Загалом визначальними принципами побудови системи соціального страхування є: проголошення «солідарної відповідальності» поколінь як основи системи соціального захисту (забезпечення) населення; законодавче регламентування соціального страхування; всеохопленість населення; обов'язковість участі в ній суб'єктів фінансових відносин³. Таким чином, очевидно, що насамперед соціальне страхування як інститут сталого людського розвитку має вирішувати соціальні проблеми. У табл. 4.3 представлено основні проблеми функціонування системи соціального страхування України.

Окреслюючи інституційні властивості соціального страхування, німецький дослідник Г. Ваннагат визначає його як організоване державою страхування, побудоване на принципах самозабезпечення, публічно-правового регулювання, обов'язковості для більшості населення, яке працює у разі втрати працездатності та смерті, а також настання

¹ Кнейслер О. В. Ринок перестраховання України: теоретико-методологічні доміанти формування та пріоритети розвитку : моногр. / О. В. Кнейслер. – К. : Центр уч. л-ри, 2012. – С. 40.

² Шамілева Л. Л. Визначення та інтегральна оцінка соціального ризику у регіонах України / Л. Л. Шамілева // Демографія та соціальна економіка. – 2008. – № 1. – С. 167.

³ Сидорчук А. А. Теоретичні аспекти державного соціального страхування / А. А. Сидорчук // Український соціум. – 2012. – № 3. – С. 116.

безробіття¹. Акцентується увага на тому, що особлива роль у вирішенні соціальних проблем відводиться загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню, яке «...функціонує як певна системна цілісність у складі державних фінансів»².

Таблиця 4.3

Систематизація проблем функціонування системи соціального страхування як інституту сталого людського розвитку

Суб'єкти системи соціального страхування	Проблеми функціонування	Напрями вирішення
Особи, які працюють	<ul style="list-style-type: none"> – Низький рівень страхової культури; – менталітет «утриманства»; – обмеження свободи вибору; – недостатність інформації про страхові послуги; – надмірна бюрократизація щодо збору необхідних документів. 	<ul style="list-style-type: none"> – Підвищення страхової культури та фінансової грамотності громадян; – розробка та проведення соціальної реклами; – проведення інформаційно-роз'яснювальної роботи з метою формування образу самодостатньої людини; – мінімізація документообігу.
Працедавці	<ul style="list-style-type: none"> – Пристосовницький підхід; – тінізація заробітної плати; – шахрайство й ухилення від сплати податків; – недостатня увага до охорони праці; – порушення правил охорони праці. 	<ul style="list-style-type: none"> – Формування та розвиток культури соціального страхування; – стимулювання працедавців до легалізації заробітної плати; – дотримання законодавчо встановлених правил у сфері охорони праці.
Держава	<ul style="list-style-type: none"> – Недосконалість системи сплати внесків на соціальне страхування; – незадовільна якість послуг соціального страхування; – слабкий взаємозв'язок між внесками та гарантіями, що надаються застрахованій особі 	<ul style="list-style-type: none"> – Вдосконалення нормативно-правової бази соціального страхування; – підвищення фінансової відповідальності страховиків; – формування конкурентного середовища у сфері соціального страхування; – розвиток інвестиційних можливостей страховиків; – розвиток соціального партнерства

Джерело: складено та узагальнено автором.

Водночас «...правові норми, що прийняті державою, є базисом, котрий зумовлює спрямованість суспільних відносин у сфері соціального

¹ Wannagat G. Sozialrecht und Sozialpolitik. Festschrift für Kurt Jantz zum 60 Geburtstag / G. Wannagat. – Stuttgart, Berlin, Köln, Mainz : Verlag Kohlhammer, 1973. – P. 209–210.

² Вольська А. О. Соціальне страхування в умовах трансформаційної економіки : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.08 / А. О. Вольська ; Нац. наук. центр «Ін-т аграр. економіки». – К., 2011. – С. 5.

страхування»¹. У нормативно-правовому контексті загальнообов'язкове державне соціальне страхування визначається як:

– «...система заходів із соціального забезпечення громадян за умовами та видами, встановленими законодавством»²;

– «...система прав, обов'язків і гарантій, яка передбачає надання соціального захисту, що включає матеріальне забезпечення громадян у разі хвороби, повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом»³;

– «...сукупність законодавчо закріплених норм і правил, якими регламентовано порядок обов'язкового соціального страхування у державі»⁴.

З огляду на зазначене економічна сутність державного соціального страхування виявляється через сукупність взаємопов'язаних теоретичних аспектів: соціального, економічного, правового та фінансового. Останній із них є пріоритетним, оскільки виражає процес розподілу та перерозподілу ВВП через формування фондів грошових коштів і використання їх при настанні страхових випадків, зумовлених існуванням соціальних ризиків⁵.

Згідно з міжнародними стандартами загальнообов'язкове державне соціальне страхування має базуватися на таких принципах: законодавчого формулювання умов і порядку здійснення; обов'язковості страхування осіб, які працюють; забезпечення права отримання виплат громадянами, зайнятими підприємницькою, творчою діяльністю та ін.; обов'язковості фінансування страховими фондами витрат, пов'язаних із наданням матеріального забезпечення і соціальних послуг; забезпечення рівня

---

¹ Боднарук М. І. Поняття правовідносин у сфері соціального страхування в Україні / М. І. Боднарук // Митна справа. – 2013. – Спец. вип. – С. 206.

² Прилипко С. М. Предмет права соціального забезпечення : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.05 / С. М. Прилипко ; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Х., 2007. – С. 34.

³ Міненко В. В. Свідectво про загальнообов'язкове державне соціальне страхування та порядок його видачі / В. В. Міненко // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2011. – № 7. – С. 121.

⁴ Вольська А. О. Соціальне страхування в умовах трансформаційної економіки : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.08 / А. О. Вольська ; Нац. наук. центр «Ін-т аграр. економіки». – К., 2011. – С. 5.

⁵ Безкровний О. В. Державне соціальне страхування працівників аграрних підприємств : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.08 / О. В. Безкровний ; Нац. наук. центр Ін-т аграр. економіки УААН. – К., 2009. – С. 14.

життя, не нижчого за прожитковий мінімум; паритетності представників усіх суб'єктів цього страхування в управлінні ним¹. Функцію організації управління системою загальнообов'язкового державного соціального страхування виконує держава, яка є рівноправним партнером поряд з іншими учасниками соціального страхування. Це забезпечує можливість вирішувати завдання страхування з урахуванням інтересів кожної сторони².

В Україні загальнообов'язкове державне соціальне страхування розуміють як систему прав, обов'язків і гарантій, яка передбачає надання соціального захисту, що охоплює матеріальне забезпечення громадян у разі хвороби, повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати страхових внесків власником або уповноваженим ним органом, громадянами, а також бюджетних та інших джерел, передбачених законом. Залежно від страхового випадку виділяють такі види загальнообов'язкового державного соціального страхування, як пенсійне страхування; страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності; медичне страхування; страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності; страхування на випадок безробіття та інші види страхування, передбачені законами України³. З усіх названих видів загальнообов'язкового страхування лише медичне поки що не запроваджене в Україні.

Основним джерелом фінансових ресурсів системи загальнообов'язкового державного соціального страхування в Україні є консолідований страховий внесок, збір якого здійснюється до системи загальнообов'язкового державного соціального страхування в обов'язковому порядку та на регулярній основі з метою забезпечення

---

¹ Москаленко О. В. Міжнародні стандарти у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування / О. В. Москаленко // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди. – 2012. – Вип. 18. – С. 66–67. – (Серія : Право).

² Ярошенко І. С. Організаційно-правові форми соціального захисту людини і громадянина в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / І. С. Ярошенко ; Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана. – К., 2006. – С. 10.

³ Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування № 16/98-ВР від 14.01.1998 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/16/98-%D0%B2%D1%80>.

захисту у випадках, передбачених законодавством, прав застрахованих осіб на отримання страхових виплат (послуг) за діючими видами загальнообов'язкового державного соціального страхування¹.

З моменту запровадження єдиного соціального внеску (з 1 січня 2011 р.), його адміністрування було покладено на Пенсійний фонд України. З 1 жовтня 2013 р. ці повноваження перебрало Міністерство доходів і зборів України. У зв'язку з утворенням Державної фіскальної служби України реалізація державної політики з адміністрування єдиного внеску, а також боротьби з правопорушеннями під час застосування законодавства з питань його сплати, є її прерогативою².

Загалом правило сплати єдиного соціального внеску діє практично у всіх країнах Європейського Союзу, тому факт його введення наближає оподаткування в нашій державі до світових стандартів. Разом з тим, можна сформулювати основні переваги та недоліки функціонування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування в Україні. Так, його перевагами для осіб, які працюють і працедавців є:

- зацікавленість працівників у легалізації повного обсягу заробітної плати, оскільки це безпосередньо впливає на розмір майбутньої пенсії;
- спрощена система реєстрації платників щодо сплати внеску;
- зменшення часу та витрат на сплату внеску;
- подання платником однієї звітності замість чотирьох;
- контроль за платником з боку одного органу замість чотирьох;
- встановлення єдиних правил стягнення і притягнення до відповідальності, визначення єдиної бази оподаткування;
- підвищення платіжної дисципліни платників.

До недоліків функціонування єдиного соціального внеску можна зарахувати такі:

- запровадження внеску доки не вирішило питання зниження навантаження на фонд оплати праці, що є головною причиною тінізації останнього;
- значний розрив у часі при нарахуванні та виплаті за лікарняними листками, допомоги у зв'язку з безробіттям;

---

¹ Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України № 2464-IV від 08.07.2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2464-17/page>.

² Про Державну фіскальну службу України : Постанова Кабінету Міністрів України № 236 від 21.05.2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/236-2014-%D0%BF>.

– відсутність контролю за діяльністю фондів загальнообов’язкового державного соціального страхування з боку громадських формувань;

– відсутність детального обліку податкової бази для кожного окремого робітника і за кожним розрахунком суми відрахувань.

Розподіл єдиного соціального внеску здійснюється до фондів загальнообов’язкового державного соціального страхування. Перед тим, як приступити до аналізу розміру нарахувань єдиного соціального внеску важливо зазначити наступне.

По-перше, в Коаліційній угоді Верховної Ради України восьмого скликання зазначено необхідність зменшення розміру єдиного соціального внеску та поетапного перерозподілу його сплати між працедавцем і найманим працівником¹.

По-друге, Стратегія сталого розвитку «Україна-2020» містить тезу про те, що з метою детінізації заробітної плати потрібно зменшити податкове навантаження на неї².

По-третє, Нова податкова реформа Міністерства фінансів України передбачає: 1) збільшення бази нарахувань єдиного соціального внеску з 17 мінімальних місячних заробітних плат до 25 мінімальних місячних заробітних плат; 2) зменшення ставки єдиного соціального внеску для роботодавців до 20%, працівники при цьому сплачують 0% (скасування 3,6%)³.

Таким чином, до 1 січня 2016 р. розмір нарахувань єдиного соціального внеску залежав від класу професійного ризику виробництва, який було встановлено для працедавця, що визначався Фондом соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України. Так, було передбачено 67 класів ризику та відповідно розмір внеску для кожного виду ризику, починаючи з 36,76% (1 клас) і закінчуючи 49,7% (67 клас). Для бюджетних установ ставка для нарахування внеску становила 36,3%. Фізичні особи –

---

¹ Угода про Коаліцію депутатських фракцій «Європейська Україна» № 0001001-15 від 27.11.2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0001001-15>.

² Про Стратегію сталого розвитку «Україна-2020» : Указ Президента України № 5/2015 від 12.01.2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>.

³ Податкова реформа: факти і цифри [Електронний ресурс] / Міністерство фінансів України, 2015. – Режим доступу : <http://www.minfin.gov.ua/uploads/redactor/files/567038854c68e.pdf>.

підприємці сплачували 34,7%. Загалом працедавці в середньому сплачували 41%. При цьому працівники сплачували 3,6%.

З метою збалансованості бюджетних надходжень до порядку збору та обліку єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціального страхування було внесено зміни, відповідно до яких з 1 січня 2016 р. встановлюється загальна ставка у розмірі 22% та ставка 8,41% для працівників-інвалідів¹.

Таблиця 4.4

Зміни мінімального розміру єдиного соціального внеску

Період	Мінімальний єдиний соціальний внесок, грн	Абсолютне відхилення, грн	Відносне відхилення, %
01.01.2011 – 31.03.2011	326,53	–	–
01.04.2011 – 30.09.2011	333,12	+6,59	+2,0
01.10.2011 – 30.11.2011	341,80	+8,68	+2,6
01.12.2011 – 31.12.2011	348,39	+6,59	+1,9
01.01.2012 – 31.03.2012	372,33	+23,94	+6,9
01.04.2012 – 30.06.2012	379,62	+7,29	+2,0
01.07.2012 – 30.09.2012	382,39	+2,77	+0,7
01.10.2012 – 30.11.2012	387,95	+5,56	+1,5
01.12.2012 – 31.12.2012	393,50	+5,55	+1,4
01.01.2013 – 30.11.2013	398,01	+4,51	+1,1
01.12.2013 – 31.12.2013	422,65	+24,64	+6,2
01.01.2014 – 31.12.2014	422,65	–	–
01.01.2015 – 31.08.2015	422,65	–	–
01.09.2015 – 31.12.2015	478,17	+55,52	+13,1
01.01.2016 – 30.04.2016	303,16	-175,01	-36,6
01.05.2016 – 30.11.2016	319,00	+15,84	+5,2
з 01.12.2016	341,00	+22,00	+6,9

Джерело: складено автором за даними фінансового порталу «МИНФИН»².

Державою встановлюється мінімальний страховий внесок (табл. 4.4), тобто сума єдиного внеску, що визначається розрахунково як добуток мінімального розміру заробітної плати на розмір внеску, встановлений законом на місяць, за який нараховується заробітна плата (дохід), та підлягає сплаті щомісяця³. Згідно з даними табл. 4.4, починаючи з 1 січня

¹ Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо збалансованості бюджетних надходжень у 2016 році : Закон України № 909-VIII від 24.12.2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/909-19/page>.

² Єдиний соціальний взнос (Україна) [Електронний ресурс] / Фінансовий портал «МИНФИН». – Режим доступу : <http://index.minfin.com.ua/index/social/>.

³ Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України № 2464-IV від 08.07.2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2464-17/page>.

2016 р. передбачено різке зменшення мінімального розміру єдиного соціального внеску, що пояснюється описаними вище змінами. Підтримуємо думку фахівців, що зменшення ставки і мінімального розміру єдиного соціального внеску дасть змогу легалізувати значний обсяг заробітних плат, стимулювати розвиток малого та середнього бізнесу, збільшити обсяг надходжень до бюджетів різного рівня і фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування, а в результаті – сприятиме сталому людському розвитку.

Водночас безпосередньо надходження єдиного соціального внеску до фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування залежать від рівня заробітної плати, який в Україні перманентно зростає (дод. М), однак залишається низьким порівняно з розвинутими європейськими країнами.

Базою нарахувань єдиного соціального внеску, як правило, є сума нарахованої заробітної плати за видами виплат, які містять основну та додаткову заробітну плату, заохочувальні та компенсаційні виплати працівникам тощо. За даними табл. 4.5, загальна сума доходу, на який нараховувався єдиний соціальний внесок змінювалася з 400,5 млрд грн у 2011 р. до 512,4 млрд грн у 2015 р. Сума внеску, яка підлягала перерахуванню до фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування, коливалася в межах від 151,7 млрд грн у 2011 р. до 186,8 млрд грн у 2013 р. У 2014 р. порівняно з попереднім періодом на 15,7 млрд грн зменшилася загальна сума доходу, на який нараховувався внесок, що відповідно призвело до зменшення нарахованої суми внеску (на 6,4 млрд грн) та суми внеску, утриманої із заробітної плати (на 0,7 млрд грн). Таку ситуацію у 2014 р. можна пояснити загальним спадом в економіці та значним рівнем тінізації заробітної плати.

Провівши аналіз структури фонду оплати праці як бази оподаткування в Україні, М. Карлін та Н. Іванчук дійшли висновку, що саме підприємства є основною категорією платників єдиного соціального внеску¹. У сучасних вітчизняних реаліях важливим кроком є формування системи стимулювання переходу працівників із тіньового сектору економіки в офіційний, основою якої може стати оновлений і покращений інститут соціального страхування.

---

¹ Карлін М. І. Шляхи удосконалення адміністрування єдиного соціального внеску в Україні / М. І. Карлін, Н. В. Іванчук // Фінанси України. – 2012. – № 12. – С. 94.

Таблиця 4.5

**Показники єдиного соціального внеску на загальнообов'язкове
державне соціальне страхування, млрд грн**

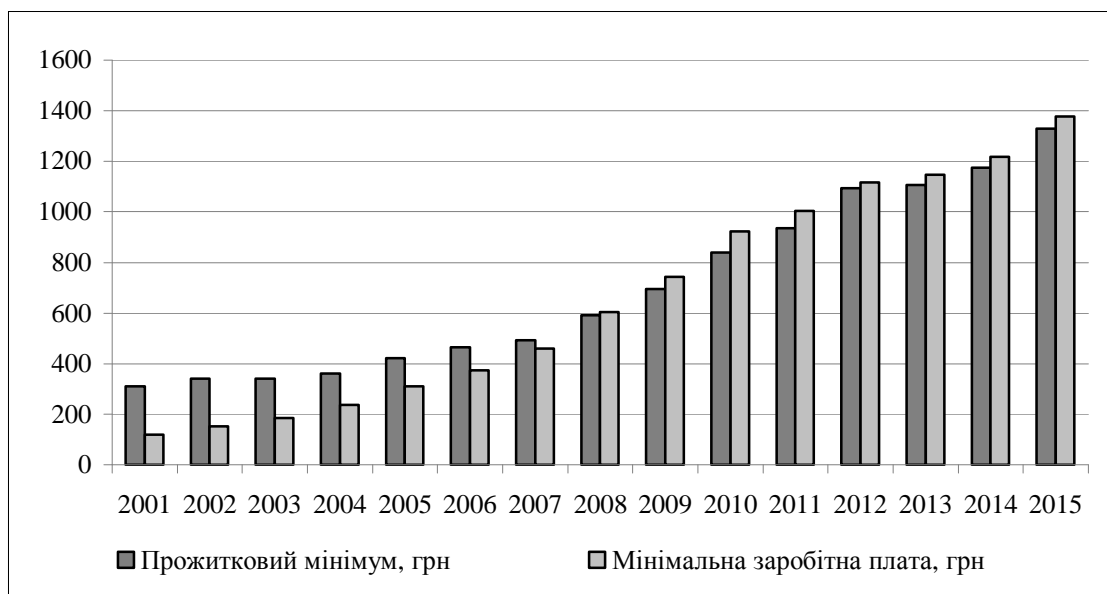
Назва показника	Роки				
	2011	2012	2013	2014	2015
Загальна сума доходу, на який нараховувався ЄСВ	400,5	457,2	487,4	471,7	512,4
Нарахована сума ЄСВ	139,1	159,2	168,2	161,8	165,7
Сума ЄСВ, утримана із заробітної плати	14,0	16,0	16,7	16,0	16,9
Загалом надходження страхових коштів (у т. ч. пеня, штрафи та ін.)	151,8	178,8	186,8	181,1	185,7
Страхові кошти, перераховані фондам загальнообов'язкового державного соціального страхування	151,7	178,7	186,8	181,1	185,7

Джерело: складено автором за даними Державної фіскальної служби України¹.

Сьогодні основною державною соціальною гарантією в оплаті праці є мінімальна заробітна плата. Відповідно до Закону України «Про оплату праці»² розмір мінімальної заробітної плати визначається з урахуванням потреб працівників та їхніх сімей, вартісної величини достатнього для забезпечення нормального функціонування організму працездатної людини, збереження її здоров'я набору продуктів харчування, мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості, а також загального рівня середньої заробітної плати, продуктивності праці та рівня зайнятості. Мінімальну заробітну плату потрібно встановлювати у розмірі, не нижчому від прожиткового мінімуму. Однак лише з 2008 р. ця норма почала в Україні виконуватися (рис. 4.1).

¹ Веб-сторінка Державної фіскальної служби України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sfs.gov.ua>.

² Про оплату праці : Закон України № 108/95-ВР від 24.03.1995 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/108/95-%D0%B2%D1%80>.

Рис. 4.1. Динаміка прожиткового мінімуму та мінімальної заробітної плати в Україні за період 2001–2015 рр.

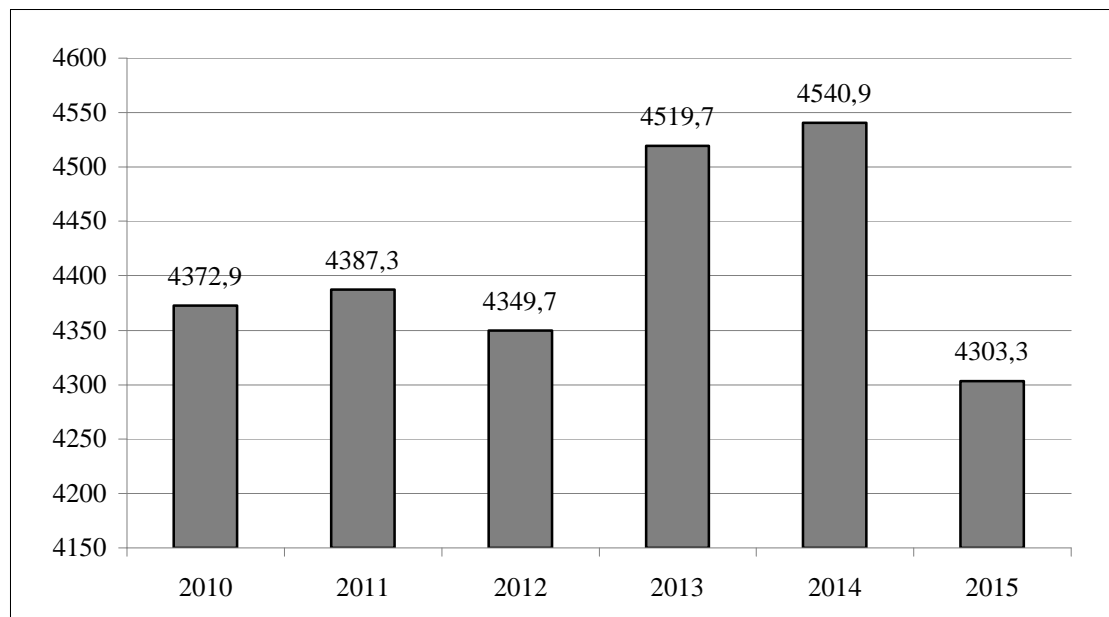
Джерело: побудовано автором за даними Державної служби статистики України¹.

На думку фахівців, рівень оплати праці в Україні загалом не відповідає міжнародним та європейським стандартам. Водночас зазначимо, що у країнах Європейського Союзу системи оплати праці передбачають наявність відповідних високорозвинених систем організації виробництва, інфраструктури й соціальних відносин. Вони базуються на різних економічних, екологічних та національно-етнічних передумовах. З огляду на це нашій країні потрібно створювати наближені до світових норм соціально-правові, економічні, екологічні й організаційно-технічні умови². Проте головною проблемою у цьому разі є значний масштаб тінізації заробітної плати та збільшення чисельності громадян, зайнятих у неформальному секторі економіки (рис. 4.2), що, як було зазначено, негативно відображається на розмірах сплати єдиного соціального внеску. Однак у 2015 р. спостерігається зменшення чисельності таких осіб, що може бути пов'язано із відсутністю відповідних даних з тимчасово непідконтрольних територій.

¹ Веб-сторінка Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

² Вапнярчук Н. М. Підвищення рівня мінімальної заробітної плати – крок до вступу в Європейський Союз / Н. М. Вапнярчук // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2015. – Вип. 2, т. 2. – С. 40. – (Серія : Юридичні науки).

Рис. 4.2. Динаміка чисельності громадян, зайнятих у неформальному секторі економіки України за період 2010–2015 рр., тис. осіб

Джерело: побудовано автором за даними Державної служби статистики України¹

Слід зазначити, що легалізації трудових відносин крім високого податкового навантаження, також перешкоджають недосконалість законодавства щодо оплати праці та можливість його недотримання; бурхливий розвиток вторинного ринку праці, на якому переважають низькооплачувані роботи, що не потребують відповідної професійної підготовки; низька обізнаність працівників, котрі хочуть отримувати гроші за свою роботу сьогодні, не замислюючись над майбутнім².

Науковці вбачають одним із можливих шляхів легалізації заробітної плати перерозподіл страхового внеску між працедавцем і найманим працівником. В Україні пропорція такого перерозподілу до 1 січня 2016 р. становила відповідно 91% і 9%, а з 1 січня 2016 р. 100% і 0%, що спонукає до жорсткого контролю з боку держави за суб'єктами господарювання в частині відображення адекватної суми одержаних доходів.

На наш погляд, основою перерозподілу внесків між працедавцем і найманим працівником має бути принцип паритетної участі, який діє у

¹ Веб-сторінка Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

² Олієвська Н. Г. Оптимізація процесів легалізації соціально-трудова відносин в Україні / Н. Г. Олієвська // Вісник Сумського державного університету. – 2011. – № 4. – С. 13. – (Серія : Економіка).

розвинутих європейських країнах. Відповідно до цього принципу внески на соціальне страхування сплачуються як працедавцями, так і найманими працівниками (крім страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, внески за яким сплачують винятково працедавці).

З огляду на зазначене, цікавим є досвід Болгарії, де з 2000 р. відбувається перехід до паритетного розподілу страхового внеску. На початку розподіл страхового навантаження здійснювався таким чином: 80% сплачував працедавець і 20% – працівник. Сьогодні це співвідношення становить 50% на 50%¹. Разом з тим, при частковому перенесенні навантаження від працедавця до працівника потрібно збільшувати номінальну заробітну плату тих працівників, котрі її легально отримують. Це сприяє підвищенню конкурентоспроможності працедавців на ринку праці, які виплачують легальну заробітну плату. Відповідно працедавці, що використовують нелегальні методи оплати праці, отримують стимул для підвищення розміру заробітної плати та її легалізації².

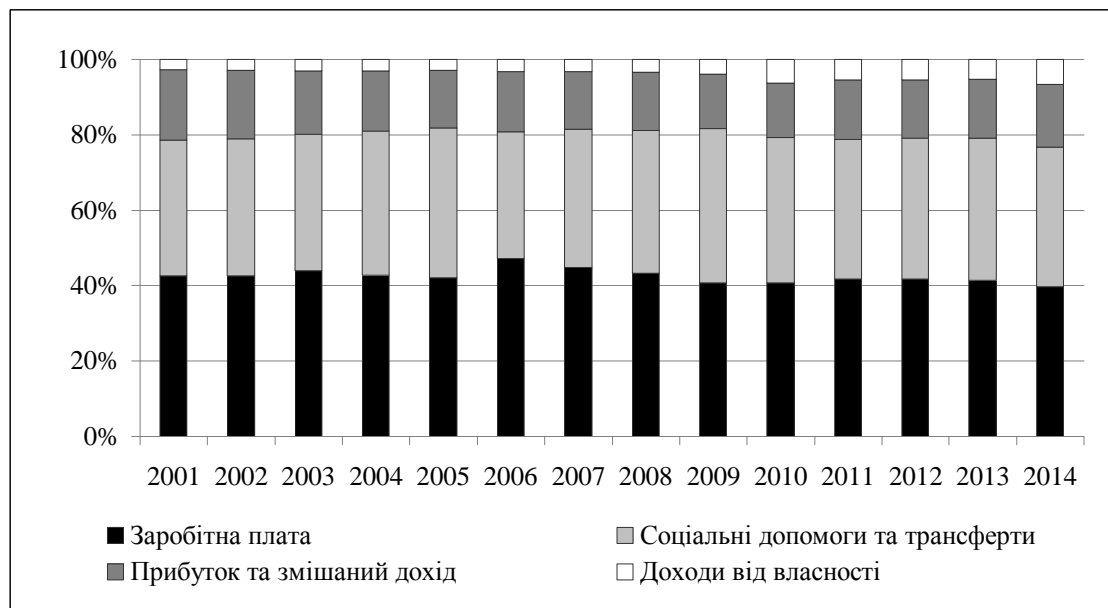
Не менш важливим питанням також є підвищення розміру заробітної плати. Слушною вважаємо думку відомого американського економіста І. Фішера, який стверджував, що чим вищою є заробітна плата – доки вона не досягне того рівня, при якому люди зможуть витратити не лише на самих себе, – тим кращим буде здоров'я та ефективність; збільшення заробітної плати до певної межі підвищує ефективність у більшій пропорції; точка, в якій працедавець досягне максимальної вигоди, буде варіювати залежно від ситуації, кожної окремої професії та конкретної людини³. Таким чином, з одного боку, підвищення заробітної плати як основного джерела доходу працівника сприяє розширенню його можливостей і покращенню якості життя, а з іншого – є засобом підвищення економічної ефективності та збільшення державних доходів.

В Україні питання підвищення заробітної плати постало нині гостро тому, що в останні роки у структурі загальних доходів населення велику частку становлять соціальні допомоги та трансферти (рис. 4.3).

¹ Куліков Г. Т. Заробітна плата в кризовий період у контексті її впливу на трудовий потенціал / Г. Т. Куліков // Економіка і прогнозування. – 2011. – № 3. – С. 85.

² Тіньова економіка в Україні: масштаби та напрями подолання : аналіт. доп. / Т. А. Тищук, Ю. М. Харазішвілі, О. В. Іванов ; за заг. ред. Я. А. Жаліла. – К. : НІСД, 2011. – С. 28.

³ Irving Fisher Committee Bulletin. – 2003. – № 16. – P. 174–178.

Рис. 4.3. Структура доходів громадян України за період 2001–2014 рр., %

Джерело: побудовано автором за даними Державної служби статистики України¹.

Особливу стурбованість викликає наближення показників заробітної плати та соціальних виплат (у 2014 р. вони склали 39,9% та 37,2% відповідно), що є свідченням переважання утриманських настроїв серед громадян та низької мотивації до офіційного працевлаштування. Проаналізувавши дані рис. 4.3, можна піддати сумніву тезу про те, що заробітна плата є основним джерелом доходів громадян. Водночас необхідно констатувати, що легальний фонд заробітної плати в Україні становить 630 млрд грн, а тіньовий – від 240 до 600 млрд грн. При цьому загальне навантаження на фонд оплати праці в Україні становить 43,1%, у Туреччині – 19,2%, в Німеччині – 21,2%, а в Польщі – 24,7%².

Таким чином, від несплати податків і внесків з тіньових доходів держава втрачає мільярди гривень надходжень до державного бюджету та фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування, а працівники залишаються без відповідного соціального захисту та належного пенсійного забезпечення в майбутньому. З огляду на це основними завданнями органів державної фіскальної служби є виявлення

¹ Веб-сторінка Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

² Галасюк В. Зменшення ЄСВ – лише перший крок на шляху детінізації економіки [Електронний ресурс] / В. Галасюк. – Режим доступу : <http://blog.liga.net/user/vgalasyuk/article/17501.aspx>.

прихованих доходів, запобігання застосуванню схем ухилень суб'єктів господарювання від оподаткування, виявлення тіньових коштів, а також проведення роботи щодо забезпечення дотримання підприємствами, установами, організаціями та громадянами вимог чинного законодавства при виплаті заробітної плати¹.

Зменшення масштабів тінізації ринку праці пов'язане з посиленням мотивації з боку працівників і працедавців щодо здійснення діяльності у легальному секторі економіки. Оскільки інтереси працівника та роботодавця щодо виплати неофіційної заробітної плати є дещо конфліктними, специфіка процесів детінізації оплати праці полягає у збалансуванні інтересів цих суб'єктів². Разом з тим, як вважає О. Кириленко, необхідно провести системні реформи в економіці щодо модернізації державних фінансів, забезпечення їхньої прозорості та підконтрольності; оплати праці, підвищення її частки у виробленій вартості; легалізації зайнятості, зменшення безробіття та створення нових робочих місць, забезпечення молодих фахівців першим робочим місцем; зменшення загального податкового навантаження, в т. ч. на фонд оплати праці, зменшення ставок єдиного соціального внеску; запровадження декларування витрат; подолання корупції, підвищення ефективності контрольних заходів фіскальних органів щодо сплати єдиного соціального внеску; виховання податкової культури та податкової дисципліни платників податків, посилення відповідальності за ухилення від сплати податків, за недотримання норм трудового законодавства; проведення територіальними органами Пенсійного фонду України та іншими державними органами широкої роз'яснювальної роботи серед населення, популяризація легальної зайнятості як джерела майбутньої пенсії³.

Отже, з одного боку, зайнятість у тіньовій сфері дає можливість зберегти трудовий потенціал, сприяє вирішенню проблеми доходів і

---

¹ Безпалько І. Р. Підвищення відповідальності за порушення законодавства про працю як запорука процесу легалізації заробітної плати в Україні [Електронний ресурс] / І. Р. Безпалько // Наукові записки [Української академії друкарства]. – 2015. – № 2. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nzec_2015_2_6.pdf. – (Серія : Економічні науки).

² Тіньова економіка в Україні: масштаби та напрями подолання : аналіт. доп. / Т. А. Тищук, Ю. М. Харазішвілі, О. В. Іванов ; за заг. ред. Я. А. Жаліла. – К. : НІСД, 2011. – С. 26.

³ Кириленко О. Детінізація заробітної плати як резерв для збільшення пенсій / О. Кириленко // Фінансово-банківські та адміністративні послуги: проблеми управління та перспективи розвитку : зб. тез доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (12–13 листоп 2015 р.). – Тернопіль : ТНЕУ, 2015. – С. 165.

навіть елементарного виживання деякої частини населення. З іншого – відволікає великий обсяг ресурсів і зусиль на приховування як самої такої діяльності, так і її результатів, а найголовніше – призводить до втрати надходжень податків та обов'язкових платежів унаслідок тіньової оплати праці, які необхідні для здійснення державою своїх функцій¹. На наш погляд, у сучасних умовах система соціального страхування має відповідати вимогам усіх зацікавлених суб'єктів цієї системи.

Підсумовуючи, зазначимо, що соціальне страхування забезпечує соціальну стабільність життя населення та сприяє збалансованому розподілу суспільних благ. Організаційно система соціального страхування має відповідати вимогам усіх зацікавлених суб'єктів цієї системи. При цьому сьогодні необхідно враховувати власний історичний досвід, здобутки зарубіжних держав і найголовніше – особливості парадигми сталого людського розвитку.

Соціальне страхування як інститут сталого людського розвитку має вирішувати проблеми як на рівні кожного працівника чи працедавця, так і на рівні держави. Соціальне страхування загалом і загальнообов'язкове державне соціальне страхування зокрема є інвестиційним ресурсом відтворення людського потенціалу. В такому контексті воно є не лише необхідною умовою, але й інвестиційним важелем сталого людського розвитку.

4.2. Реалії та перспективи вдосконалення державного пенсійного страхування

Активний розвиток сучасних видів загальнообов'язкового державного соціального страхування в Україні розпочався із прийняттям відповідних законодавчих актів. Так, 23 вересня 1999 р. ухвалено Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності»; 2 березня 2000 р. – Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття»; 18 січня 2001 р. – Закон України «Про загальнообов'язкове

---

¹ Харазішвілі Ю. Детінізація заробітних плат як чинник соціального розвитку та забезпечення економічної безпеки України / Ю. Харазішвілі, О. Коваль // Стратегічні пріоритети. – 2013. – № 4. – С. 42.

державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням»; 9 липня 2003 р. – Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування».

У сучасних умовах фінансової, соціальної та політичної нестабільності питання правового регулювання системи пенсійного страхування залишаються актуальними. Сьогодні в Україні триває реформування вітчизняної пенсійної системи, якому приділяється значна увага, адже пенсійне страхування займає важливе місце у соціально-економічному розвитку країни та безпосередньо впливає на рівень життя і добробут людей. Цей вид страхування є об'єктивною потребою сучасного суспільства, задовольнити яку в інший спосіб неможливо. Серед усіх видів соціального страхування саме пенсійне страхування має найбільше одержувачів виплат, що вимагає відповідних фінансових ресурсів. При цьому забезпечення заробленого людиною за період трудової діяльності рівня соціальних благ шляхом перерозподілу їх у просторі і часі покладено на Пенсійний фонд України.

В основі поняття «пенсійне страхування» лежить зв'язок між дефініціями «пенсія» і «страхування», що за структурою відповідно є формою та методом фінансового механізму¹, за допомогою якого відбувається раціональне функціонування пенсійної системи для підвищення якості життя пенсіонерів і стабільності пенсійних фондів.

На наш погляд, надання громадянам такого соціального блага, як пенсія, є обов'язком держави. При цьому поділяємо думку Л. Баранник, що соціальним благом є такі умови життя, за яких людина відчуває себе комфортно, не відчуває нестачу життєво необхідних речей (їжа, одяг, житло), може забезпечити себе відпочинком та має можливість користуватися доступними медичними послугами².

Так, з одного боку, схвалюючи позицію В. Толуб'яка, що пенсію необхідно розуміти як гарантовану регулярну грошову виплату, визначену на основі страхового стажу та сплачених внесків для забезпечення індивідуумів у похилому віці, в разі інвалідності, втрати годувальника на

---

¹ Білоног А. П. Економічна сутність та основні засади пенсійного страхування / А. П. Білоног // Наукові праці НДФІ. – 2013. – Вип. 4. – С. 66–67.

² Баранник Л. Б. «Соціальне благо» як ключова категорія соціального захисту населення: теорія і реальність / Л. Б. Баранник // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». – 2011. – Вип. 16. – С. 253. – (Серія «Економіка»).

рівні, не нижчому від встановленого державою¹, з іншого – не можемо погодитися з твердженням О. Данилюк, що головною ціллю пенсії є боротьба з бідністю людей літнього віку та зниження навантаження, яке може виникнути через цю бідність для решти суспільства². Адже відповідно до останнього твердження всі особи пенсійного віку свідомо зараховуються до когорти бідних, тобто результатом їхньої трудової діяльності є накопичення ризику. Формується громадська думка, що ці люди виступають у ролі прохачів, оскільки не мають необхідних ресурсів для активної участі в суспільному житті. Вважаємо, що це дискредитує вітчизняну систему пенсійного страхування і демонструє неповагу до трудового внеску людей літнього віку.

Безпосередньо навколо сутності пенсійного страхування сьогодні розгортаються наукові дискусії, узагальнення яких дає змогу розглядати пенсійне страхування у двох аспектах: як форму соціального захисту населення та як один із видів страхування життя.

Щодо першого підходу у найбільш загальному вигляді можна зазначити, що пенсійне страхування є базовою формою соціального захисту. Її основою є страховий метод, тобто внесення в пенсійний фонд загальнообов'язкових платежів суб'єктами підприємницької діяльності незалежно від форм власності та видів господарської діяльності й особами найманої праці, які працюють на умовах трудового договору, й використання державою цих коштів для матеріального забезпечення громадян³. При цьому виділяють такі основні ознаки пенсійного страхування, як загальнообов'язковий характер; доступність реалізації соціальних гарантій для застрахованих осіб; державна гарантія дотримання прав застрахованих осіб на захист від соціальних страхових ризиків і виконання страхувальником своїх обов'язків незалежно від фінансового стану; державне регулювання системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування; паритетність участі представників застрахованих осіб, працедавців та держави в органах управління; обов'язкова сплата страхових внесків; існування Пенсійного фонду України, який акумулює кошти застрахованих осіб, страхувальників,

¹ Толуб'як В. С. Державна політика пенсійного забезпечення: сутність та функції / В. С. Толуб'як // Теорія та практика державного управління. – 2009. – Вип. 4. – С. 235.

² Данилюк О. І. Теоретична сутність понять «пенсія» та «пенсійне забезпечення» / О. І. Данилюк // Науковий вісник НЛТУ України. – 2012. – Вип. 22.14. – С. 259.

³ Юрій С. І. Соціальне страхування : підруч. / С. І. Юрій, М. П. Шаварина, Н. В. Шаманська. – К. : Кондор, 2006. – С. 58.

держави й інших суб'єктів; відповідальність за цільове використання коштів Пенсійного фонду України; забезпечення нагляду та контролю з боку профспілок та їхніх об'єднань; автономність Пенсійного фонду України¹. З цієї позиції підтримуємо думку, що завдяки всеохоплюючому і загальнообов'язковому характеру можна повноцінно реалізувати захист непрацездатного населення; оскільки право ухвалювати рішення щодо запровадження обов'язкових зборів належить винятково державі, то саме їй відведена провідна роль в організації пенсійного страхування².

У контексті другого підходу пенсійне страхування є видом страхування життя, при якому страхувальник одноразово або у розстрочку сплачує страховий внесок, а страховик бере на себе зобов'язання виплачувати застрахованій особі пенсію у вигляді одноразової або періодичних виплат протягом обумовленого терміну або довічно³. Особливостями цього підходу є: можливість його здійснення комерційною організацією; участь на добровільних засадах; самостійність визначення розміру та періодичності страхового внеску; право власності на пенсійні активи; особистий контроль за акумульованими коштами.

Однією з перших пенсійну систему запровадила Франція після прийняття Закону про основні принципи пенсійного забезпечення у 1790 р. Він стосувався винятково державних службовців – представників центральної адміністрації, яким гарантувалося грошове утримання з настанням старості чи у разі інвалідності. Пізніше, у 1803 р. функціонування цього закону схвалив Наполеон Бонапарт⁴.

Система пенсійного страхування розвивалася також у Німеччині. Характерною особливістю німецького підходу є те, що соціальне страхування було загальнообов'язковим і заснованим на внесках. Страхові внески сплачувалися як працедавцями, так і робітниками. Основою цієї системи була попередня практика існування добровільних фондів взаємодопомоги, організованих гільдіями та різними об'єднаннями

---

¹ Дробот Ж. А. Поняття пенсійного страхування / Ж. А. Дробот // Актуальні проблеми держави і права. – 2011. – Вип. 57. – С. 188.

² Петрушка О. Сутнісно-теоретичні засади державного пенсійного страхування / О. Петрушка // Світ фінансів. – 2010. – № 3. – С. 80.

³ Бондарук І. С. Роль управління бізнесом у формуванні системи економічної безпеки пенсійного забезпечення / І. С. Бондарук // Бухгалтерський облік, аналіз та аудит. – 2014. – № 2. – С. 9.

⁴ Шумило М. Соціально-економічні фактори як передумови виникнення пенсійної системи / М. Шумило // Вісник Львівського університету. – 2014. – Вип. 59. – С. 302. (Серія : Юридична).

робітників. Право на пенсійну виплату у новоствореній у 1889 р. системі гарантувалося страховими внесками¹.

У Росії система пенсійного страхування почала формуватися у 80-х рр. ХІХ ст., коли в 1888 р. з'явилися пенсійні каси страхового типу на залізниці. Потім така практика поширилася на інші галузі. А на початку ХХ ст. були прийняті перші російські закони щодо соціального страхування, які передбачали пенсійні виплати².

Пенсійні фонди створювалися також на території Галичини. Так, у Львові на початку ХХ ст. функціонував Пенсійний фонд працівників міських електричних закладів, метою якого було здійснення виплат пенсій за віком, у зв'язку з втратою годувальника чи у разі смерті³.

У колишньому СРСР (до 1990 р.) фінансовою основою пенсійної системи був державний бюджет, кошти якого спрямовувалися на соціальне забезпечення пенсіонерів. Із прийняттям у 1990 р. Закону СРСР «Про пенсійне забезпечення громадян СРСР» було створено Пенсійний фонд. У грудні 1990 р. було утворено Українське республіканське відділення Пенсійного фонду СРСР, яке у січні 1992 р. перейменовано у Пенсійний фонд України⁴. Виникнення нової фінансової інституції засвідчило формування системи пенсійного страхування в Україні.

Після здобуття незалежності перед Україною постало питання розробки національного законодавства щодо пенсійного забезпечення та нової стратегії соціального захисту, яка б відповідала ринковим умовам, забезпечувала б кращу соціальну захищеність пенсіонерів при одночасному досягненні макроекономічної стабільності. Так, на сьогодні пенсійне страхування регулюється Конституцією України, міжнародними угодами та законодавчими актами України. До останніх належать Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування, ухвалені Верховною Радою України січні 1998 р.¹ Важливим

¹ Ріппа М. Б. Становлення та криза систем державного пенсійного забезпечення в постіндустріальному суспільстві / М. Б. Ріппа // Збірник наукових праць Ірпінської фінансово-юридичної академії. – 2013. – № 2. – С. 38.

² Компанієць О. В. Генезис пенсійного страхування в Україні / О. В. Компанієць // Актуальні проблеми держави і права. – 2005. – Вип. 25. – С. 359–360.

³ Лопаків В. С. Історія розвитку пенсійного забезпечення в Україні / В. С. Лопаків // Інтелекція і влада. – 2011. – Вип. 22. – С. 134.

⁴ Кравченко І. О. Історико-правовий аспект становлення Пенсійного фонду України / І. О. Кравченко // Актуальні проблеми права: теорія і практика. – 2013. – № 26. – С. 312–314.

¹ Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування № 16/98-ВР від 14.01.1998 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/16/98-%D0%B2%D1%80>.

документом, прийнятим у жовтні 1998 р., є Основні напрями реформування пенсійного забезпечення в Україні, схвалені Указом Президента України¹, де було передбачено створення в Україні трирівневої пенсійної системи, що поєднує елементи державного солідарного й приватного пенсійного забезпечення. Однак «найреволюційнішими» у цій сфері визнано два Закони України: «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»² та «Про недержавне пенсійне забезпечення»³, прийняті Верховною Радою у липні 2003 р. (чинні з 1 січня 2004 р.).

Проте актуальність визначених завдань у сфері пенсійного страхування України дискредитувалася економічною кризою та політичними трансформаціями. Зокрема, не вдалося створити повноцінний інвестиційний механізм для економіки країни, долучити до інвестиційного ресурсу кошти недержавних пенсійних фондів і максимально пов'язати розміри страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування та пенсійні виплати.

Багато проблем безпосередньо пов'язано із довірою населення до функціонування накопичувальної складової пенсійної системи. Наприклад, з 1 січня 2017 р. усі громадяни, які працюють та яким на цю дату виповнилося не більше 35 років, будуть зобов'язані сплачувати внески до Накопичувального фонду, а особи віком від 36 до 55 років зможуть це робити на добровільних засадах. Фактично останні мають повірити в ефективність накопичувальної пенсійної системи і в те, що з її допомогою вони зможуть примножити свій дохід після виходу на пенсію. Відповідно залучені від цих осіб кошти сприятимуть розвитку фондового ринку країни й економічному зростанню загалом.

Разом з тим, певні зрушення відбулися після прийняття Закону України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування

---

¹ Основні напрями реформування пенсійного забезпечення в Україні № 291/98 від 13.04.1998 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/291/98>.

² Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України № 1058-IV від 09.07.2003 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1058-15/page>.

³ Про недержавне пенсійне забезпечення : Закон України № 1057-IV від 09.07.2003 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1057-15>.

пенсійної системи»¹. Так, було встановлено максимальний розмір пенсії (щомісячного довічного грошового утримання), який не може перевищувати десяти прожиткових мінімумів для осіб, котрі втратили працездатність; підвищено пенсійний вік як для жінок, так і для чоловіків; удосконалено механізм стимулювання відтермінування виходу на пенсію; підвищено мінімальну тривалість страхового стажу та нормативну тривалість стажу; зменшено розмір спеціальних пенсій; збільшено стаж, який враховується для отримання соціальної допомоги при досягненні пенсійного віку. Це загалом сприяє стабілізації діяльності Пенсійного фонду України та оптимізації його видаткової частини, однак не дає змоги вирішити наявних проблем.

Оцінюючи пенсійне законодавство України варто зауважити, що воно доволі складне та налічує більше дванадцяти нормативно-правових актів, у т. ч. щодо призначення пенсій та встановлення надбавок і підвищень до пенсії ветеранам, дітям війни, чорнобильцям, шахтарям, донорам, мешканцям гірських населених пунктів.

Основною метою здійснення реформування вітчизняної пенсійної системи є створення умов для розширення можливостей і підвищення рівня життя людей літнього віку. Пенсійна система має виконувати відповідні функції (табл. 4.6).

Таблиця 4.6

Основні функції пенсійної системи та їхня характеристика

Назва функції	Характеристика функції
1	2
Відтворювальна функція	Задоволення необхідних потреб непрацездатних осіб шляхом забезпечення мінімальних стандартів життя.
Соціальна функція	Забезпечення нормального рівня життя тим, хто вийшов за межі працездатного віку чи втратив працездатність. Пенсійна система має не лише сприяти відтворенню витраченої енергії, а й дати змогу людині скористатися такими соціальними благами, як медичні й освітні послуги, якісний відпочинок, культурне дозвілля та ін.
Перерозподільна функція	Відшкодування громадянам доходу, який вони мали до втрати працездатності. Забезпечується шляхом перерозподілу національного доходу держави.
Стимулююча функція	Забезпечує зв'язок між результатами трудової діяльності та майбутньою пенсією.
Політична функція	Узгодження інтересів між непрацездатними членами суспільства та громадянами, які беруть участь у створенні матеріальних благ.

¹ Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи : Закон України № 3668-VI від 08.07.2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3668-17>.

Продовж. табл. 4.6

1	2
Регулююча функція	Пенсійна система прямо чи опосередковано регулює вихід на ринок праці людей літнього віку. Пряме регулювання досягається шляхом встановлення загальноприйнятого віку виходу на пенсію та умовами дострокового виходу на пенсію. Опосередковане регулювання досягається шляхом реалізації програм, що стимулюють до раннього чи пізнього виходу на пенсію, а також співвідношенням розміру пенсії і заробітної плати.
Статусна функція	Передбачає відповідність статусу, що визначається розміром пенсії і рівнем посади, яку обіймав працівник до виходу на пенсію. Це місце пенсіонера стосовно інших пенсіонерів як за вертикаллю, так і горизонталлю. За умови забезпечення взаємозв'язку між заробітною платою і пенсією з виходом на пенсію працівник не втратить свого соціального статусу.

Джерело: складено автором на основі наукового дослідження¹.

Реалізація зазначених функцій на практиці, на наш погляд, сприятиме формуванню передумов для збільшення тривалості життя та забезпеченню достойного рівня життя людей літнього віку.

Свого часу необхідність проведення радикальної пенсійної реформи назріла перед багатьма країнами. Так, у Чилі проведено важливу реформу пенсійної системи в 1981 р., у Німеччині та Італії – в 1992 р., у Франції – в 1993 р., у Великобританії – в 1994 р., у США – в 1995 р.² Загалом світовий досвід свідчить про наявність двох напрямів розвитку пенсійної системи – розподільчого та накопичувального.

Сутність розподільчої пенсійної системи полягає у запровадженні справедливого й актуарно обґрунтованого алгоритму взаємозв'язку між заробітною платою працівника та його майбутньою пенсією. При цьому може враховуватися остання заробітна плата, заробітна плата за попередній період, заробітна плата за будь-який період з трудового стажу та ін. Усі перераховані варіанти можуть бути обґрунтованими та правильними, однак результат буде різним і не об'єктивним. Водночас працівник, віддаючи сьогодні державі свої кошти, хоче отримати адекватне піклування про себе в старості.

Накопичувальна пенсійна система передбачає резервування частини заробітку працівника протягом трудової діяльності та інвестування в активи, що приносять певний дохід. З настанням пенсійного віку людина

¹ Волкова А. С. Функции пенсионной системы и показатели их оценки / А. С. Волкова // Идеи и идеалы. – 2011. – Т. 2, № 4. – С. 18–19.

² Федина В. В. Особливості пенсійної реформи в Україні на сучасному етапі суспільно-економічного розвитку / В. В. Федина, О. В. Рудніцький // Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. – 2011. – № 2. – С. 300.

як у розподільчій, так і в накопичувальній системі, має право на відповідні пенсійні виплати у грошовому виразі. Проте у накопичувальній системі процес їхнього формування є прозорішим, об'єктивнішим і зрозумілішим, що дає підстави для більш еквівалентного відшкодування втраченого заробітку порівняно з розподільчим принципом.

З огляду на вищеподане зазначимо, що структура ефективної пенсійної системи має охоплювати три рівні: перший – основними джерелами фінансування є обов'язкові внески та кошти державного бюджету, функціонує за розподільчим принципом і забезпечує необхідний соціальний мінімум для усіх громадян; другий – загальнообов'язкове накопичувальне пенсійне страхування, джерелом фінансування якого є пенсійні внески працедавців і працівників, забезпечує основну частину майбутньої пенсійної виплати; третій – добровільне пенсійне страхування, при цьому внески здійснює працедавець (корпоративні пенсійні програми) і самі працівники¹. Важливою умовою результативного функціонування першого рівня є розширене відтворення населення, тобто збільшення чисельності наступного покоління порівняно з попереднім. Адже саме за рахунок коштів прийдешнього покоління громадян здійснюється пенсійне забезпечення попереднього. Водночас хочемо звернути увагу на такі важливі переваги розподільчої системи, як можливість миттєвої виплати пенсії і незалежність її від функціонування фінансових ринків й ефективності діяльності пенсійних фондів. Однак зазначимо, що громадяни сприймають сплату внесків за солідарним принципом винятково як обов'язковий платіж, а не як заощадження на майбутнє. У цьому контексті надзвичайної актуальності набуває питання ефективності управління фінансовими потоками цієї системи з боку держави. Управління солідарною пенсійною системою здійснює Пенсійний фонд України на підставі норм Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»² і Положення про Пенсійний фонд України³.

¹ Коваль О. П. Щодо цілей та завдань пенсійної реформи / О. П. Коваль // Формування ринкових відносин в Україні. – 2011. – № 10. – С. 208–209.

² Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України № 1058-IV від 09.07.2003 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1058-15/page/>.

³ Положення про Пенсійний фонд України : затверджено Постановою Кабінету Міністрів України № 280 від 23.07.2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/280-2014-%D0%BF>.

Пенсійний фонд України є основною інституцією, діяльність якої безпосередньо впливає на стабільність функціонування державних фінансів. Пенсійний фонд України бере участь у формуванні та реалізації державної політики у сфері пенсійного страхування, забезпечує збирання та акумулювання страхових внесків, повне і своєчасне фінансування витрат на виплату пенсій та допомог на поховання і здійснює контроль за цільовим використання коштів.

Разом з тим, правова колізія виникла щодо статусу Пенсійного фонду України, котрий згідно із Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»¹ є некомерційною самоврядною організацією. Водночас у Положенні про Пенсійний фонд України² йдеться, що останній є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через міністра соціальної політики, котрий реалізує державну політику з питань пенсійного забезпечення та ведення обліку осіб, які підлягають загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню. Отже, є підстави стверджувати про надання Пенсійному фонду України подвійного статусу, що сьогодні не дає змоги означити його як самостійну страхову інституцію.

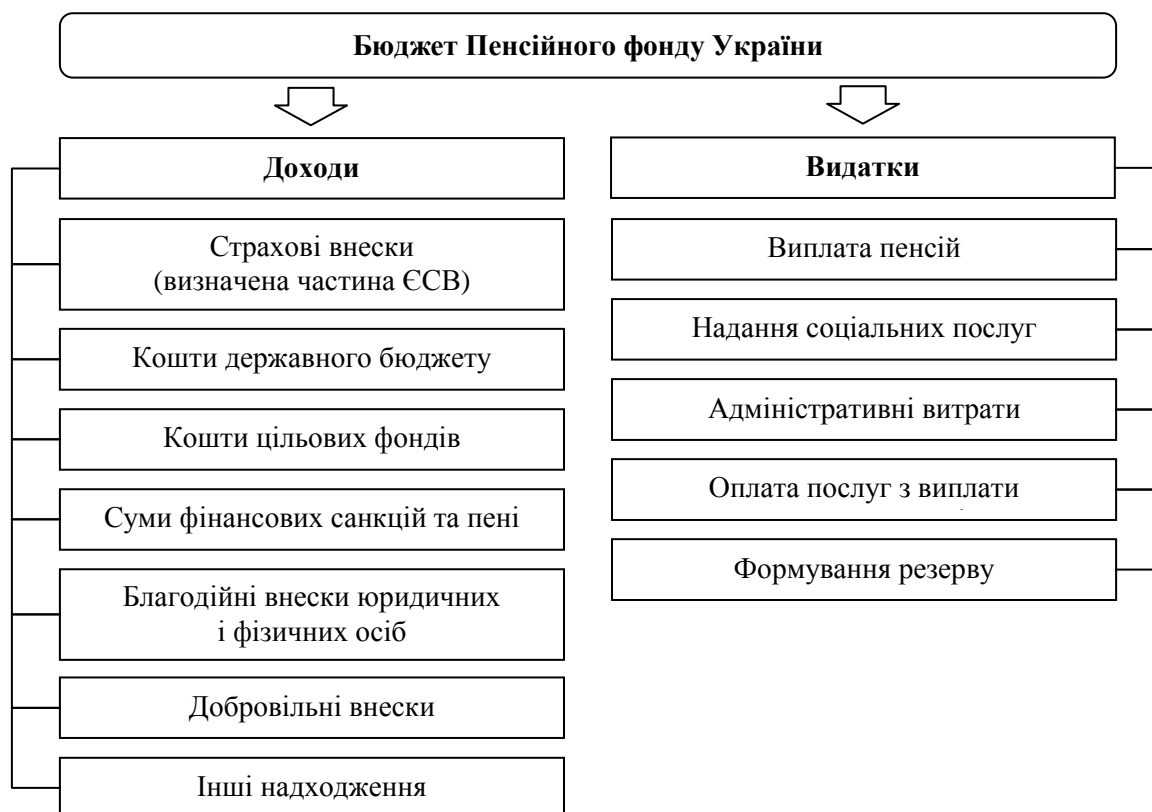
Відповідно Пенсійний фонд України наділений повноваженнями, які за своєю сутністю можна класифікувати так: 1) щодо здійснення нормативних функцій (розробка пропозицій про вдосконалення законодавства, видання правових актів щодо пенсійного забезпечення, формування прогнозних показників соціально-економічного розвитку України й участь у складанні проекту Державного бюджету України, формування бюджету Фонду та подання його на затвердження Кабінету Міністрів України, участь у процесі підготовки та укладанні міжнародних договорів України щодо пенсійного забезпечення); 2) щодо виконання організаційних функцій (організація діяльності робочих органів Фонду, забезпечення виконання законодавчих актів, здійснення професійної підготовки та підвищення кваліфікації кадрів); 3) щодо забезпечення методичних функції (втілення передових форм та методів роботи,

---

¹ Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України № 1058-IV від 09.07.2003 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1058-15/page>.

² Положення про Пенсійний фонд України : затверджено Постановою Кабінету Міністрів України № 280 від 23.07.2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/280-2014-%D0%BF>.

проведення різноманітних методичних семінарів і нарад, здійснення видавничої діяльності); 4) щодо функцій контролю (систематичний контроль за дотриманням виконання чинного законодавства, контроль за діяльністю робочих органів Фонду, контроль за використанням коштів Фонду; контроль за виконанням обов'язків працівниками Фонду)¹. Доходи та видатки Пенсійного фонду України відображаються у його бюджеті (рис. 4.4).

Рис. 4.4. Склад доходів і видатків бюджету Пенсійного фонду України

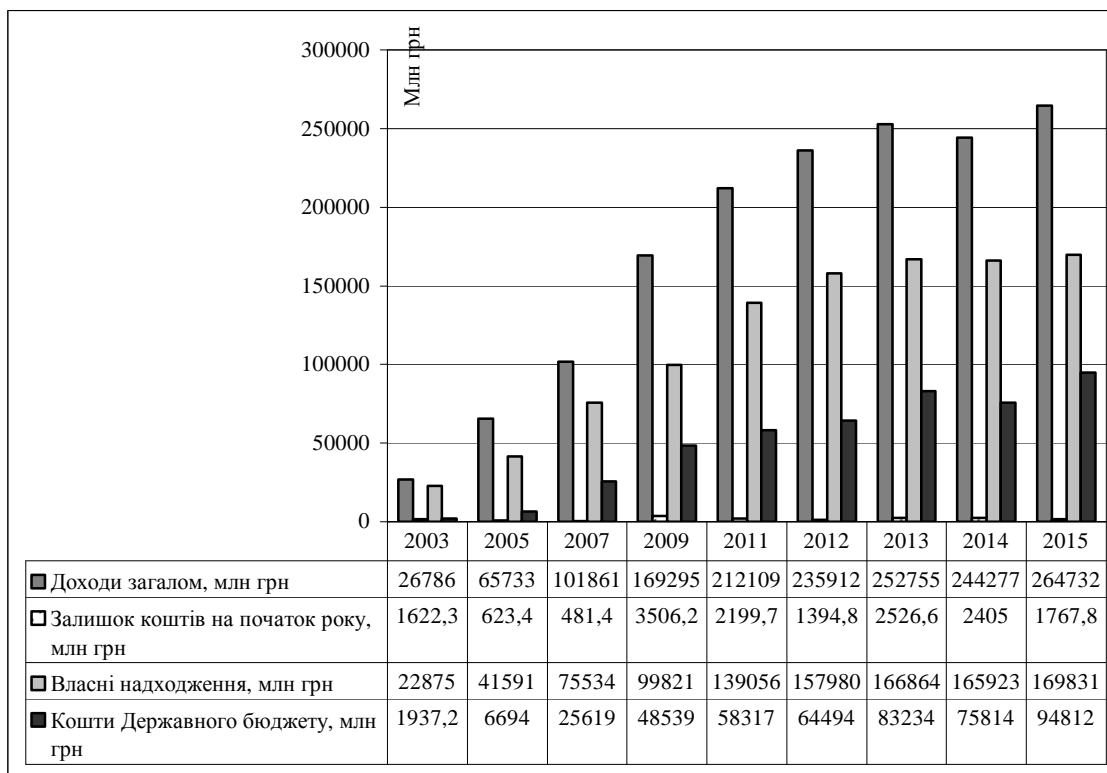
Джерело: побудовано автором на основі Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»².

Доходи бюджету Пенсійного фонду України відіграють пріоритетну роль у забезпеченні населення пенсійного віку соціальними благами. Як підтверджують дані рис. 4.5, з 2003 р. до 2015 р. сукупні доходи зросли у 9,9 разу. Незначне зменшення надходжень порівняно з попереднім

¹ Надієнко О. І. Реформування суб'єктів державного регулювання у сфері пенсійного забезпечення в Україні / О. І. Надієнко // Право і суспільство. – 2012. – № 5. – С. 87.

² Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України № 1058-IV від 09.07.2003 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1058-15/page>.

періодом спостерігалось у 2014 р., що можна пояснити раптовою тимчасовою втратою контролю над частиною території країни, зниженням обсягів виробництва, звільненням працівників та ін.

Рис. 4.5. Динаміка доходів бюджету Пенсійного фонду України за період 2003–2015 рр.

Джерело: побудовано автором за даними Пенсійного фонду України¹.

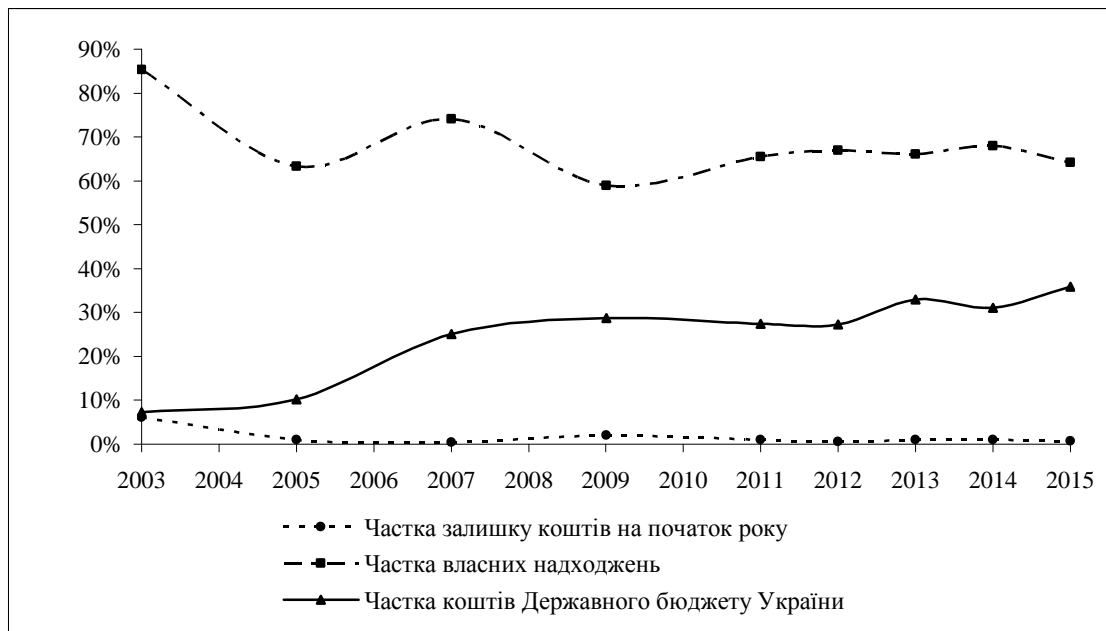
До структури сукупних доходів бюджету Пенсійного фонду України входять як власні, так і передані кошти. Власними доходами вважаються кошти, які надійшли від сплати обов'язкових страхових платежів, добровільних внесків, фінансових санкцій і комерційної діяльності Фонду. Як свідчать дані рис. 4.6, основну частину доходів Пенсійного фонду України становлять власні надходження (від 60% до 80% за досліджуваний період), з яких приблизно 98% – це страхові внески (у 2015 р. вони дорівнювали 165366,9 млн грн).

Передані доходи – це кошти, які передаються з бюджету та з інших державних позабюджетних фондів. Частка коштів Державного бюджету України у загальній структурі доходів Пенсійного фонду України за

¹ Доходи Пенсійного фонду України // Ціна держави [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://cost.ua/budget/revenue/pension/>; Веб-сторінка Пенсійного фонду України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pfu.gov.ua/pfu/control/uk/index>.

досліджуваний період поступово зростала – від 7,2% у 2003 р. до 35,8% у 2015 р., що свідчить про перманентне збільшення навантаження на бюджетну систему країни.

Рис. 4.6. Динаміка часток залишку коштів на початок року, власних надходжень і коштів Державного бюджету України у структурі сукупних доходів бюджету Пенсійного фонду України за період 2003–2015 рр.

Джерело: розраховано та побудовано автором за даними Пенсійного фонду України¹.

Кошти Державного бюджету України спрямовувалися на виплату пенсій, надбавок і підвищень до пенсій відповідно до державних пенсійних програм; на пенсійне забезпечення військовослужбовців, осіб начальницького та рядового складу, суддів у відставці; на компенсацію втрат від застосування платниками фіксованого сільськогосподарського податку спеціальної ставки із сплати збору на обов'язкове державне пенсійне страхування. Окрім цього, кошти бюджету призначалися на покриття дефіциту бюджету Пенсійного фонду України. Наприклад, у 2015 р. планові трансферти з Державного бюджету України становили 63000 млн грн (23,8% від загальної суми доходів), а кошти на покриття

¹ Доходи Пенсійного фонду України // Ціна держави [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://cost.ua/budget/revenue/pension/>; Веб-сторінка Пенсійного фонду України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pfu.gov.ua/pfu/control/uk/index>.

дефіциту бюджету Фонду досягли 31800 млн грн (12% від обсягу усіх доходів)¹.

На нашу думку, перманентне збільшення коштів бюджету у загальній структурі доходів Пенсійного фонду України є неприйнятним явищем, оскільки основою функціонування цього інституту має бути виключно страховий принцип. Необхідно знайти альтернативний механізм подолання фінансових труднощів, побудований на раціональному поєднанні розподільчої та накопичувальної складових пенсійної системи.

Дефіцит бюджету Пенсійного фонду України передусім виникає внаслідок незадовільного фінансового стану підприємств реального сектору економіки, які не можуть позбутися накопиченої заборгованості та зростаючих сум фінансових санкцій. Так, у 2015 р. загальна сума заборгованості перед Пенсійним фондом України становила 16669,1 млн грн, з яких заборгованість зі сплати єдиного соціального внеску дорівнювала 6594,7 млн грн (39,6%), а заборгованість за фінансовими санкціями і пенею – 514,3 млн грн (3,1%)². Відповідно від збалансованості бюджету Пенсійного фонду України залежить функціонування пенсійної системи держави загалом.

Залишок коштів на початок року, як правило, передбачається для авансового фінансування пенсійних виплат у січні. У 2003 р. частка залишку коштів на початок року становила 6,1%, але у наступні роки коливалася в межах 0,5%–2,1% від обсягів загальної структури доходів Пенсійного фонду України (рис. 4.6).

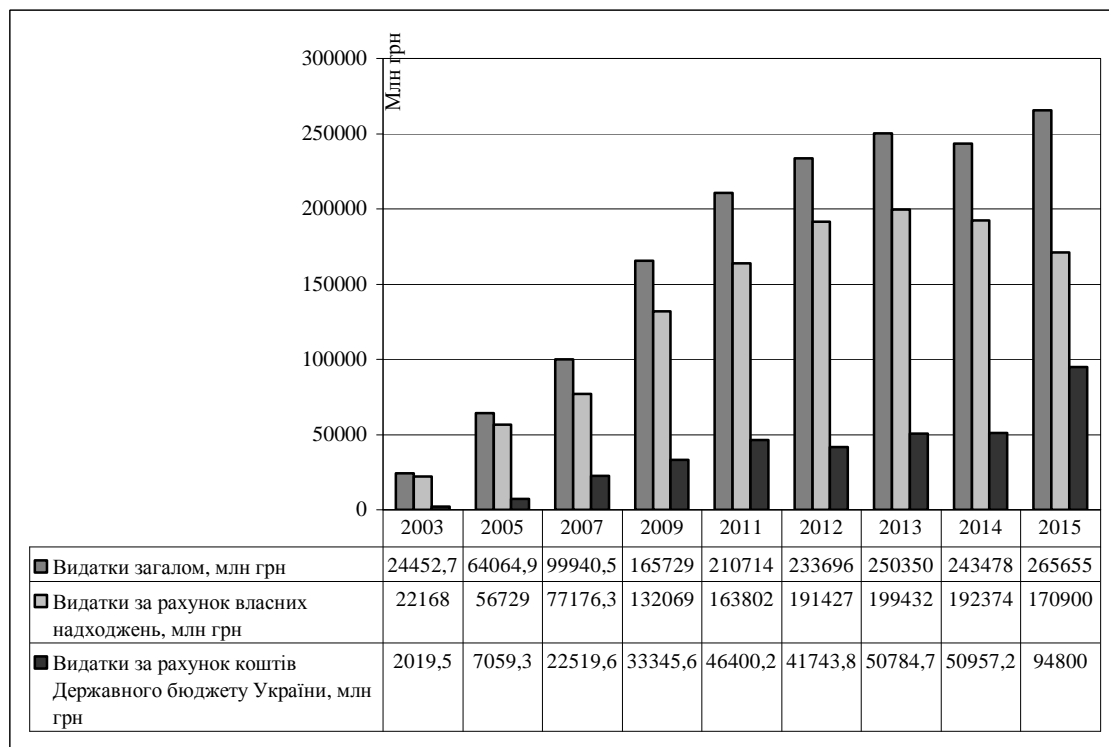
Як підтверджують дані рис. 4.7, протягом досліджуваного періоду видатки Пенсійного фонду України стрімко зростали (незначне зменшення порівняно з попереднім періодом спостерігалось у 2014 р.), що пояснюється намаганням держави покращити матеріальний стан пенсіонерів, перманентними інфляційними процесами, підвищенням рівня прожиткового мінімуму, появою новопризначених виплат і збільшенням середньої заробітної плати.

Разом з тим, якщо зростання доходів за досліджуваний період (2003–2015 рр.) відбулося у 9,9 разу, то видатки підвищились у 10,9 разу. Найбільшу питому вагу у структурі видатків бюджету Пенсійного фонду

¹ Звіт про роботу Пенсійного фонду України у 2015 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pfu.gov.ua/pfu/doccatalog/document?id=243697>.

² Звіт про роботу Пенсійного фонду України у 2015 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pfu.gov.ua/pfu/doccatalog/document?id=243697>.

України мають видатки за рахунок власних надходжень (від 60% до 90% за період 2003–2015 рр.). Видатки за рахунок коштів Державного бюджету України становили від 10% до 35% у загальній структурі видатків за досліджуваний період.

Рис. 4.7. Динаміка видатків бюджету Пенсійного фонду України за період 2003–2015 рр.

Джерело: побудовано автором за даними Пенсійного фонду України¹.

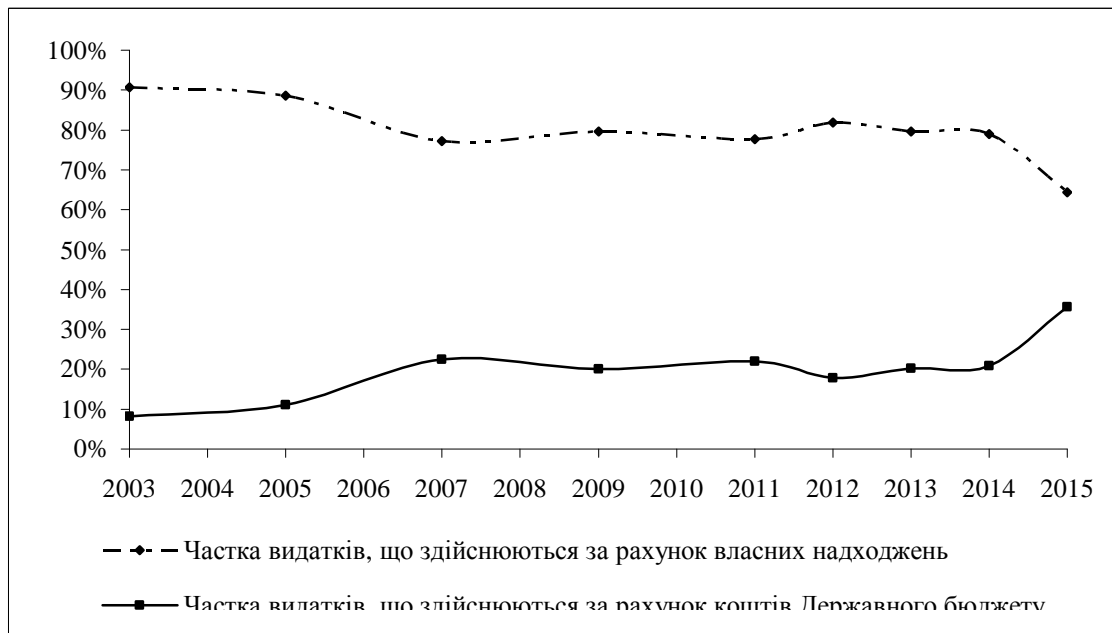
Основна частина коштів спрямовується на пенсійні виплати – у 2015 р. вони становили 262036,9 млн грн або 98,6% від обсягу загальних видатків. На адміністративні витрати у 2015 р. було спрямовано 2400 млн грн (0,9% від обсягу загальних видатків Фонду). За станом на 1 січня 2016 р. чисельність пенсіонерів в Україні становила 12312459 осіб (на 165270 осіб більше, ніж у 2014 р.), а середній розмір пенсійної виплати – 1700,22 грн (на 118,68 грн більше, ніж у 2014 р.)².

Якщо проаналізувати графіки, зображені на рис. 4.8, можна простежити тенденцію до зменшення частки видатків, що здійснюються за

¹ Видатки Пенсійного фонду України // Ціна держави [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://cost.ua/budget/expenditure/pension/>; Веб-сторінка Пенсійного фонду України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pfu.gov.ua/pfu/control/uk/index>.

² Звіт про роботу Пенсійного фонду України у 2015 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pfu.gov.ua/pfu/doccatalog/document?id=243697>.

рахунок власних надходжень, та збільшення частки видатків, які здійснюються за рахунок коштів Державного бюджету України в останні два роки. Загалом за період 2012–2015 рр. середній темп зростання видатків за рахунок власних надходжень становив 105,3%, а середній темп зростання видатків за рахунок коштів Державного бюджету України – 103,7%.

Рис. 4.8. Динаміка часток видатків, що здійснюються за рахунок власних надходжень, і часток видатків, що здійснюються за рахунок коштів Державного бюджету України у структурі сукупних видатків бюджету Пенсійного фонду України за період 2003–2015 рр.

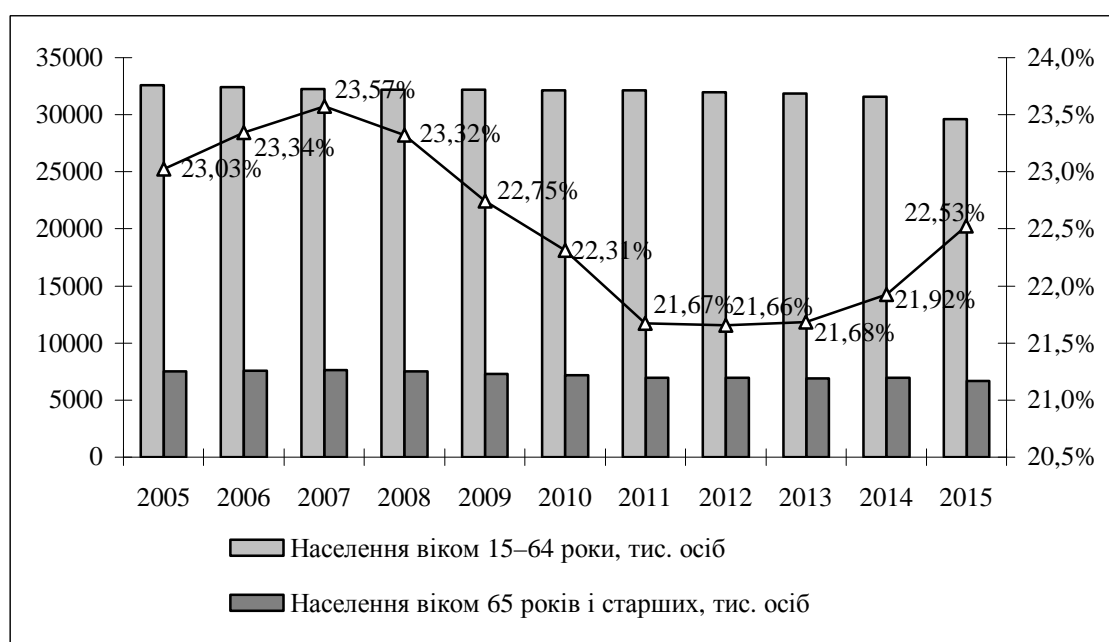
Джерело: розраховано та побудовано автором за даними Пенсійного фонду України¹.

З огляду на викладене вище можна зробити висновок, що ефективна діяльність Пенсійного фонду України є важливою умовою сталого людського розвитку. Однак процес її удосконалення залежить від багатьох чинників, що потребують об'єктивного аналізу в контексті нових суспільних пріоритетів.

По-перше, наявним є зменшення чисельності населення, яке працює на фоні збільшення кількості осіб – отримувачів пенсії, що призводить до розбалансування бюджету Пенсійного фонду України.

¹ Видатки Пенсійного фонду України // Ціна держави [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://cost.ua/budget/expenditure/pension/>; Веб-сторінка Пенсійного фонду України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pfu.gov.ua/pfu/control/uk/index>.

Навантаження на населення працездатного віку яскраво характеризує індикатор, що визначається співвідношенням населення віком 65 років і старших до населення віком 15–64 років. Згідно з даними рис. 4.9, за досліджуваний період максимальне навантаження на населення працездатного віку було у 2007 р. (23,57%), а потім поступово знижувалось. Однак з 2013 р. воно знову почало зростати та у 2015 р. становило 22,53%. У 2015 р. пенсію було призначено 545062 особам, що на 109201 особу більше, ніж у 2014 р.¹

Рис. 4.9. Динаміка чисельності населення віком 15–64 роки, населення віком 65 років і старших та індикатора навантаження на населення працездатного віку за період 2005–2015 рр.

Джерело: розраховано та побудовано автором за даними Державної служби статистики України².

Загалом у пенсійних системах розвинутих європейських країн існують різноманітні підходи до вирішення проблем, пов'язаних із демографічними процесами. Однак усі вони базуються на тому, що будь-які реформи у пенсійній сфері мають спрямовуватися на створення таких економічних умов, які б гарантували кожній людині гідний рівень життя в період непрацездатності.

¹ Звіт про роботу Пенсійного фонду України у 2015 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pfu.gov.ua/pfu/doccatalog/document?id=243697>.

² Веб-сторінка Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

З одного боку, пенсійне забезпечення є видом матеріальної підтримки й обслуговування громадян, які у зв'язку з певними обставинами позбавлені іншого доходу. А з іншого, – пенсійне забезпечення необхідно розглядати як важливу складову фінансової системи, котра сприяє відтворенню і розвитку людського потенціалу, економічному зростанню та конкурентоспроможності держави. З цієї позиції пенсійна система має бути такою, щоб серед громадян не виникала думка, що пенсіонери є утриманцями для осіб, які працюють, чи держави. Саме завдяки підходу до пенсійного забезпечення як до форми соціальних і зокрема демографічних інвестицій можна вирішити цю проблему, адже довготривале й здорове життя є основним правом і найвищим благом для кожної людини¹.

На наш погляд, солідарна пенсійна система надзвичайно залежна від демографічних процесів. З метою зниження соціально-економічних ризиків стійкого функціонування пенсійних систем, зумовлених демографічними чинниками, у провідних розвинутих країнах проводилися так звані параметричні реформи, які кардинально не змінювали існуючі системи гарантування соціального захисту людей літнього віку. Серед таких реформ – підвищення пенсійного віку; ускладнення умов здобуття пенсійних прав (Німеччина, Італія, США); зменшення розміру пенсійної виплати (Угорщина, Греція, Італія, Португалія, Швейцарія); збільшення ставки страхового внеску; зміна умов індексації пенсійних виплат (Німеччина, Швеція, Японія); введення у розподільчі системи умовно-накопичувальних схем; запровадження додаткового рівня пенсійного страхування².

Щодо підвищення пенсійного віку необхідно зазначити, що під час проведення цієї реформи необхідно враховувати наявність демографічного резерву, тобто рекомендована очікувана тривалість життя жінок – 80 років і більше, а чоловіків – понад 70 років. Для порівняння, в Україні очікувана тривалість життя жінок в середньому становить 76 років, а чоловіків – 66 років³. Відповідно підвищення пенсійного віку,

---

¹ Толуб'як В. С. Демографічні процеси та їх вплив на систему пенсійного забезпечення населення в Україні / В. С. Толуб'як // Вісник національної академії державного управління при Президенті України. – 2009. – Вип. 4. – С. 268.

² Надрага В. І. Фінансові ризики розбудови пенсійної системи в Україні: демографічний аспект / В. І. Надрага // Фінанси України. – 2015. – № 1. – С. 84.

³ Веб-сторінка Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

що характерно для вітчизняної практики, може створити проблеми і додаткові витрати в довгостроковій перспективі, якщо не вживатимуться заходи, спрямовані на покращення здоров'я та підвищення якості життя громадян.

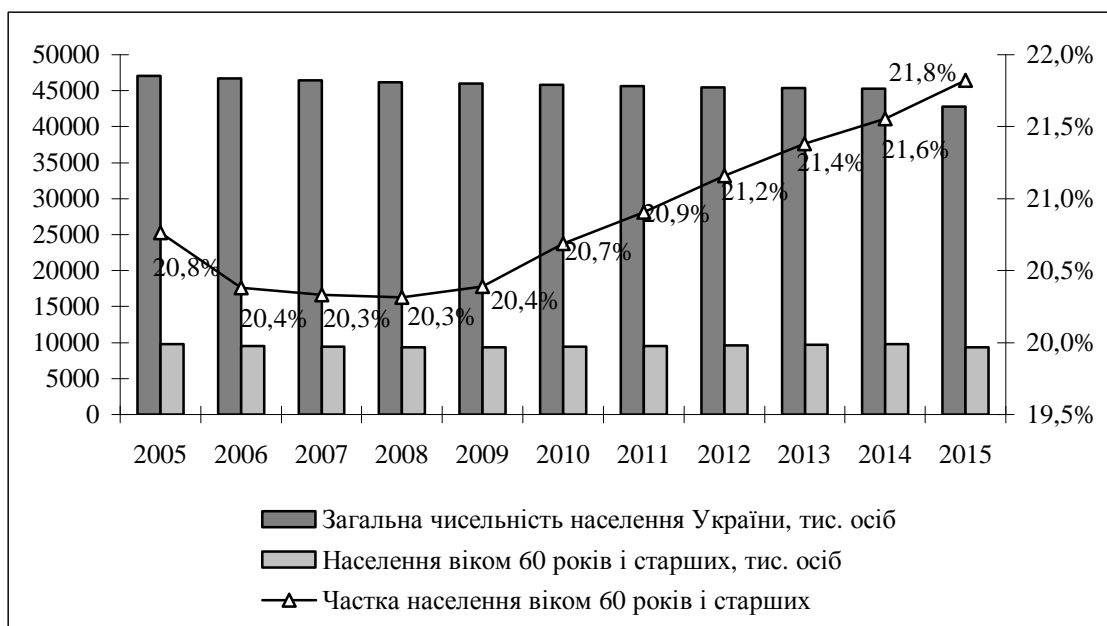
Пошук шляхів зниження демографічних ризиків з метою підвищення фінансової стійкості пенсійної системи призвів до розвитку її накопичувальної складової. Із врахуванням зарубіжного досвіду в Україні також вводиться обов'язкове накопичувальне пенсійне страхування, що, за прогнозами експертів, сприятиме зменшенню навантаження на бюджет держави та збільшенню пенсійних виплат. Разом з цим, необхідно пам'ятати, що цей компонент пенсійної системи насамперед залежить від сталого розвитку економіки й ефективності функціонування фодового ринку країни.

Оскільки демографічні чинники безпосередньо впливають на функціонування системи обов'язкового пенсійного страхування, результативність останньої може гарантуватися двома умовами: 1) перевищенням чисельності населення, яке працює, над особами пенсійного віку; 2) добросовісною сплатою страхових внесків. На сьогодні необхідно розробити заходи, спрямовані на створення нових робочих місць і збільшення частки зайнятого населення. Потрібно також створити гнучкі механізми підвищення доходів бюджету Пенсійного фонду України. Насамперед це стосується добровільного передчасного виходу на пенсію, у тому числі з частковою втратою пенсійних прав, що у провідних країнах світу розглядається як додатковий ризик поглиблення демографічних проблем, вирішення яких передбачає регулювання нормативного віку виходу на пенсію у напрямку його збільшення. На наш погляд, необхідно стимулювати інноваційні процеси в країні, максимально знижувати шкідливість виробництва та заохочувати використання новітнього обладнання. У протилежному разі доцільно передбачити виплату додаткових страхових платежів з боку працедавця.

По-друге, це вікова структура населення. За даними Фонду народонаселення ООН, у 2012 р. налічувалося 810 млн осіб віком 60 років і старших, що становило 11,5% від чисельності населення світу. Відповідно до прогнозів, ця чисельність зросте до 1 млрд осіб приблизно

за 10 років, а до 2050 р. сягне 2 млрд осіб або 22% від чисельності населення світу¹.

Як свідчать дані рис. 4.10, в Україні з 2008 р. спостерігається зростання частки осіб віком 60 років і старших. У 2015 р. частка останніх досягла 21,8% від загальної чисельності населення України, що є тривожною тенденцією порівняно із середньостатистичними світовими показниками.

Рис. 4.10. Динаміка співвідношення загальної чисельності населення та осіб віком 60 років і старших в Україні за період 2005–2015 рр.

Джерело: розраховано та побудовано автором за даними Державної служби статистики України².

З огляду на вищевикладене вважаємо слушною думку, що старіння населення є викликом фінансово-економічній системі країни, передусім сфері державних фінансів і ринку праці³. Разом з тим, зауважимо, що при настанні пенсійного віку в кожній людині виникає право на отримання пенсії за віком, однак гарантією отримання достойної пенсії має бути

¹ Ageing in the Twenty-First Century: A Celebration and A Challenge [Електронний ресурс] / Published by the United Nations Population Fund (UNFPA), New York, and HelpAge International, London, 2012. – Режим доступу : <http://www.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/Ageing%20report.pdf>.

² Веб-сторінка Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

³ Населення України. Імперативи демографічного старіння. – К. : ВД «АДЕФ-Україна», 2014. – С. 33.

страховий стаж. Для цього необхідно передусім сприяти розвитку потенціалу й економічній активності людей літнього віку. З цією метою Міжнародна організація праці розробила Рекомендації щодо літніх працівників, де зазначається, що літні працівники нарівні з іншими мають мати права та можливості щодо професійної орієнтації і працевлаштування; підвищення кваліфікації та перекваліфікації; кар'єрного просування; винагороди за свою працю; соціального забезпечення і соціальної допомоги та ін.¹ У багатьох країнах під час трудової діяльності літніх людей враховуються особливості їхньої працездатності, потреба у відпочинку та лікуванні тощо.

У розвинутих європейських країнах також існують: 1) фінансові стимули для працедавців залишати на роботі людей літнього віку, зокрема зниження ставки соціальних внесків працедавця за таких осіб (у Швеції – за працівників віком понад 65 років; в Іспанії діє прогресивна знижка: починаючи з 50% – за працівників віком 60 років і до 100% – за працівників віком 65 років); 2) фінансові стимули для людей літнього віку продовжувати працювати: набагато вигідніші умови оподаткування отриманих трудових доходів порівняно з пенсією, зокрема збільшення податкового кредиту (Швеція); збільшення розміру пенсії за умови продовження роботи та пізнішого виходу на заслужений відпочинок (Нідерланди, Угорщина, Великобританія); 3) різноманітні заохочувальні заходи щодо професійного розвитку літніх людей та передання знань молодшим поколінням: стимули для працедавців і працівників, спрямовані на забезпечення неперервного навчання; інформування працедавців про особливості роботи з людьми пенсійного віку; роз'яснювальна робота серед працівників про важливість праці в літньому віці; просування ідеї згуртованості різних поколінь у процесі праці як запоруки більшої стійкості бізнесу та держави загалом; залучення літніх людей з досвідом до наставництва і навчального процесу на виробництві; 4) додаткові гарантії захисту людей літнього віку у разі колективних звільнень або скорочення: пріоритетне право на збереження роботи мають особи передпенсійного віку (у Латвії це люди, яким до пенсії залишилося 5 років і менше), визначення претендентів на звільнення за принципом «хто прийшов останнім – йде першим» («last in, first out» – застосовується

---

¹ Рекомендація щодо літніх працівників № 162 від 23.06.1980 р. / Міжнародна організація праці [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/993_089.

у Швеції, Нідерландах)¹. В Японії у 1971 р. набув чинності Закон про стабілізацію зайнятості літніх працівників, в якому передбачено заходи щодо сприяння зайнятості людей поважного віку, створення комфортних умов для їхньої роботи, надання їм допомоги у працевлаштуванні. Цим законом також передбачено функціонування спеціальних державних органів, завданням яких є турбота про працівників літнього віку².

У країнах-членах Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) у 2014 р. рівень зайнятості працівників віком 55–59 років в середньому становив 67,4%, працівників віком 60–64 роки – 43,6%, а працівників віком 65–69 років – 20,2%³. На наш погляд, Українській державі також вигідно мати багато пенсіонерів, які працюють, оскільки вони самі для себе формують пенсію, яку отримують. Це суттєво знижує навантаження на пенсійну систему. У протилежному разі виникне нагальна потреба суттєвого зростання рівня заробітної плати й інших доходів громадян, з яких сплачується єдиний соціальний внесок.

Окрім вищезазначеного, різкий відхід від професійної діяльності висококваліфікованих працівників також негативно вплине на можливості щодо набуття досвіду практичної роботи молодими спеціалістами. В підсумку несприятливих наслідків зазнають насамперед освітня, наукова та медична сфери.

По-третє, рівень оплати праці є важливим підґрунтям формування дохідної частини бюджету Пенсійного фонду України та пенсійних виплат. Оплата праці в Україні не відповідає вимогам сучасної соціально відповідальної держави. Низькі заробітні плати є актуальним питанням сьогодення, котре потребує термінового врегулювання.

Суттєвою перешкодою для вирішення цієї проблеми є тінізація доходів громадян та перекладання особистої відповідальності за власний добробут на державу. Водночас наявність розвинених традицій активної участі населення у пенсійному страхуванні впливає позитивно не лише на забезпечення добробуту домогосподарства, а й на економіку країни

---

¹ Населення України. Імперативи демографічного старіння. – К. : ВД «АДЕФ-Україна», 2014. – С. 221–222.

² Пушенко О. Г. Особливості пенсійної реформи в Україні та її вплив на зайнятість населення / О. Г. Пушенко, М. А. Підченко // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2013. – № 7. – С. 88.

³ Panorama des pensions: Contexte demographique et economique [Електронний ресурс] / OECD.Stat. – Режим доступу : <http://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=PAG>.

загалом¹. Натомість отримання тіньових доходів протягом трудової діяльності ставить під загрозу належну якість життя людини у літньому віці.

В Україні на законодавчому рівні необхідно розробити процедуру поступового підвищення рівня заробітної плати та збільшення частки останньої у вартості товару чи послуги. Наприклад, з 1 січня 2015 р. у Німеччині було запроваджено мінімальний рівень погодинної оплати праці на рівні 8,5 євро. Незважаючи на те, що консервативні економісти прогнозували за такого кроку скорочення 900 тис. робочих місць, у країні продовжують створювати нові робочі місця та зменшується безробіття, збільшилася кількість платників внесків на соціальне страхування, зросла загальна купівельна спроможність населення, що підтверджується підвищенням роздрібних продажів у 2015 р. Середня пенсія в Німеччині у 2015 р. становила 1250 євро.

З огляду на вищезазначене вважаємо, що збільшення рівня заробітної плати в Україні й усунення порушень щодо її нарахування і виплати сприятиме збалансуванню бюджету Пенсійного фонду України, підвищенню розміру пенсійних виплат та покращенню якості життя усіх громадян.

По-четверте, це низький рівень доходів серед більшості осіб пенсійного віку. Насамперед це стосується тих людей, пенсію яким було призначено раніше. Особливо гостро це питання постало для осіб, пенсія яким була призначена до 2009 р. та обрахована із заробітної плати 2007 р. Так, пенсійні виплати щорічно зазнають впливу інфляції (тільки за 2015 р. її рівень досягнув 49%²), яку індексація не наздоганяє. В підсумку це призводить до суттєвого зменшення купівельної спроможності пенсії, що свідчить про недосконалість системи її нарахування і перерахування.

На сьогодні питання постало не лише щодо запобігання бідності серед населення літнього віку, а й забезпечення входження значної частини пенсіонерів до середнього класу³. Як підтверджують дані рис. 4.11, у 2015 р. 6206,3 тис. пенсіонерів, що становить 50,4% від їхньої загальної чисельності, отримало пенсію у розмірі від 1301 грн до 3000 грн;

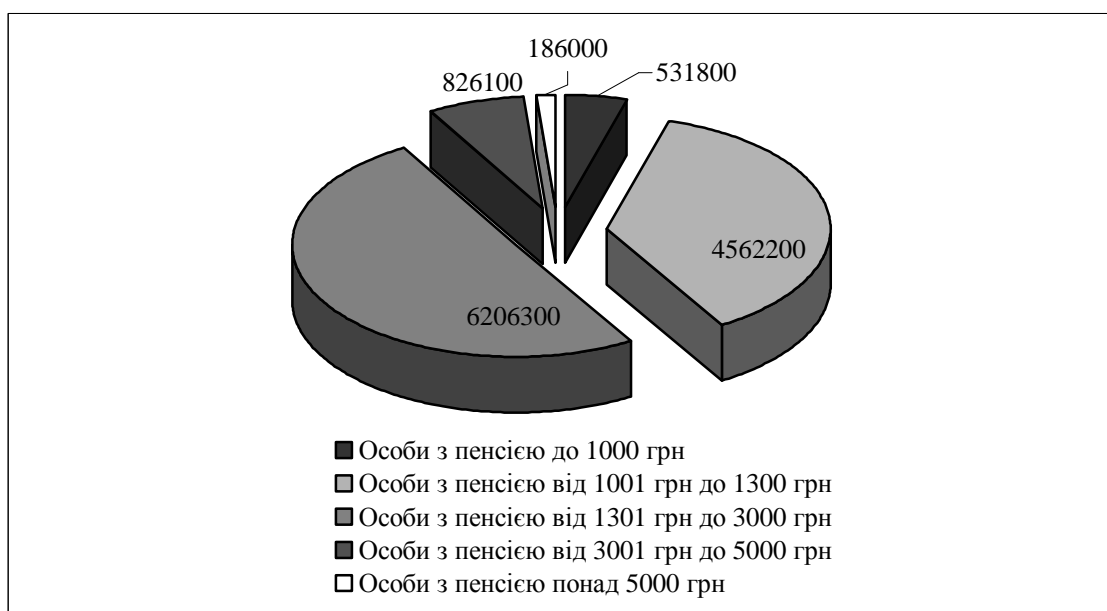
¹ Кириленко О. Інституційні основи державного пенсійного страхування в Україні / О. Кириленко, О. Петрушка // Журнал європейської економіки. – 2013. – Т. 12, № 1. – С. 93.

² The World Factbook [Електронний ресурс] / Central Intelligence Agency. – Режим доступу : <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/rankorder/2092rank.html>.

³ Бабак І. М. Бідність як критерій оцінювання рівня життя населення / І. М. Бабак // Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики. – 2013. – Вип. 57. – С. 47.

4562,2 тис. осіб (37,1%) – від 1001 грн до 1300 грн; 826,1 тис. (6,7%) – від 3001 грн до 5000 грн; 531,8 тис. (4,3%) – низьку пенсію до 1000 грн; пенсіонерів, які отримували пенсію понад 5000 грн, було 186 тис., що дорівнювало 1,5% від їхньої загальної чисельності¹.

Ці дані свідчать, що вітчизняна солідарна система пенсійного страхування є несправедливою, насамперед стосовно осіб, які сплачували значні суми страхових внесків протягом довготривалої трудової діяльності, однак сьогодні через недосконалу систему призначення та перерахунку пенсії прирівняні до осіб з меншими трудовим і страховим внесками. Окрім цього, останні позбавлені стимулу збільшувати тривалість та інтенсивність праці.

Рис. 4.11. Розподіл пенсіонерів за розмірами пенсій у 2015 р.

Джерело: побудовано автором за даними Пенсійного фонду України².

Реформування у сфері пенсійного забезпечення громадян здійснюється з метою запобігання негативним наслідкам у системі державних фінансів. При цьому країни, які це практикують, перебувають на різних етапах пенсійної реформи. Водночас загальним напрямом є зменшення ролі розподільчого рівня пенсійної системи в пенсійному

¹ Звіт про роботу Пенсійного фонду України у 2015 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pfu.gov.ua/pfu/doccatalog/document?id=2436>.

² Звіт про роботу Пенсійного фонду України у 2015 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pfu.gov.ua/pfu/doccatalog/document?id=2436>.

забезпеченні населення і посилення ролі накопичувального пенсійного страхування¹.

Враховуючи викладене, поділяємо думку багатьох фахівців, що альтернативним джерелом залучення коштів для здійснення пенсійних виплат є система обов'язкового накопичувального пенсійного страхування. У такій системі кожен громадянин самостійно формує джерело своєї майбутньої пенсійної виплати протягом трудової діяльності. Участь у цій системі дає змогу компенсувати втрачений дохід і забезпечити потреби вищого рівня при виході на пенсію. Окрім зазначеного, ефективне функціонування накопичувальної складової пенсійної системи дає змогу знизити вплив демографічного чинника. При цьому необхідно забезпечити функціонування ефективної системи обліку періоду зайнятості, сум нарахованої заробітної плати та розміру сплачених страхових внесків кожної особи.

Разом з цим, великий вплив на функціонування накопичувальної складової пенсійної системи мають макроекономічні чинники, основним з яких є інфляція, що призводить до знецінення грошових заощаджень застрахованих осіб. Тому важливим завданням держави є здійснення жорсткого контролю щодо збереження пенсійних активів і недопущення зловживань з боку посадових осіб.

По-п'яте, це диференціація розміру пенсійних виплат, адже законодавче встановлення пільг і привілеїв одній категорії застрахованих осіб за рахунок інших призводить до повної чи часткової тінізації заробітної плати, що негативно впливає на фінансову стабільність Пенсійного фонду України. Вважаємо, що розмір пенсії має бути однаковим для людей, які сплачували рівні внески.

Правова природа єдиних принципів нарахування пенсій ґрунтується на базових європейському і міжнародному стандартах – відсутності «пільгових» груп застрахованих за ступенем захисту в тій самій страховій схемі. Однакові умови страхування зумовлюють рівність прав застрахованих на матеріальне забезпечення і соціальне обслуговування. Розмір страхових виплат залежить винятково від тривалості страхового стажу, страхових внесків та деяких інших умов, передбачених принципом соціальної солідарності, обов'язки за яким однаково розподіляються між

---

¹ Ткаченко Н. В. Вектори побудови пенсійних систем у країнах Європейського Союзу / Н. В. Ткаченко // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України. – 2014. – Вип. 40. – С. 34.

учасниками соціального страхування¹. Разом з тим, вважаємо, що поступове збільшення тривалості страхового стажу, необхідного для призначення мінімальної пенсії, стимулюватиме як працівників, так і працедавців, до легалізації заробітної плати. Осіб, які не мають достатнього трудового стажу для отримання мінімальної пенсії, потрібно забезпечувати адресною соціальною допомогою на рівні, необхідному до досягнення показника прожиткового мінімуму для непрацевдатних осіб за рахунок коштів бюджету, а не за рахунок страхових внесків (за умови перевірки доходів домогосподарства).

Серед фахівців поширена думка, що з метою впорядкування регуляторних актів у сфері пенсійного страхування необхідно розробити та прийняти Кодекс законів України про пенсійне страхування, в якому було б чітко прописані пенсійні пільги та преференції², оскільки це сприятиме реалізації принципу соціальної справедливості та рівності перед законом усіх прошарків населення. Загалом це може стати поступальним кроком у напрямку вдосконалення функціонування вітчизняної пенсійної системи і Пенсійного фонду України зокрема. Однак при цьому потрібно враховувати об'єктивні підстави для диференціації пенсійних виплат, зокрема характер праці (служби); умови праці (шкідливі, важкі); місцевість, де проживала (проходила службу) людина³. Потрібно також досягнути збалансування інтересів усіх учасників пенсійної системи – платників страхових внесків, одержувачів пенсій і соціальної допомоги та держави, уповноваженим представником якої є Пенсійний фонд України.

Державну політику у пенсійній сфері також потрібно здійснювати комплексно. Вирішення проблем детінізації економіки шляхом удосконалення законодавства і фінансового контролю, створення нових робочих місць у реальному секторі економіки з легальними доходами та істотне підвищення цих доходів, впровадження економічних стимулів для легалізації реальної величини заробітної плати (доходу) платників

---

¹ Нижик Н. Р. Принципи диференціації пенсійних відносин: окремі аспекти теорії пенсійного права / Н. Р. Нижик, І. О. Гуменюк // Юридичний вісник. Повітряне і космічне право. – 2015. – № 2. – С. 28.

² Нестеров Д. Ю. Механізми правового та організаційного забезпечення пенсійного страхування в Україні / Д. Ю. Нестеров // Вісник академії митної служби України. – 2011. – № 1. – С. 48. – (Серія : Державне управління).

³ Колеснік-Омельченко Т. В. Щодо підстав диференціації пенсійного забезпечення громадян / Т. В. Колеснік-Омельченко // Право і суспільство. – 2012. – № 1. – С. 130.

податків і страхових внесків безумовно дасть змогу розширити базу їхнього нарахування та збільшити надходження до Пенсійного фонду України¹. Однак слід констатувати, що тривале реформування вітчизняної пенсійної системи поки що не дало можливості створити збалансовану систему пенсійного страхування. Це свідчить про те, що на сьогодні велика кількість невирішених проблем щодо джерел її фінансового забезпечення.

Сьогодні вітчизняна система обов'язкового пенсійного страхування є багатофункціональним організмом, який працює під керівництвом Пенсійного фонду України. В сучасних умовах Пенсійний фонд України є інституцією, що здійснює формування частини фінансових ресурсів держави для фінансування пенсійних виплат і забезпечення інвестиціями пріоритетних сфер економіки. На стабільність функціонування цієї інституції впливають такі чинники, як рівень навантаження на працездатне населення країни, його вікова структура, рівень заробітної плати, рівень доходів громадян літнього віку, диференціація розміру пенсій та ін. З метою реалізації основних завдань сталого людського розвитку необхідний комплексний підхід до вирішення вищеперерахованих проблем, оскільки фрагментарність у цьому напрямку призведе до розбалансування та погіршення показників діяльності Пенсійного фонду України.

4.3. Роль соціального страхування з тимчасової та стійкої втрати працездатності у відтворенні людського потенціалу

Протягом останніх років в Україні триває вдосконалення законодавчої бази з питань соціального страхування загалом і модернізуються організаційно-економічні механізми його функціонування. Так, до ухвалення Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування загальнообов'язкового державного соціального страхування та легалізації

---

¹ Толуб'як В. С. Фінансові механізми пенсійного забезпечення : моногр. / В. С. Толуб'як – Тернопіль : ТзОВ «Терно-граф», – 2011. – С. 195.

фонду оплати праці» від 28 грудня 2014 р.¹ вирішення завдань загальнообов'язкового державного соціального страхування в Україні було покладено на Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України, Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття, Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності та Пенсійний фонд України.

Прийняття вищезазначеного законодавчого акта внесло суттєві корективи в систему інституційного забезпечення загальнообов'язкового державного соціального страхування України. Так, було передбачено об'єднання Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності та Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України. Відповідні зміни було внесено до Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування»². Страховиком з таких видів загальнообов'язкового державного соціального страхування, як тимчасова втрата працездатності; нещасний випадок на виробництві чи професійне захворювання, що спричинило втрату працездатності; медичне страхування, визнано Фонд соціального страхування України.

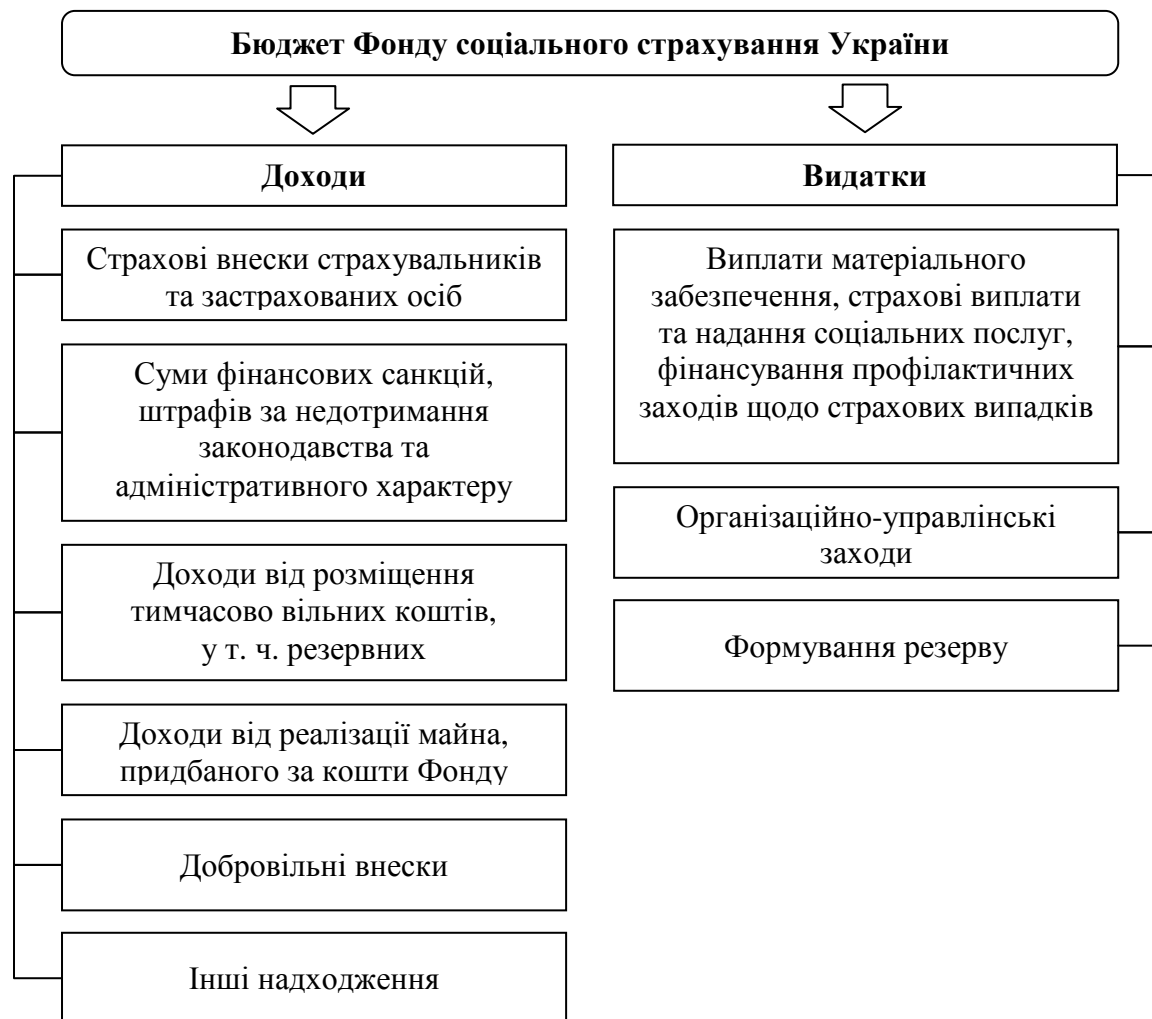
На наш погляд, реалізація ідеї об'єднання Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності і Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України в одній установі з можливим наступним доповненням медичним страхуванням дасть можливість зменшити витрати адміністративного характеру, підвищити якість обслуговування громадян і впорядкувати надання застрахованим особам матеріального забезпечення та соціальних послуг за відповідними категоріями: зайняте населення (Фонд соціального страхування України); безробітне населення (Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття); непрацездатне населення (Пенсійний фонд України).

---

¹ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування загальнообов'язкового державного соціального страхування та легалізації фонду оплати праці : Закон України № 77-VIII від 28.12.2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/77-19>.

² Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України № 1533-III від 02.03.2000 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1533-14>.

Рис. 4.12. Склад доходів і видатків Фонду соціального страхування України

Джерело: побудовано автором на основі Закону України «Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування»¹.

Відповідно до Основ законодавства України про загальнообов’язкове державне соціальне страхування² всі страхові фонди є некомерційними самоврядними організаціями. Саме такий статус Фонду соціального страхування України і Фонду загальнообов’язкового державного

¹ Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування : Закон України № 1533-III від 02.03.2000 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1533-14>.

² Основи законодавства України про загальнообов’язкове державне соціальне страхування № 16/98-ВР від 14.01.1998 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/16/98-%D0%B2%D1%80>.

соціального страхування України на випадок безробіття підтверджується іншими законодавчими актами¹.

Загалом сутність діяльності фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування полягає в тому, що вони впливають на життєво важливі інтереси людини, соціально-професійних, вікових, гендерних груп, на захист яких орієнтовані відповідні страхові послуги. З огляду на це, виникає потреба детального дослідження парадигмальних засад виникнення життєвих обставин, котрі людина не може подолати самостійно та які впливають на розвиток її потенціалу.

Відповідно до внесених у законодавство змін, Фонд соціального страхування України має здійснювати керівництво й управління загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням від нещасного випадку, у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та медичним страхуванням, акумулювати страхові внески, контролювати використання коштів, забезпечувати фінансування виплат за ввіреними йому видами загальнообов'язкового державного соціального страхування та виконувати інші функції, викладені у статуті². Зазначене дає змогу виокремити таку унікальну особливість Фонду, як здійснення безпосереднього впливу на процес відтворення людського потенціалу.

Фонд соціального страхування України розпоряджається фінансовими ресурсами, що формуються з різних джерел у межах затвердженого Кабінетом Міністрів України бюджету (рис. 4.12).

До завершення процедури реорганізації системи загальнообов'язкового державного соціального страхування, пов'язаної з утворенням Фонду соціального страхування України та його робочих органів, відповідні функціональні обов'язки та завдання виконують Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності та Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України.

Для окреслення ролі та значення соціального страхування з тимчасової втрати працездатності у відтворенні людського потенціалу важливо зрозуміти його природу. Тимчасова втрата працездатності є одним із найрозповсюдженіших соціальних ризиків, що вимагають

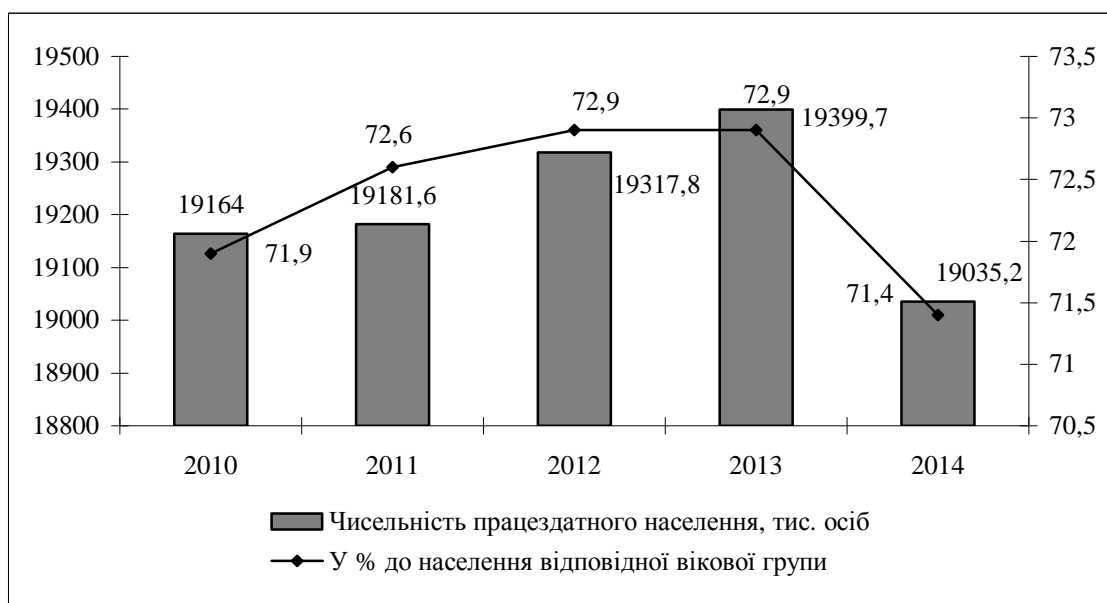
¹ Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України № 1533-III від 02.03.2000 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1533-14>.

² Там само.

значних фінансових та організаційних затрат. Людина, яка втратила працездатність ризикує позбавленням свого доходу.

Загалом працездатність людини слід розуміти як її здатність брати участь у різних формах трудової діяльності та виконувати певні трудові операції. Працездатність залежить насамперед від загального стану здоров'я людини, рівня її загальноосвітньої та професійної підготовки, житлово-побутових умов¹.

Стабільне збільшення людей працездатного віку є необхідною умовою економічного зростання. Як свідчать дані рис. 4.13, у період з 2010 р. по 2013 р. чисельність працездатного населення в Україні зростала, а у 2014 р. суттєво знизилася (на 364,6 тис. осіб порівняно із 2013 р.). На наш погляд, ця негативна тенденція супроводжується загостренням соціальних проблем і зменшенням фінансових можливостей держави для їхнього вирішення.

Рис. 4.13. Динаміка працездатного населення в Україні за період 2010–2014 рр.

Джерело: побудовано автором за даними Державної служби статистики України².

Працездатність і творчий потенціал людини нагромаджуються та примножуються під час її трудової діяльності. Вдосконалення

¹ Мочерний С. В. Економічний енциклопедичний словник : у 2 т. Т. 2 / [С. В. Мочерний, Я. С. Ларіна, О. А. Устенко, С. І. Юрій] / за ред. С. В. Мочерного. – Львів : Світ, 2006. – С. 156.

² Веб-сторінка Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

професійних знань, вмінь та навичок залежить від показників здоров'я людини, умов її праці та якості життя загалом. Однак на фоні проблем зі здоров'ям і незадовільних умов праці може відбуватися зворотний процес. У науковій літературі поняття працездатності розкривається за допомогою термінів «непрацездатність» і «втрата працездатності». Втрата працездатності може бути постійною або тимчасовою. У результаті постійної втрати працездатності людина повністю або частково втрачає здатність до загальної чи професійної праці. Внаслідок тимчасової втрати працездатності людина позбавлена можливості виконувати свої трудові обов'язки протягом короткострокового періоду. Тимчасова непрацездатність може бути викликана певними об'єктивними чинниками: фізичною неспроможністю людини працювати (травма, хвороба, вагітність і пологи); неможливістю здійснювати трудову діяльність у зв'язку з доглядом за членом своєї сім'ї, який його потребує; неможливістю виконувати трудові обов'язки у зв'язку з обставинами, спричиненими діями державних органів (карантин, накладений органами санітарно-епідеміологічної служби). Тимчасова непрацездатність триває до відновлення працездатності або до встановлення групи інвалідності, а у разі інших причин – до завершення обставин, внаслідок яких людина була відсторонена від роботи¹.

У випадку тимчасової втрати працездатності застрахованій особі надаються відповідні матеріальне забезпечення та соціальні послуги. Зокрема, це допомога у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю (в т. ч. догляд за хворою дитиною); допомога у зв'язку з вагітністю і пологами; допомога на поховання (крім поховання пенсіонерів, безробітних й осіб, які померли від нещасного випадку на виробництві) та оплата лікування в реабілітаційних відділеннях санаторно-курортного закладу після перенесених захворювань і травм².

Допомога у зв'язку тимчасовою непрацездатністю є одним з основних видів соціального забезпечення, призначення якого полягає у повному або частковому відшкодуванні втраченого внаслідок певних обставин доходу. Ця допомога призначається на підставі листка непрацездатності, виданого

---

¹ Кабаченко М. Тимчасова непрацездатність: деякі актуальні питання / М. Кабаченко // Публічне право. – 2014. – № 2 (14). – С. 264.

² Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України № 1533-III від 02.03.2000 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1533-14>.

в установленому порядку. Саме цей документ є підставою для звільнення від роботи у зв'язку з непрацездатністю та з матеріальним забезпеченням застрахованої особи в разі тимчасової непрацездатності, вагітності та пологів¹.

Практику видачі листків непрацездатності започатковано безпосередньо в період епідемії холери у царській Росії (1866 р.). Відповідно до тогочасного положення власники фабрик і заводів були зобов'язані створити лікарняні заклади для своїх працівників з розрахунку 1 ліжко-місце на 100 зайнятих на виробництві осіб. В Україні страхування на випадок тимчасової втрати працездатності також має давню історію. Яскравим прикладом функціонування такого виду страхування є розпочата у 90-х рр. ХІХ ст. одеськими підприємцями традиція, коли у 1894 р. було застраховано працівників 22 підприємств. Згодом цей вид страхування поширився на всю Херсонську губернію².

Нині листок непрацездатності видається: 1) громадянам України, іноземцям, особам без громадянства, які проживають в Україні та працюють на умовах трудового договору (контракту) на підприємствах, в установах і організаціях незалежно від форм власності та господарювання або у фізичних осіб, у тому числі в іноземних дипломатичних представництвах і консульських установах; 2) особам, обраним на виборні посади до органів державної влади, місцевого самоврядування та інших органів, у тому числі громадських організацій; 3) членам колективних підприємств, сільськогосподарських та інших виробничих кооперативів; 4) особам, які забезпечують себе роботою самостійно (особи, які займаються підприємницькою, адвокатською, нотаріальною, творчою та іншою діяльністю, пов'язаною з одержанням доходу безпосередньо від цієї діяльності, в тому числі члени творчих спілок, творчі працівники, які не є членами творчих спілок); 5) громадянам України, які постійно проживають на території України та працюють на умовах трудового

---

¹ Інструкція про порядок заповнення листка непрацездатності № 532/274/136-ос/1406 від 03.11.2004 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1456-04>.

² Лопаків В. С. Історія розвитку пенсійного забезпечення в Україні / В. С. Лопаків // Інтелігенція і влада. – 2011. – Вип. 22. – С. 133.

договору (контракту) за межами України і не застраховані в системі соціального страхування країни, в якій вони перебувають¹.

Таблиця 4.7

Рівні проведення експертизи тимчасової непрацездатності та їхня характеристика

Рівні	Характеристика рівня
1	2
Лікуючий лікар	Вирішує питання видачі листка непрацездатності; видає його також у разі відвідування хворого вдома; разом із завідувачем відділення видає листок непрацездатності пацієнту на період лікування в стаціонарі; відображає у медичній карті хворого анамнез, у т. ч. страховий, та динаміку захворювання; фіксує деталі звернення хворого у разі нещасних випадків на виробництві, професійних захворювань і аварій на виробництві; формулює діагноз; забезпечує відповідну реєстрацію документів з тимчасової втрати працездатності.
Завідувач профільного відділення	Здійснює організаційно-методичне керівництво процесом експертизи тимчасової непрацездатності; консультує хворих зі складними щодо визначення працездатності захворюваннями; аналізує стан первинної інвалідності; спільно з лікуючим лікарем оформляє санаторно-курортні карти; у складних випадках направляє хворих до високоспеціалізованих закладів.
Лікарсько-консультативна комісія закладу охорони здоров'я (ЛКК)	Вивчає дані медичної облікової документації та вирішує питання тимчасової непрацездатності; контролює правильність проведеного обстеження та лікування, встановленого діагнозу, обґрунтованість видачі та продовження листка непрацездатності; ухвалює рішення щодо направлення хворих у складних випадках до високоспеціалізованих закладів.
Заступник головного лікаря з експертизи тимчасової непрацездатності або інша відповідальна особа	Забезпечує вивчення лікарями організаційно-правових особливостей проведення експертизи тимчасової непрацездатності; консультує хворих у складних випадках та вирішує питання щодо його подальшого лікування та працездатності; очолює ЛКК; розглядає звернення громадян щодо питань, пов'язаних із працездатністю; розглядає претензії зацікавлених організацій, страхових компаній та фондів соціального страхування.
Відповідальна особа з експертизи тимчасової непрацездатності	Вживає заходи щодо поліпшення організації та якості проведення експертизи тимчасової непрацездатності; контролює якість надання медичних послуг відповідно до встановлених стандартів; розглядає звернення громадян, направлені у різних формах до органу охорони здоров'я з питань експертизи тимчасової непрацездатності; надає організаційно-методичну допомогу заступникам головних лікарів або відповідальним особам, головам ЛКК; бере участь у засіданні колегій органів охорони здоров'я з питань експертизи тимчасової непрацездатності.

Джерело: складено автором на основі Положення про експертизу тимчасової непрацездатності².

¹ Інструкція про порядок видачі документів, що засвідчують тимчасову непрацездатність громадян № 455 від 13.11.2001 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1005-01>.

² Положення про експертизу тимчасової непрацездатності № 189 від 09.04.2008 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0589-08>.

Важливою проблемою є безпосереднє встановлення тимчасової непрацездатності, що вирішується за допомогою експертизи, тобто проводиться комплексне оцінювання стану здоров'я людини та розглядається можливість здійснення нею трудових обов'язків, а також визначається термін непрацездатності. Проведення експертизи тимчасової непрацездатності здійснюється на п'ятьох рівнях (табл. 4.7).

Детально розглянемо проблему проведення експертизи тимчасової непрацездатності, оскільки сьогодні доволі поширеними є факти зловживання (як з боку пацієнтів, так і лікарів) і неправомірного отримання допомоги у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю, що підриває довіру платників страхових внесків до системи загальнообов'язкового державного соціального страхування та завдає матеріальних збитків Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності. За даними Фонду кожного року в Україні видається приблизно від 7,7 до 9,7 млн листків непрацездатності. При цьому результати перевірок засвідчують, що близько 65 тис. листків непрацездатності видається з грубими порушеннями. Зокрема, матеріали об'єктивного медичного огляду в багатьох випадках не підтверджують діагнозу та не свідчать про наявні ознаки непрацездатності, відсутній експертний анамнез, а вказаний діагноз не завжди супроводжується необхідними обстеженнями. Спостерігається також продовження листка непрацездатності на максимальний термін без проведення контролю під час лікування. Трапляються випадки видачі листків непрацездатності без відповідного запису в медичній документації.

Водночас необхідно врахувати те, що причиною необґрунтованого продовження терміну тимчасової непрацездатності можуть бути лікарські помилки щодо встановлення діагнозу, призначення неадекватного лікування, несвоєчасність направлення на стаціонарне лікування, недоцільність стаціонарного лікування та ін. Тому, з одного боку, надзвичайно важливо здійснювати адекватний контроль і вирішити проблемні аспекти процедури видачі листків непрацездатності, а з іншого – забезпечити належну якість надання медичних послуг, яка є основним критерієм мінімізації терміну відновлення втраченого здоров'я.

У цьому контексті пропонуємо запровадити систему електронних медичних карт, яка ефективно діє у розвинутих країнах світу. На наш погляд, запровадження такої практики дасть змогу максимально чітко

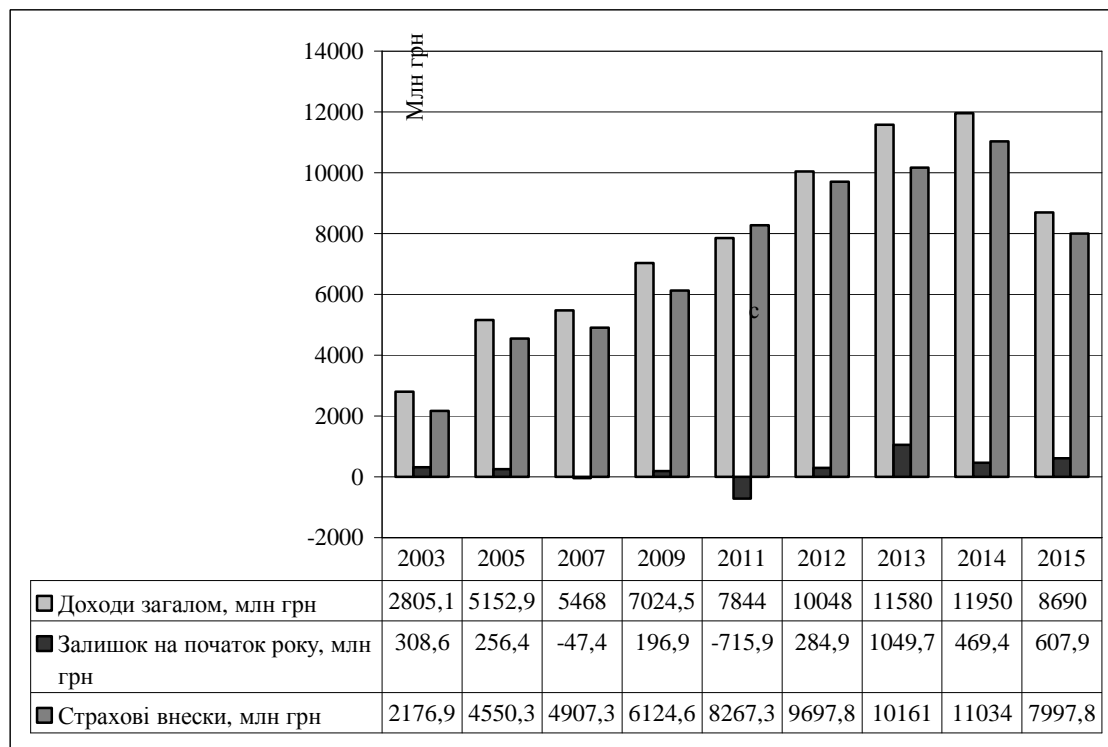
зафіксувати момент тимчасової втрати працездатності, підвищити оперативність і достовірність медичної інформації, забезпечити доступність до останньої одночасно кільком лікарям, а в результаті – сприятиме підвищенню якості надання медичних послуг громадянам. На основі аналізу даних системи електронних медичних карт також можна буде отримувати адекватну статистичну інформацію з метою планування бюджету Фонду соціального страхування України. Ідея щодо застосування електронних медичних карт має й екологічний аспект, оскільки суттєво зменшується кількість обігових паперових документів у медичній сфері, що сприяє заощадженню лісових ресурсів.

Відповідно до внесених у законодавство змін, допомога у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю, що пов'язана із загальним захворюванням, та допомога у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю, яка настала внаслідок нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, виплачується Фондом соціального страхування України. Однак розміри зазначених допомог відрізняються: у першому випадку – це 50–100% від середнього заробітку залежно від страхового стажу, а в другому – 100% від середнього заробітку (оподаткованого доходу).

Однак стурбованість викликає законодавче ігнорування таких суспільних обставин, що призвели до нещасного випадку, внаслідок котрого людина втратила працездатність чи померла, як отримання травми у процесі виконання суспільно важливих обов'язків, громадянського обов'язку щодо порятунку людини, гасіння лісових пожеж та ін. Такі випадки не можна прирівнювати до побутових.

За даними рис. 4.14, з 2003 р. до 2015 р. доходи Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності зросли більше, ніж у 3 рази. Зменшення доходів у 2015 р. пояснюється скороченням частки єдиного соціального внеску та відсутністю часткової оплати за санаторно-курортні путівки.

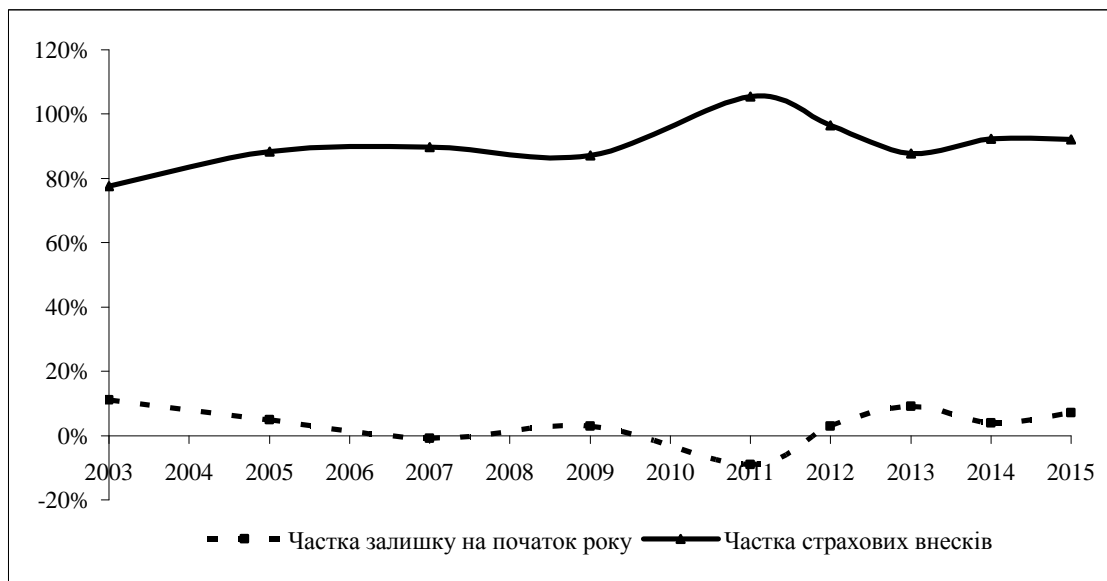
Рис. 4.14. Динаміка доходів бюджету Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності за період 2003–2015 рр.

Джерело: побудовано автором за даними Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності¹.

Водночас основною складовою дохідної частини бюджету Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності є страхові внески. За досліджуваний період частка страхових внесків у загальній структурі доходів Фонду коливалася від 78% у 2003 р. до 105% у 2011 р. Це явище можна пояснити тим, що за підсумками 2010 р. дефіцит бюджету Фонду становив 715,9 млн грн, що негативно вплинуло на загальну структуру доходів у 2011 р. Однак за рахунок страхових платежів у 2011 р. вдалося забезпечити позитивне сальдо балансу на кінець року (рис. 4.15).

Як підтверджують дані рис. 4.15, за період 2011–2015 рр. середній темп зростання страхових внесків становить 150%, що позитивно вплинуло на формування дохідної частини бюджету Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності.

¹ Веб-сторінка Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.fse.gov.ua/fse/control/main/uk/index>.

Рис. 4.15. Динаміка часток залишку коштів на початок року і страхових внесків у загальній структурі доходів бюджету Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності за період 2003–2015 рр.

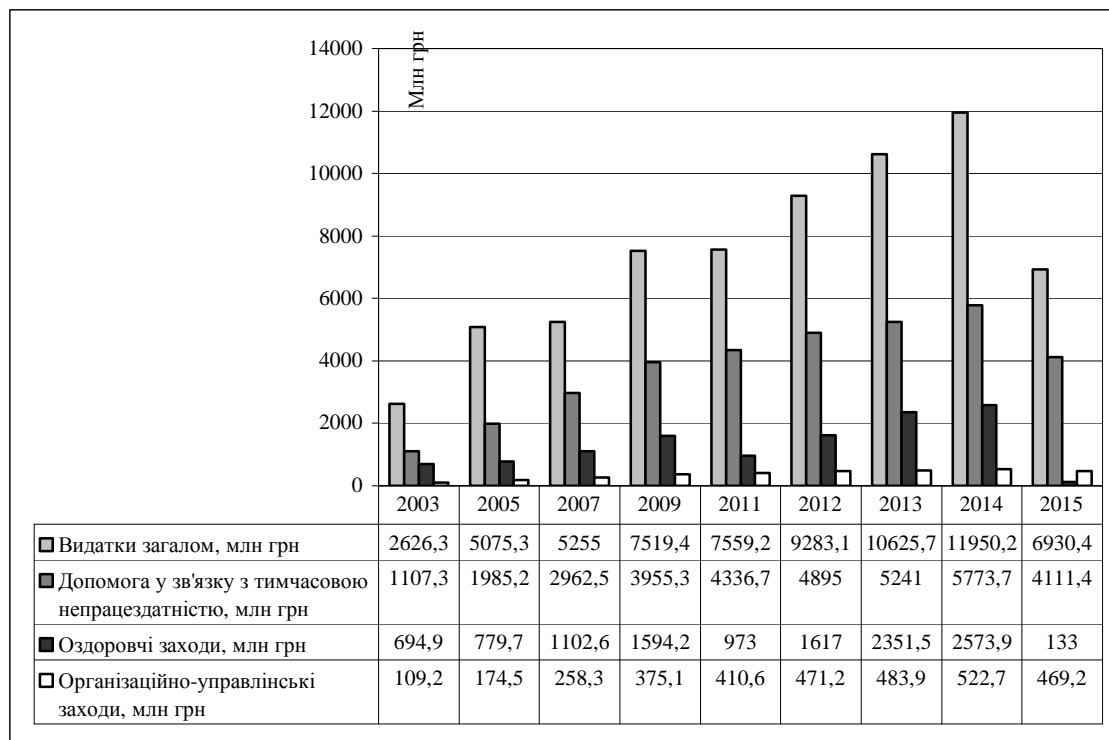
Джерело: розраховано та побудовано автором за даними Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності¹.

За період 2003–2015 рр. видатки Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності зросли більше, ніж у 2,6 разу (рис. 4.16).

Зменшення видаткової частини у 2015 р. порівняно з попереднім періодом пояснюється припиненням фінансування відділень Фонду в АР Крим та м. Севастополі, зменшенням фінансування обласних відділень у м. Донецьку та м. Луганську.

Проаналізувавши структуру видаткової частини бюджету Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності у 2003–2015 рр., зазначимо, що найбільшу її частку становить допомога у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю – від 39% до 59%. На сьогодні актуальними залишаються питання умов, розмірів і порядку виплати останньої застрахованим особам. Саме ці чинники впливають на формування утриманських настроїв і пристосуванство серед застрахованих осіб.

¹ Веб-сторінка Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.fse.gov.ua/fse/control/main/uk/index>.

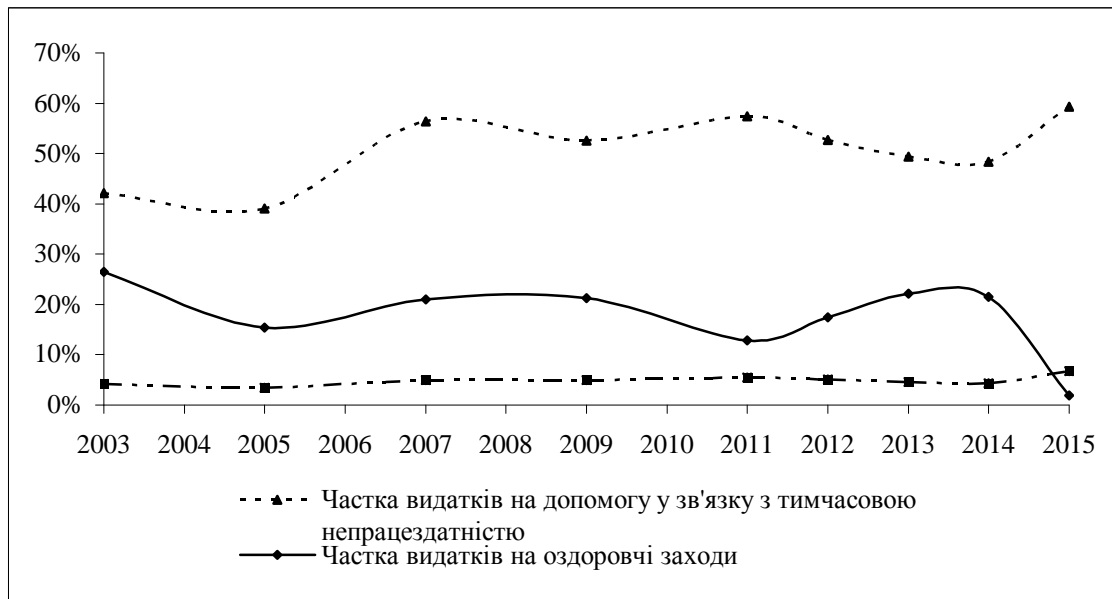
Рис. 4.16. Динаміка видатків бюджету Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності за період 2003–2015 рр.

Джерело: побудовано автором за даними Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності¹.

Частка видатків на оздоровчі заходи коливалася в межах від 15% до 26%, помітне її зменшення відбулося у 2015 р. (1,9%) за рахунок зменшення переліку соціальних послуг, які надаються за рахунок коштів Фонду. Частка видатків на організаційно-управлінські заходи становила від 3% до 6%. Середній темп зростання останніх упродовж 2011–2015 рр. дорівнював 151% (рис. 4.17).

Соціальне страхування професійних ризиків (нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань) – це система, сформована здебільшого під впливом соціальних і гуманітарних чинників. З методологічного погляду нещасний випадок на виробництві є ризиком, імовірність настання якого зумовлена сукупністю чинників об’єктивно-суб’єктивного характеру, а професійне захворювання – ризиком, що виникає на основі певних закономірностей.

¹ Веб-сторінка Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.fse.gov.ua/fse/control/main/uk/index>.

Рис. 4.17. Динаміка часток видатків на допомогу у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю, на оздоровчі й організаційно-управлінські заходи у загальній структурі видатків бюджету Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності за період 2003–2015 рр.

Джерело: розраховано та побудовано автором за даними Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності¹.

Нещасний випадок має негативні наслідки для здоров'я та життя людини, спричинені зовнішніми чинниками. Загалом нещасні випадки характеризують і класифікують за такими ознаками: 1) залежно від чисельності потерпілих осіб (одна людина чи група людей); 2) залежно від рівня шкоди, нанесеної здоров'ю людини (без втрати працездатності, із короткотерміновою втратою працездатності, із тривалою чи сталою втратою працездатності, смерть потерпілого); 3) залежно від зв'язку з виробництвом (пов'язані з виробництвом і не пов'язані з виробництвом).

Ризики виробничого травматизму і професійних захворювань пов'язані із загрозою втрати працездатності (повної або часткової) за місцем роботи. Для здійснення компенсації завданих здоров'ю та життю працівника збитків проводиться матеріальне оцінювання останніх. Особи, котрі втратили працездатність внаслідок впливу зазначених ризиків, отримують відповідні пенсії чи інші компенсаційні виплати, що

¹ Веб-сторінка Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.fse.gov.ua/fse/control/main/uk/index>.

забезпечують їм певний рівень життя та можливість проходження реабілітації. Якщо нещасний випадок на виробництві призвів до смерті потерпілої особи, допомога виплачується членам його сім'ї.

Водночас існуючі на виробництві ризики створюють небезпеку не лише для працівника, а й для суспільства загалом. За рахунок виробничого травматизму і професійних захворювань збільшується чисельність осіб з обмеженими можливостями, що негативно відображається насамперед на ринку праці. Суспільство зацікавлене у збереженні здібностей і трудових навичок працівника. В цьому також мають бути зацікавлені кожен працедавець і безпосередньо працівник. Однак сучасні реалії свідчать про те, що на багатьох вітчизняних підприємствах використовується застаріле обладнання, не проводяться ефективні заходи щодо забезпечення безпечних для здоров'я і життя людини умов праці, не дотримуються вимоги щодо охорони праці. В підсумку працедавець економить на профілактичних заходах, працівники ризикують здоров'ям і життям, а держава втрачає людський потенціал. Високий рівень професійних захворювань здебільшого спостерігається у тих сферах економіки, які характеризуються шкідливими умовами праці та наявністю різноманітних хімічних, біологічних, фізичних, психофізіологічних чинників, що можуть призвести до такого професійного захворювання.

Високі досягнення розвинутих зарубіжних країн у сфері соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань є позитивним результатом тривалого історичного періоду. Так, стрімке зростання чисельності найманих працівників і виробничого травматизму наприкінці XVIII – початку XIX ст. в Німеччині стало першопричиною того, що питання відшкодування шкоди, заподіяної здоров'ю та життю працівника в ході його трудової діяльності, постало набагато раніше, ніж проблеми, пов'язані з необхідністю запровадження пенсійного чи медичного страхування. В Англії у зв'язку з активним розвитком залізничного транспорту та збільшенням рівня травматизму як серед пасажирів, так і серед працівників, у 1849 р. розпочала функціонування страхова компанія, метою діяльності якої було страхування від нещасних випадків на залізниці¹. В Україні у 1899 р. було

---

¹ Гаманкова О. О. Тенденції розвитку соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань в Україні / О. О. Гаманкова, С. А. Шимків // Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. – 2014. – Вип. 156. – С. 16. – (Серія : Економіка).

створене Товариство взаємного страхування робітників і ремісників від нещасних випадків. Пізніше в Одесі у 1905 р. розпочало діяльність Чорноморське товариство взаємного страхування судновласників від нещасних випадків, що поширювалось на порти Чорного та Азовського морів¹.

Сьогодні питання державного соціального захисту щодо небезпечних та шкідливих умов праці перебуває в центрі уваги як працедавців, так і найманих працівників. За даними Міжнародної організації праці, від травматизму на виробництві та професійних захворювань щорічно у світі помирає 2–2,5 млн осіб та сотні людей втрачають працездатність². Разом з тим, імовірність настання ризику у сфері страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань може суттєво відрізнятись залежно від виду економічної діяльності. В Україні кількість професійних захворювань в останні роки зменшилася майже на 36% – з 2752 випадків у 2014 р. до 1764 у 2015 р. відповідно (дод. Н).

У сучасних умовах формування засад сталого людського розвитку необхідно стимулювати працедавця вкладати кошти в охорону праці шляхом встановлення прямої залежності між розміром страхових внесків та показниками рівнів нещасних випадків, професійних захворювань і загального стану здоров'я працівників підприємства. Основним завданням має бути запобігання нещасним випадкам, професійним і загальним захворюванням. Адже лікування та відновлення втраченого здоров'я є довготривалим, дискомфортним та набагато дорожчим процесом, аніж профілактика.

Сьогодні суб'єкти господарювання, які використовують екологічно чисті технології виробництва, дотримуються вимог щодо охорони праці та дбають про здоров'я своїх працівників перебувають в однакових умовах з підприємствами, які практикують протилежні принципи роботи.

Разом з цим, законодавчі заходи щодо збереження здоров'я працівників є винятково компенсаційними за характером і за суттю не зорієнтовані на збереження здоров'я людей. Така ситуація, навпаки, спонукає працівника до виконання трудових обов'язків у шкідливих і небезпечних умовах. Водночас поведінка працівника, який ознайомлений

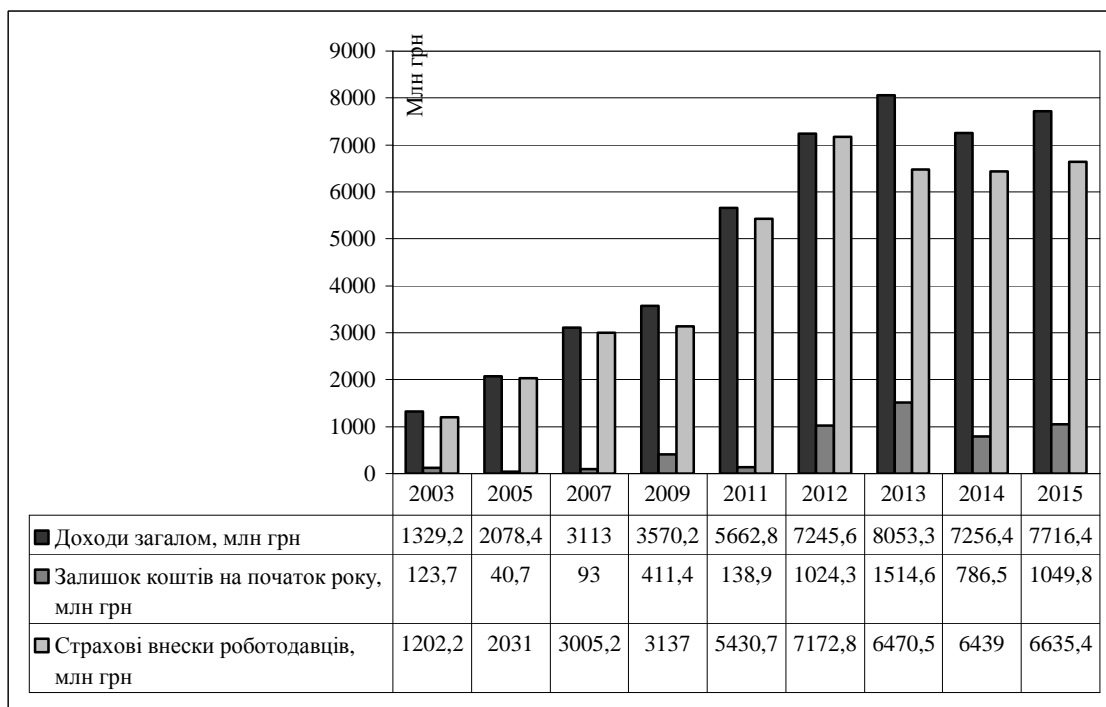
¹ Лопаків В. С. Історія розвитку пенсійного забезпечення в Україні / В. С. Лопаків // Інтелігенція і влада. – 2011. – Вип. 22. – С. 134.

² Веб-сторінка Міжнародної організації праці [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ilo.org/global/lang--en/index.htm>.

з такими умовами своєї праці, є неприпустимою і безвідповідальною щодо власного здоров'я та життя. Загалом для суспільства це є демонстрацією безвиході, яку відчуває людина у певний період свого життя.

З огляду на це надзвичайно важливою є роль Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України, діяльність якого спрямована на запобігання нещасним випадкам, усунення загрози здоров'ю осіб, які працюють, що виникла внаслідок неналежних умов праці.

Простеживши динаміку доходів Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України (рис. 4.18), зазначимо, що протягом 2003–2015 рр. середній темп їхнього зростання становив 156%.

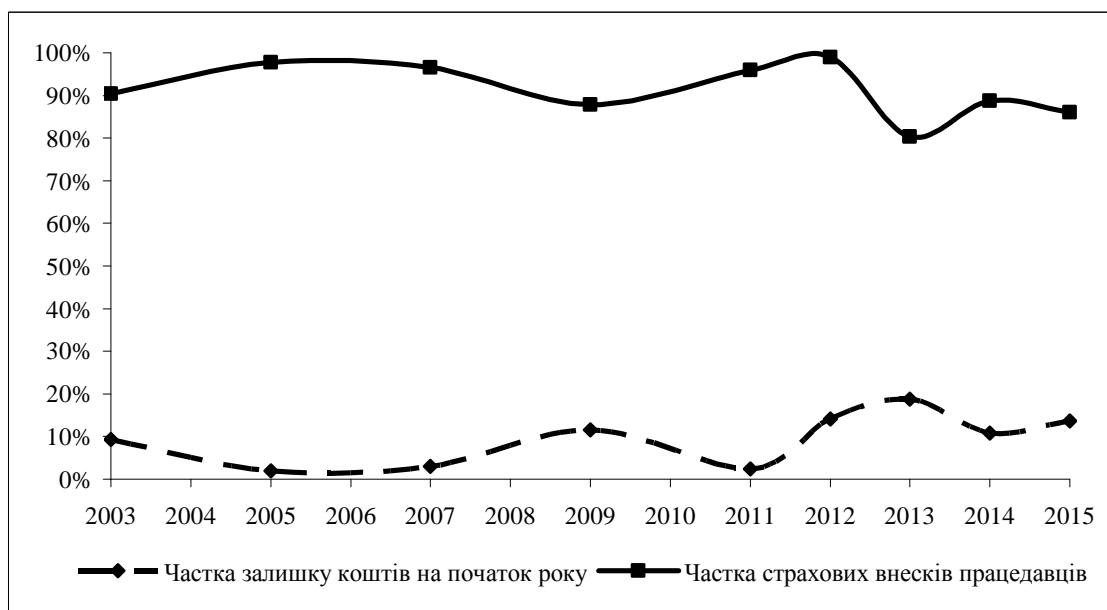

Рис. 4.18. Динаміка доходів бюджету Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України за період 2003–2015 рр.

Джерело: побудовано автором за даними Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України¹.

¹ Веб-сторінка Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.social.org.ua/view/5456>.

Частка страхових внесків працедавців у загальній структурі доходів Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України коливалася в межах від 80% до 98% за період дослідження (рис. 4.19), що підтверджує виняткову суспільну роль цих коштів. Значними були відхилення часток залишку коштів на початок року (від 2% до 18%), що свідчить про наявність дестабілізуючих чинників у діяльності цього Фонду.

Рис. 4.19. Динаміка часток залишку коштів на початок року і страхових внесків працедавців у загальній структурі доходів бюджету Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України за період 2003–2015 рр.

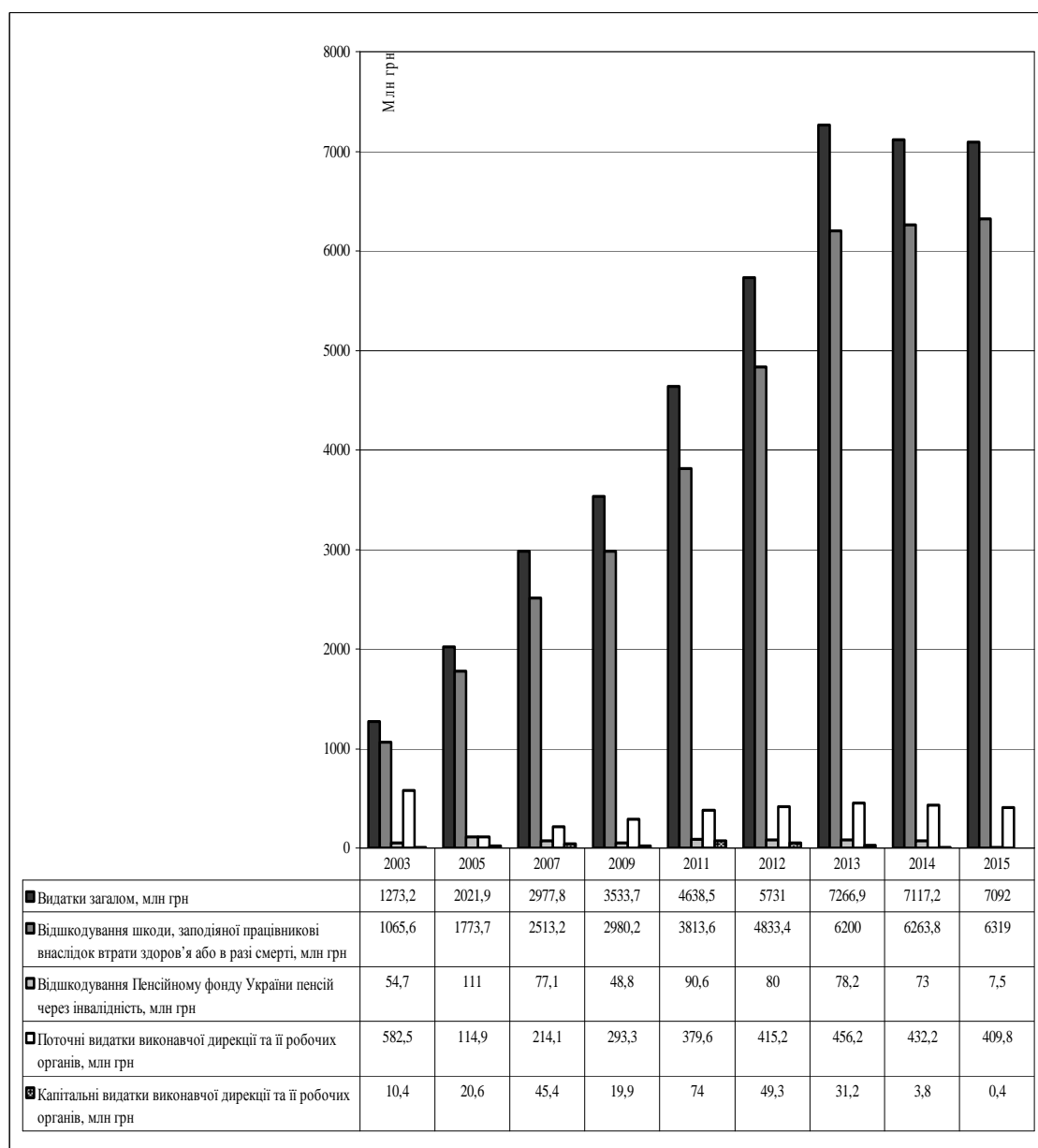
Джерело: розраховано та побудовано автором за даними Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України¹.

Проаналізувавши динаміку видатків бюджету Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України, зауважимо, що постійна тенденція до їхнього зростання спостерігалася впродовж 2003–2013 рр. (рис. 4.20). Разом з тим, якщо доходи Фонду за період 2003–2015 рр. зросли у 5,8 разу, то

¹ Веб-сторінка Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.social.org.ua/view/5456>.

видатки – у 5,6 разу, що загалом підтверджує забезпеченість ресурсами всіх запланованих виплат.

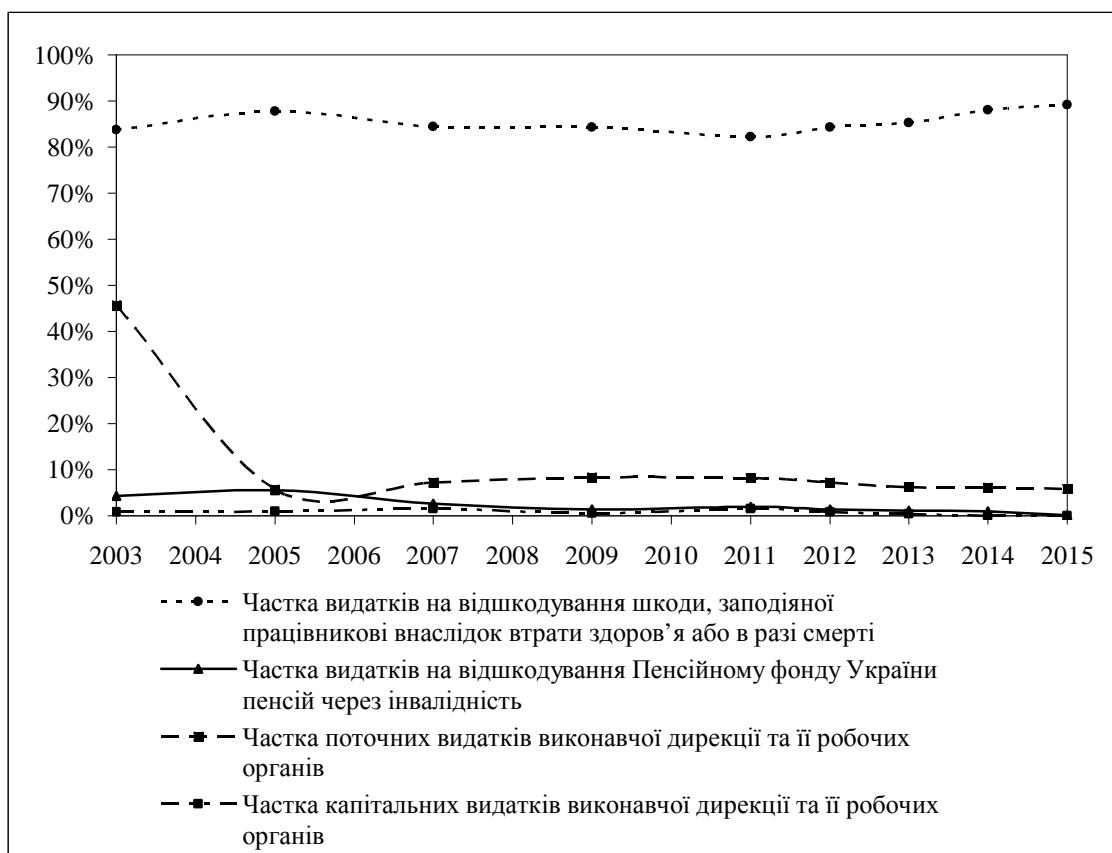

Рис. 4.20. Динаміка видатків бюджету Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України за період 2003–2015 рр.

Джерело: побудовано автором за даними Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України¹.

¹ Веб-сторінка Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.social.org.ua/view/5456>.

Основна частина коштів Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України (від 82% до 89%) спрямовується на відшкодування заподіяної шкоди. Частка видатків на відшкодування Пенсійному фонду пенсій через інвалідність максимальною була у 2005 р. і становила 5%. Частка поточних видатків виконавчої дирекції та її робочих органів була значною лише у 2003 р. (45%), а в наступні періоди не перевищувала 8%. Частка капітальних видатків була невисокою – її максимальне значення дорівнювало 1,5% (рис. 4.21).

Рис. 4.21. Динаміка часток основних видатків у загальній структурі видаткової частини бюджету Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України за період 2003–2015 рр.

Джерело: розраховано та побудовано автором за даними Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України¹.

¹ Веб-сторінка Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.social.org.ua/view/5456>.

Разом з тим, система використання коштів Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України є недосконалою. Пріоритетними у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання мають бути заходи щодо виробничого травматизму і професійних захворювань. Сам цей аспект є важливим з позиції формування засад сталого людського розвитку. Однак у 2015 р., наприклад, лише 12,3 млн грн (0,2% від загальної суми) було спрямовано на ці цілі, а за період 2003–2015 рр. було максимально виділено 3,2% коштів у 2008 р., що свідчить про недостатню увагу до здоров'я та умов праці застрахованих осіб. Водночас збільшення фінансування профілактичних заходів, на наш погляд, сприятиме зменшенню чисельності постраждалих осіб і збереженню людського потенціалу. У державі насамперед необхідно створити такі умови, щоб працедавцям було вигідно здійснювати інвестиції у розвиток людського потенціалу і безпеку праці, а працівникам – дбати про власне здоров'я та бути відповідальними у разі настання нещасного випадку чи професійного захворювання.

Таким чином, загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності дає змогу вирішити певні суспільно значимі завдання. До таких можна зарахувати: соціальну відповідальність підприємства і держави у випадку нанесення шкоди здоров'ю людини та підтримку певного рівня доходу працівника і членів його сім'ї. Важливим є те, що об'єктом цього виду страхування виступають не ризики травматизму чи професійного захворювання, а майнові інтереси застрахованих осіб, пов'язані з втратою доходу та з додатковими витратами на лікування і реабілітаційні заходи.

Основними перспективними завданнями у процесі організації обов'язкового соціального страхування з тимчасової втрати працездатності, від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань є оптимізація і раціоналізація фінансових потоків, погодження економічних інтересів усіх учасників, забезпечення відповідності між фінансовими можливостями системи і реальними потребами застрахованих осіб.

4.4. Прагматика та проблематика функціонування державного соціального страхування на випадок безробіття

Серед основних проблем, впливу яких може зазнати людина протягом життя, є безробіття. Захист від безробіття є невід'ємним елементом соціальної політики держави, спрямованої на вирішення важливих питань людей, які втратили дохід і соціальний статус. Активний розвиток ринку праці спричинив виникнення різноманітних соціальних проблем як на рівні окремої людини, так і на рівні суспільства загалом. Держава як головний суб'єкт соціальної політики у таких обставинах змушена вживати заходів щодо нормалізації ситуації у сфері соціально-трудова відносин. Досконалість останніх є одним із критеріїв, що визначає рівень розвитку людського потенціалу.

У Доповіді про людський розвиток «Праця для людського розвитку», представленій ПРООН у 2015 р. зазначається, що взаємозв'язок між працею та людським розвитком має синергетичний характер. Праця дає змогу підвищити рівень людського розвитку, формуючи доходи і засоби для існування, сприяючи зменшенню бідності та забезпечуючи економічне зростання. Людський розвиток, відповідно забезпечуючи підвищення рівня здоров'я, знань, навичок і свідомості, примножує людський капітал і розширює можливості та діапазон вибору. Однак, щоб зміцнювати взаємозв'язок із людським розвитком, праця має також сприяти екологічній сталості¹.

У процесі активної діяльності, що виражається у праці, людина самовдосконалюється, самореалізується й самостверджується, створюючи при цьому продукт, який має цінність, та примножуючи багатство, закладаючи підвалини добробуту. Таким чином, за сприятливих умов реалізації економічної діяльності через ефективну зайнятість відбуватиметься прирощення якості людського потенціалу і, навпаки, низькопродуктивна, шкідлива праця, яка не забезпечує належного добробуту матиме руйнівний вплив на якість людського потенціалу².

¹ Human Development Report 2015. Work for Human Development [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://report.hdr.undp.org/>.

² Садова У. Я. Фінансове забезпечення збереження якості людського потенціалу України / У. Я. Садова, І. М. Степура // Актуальні проблеми розвитку економіки регіону. – 2015. – Вип. 11, т. 2. – С. 5.

Важливою умовою сталого людського розвитку є гідна праця, яку Міжнародна організація праці визнала своєю стратегічною метою. Концепція гідної праці, презентована на 87-й сесії Міжнародної конференції праці у 1999 р., спрямована на оптимізацію взаємовідносин між працівниками і працедавцями та охоплює чотири компоненти: 1) забезпечення зайнятості; 2) трудові права; 3) соціальний захист; 4) соціальний діалог¹.

З огляду на вищезазначене однією із сучасних актуальних тем наукового дослідження є перегляд методологічних основ теорії ринку праці, що зумовлено суперечливим характером останнього в умовах формування засад сталого людського розвитку. Важливим аспектом при цьому є питання необхідності втручання держави у процес функціонування ринку праці, що різнобічно розглядається в межах різних теорій світової економічної думки (табл. 4.8).

Таблиця 4.8

Еволюція наукових підходів до дослідження ринку праці

Напрямок світової економічної думки	Загальнотеоретична характеристика підходу
1	2
Неокласична школа (Д. Гілдер, А. Лаффер, М. Фелдстайн, Р. Холл, Дж. Перрі, А. Пігу, Р. Хоутрі)	Основою підходу є принцип саморегулювання ринку. Зasadничою ідеєю є класична теорія А. Сміта. Попит та пропозиція на ринку праці регулюються шляхом підвищення чи зниження заробітної плати. Якщо попит перевищує пропозицію, виникає безробіття, яке впливає на зниження цін та відповідно заробітної плати до встановлення рівноваги на ринку праці. А. Пігу обґрунтував тезу про те, що конкуренція на ринку праці є недосконалою та приводить до завищення заробітної плати, тобто підприємцю вигідніше заплатити високу заробітну плату висококваліфікованому спеціалісту, ніж утримувати кількох працівників з меншою заробітною платою.
Кейнсіанство (Дж.-М. Кейнс, Р. Гордон)	Підхід базується на принципі державного втручання в економіку. Основні параметри зайнятості (рівень зайнятості та безробіття, попит на працю, рівень реальної заробітної плати) визначаються не пропозицією, а ефективним попитом. При цьому вимушене безробіття, спричинене обмеженням ефективного попиту, можна ліквідувати шляхом бюджетного та кредитно-грошового регулювання.
Монетаризм (М. Фрідмен, Ф. Махлуп, Л. Роббінс, Е. Фелпс, Ф. Кейген, Д. Мейзелман, К. Бруннер, А. Мольцер)	Ідейною засадою підходу є твердження, що ринкова економіка є системою, котра самоналаштовується, а її ціновий механізм визначає раціональний рівень зайнятості. Вважається, що грошовий вплив держави на сукупний попит призведе до інфляції. Розроблена концепція природного рівня безробіття дає змогу обґрунтувати мінімальний рівень безробіття, за якого протягом певного проміжку часу інфляція неможлива.

¹ Decent work agenda [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ilo.org/global/about-the-ilo/decent-work-agenda/lang-en/index.htm>.

Продовж. табл. 4.8

1	2
Інституційно-соціологічна школа (Т. Веблен, Дж. Данлоп, Дж. Коммонс, Дж. Гелбрейт, Л. Ульман)	Провідна думка базується на тому, що проблеми зайнятості можна вирішити шляхом інституційних реформ, які визначають поведінку суб'єктів на ринку праці. Дисбаланси на ринку праці пояснюються соціальними, професійними, віковими й етнічними особливостями людини, а також відповідною диференціацією оплати праці.
Контрактна теорія зайнятості (М. Бейлі, Д. Гордон, К. Азаріадіс)	Головною ідеєю є укладення довгострокового договору між працівником та підприємцем – «імпліцитного контракту» (без юридичного оформлення). Його суть полягає в тому, що у кризовий для виробництва період заробітна плата не зменшується, а в період зростання – не збільшується. Таким чином вдається втримати кваліфікованих працівників та зменшити ризики ринку.
Концепція гнучкого ринку (Р. Буас, Г. Стендінг)	Домінантною є необхідність дерегламентації ринку праці, тобто перехід до індивідуальних та нестандартних форм зайнятості (часткова зайнятість, неповний робочий тиждень, короткострокові контракти). Гнучкий ринок передбачає різноманітні форми взаємовідносин між державою, підприємцями, профспілками та працівниками, що забезпечують необхідні умови для вільного ринкового регулювання та вільного вибору альтернативних моделей розвитку, зумовлених природною економічною доцільністю.

Джерело: систематизовано та побудовано автором за матеріалами наукових досліджень¹.

Так, протилежні думки висловлюють неокласики, які переконані в можливостях функціонування ринку праці на засадах саморегулювання (наприклад, А. Пігу у праці «Теорія безробіття» переконував, що загальне зменшення заробітної плати може бути стимулом для зайнятості²), та кейнсіанці, котрі є прихильниками державного регулювання зайнятості (у своїй фінансовій доктрині Дж.-М. Кейнс акцентував увагу на тому, що вирішення завдань, пов'язаних із зайнятістю населення, покладається на державний бюджет і фінансову політику загалом³). Разом із тим,

¹ Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов [Електронний ресурс] / А. Смит ; пер. с англ. В. С. Афанасьев. – М. : Эксмо, 2007. – Режим доступу : <http://www.inliberty.ru/library/classic/432/>; Pigou A. C. The Theory of Unemployment / A. C. Pigou. – London : Macmillan and Co., Ltd., 1933; Keynes J. M. The General Theory of Employment, Interest and Money (1936) [Електронний ресурс] / John Maynard Keynes. – Режим доступу : <https://www.marxists.org/reference/subject/economics/keynes/general-theory>; Веблен Т. Теория праздного класса [Електронний ресурс] / Т. Веблен. – М. : Прогресс, 1984. – Режим доступу : <http://socioline.ru/pages/t-veblen-teoriya-prazdnogo-klassa>; Standing G. Unemployment and labor market flexibility / Guy Standing // The United Kingdom. Geneva, 1986. – 147 p.; Экономическая теория. Макроэкономика-1,2. Метаэкономика. Экономика трансформаций : учеб. / под. общ. ред. Г. П. Журавлевой. – М. : Изд.-торг. корпор. «Дашков и К^о», 2012. – С. 209–213.

² Pigou A. C. The Theory of Unemployment / A. C. Pigou. – London : Macmillan and Co., Ltd., 1933.

³ Keynes J. M. The General Theory of Employment, Interest and Money (1936) [Електронний ресурс] / John Maynard Keynes. – Режим доступу : <https://www.marxists.org/reference/subject/economics/keynes/general-theory>.

результативним кроком у розвитку теорії зайнятості є зосередження уваги на соціальних, духовних і психологічних чинниках (інституційно-соціологічна теорія, контрактна теорія зайнятості, концепція гнучкого ринку).

Забезпечення зайнятості працездатного населення є одним із пріоритетних напрямів політики кожної держави. З цією метою розробляються нормативно-правові акти та комплекс заходів, що сприяють їх реалізації. В умовах формування засад сталого людського розвитку важливим державним завданням є забезпечення людей працездатного віку можливістю обрати таку роботу, виконання якої сприяло б повноцінному розвитку, найповнішій реалізації їхнього потенціалу та отриманню гідної винагороди за працю.

У науковій літературі виділяють два типи державної політики зайнятості: активну та пасивну. Активна політика зайнятості здійснюється у формі нормативно-правових, організаційних та економічних заходів, спрямованих на запобігання звільненню працівників; на навчання, перепідготовку та підвищення кваліфікації людей, які шукають роботу; активний пошук і підбір робочих місць; фінансування створення нових робочих місць; стимулювання розвитку малого підприємництва та ін. Пасивна політика зайнятості спрямована на пом'якшення негативних наслідків безробіття. Переважно це виплата гарантованої державою допомоги у зв'язку з безробіттям та негрошові форми підтримки безробітних і їхніх сімей.

Загалом рівень безробіття залежить від стану економіки країни. Так, економічне зростання супроводжується збільшенням зайнятості, зменшенням безробіття, поліпшенням соціального захисту населення. Водночас слід враховувати, що останнє за своїми функціями виконує допоміжну роль щодо економічного розвитку. За таких умов уряди перебувають у стані постійного вибору між спрямуванням фінансових ресурсів на потреби економічного розвитку і зростаючих витрат на соціальний захист населення¹.

Відомий американський економіст, професор Єльського університету А. Оукен у 1962 р. репрезентував результати дослідження щодо існування

---

¹ Руженський М. М. Теоретичні аспекти формування економічних основ соціального захисту населення в ринковій економіці / М. М. Руженський // Соціально-трудова відносина: теорія та практика. – 2014. – № 2 (8). – С. 297.

емпіричної залежності між рівнем безробіття та темпами економічного зростання¹. Закон Оукена має такий вигляд²:

$$U_t - U_t^* = \beta (Y_t - Y_t^*)_+ \varepsilon_t, \quad \beta < 0, \quad (4.1)$$

де U_t – фактичний рівень безробіття;
 U_t^* – природний рівень безробіття;
 β – коефіцієнт Оукена;
 Y_t – фактичний обсяг виробництва;
 Y_t^* – потенційний обсяг виробництва;
 ε_t – випадкова змінна.

Зазначене рівняння, виведене науковцем на основі статистичних даних, означає, якщо фактичний рівень безробіття перевищує його природний рівень на 1%, то на $\beta\%$ у країні відбувається зменшення ВВП. І навпаки, зменшення ВВП призводить до збільшення кількості безробітних осіб. Використавши ВВП Сполучених Штатів Америки, Оукен доводить, що рівень безробіття знижується (зростає) на 1% порівняно з природним рівнем безробіття, тоді як реальний обсяг виробництва зростає (знижується) приблизно на 3% упродовж року³. Таким чином, можна зробити висновок, що чим більше в країні зайнятих трудовою діяльністю людей, тим більше зростає ВВП.

Як підтверджують дані рис. 4.22, у сучасних умовах розвитку України спостерігаються доволі низькі обсяги та рівень зайнятості. Так, чисельність зайнятого населення у 2015 р. становила 16,4 млн осіб. Рівень зайнятості становив 56,7%, зокрема у міських поселеннях – 57,3%, у сільській місцевості – 54,9%. Найвищий рівень зайнятості спостерігався у м. Києві (62,0%) та Дніпропетровській (60,9%) області, а найнижчий – у Донецькій (50,3%) і Тернопільській (51,6%) областях.

Значною залишається питома вага зайнятих у неформальному секторі економіки. Кількість зайнятих у неформальному секторі економіки становила 4,3 млн, або 26,4% від загальної кількості зайнятого населення. Серед видів економічної діяльності найбільш поширеною неформальна

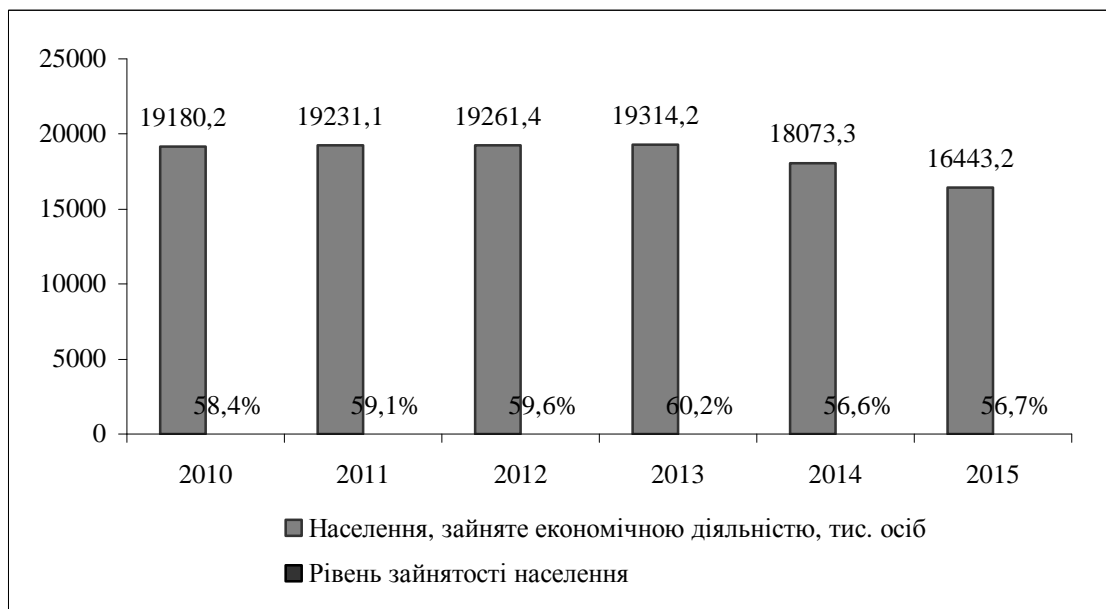
¹ Knotek Edward S. How Useful is Okun's Law? [Електронний ресурс] / Edward S. Knotek – Режим доступу : <https://www.kansascityfed.org/publicat/econrev/pdf/4q07knotek.pdf>.

² Ball L. Do Forecasters Believe in Okun's Law? An Assessment of Unemployment and Output Forecasts, 2014 [Електронний ресурс] / Laurence Ball, João Tovar Jalles, Prakash Loungani. – Режим доступу : <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2014/wp1424.pdf>.

³ Piga Дж. Емпіричні дослідження закону Оукена відносно економіки Греції / Дж. Piga, Дж. Теодосіо, Н. Piga, Дж. Блана // Журнал європейської економіки. – 2011. – Т. 10, № 1. – С. 16.

зайнятість була у сільському, лісовому та рибному господарствах, в оптовій та роздрібній торгівлі, ремонті автотранспортних засобів, а також у будівництві¹.

Рис. 4.22. Динаміка зайнятого населення віком 15–70 років та рівня зайнятості в Україні за період 2010–2015 рр.

Джерело: побудовано автором за даними Державної служби статистики України².

Вважаємо, що важливою умовою забезпечення зайнятості населення є формування системи соціального партнерства за участю:

- профспілок та організацій, що опікуються проблемами найманих працівників;
- працедавців, у тому числі керівництва державних підприємств і підприємств;
- органів місцевого самоврядування, котрі розробляють і реалізують політику зайнятості на відповідній території.

Проблему безробіття можна розглядати як в економічному, так і в соціальному контекстах. Якщо досліджувати це питання як економічний аспект, безробіття можна вважати закономірним явищем, оскільки воно пов'язане з процесом нагромадження капіталу в умовах ринкової

¹ Основні тенденції на ринку праці [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dcz.gov.ua/statdatacatalog/document?id=350794>.

² Веб-сторінка Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

економіки, заснованої на приватній власності на засоби виробництва¹. Водночас з безробіття як соціальний факт є негативним явищем, оскільки призводить до загострення соціальних проблем і суспільної напруги. Людина, яка не працює та не вносить своєї частки в суспільний добробут, живе за рахунок державної допомоги. З огляду на це безробіття є складною і суттєвою проблемою навіть для економічно розвинених країн.

Таким чином, безробіття належить до групи соціальних ризиків. Насамперед це ризики, пов'язані з матеріальним забезпеченням людини у разі втрати роботи з причин, які від неї не залежать. У зв'язку з цим безробіття поділяють на добровільне і вимушене. У першому випадку людина добровільно залишає попереднє місце роботи у пошуках кращого, а в другому – за причиною звільнення чи скорочення відповідної посади. Якраз вимушене безробіття є актуальною проблемою сучасної України.

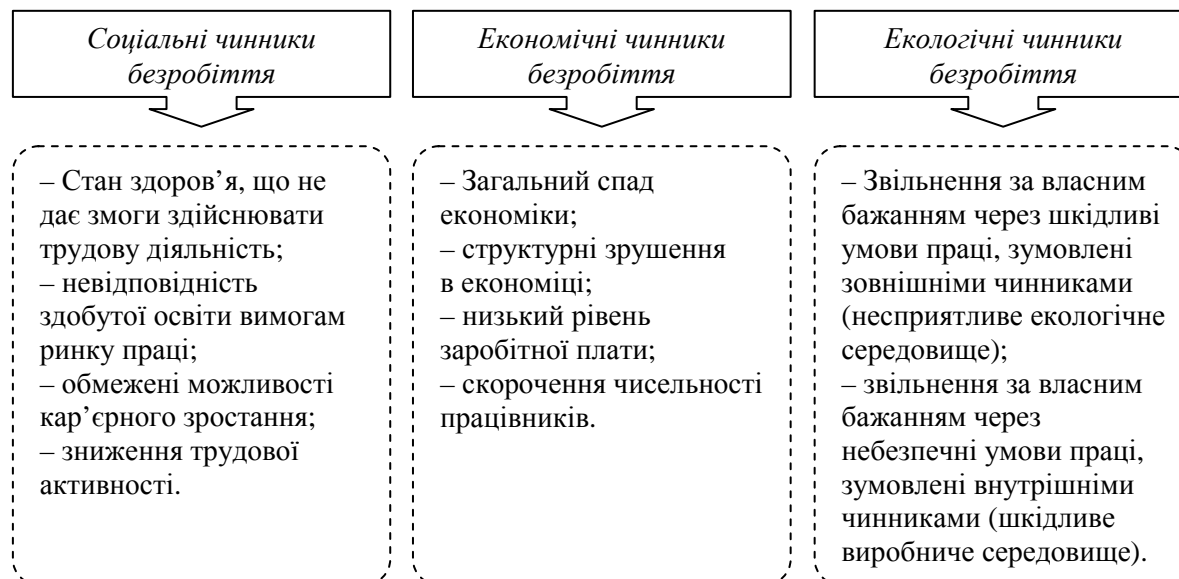
До основних причин безробіття належать такі: економічне спадання, пов'язане із заміщенням людської праці новими машинами і комп'ютерами; маркетизація економіки в постсоціалістичних країнах; зміни в політиці працевлаштування; обмеження впливу держави на ринок праці; трансформація відносин між працедавцями і працівниками². На наш погляд, доцільно виділити три групи чинників формування безробіття (рис. 4.23).

З огляду на зазначене важливим напрямом реалізації державної політики зайнятості населення в Україні є соціальний захист громадян у разі настання безробіття. При цьому соціальний захист у разі настання безробіття необхідно розуміти як комплекс заходів, передбачений загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням на випадок безробіття та законодавством про зайнятість населення. До таких заходів належать матеріальне забезпечення та соціальні послуги. Матеріальне забезпечення може надаватися у вигляді допомоги у зв'язку з безробіттям (у тому числі одноразової її виплати для організації безробітним підприємницької діяльності) та допомоги на поховання у разі смерті безробітного або особи, яка перебувала на його утриманні.

---

¹ Рожко В. І. Безробіття в Україні як показник соціального розвитку країни / В. І. Рожко // Вісник Національного технічного університету «ХПІ». – 2013. – № 20. – С. 75. – (Серія : Технічний прогрес та ефективність виробництва).

² Корчак Л. Соціально-економічні наслідки безробіття: освітологічний контекст / Л. Корчак // Освітологія. – 2013. – Вип. 2. – С. 83.

Рис. 4.23. Основні чинники формування безробіття

Джерело: розроблено автором.

До соціальних послуг належать такі: професійна підготовка або перепідготовка, підвищення кваліфікації у професійно-технічних та вищих навчальних закладах, у тому числі в навчальних закладах державної служби зайнятості, на підприємствах, в установах, організаціях; профорієнтація; пошук відповідної роботи та сприяння у працевлаштуванні, у тому числі шляхом організації громадських робіт для безробітних; надання ваучера для підтримання конкурентоспроможності деяких категорій громадян шляхом перепідготовки, спеціалізації, підвищення кваліфікації за професіями та спеціальностями для пріоритетних видів економічної діяльності; здійснення заходів сприяння зайнятості внутрішньоопереміщених осіб; інформаційні та консультаційні послуги, пов'язані з працевлаштуванням та ін.¹

Реалізація заходів соціального захисту громадян у разі настання безробіття здійснюється за допомогою механізму загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття, який спрямований на: забезпечення макроекономічної стабільності (в період рецесії чи стагнації економіки страховими виплатами охоплюється значна частина безробітних, що передбачає наявність достатнього фінансового

¹ Про зайнятість населення : Закон України № 5067-IV від 05.07.2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5067-17>; Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття : Закон України № 1533-III від 02.03.2000 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1533-14>.

резерву для цих цілей); реструктуризацію національної економіки (в умовах високого рівня безробіття страхові виплати розглядаються як допомога для адаптації громадян до функціонування нової моделі економіки); досягнення цілей безпеки у соціальній сфері (основна увага приділяється боротьбі з бідністю, спричиненій безробіттям; при цьому можуть надаватися незначні пільги та здійснюватися невисокі виплати); відшкодування втраченого доходу (допомога у зв'язку з безробіттям надається тим категоріям громадян, які з певних причин втратили роботу, але активно її шукають).

Зауважимо, що рекомендації щодо страхування на випадок безробіття та надання допомоги безробітним були сформовані Генеральною конференцією Міжнародної організації праці у 1934 р. У них зазначалося, що в тих країнах, де відсутня система обов'язкового страхування на випадок безробіття, необхідно вживати заходів щодо її створення; у країнах, де функціонує як обов'язкове, так і добровільне страхування на випадок безробіття, потрібно створити додаткову систему надання допомоги тим особам, які вичерпали своє право на її отримання, та тим, що не набули права на її отримання; всі системи надання відшкодувань чи допомоги безробітним мають поширюватися також на частково безробітних осіб¹. Отже, питання реалізації права кожної людини на страхування на випадок безробіття визнані міжнародною спільнотою та мають гарантуватися державою. Основною метою системи соціального страхування на випадок безробіття є забезпечення державних гарантій громадянам, які працюють, і соціальний захист безробітних осіб, спрямований на підтримку мотиваційної складової праці, а також на пом'якшення негативних наслідків безробіття.

Життєво важливою інституцією функціонування системи соціального страхування на випадок безробіття є Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття, який в умовах формування засад сталого людського розвитку має сприяти вирішенню складних проблем:

– регулювання ринку праці (взаємодія та узгодження інтересів працедавців та працездатних осіб, які прагнуть знайти роботу);

---

¹ Рекомендація щодо страхування на випадок безробіття та щодо надання допомоги безробітним № 44 від 23.06.1934 р. [Електронний ресурс] / Міжнародна організація праці. – Режим доступу : http://www.ilo.org.ua/_layouts/WordViewer.aspx?id=/DocLib/.

- сприяння поширенню зайнятості в екологічнобезпечних видах економічної діяльності;
- збільшення тривалості періоду трудового життя економічно активного населення;
- професійної орієнтації, що сприяє розкриттю здібностей людини та застосуванню їх на робочому місці на конкурентних засадах;
- формування кваліфікаційних компетенцій – професійне навчання розвиває впевненість людини у своїх вміннях та навичках і мотивує до пошуку відповідної роботи, дає змогу переміщуватися з одного робочого місця на інше;
- організації громадських робіт, що спонукає до формування почуття корисності та важливості людини для суспільства, підвищенню мотиваційної складової до пошуку роботи;
- збільшення кількості осіб, які займаються власною підприємницькою діяльністю, що сприяє стабілізації зайнятості та створенню нових робочих місць.

Виконавчою дирекцією Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття виступає Державна служба зайнятості. Остання відіграє посередницьку роль між громадянами, які шукають роботу, і працедавцями. До її компетенції входять питання формування та реалізації заходів щодо зайнятості населення, посилення мотивації безробітних осіб до пошуку роботи, надання адресної допомоги соціально незахищеним категоріям, запровадження нових методів партнерських відносин з працедавцями, розроблення стратегічних векторів діяльності щодо запобігання безробіттю, стимулювання створення нових робочих місць для громадян та сприятливих умов для розвитку вітчизняного підприємництва.

У своїй діяльності Державна служба зайнятості керується такими міжнародними принципами регулювання ринку праці, як безкоштовність надання послуг; доступність надання послуг як для осіб, які шукають роботу, так і для працедавців; добровільність щодо питань трудового посередництва; рівність у наданні послуг кожному громадянину без дискримінації за будь-якою ознакою; відкритість інформації щодо працевлаштування, вакантних робочих місць тощо¹.

---

¹ Боярчук Л. В. Застосування зарубіжного досвіду в роботі Державної служби зайнятості України / Л. В. Боярчук // Науковий вісник Полісся – 2015. – № 1. – С. 66.

У рамках реформи, що проводиться в Україні, на базі Державної служби зайнятості заплановано створити Національне агентство зайнятості, котре також виконуватиме функції виконавчої дирекції Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття. Планується, що у процесі діяльності Національне агентство зайнятості використовуватиме новітні інформаційні технології, за допомогою яких буде сформовано єдину базу вакансій; застосовуватиме нові методи щодо працевлаштування молоді віком до 24 років та зайнятості людей віком понад 45 років і забезпечить практичну реалізацію страхового принципу у питаннях щодо виплати допомоги у зв'язку з безробіттям. На наш погляд, з метою визначення потреб ринку праці нова інституція має здійснювати ефективний моніторинг і прогнозування процесів, що відбуваються на ньому, враховувати всі макро- та мікроекономічні чинники впливу на зайнятість населення.

Водночас ця інституція має ефективно виконувати визначені завдання та активно реагувати і пристосовуватися до потреб кожної людини, яка звернулася за допомогою. Професійне навчання за рахунок коштів Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття має безпосередньо погоджуватися з працедавцями та враховувати індивідуальні здібності людини. Держава може бути успішною тоді, коли здобута освіта та відповідна кваліфікація допоможуть людині реалізувати свій потенціал, а в результаті – забезпечити добробут нації.

Відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття»¹ загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття є системою прав, обов'язків і гарантій, що передбачає матеріальне забезпечення на випадок безробіття з незалежних від застрахованих осіб обставин і надання соціальних послуг за рахунок коштів відповідного Фонду. Суб'єктами цього виду страхування є застраховані особи, а в окремих випадках – члени їхніх сімей та інші особи; страхувальники (платники страхових внесків) і страховик. Об'єктом такого страхування є страховий випадок, із настанням якого у застрахованої особи (члена її сім'ї, іншої особи) виникає право на отримання матеріального забезпечення на випадок

---

¹ Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття : Закон України № 1533-III від 02.03.2000 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1533-14>.

безробіття і надання відповідних соціальних послуг відповідно до чинного законодавства.

Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття (страховик) є цільовим централізованим страховим фондом. Держава є гарантом забезпечення застрахованих осіб і надання їм відповідних соціальних послуг Фондом¹. Джерела формування коштів Фонду та напрями їхнього використання відображено на рис. 4.24.

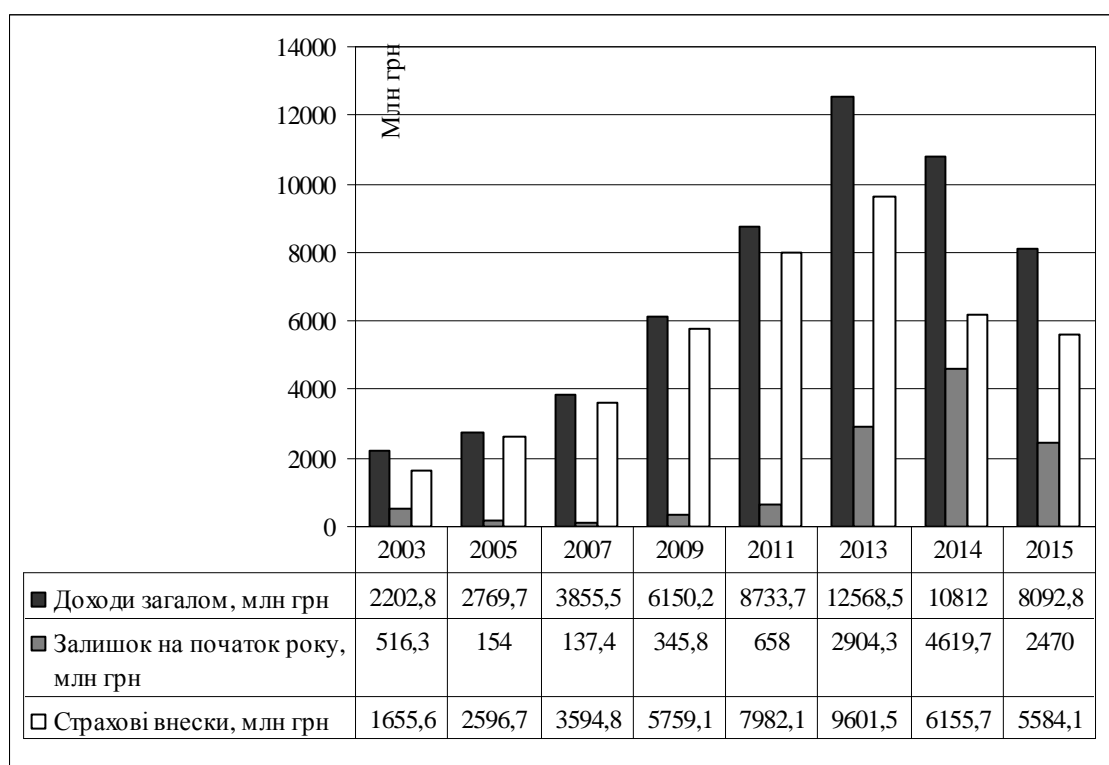
Рис. 4.24. Склад доходів і видатків бюджету Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття

Джерело: побудовано автором на основі Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття»¹.

¹ Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття : Закон України № 1533-III від 02.03.2000 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1533-14>.

¹ Там само.

Основним напрямом діяльності Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття є управління коштами загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття. Як свідчать дані рис. 4.25, за період з 2003 р. до 2013 р. сукупні доходи Фонду перманентно зростали, а з 2014 р. почали зменшуватися внаслідок загострення політико-економічної ситуації в країні, тимчасової втрати контролю над частиною власної території та скорочення зайнятості.

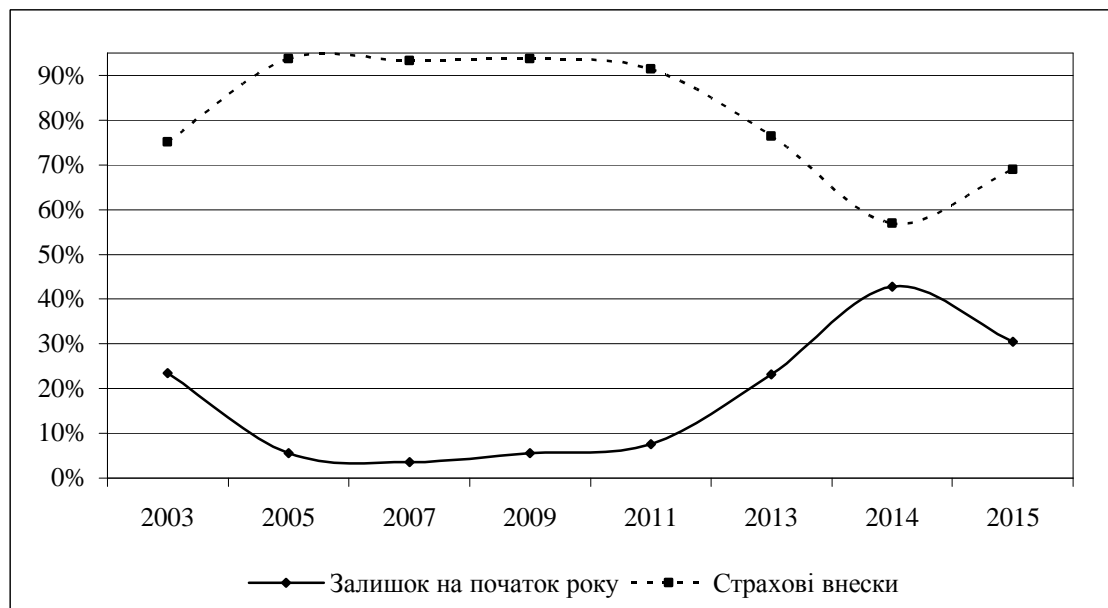
Рис. 4.25. Динаміка доходів Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття за період 2003–2015 рр.

Джерело: побудовано автором за даними Державної служби зайнятості України¹.

Загальне зменшення обсягів доходів Фонду у 2014–2015 рр. відбулося на фоні зменшення страхових внесків, які становлять їхню основну частину (близько 90%), та збільшення залишку коштів на початок року (рис. 4.26).

¹ Веб-сторінка Державної служби зайнятості України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dcz.gov.ua/control/uk/index>.

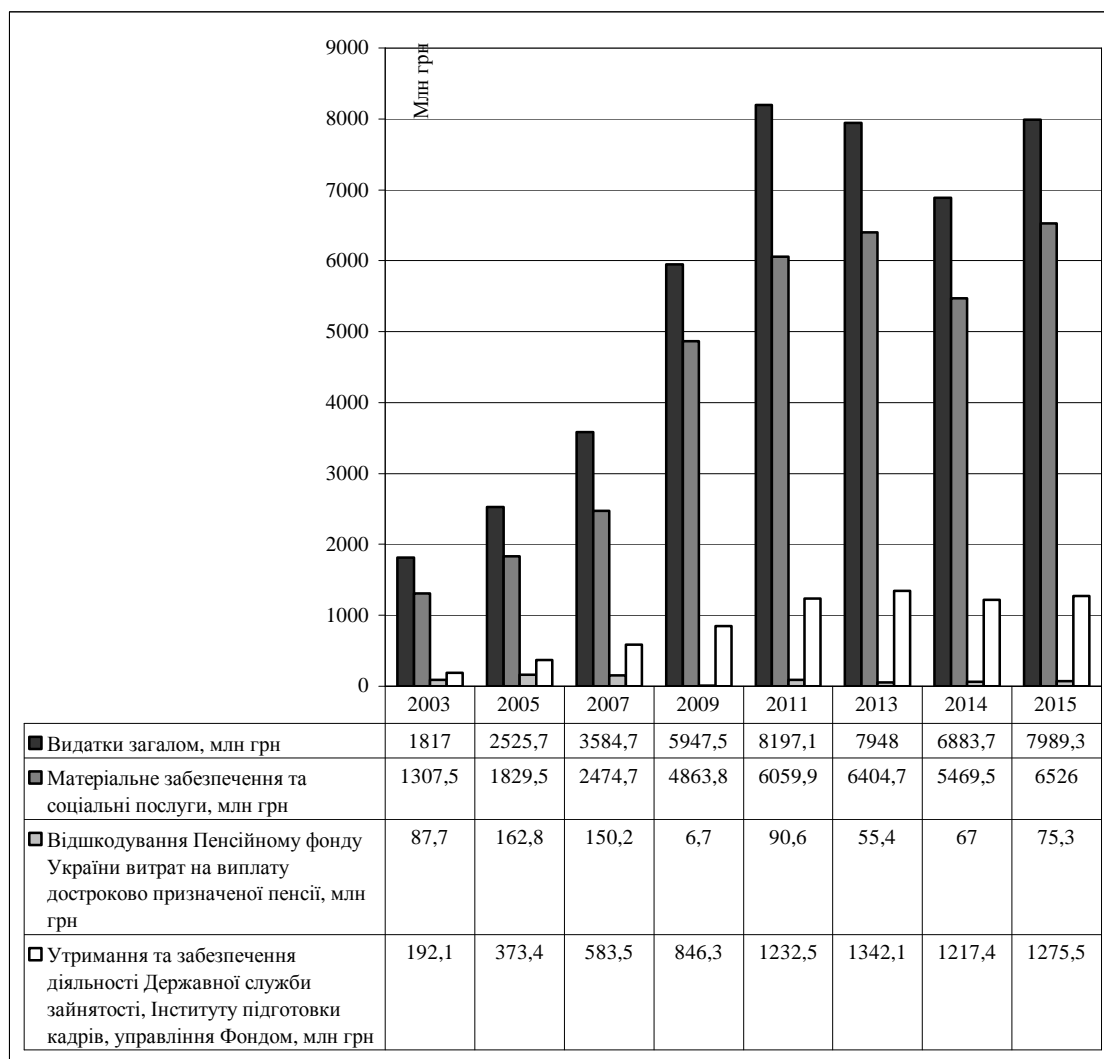
Рис. 4.26. Динаміка часток залишку коштів на початок року та страхових внесків у структурі сукупних доходів бюджету Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття за період 2003–2015 рр.

Джерело: розраховано та побудовано автором за даними Державної служби зайнятості України¹.

Несприятлива ситуація, що склалася на вітчизняному ринку праці, спонукала до збільшення видатків Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття у 2003–2013 рр. За досліджуваний період незначне їхнє зменшення відбулося у 2013–2015 рр. (рис. 4.27).

Проаналізувавши тенденції основних видатків Фонду за період 2003–2015 рр., доходимо висновку, що видатки на матеріальне забезпечення та соціальні послуги у загальній структурі видатків становили від 69% у 2007 р. до 81,7% у 2015 р.; сума відшкодування Пенсійному фонду України витрат на виплату достроково призначеної пенсії коливалася в межах від 0,1% у 2009 р. до 6,4% у 2005 р.; видатки на утримання і забезпечення діяльності Державної служби зайнятості, Інституту підготовки кадрів та на управлінські заходи періодично змінювалися від 10,6% у 2003 р. до 17,7% у 2014 р. (рис. 4.28).

¹ Веб-сторінка Державної служби зайнятості України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dcz.gov.ua/control/uk/index>.

Рис. 4.27. Динаміка видатків бюджету Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття за період 2003–2015 рр.

Джерело: побудовано за даними Державної служби зайнятості України¹.

Детально вивчивши видаткову частину бюджету Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття у 2015 р., можна стверджувати, що основні кошти спрямовується на фінансування заходів пасивної політики сприяння зайнятості населення, що є надзвичайно тривожним сигналом для держави (рис. 4.29). Так, тільки на допомогу у зв'язку з безробіттям було спрямовано 5794692,2 тис. грн (72,5% від обсягу загальних видатків Фонду). Це означає, що на сьогодні значна частина офіційно

¹ Веб-сторінка Державної служби зайнятості України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dcz.gov.ua/control/uk/index>.

zareєстрованих безробітних отримує від держави допомогу у зв'язку з безробіттям (за станом на 1 жовтня 2015 р. – 317,9 тис. осіб), що не мотивує цих громадян до пошуку роботи, а працедавців позбавляє стимулу створення нових робочих місць.

Рис. 4.28. Динаміка часток першорядних видатків у структурі сукупних видатків бюджету Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття за період 2003–2015 рр.

Джерело: розраховано та побудовано автором за даними Державної служби зайнятості України¹.

Водночас основними заходами активної політики зайнятості у 2015 р. було визначено такі:

– професійна підготовка, перепідготовка та підвищення кваліфікації (виділено 203838,7 тис. грн, що дорівнює 2,6% від обсягу загальних видатків Фонду);

– організація громадських робіт та інших робіт тимчасового характеру (виділено 67744,4 тис. грн, що становить 0,8% від обсягу загальних видатків Фонду);

– видача ваучерів для підвищення конкурентоспроможності деяких категорій громадян (виділено 17429,7 тис. грн, що дорівнює 0,2% від обсягу загальних видатків Фонду);

¹ Веб-сторінка Державної служби зайнятості України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dcz.gov.ua/control/uk/index>.

– профорієнтація та її забезпечення (4510,2 тис. грн, що становить 0,06% від обсягу загальних видатків Фонду)¹.

На наш погляд, значні диспропорції у фінансування заходів активної та пасивної політики зайнятості демонструють неефективність витрачання державних коштів. З метою оптимізації витрат Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття насамперед необхідно докласти зусиль щодо зменшення чисельності безробітних, які претендують на отримання матеріальної допомоги, і посилити заходи, спрямовані на реалізацію активної політики зайнятості населення.

Рис. 4.29. Структура видатків бюджету Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття у 2015 р., тис грн

Джерело: побудовано автором за даними Державної служби зайнятості України¹.

¹ Про фінансовий стан Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття та перспективи у 2016 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dcz.gov.ua/doccatalog/document?id=390408/>.

¹ Про фінансовий стан Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття та перспективи у 2016 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dcz.gov.ua/doccatalog/document?id=390408/>.

Вважаємо доцільним також збільшення обсягів державного фінансування програм професійного навчання. При цьому важливим є врахування потреб ринку праці й індивідуальних особливостей людини.

Основна частина коштів Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття має спрямовуватися на створення умов для працездатних громадян знайти роботу, яка б відповідала їхнім здібностям і можливостям. Ефективними можуть бути заходи, спрямовані на стимулювання економічної активності молоді шляхом законодавчого закріплення можливості погодинної праці для студентів денної форми навчання, створення єдиної системи працевлаштування підлітків і молоді у позанавчальний час, преміювання підприємств за надання першого робочого місця, стимулювання самозайнятості та розвиток малого бізнесу, рекламування освітніх програм серед молоді щодо відкриття власного бізнесу.

Таким чином, роль держави полягає у формуванні ефективної системи стимулювання безробітних до самостійного працевлаштування. Основним критерієм фінансування заходів активної політики зайнятості населення має бути реальне зменшення кількості безробітних осіб. В іншому разі є підстави стверджувати, що кошти платників страхового внеску використовуються неефективно.

ПІСЛЯМОВА

Рівень розвитку будь-якої країни визначається системою міжнародних зіставлень через Індекс розвитку людського потенціалу. У Доповіді про людський розвиток «Праця задля людського розвитку», підготовленій ПРООН у 2015 р., представлені значення і рейтинги ІРЛП для 188 країн, серед яких Україна посідає 81 місце. Значення ІРЛП для України становить 0,747¹. Цей показник потрапляє до високої категорії людського розвитку країн, однак є нижчим від середнього у країнах Європи. Це свідчить про те, що процеси формування складових розвитку людського потенціалу в Україні відбуваються у нелегкий час і, наразі, не мають суттєвих позитивних результатів.

Сьогодні в Україні на фоні політичної кризи як ніколи гостро постало питання соціального неблагополуччя. Доводиться визнати, що реалізації соціальної функції держави перешкоджає низка чинників, серед яких високий рівень незалежності державної бюрократії від суспільства та непідконтрольність державних органів влади громадянам. Водночас події Майдану та військовий конфлікт на Сході України показали, що українці здатні консолідуватися заради спільної мети, а влада може йти назустріч певним соціальним вимогам людей. Однак при цьому мало уваги приділяється усуненню причин соціального протесту, оскільки це може стосуватися фундаментальних засад сформованого суспільного ладу.

Разом з цим, європейський досвід переконує, що інвестування розвитку людського потенціалу дає змогу отримати позитивні довгострокові соціальні, економічні й екологічні наслідки. Накопичені резерви людського потенціалу розглядаються як частина національного багатства країни, що створює мультиплікативний ефект, здатний забезпечити стійку динаміку суспільного відтворення. На державу покладається обов'язок щодо створення умов, які забезпечують людині достойне життя незалежно від її соціального статусу, рівня доходів і місця проживання, а також соціальну захищеність відповідно до світових стандартів. Насамперед це слід розуміти як отримання якісних суспільних

---

¹ Human Development Report 2015. Work for Human Development [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://report.hdr.undp.org/>.

послуг, безпечне довкілля, належна освіта й охорона здоров'я. Водночас покращення якості життя населення залежить від фінансового потенціалу держави. В центрі уваги суспільства перебуває бюджетна політика, яка базується на визначених стратегічних цілях та враховує різні чинники зовнішнього та внутрішнього характеру. В умовах переходу до моделі сталого людського розвитку саме бюджет дає змогу державі зосереджувати фінансові ресурси на його пріоритетних напрямках. Однак сучасна бюджетна практика в Україні не повністю відповідає суспільним вимогам.

Особливо гостро постала проблема розподілу бюджетних ресурсів у вітчизняній системі охорони здоров'я, неефективна структура якої призвела до того, що близько 75% державного фінансування поглинають оплата праці та утримання медичних закладів. Стратегічною метою держави є доступність до медичних послуг, що передбачає вільний доступ до служб охорони здоров'я незалежно від географічних, економічних, соціальних, культурних, організаційних чи мовних бар'єрів. Адже відповідно до міжнародних стандартів у сфері охорони здоров'я, зокрема Декларації про політику в царині дотримання прав пацієнтів в Європі (1994 р.), кожна людина має право на отримання медичної допомоги, що відповідає стану її здоров'я, в тому числі профілактичну та лікувальну допомогу; надання медичних послуг має відповідати фінансовим, людським і матеріальним ресурсам даного суспільства та забезпечувати постійну доступність необхідної медичної допомоги для всіх однаковою мірою без будь-якої дискримінації.

Вирішенню проблем системи охорони здоров'я сприятиме запровадження нової моделі її фінансування, заснованої на принципі оплати медичних послуг, які надаються відповідними установами населенню на договірних засадах. Це сприятиме формуванню прозорих фінансово-економічних відносин у цій сфері, а також підвищенню заробітної плати та соціального захисту медичних працівників.

Позитивно, що складна економічна ситуація та обмеженість бюджетних ресурсів не вплинули на рівень освіченості в Україні, який залишається достатньо високим. Проте механізм державного фінансування освітньої сфери потребує вдосконалення. Насамперед бюджетне фінансування системи освіти в Україні має забезпечувати рівні умови доступу громадян до її послуг. Адже перманентний процес

реформування цієї сфери не забезпечив суттєвих позитивних змін. Водночас від здатності системи освіти задовольнити потреби особистості, суспільства і держави в якісних освітніх послугах залежать перспективи соціального, економічного й екологічного розвитку країни. Актуальною нині залишається проблема забезпечення переходу від управління бюджетними витратами до управління результатами. Особливої уваги потребує питання покращення матеріального становища та суспільного статусу вчителів, науково-педагогічних і наукових працівників.

Основним атрибутом соціальної політики будь-якої цивілізованої держави є система соціального захисту та соціального забезпечення населення. Завдяки високому рівню розвитку цієї системи економіки провідних європейських країн мають назву соціально орієнтованих. Адже продумана система соціального захисту та соціального забезпечення, що охоплює всіх без винятку громадян, приводить не тільки до покращення їхнього добробуту, а й до економічного зростання та стабілізації соціальної й політичної ситуації у країні.

Сучасний стан системи соціального захисту в Україні характеризується невідповідністю ресурсних можливостей держави і потреб населення у соціальних послугах. Мотиваційна поведінка держави щодо надання соціальних пільг є непрозорою і необґрунтованою з фінансової точки зору, а тому особливу увагу необхідно приділити підходу до бюджетного фінансування у цій сфері на основі принципу адресності. Важливою складовою соціального захисту є соціальне страхування, за допомогою котрого держава пом'якшує соціальні ризики, яких зазнає людина протягом життя. Соціальне страхування передбачає надання таких видів матеріальної підтримки громадянам, як грошові виплати, покриття витрат на проведення лікування та реабілітаційні заходи, перепідготовку та перекваліфікацію. Водночас складним і дискусійним питанням залишається фінансування заходів з профілактики настання страхового випадку. У сфері державного пенсійного страхування актуальними завданнями є вдосконалення перерозподільного принципу фінансування страхових пенсій та практичне впровадження накопичувального компонента пенсійної системи.

Парадигма сталого людського розвитку передбачає необхідність вирішення завдань щодо запобігання виникненню екологічних проблем та мінімізації негативних соціально-економічних наслідків, які виникають

через недотримання стандартів, техногенні катастрофи, військові дії та ін. Відповідальність за реалізацію зазначених цілей держава демонструє через виконання екологічної функції.

У розвинутих країнах державні видатки на охорону навколишнього природного середовища фінансуються, як правило, за рахунок платежів екологічного спрямування. Останні відповідно до Податкового кодексу України містять екологічний податок та рентну плату. Однак діюча сьогодні в Україні система цих платежів не повною мірою відповідає фіскальним та стимулюючим цілям їхнього стягування. Так, екологічний податок не виконує своєї стимулюючої функції та не спрямований на досягнення конкретних екологічних результатів. На наш погляд, він буде дієвим економічним інструментом тоді, коли охоплюватиме всі екологічні ризики, а його ставки встановлюватимуть таким чином, щоб суб'єкту господарювання було вигідніше переорієнтувати свою діяльність в екологічно безпечному для сучасних та майбутніх поколінь напрямі, ніж сплачувати цей податок. Обсяг бюджетних видатків на охорону навколишнього середовища має бути не меншим, аніж мобілізовані платежі за забруднення навколишнього середовища. Підприємства, які за рахунок власних коштів здійснюють природоохоронні заходи, мали би мати суттєві пільги, у тому числі щодо кредитування. Розмір фінансових санкцій для підприємств-забруднювачів має бути таким, щоб їм було вигідніше встановлювати ресурсозберігаюче, екологічно безпечне обладнання.

Підсумовуючи, зазначимо, що ми не претендуємо на вичерпне висвітлення всіх аспектів порушеної у монографії проблеми. Представлене дослідження є спробою привернути увагу науковців, практиків і громадськості до актуального питання сьогодення – необхідності державної фінансової підтримки розвитку людського потенціалу як основи суспільної стабільності.

ДОДАТКИ

Додаток А

Наукові підходи до тлумачення сутності дефініції «фінанси»

Автор	Сутність підходу
1	2
Е. Вознесенський ¹	Фінанси – це система імперативних грошових відносин, які виражають форми руху національного доходу суспільства, формування та використання централізованих і децентралізованих грошових фондів держави.
В. Родіонова, Ю. Вавілов, Л. Гончаренко та ін. ²	Фінанси – це грошові відносини, що виникають у процесі розподілу та перерозподілу вартості валового суспільного продукту та частини національного багатства у зв'язку з формуванням грошових доходів і накопичень у суб'єктів господарювання та держави і використанням їх на розширене відтворення, матеріальне стимулювання працівників, задоволення соціальних та інших потреб суспільства.
Б. Сабанті ³	Фінанси – це системам грошових відносин щодо формування та використання фондів, необхідних державі для виконання своїх функцій.
Л. Дробозіна ⁴	Фінанси – це економічні відносини, пов'язані з формуванням, розподілом і використанням централізованих та децентралізованих фондів грошових коштів з метою виконання функцій і завдань держави та забезпечення умов розширеного відтворення.
В. Опарін ⁵	Фінанси – сукупність грошових відносин, пов'язаних з формуванням, мобілізацією і розміщенням фінансових ресурсів та з обміном, розподілом і перерозподілом вартості створеного на основі їхнього використання валового внутрішнього продукту, а за певних умов і національного багатства.
В. Сухарський ⁶	Фінанси – система економічних відносин, що складаються між державою, підприємством і громадянами щодо привласнення частини національного доходу через механізм оподаткування та його розподілу відповідно до соціально-економічних функцій, які виконує держава. З точки зору речового змісту, фінанси – це сукупність усіх грошових коштів, їх розподіл і використання.
О. Василик ⁷	Фінанси слід розглядати як економічну категорію, що відображає створення, розподіл і використання фондів фінансових ресурсів для задоволення потреб господарської діяльності, надання різноманітних послуг населенню з боку держави, забезпечення виконання державою її функцій.

¹ Вознесенский Э. А. Методологические аспекты анализа сущности финансов / Э. А. Вознесенский. – М. : Финансы, 1974. – С. 76.

² Финансы : учеб. / В. М. Родионова, Ю. Я. Вавилов, Л. И. Гончаренко [и др.] ; под ред. В. М. Родионовой. – М. : Финансы и статистика, 1995. – С. 12.

³ Сабанти Б. М. Теория финансов : учеб. пособ. / Б. М. Сабанти. – М. : Менеджер, 1998. – С. 8.

⁴ Финансы : учеб. / под. ред. Л. А. Дробозиной. – М. : ЮНИТИ, 1999. – С. 13.

⁵ Опарін В. М. Фінанси (Загальна теорія) : навч. посіб. / В. М. Опарін. – К. : КНЕУ, 2002. – С. 5.

⁶ Сухарський В. С. Економічний словник-довідник / В. С. Сухарський. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2002. – С. 261.

⁷ Василик О. Д. Теорія фінансів : підруч. / О. Д. Василик. – К. : НІОС, 2003. – С. 7.

Продовж. дод. А

1	2
Л. Алексеєнко, В. Олексієнко ¹	Фінанси: 1) система формування, розподілу і використання грошових засобів підприємства, держави; 2) сукупність усіх грошових засобів, що є у розпорядженні підприємства, держави.
М. Міляков ²	Фінанси – це сукупність грошових відносин, одним з учасників яких є держава, що опосередковують формування та використання загальнодержавних фондів грошових коштів для виконання державною покладених на неї конституційних функцій щодо вирішення економічних, соціальних, політичних та інших завдань.
С. Мочерний, Я. Ларіна, О. Устенко, С. Юрій ³	Фінанси – система відносин економічної власності між різними суб'єктами господарювання з приводу створення, мобілізації, розміщення, обміну та розподілу, в т. ч. перерозподілу, фінансових ресурсів і грошових коштів, їхнього руху в процесі обігу та використання з метою забезпечення кожного суб'єкта, а також будь-якої фізичної особи й суспільства загалом необхідними грошима.
С. Ковальчук, І. Форкун ⁴	Фінанси – економічний інструмент розподілу та перерозподілу валового внутрішнього продукту і національного доходу, засіб контролю за утворенням та використанням фондів грошових коштів.
В. Ковальов та ін. ⁵	Фінанси як економічна категорія є системою розподільних грошових відносин, які виникають у процесі формування і використання фондів грошових коштів суб'єктів, які беруть участь у створенні сукупного суспільного продукту.
Г. Осовська, О. Юшкевич, Й. Завадський ⁶	Фінанси – це застосування різноманітних прийомів для досягнення максимального достатку фірми або загальної вартості капіталу, вкладеного у справу, або процес одержання та використання фондів фірми.
С. Юрій, В. Федосов та ін. ⁷	За сутністю фінанси є об'єктивною економічною категорією. Вони відображають сукупність економічних відносин, пов'язану із розподілом та перерозподілом ВВП, а в окремих випадках й національного багатства країни з метою формування фінансових ресурсів та створення фондів грошових коштів і їхнього використання для забезпечення соціально-економічного розвитку суспільства.

¹ Алексеєнко Л. М. Економічний тлумачний словник: власність, приватизація, ринок цінних паперів (українсько-англійсько-російський) / Л. М. Алексеєнко, В. М. Олексієнко. – Тернопіль : Астон, 2003. – С. 629.

² Міляков Н. В. Финансы : учеб. / Н. В. Міляков. – М. : ИНФРА-М, 2004. – С. 8.

³ Мочерний С. В. Економічний енциклопедичний словник : у 2 т. Т. 2 / [С. В. Мочерний, Я. С. Ларіна, О. А. Устенко, С. І. Юрій] / за ред. С. В. Мочерного. – Львів : Світ, 2006. – С. 503.

⁴ Ковальчук С. В. Финансы : навч. посіб. / С. В. Ковальчук, І. В. Форкун. – Львів : Новий Світ–2000, 2006. – С. 22.

⁵ Финансы : учеб. / под ред. В. В. Ковалева. – М. : Велби ; Проспект, 2007. – С. 10.

⁶ Осовська Г. В. Економічний словник / Г. В. Осовська, О. О. Юшкевич, Й. С. Завадський. – К. : Кондор, 2007. – С. 330.

⁷ Финансы : підруч. / за ред. С. І. Юрія, В. М. Федосова. – К. : Знання, 2008. – С. 19.

Продовж. дод. А

1	2
Б. Карпінський, Т. Шира ¹	Фінанси: 1) економічні відносини, пов'язані з розподілом, перерозподілом і використанням частини вартості ВВП, НД держави та використанням централізованих, децентралізованих грошових коштів, коштів населення з метою виконання функцій і завдань держави та забезпечення умов розширеного відтворення, стимулювання працівників, задоволення соціальних та інших потреб суспільства; 2) грошові засоби як елемент економічно-господарського обігу; 3) система грошових відносин у тій чи іншій державі, а також сукупність усіх грошових коштів, що є в розпорядженні держави.
С. Гончаров, Н. Кушнір ²	Фінанси – система грошових відносин держави, за допомогою яких вона здійснює перерозподіл ВВП та національного доходу для утворення і використання грошових фондів на розширене відтворення й задоволення інших потреб суспільства.
Г. Поляк, Л. Андросова, В. Горелік ³	Фінанси – це ланка грошової сфери, в якій забезпечення потреб суб'єктів суспільного відтворення здійснюється шляхом акумуляції грошових коштів; фінанси – це форма одностороннього дискретного руху коштів.
А. Єпіфанов, І. Д'яконова, І. Сало ⁴	Фінанси у загальному їхньому трактуванні означають застосування різноманітних прийомів розподілу сукупного суспільного продукту на централізовані та децентралізовані фонди грошових ресурсів. Фінанси у вузькому їхньому значенні – це застосування різноманітних прийомів і методів для досягнення максимального прибутку підприємств, фірм, корпорацій або інших суб'єктів господарювання, інакше кажучи, збільшення загальної вартості капіталу, вкладеного у справу за мінімального ризику.
В. Голуб ⁵	Фінанси – це економічні відносини, які виникають у процесі розподілу і перерозподілу вартості ВВП або/та частини національного багатства на макрорівні, а також доходу або прибутку на макрорівні, у зв'язку із формуванням грошових фондів у суб'єктів господарювання або держави та використанням їх на розширене відтворення, матеріальне стимулювання працівників, задоволення соціальних та інших потреб суспільства.
А. Бабич, Л. Павлова ⁶	Фінанси виражають економічні відносини, що виникають у реальному грошовому обороті на основі накопичення грошового капіталу, пов'язані з його розподілом і перерозподілом через централізовані та децентралізовані фонди грошових коштів, з метою забезпечення розширеного відтворення у різних секторах економіки.

¹ Карпінський Б. А. Фінанси : термін. слов. / Б. А. Карпінський, Т. Б. Шира. – К. : Професіонал, 2008. – С. 438.

² Гончаров С. М. Тлумачний словник економіста / С. М. Гончаров, Н. Б. Кушнір ; за ред. С. М. Гончарова. – К. : Центр уч. л-ри, 2009. – С. 248.

³ Финансы и кредит : учеб. [Г. Д. Поляк, Л. Д. Андросова, В. Н. Горелик] ; за ред. Г. Д. Поляка – М. : Волтерс Клувер, 2010. – С. 37.

⁴ Єпіфанов А. О. Бюджет України : моногр. : у 2 кн. / А. О. Єпіфанов, І. І. Д'яконова, І. В. Сало. – Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2010. – Кн. 1 : Бюджет – головна ланка фінансів держави. – Суми, 2010. – С. 62.

⁵ Голуб В. М. Дискусійні питання економічної сутності фінансів / В. М. Голуб // Чернігівський науковий часопис. – 2011. – № 1 (1). – С. 99. – (Серія 1 : Економіка і управління).

⁶ Государственные и муниципальные финансы : учеб. / А. М. Бабич, Л. Н. Павлова. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2012. – С. 40.

Продовж. дод. А

1	2
В. Ільчук, І. Горшунова ¹	Фінанси – це економічні відносини, пов’язані з формуванням, розподілом і використанням централізованих та децентралізованих фондів грошових коштів для виконання функцій і завдань суб’єктів господарювання, а також будь-якої фізичної особи й суспільства загалом та забезпечення умов розширеного відтворення.
О. Непочатенко, С. Колотуха, С. Власюк, П. Боровик, В. Бечко, П. Бечко ²	Фінанси – це економічна категорія, що відображає сукупність економічних відносин, пов’язаних зі створенням, розподілом, перерозподілом і використанням фінансових ресурсів. Економічний зміст фінансів становлять гроші, які є матеріальною формою фінансів. Без наявності грошових агрегатів немає фінансів і фінансових відносин.
Н. Давиденко, О. Данилевська- Жугунісова ³	Як економічна категорія фінанси виражають сукупність історично усталених економічних відносин, пов’язаних з обміном, розподілом і перерозподілом у грошовій формі ВВП, а в певних умовах і національного багатства.

¹ Ільчук В. П. Фінанси і кредит. Вступ до фаху : підруч. / В. П. Ільчук, І. В. Горшунова. – Чернігів : Черніг. держ. технол. ун-т, 2013. – С. 70.

² Фінанси, гроші та кредит : підруч. / О. О. Непочатенко, С. М. Колотуха, С. А. Власюк [та ін.]. – Умань : Вид. «Сочінський», 2014. – С. 5.

³ Давиденко Н. М. Теорія фінансів : підруч. / Н. М. Давиденко, О. Є. Данилевська-Жугунісова. – К. : ЦП «Компринт», 2014. – С. 18.

*Додаток Б***Основні функції бюджету**

Функція	Сутність функції
Розподільна	Забезпечення процесу розподілу та перерозподілу ВВП загалом і фінансових ресурсів між різними суб'єктами бюджетних відносин (підприємствами, організаціями, установами, галузями, територіями, сферами діяльності, секторами економіки тощо) для задоволення потреб суспільства.
Контрольна	Оцінка якості перерозподільчих процесів, своєчасності надходження коштів до бюджету, оптимальності їхнього розподілу та ефективності використання, а також з'ясування розмірів і причин відхилень фактичних доходів та видатків бюджету від запланованих.

Джерело: складено автором на основі навчально-наукової літератури¹.

¹ Бюджетна система : підруч. / за ред. С. І. Юрія, В. Г. Дем'янишина, О. П. Кириленко. – Тернопіль : ТНЕУ, 2013. – С. 17–18; Клець Л. Є. Бюджетний менеджмент : навч. посіб. / Л. Є. Клець. – К. : – Центр уч. л-ри, 2007. – С. 16–17; Чала Н. Д. Бюджетна система : навч. посіб. / Н. Д. Чала, Л. В. Лазоренко. – К. : Знання, 2010. – С. 14–15; Старостенко Г. Г. Бюджетна система : навч. посіб. / Г. Г. Старостенко, Ю. В. Булгаков. – К. : Центр уч. л-ри, 2006. – С. 74; Карлін М. І. Бюджетна система України : навч. посіб. / М. І. Карлін – К. : Знання, 2008. – С. 35.

Додаток В

**Ретроспектива основних пріоритетів бюджетної політики України
відповідно до складових сталого людського розвитку**

Рік	Соціальні пріоритети	Економічні пріоритети	Екологічні пріоритети
1	2	3	4
2005	<p>1) Забезпечення соціального спрямування бюджету, що передбачає збільшення обсягів соціальних видатків та їхньої питомої ваги у загальних видатках бюджету порівняно з 2004 р.;</p> <p>2) виділення видатків на освіту, охорону здоров'я, культуру і науку у розмірах, визначених відповідним законодавством;</p> <p>3) забезпечення соціальних гарантій, соціального захисту населення та безоплатної медичної допомоги;</p> <p>4) розвиток соціальної інфраструктури села.</p>	<p>1) Забезпечення зростання рівня доходів громадян випереджаючими темпами порівняно з інфляцією, яке б дало можливість підвищити платоспроможний попит населення;</p> <p>2) підтримка розвитку сільського господарства.</p>	—
2006	—	<p>1) Досягнення макроекономічної стабільності, зокрема за рахунок зниження рівня інфляції порівняно з прогнозним її рівнем на 2005 р. та стабілізації валютного курсу. Забезпечення зростання рівня доходів громадян випереджаючими темпами порівняно з інфляцією, яке б дало можливість підвищити платоспроможний попит населення;</p> <p>2) створення сприятливих умов для розвитку вітчизняного виробника, підприємницької діяльності та інвестиційного клімату, в тому числі шляхом удосконалення спрощеної системи оподаткування суб'єктів малого підприємництва, зменшення податкового навантаження, упорядкування регуляторних та контролюючих функцій державних органів, у тому числі регулювання цін на енергоносії та товари першої необхідності, а також забезпечення стабільності нормативно-правових засад у процесі діяльності суб'єктів господарювання.</p>	—

Продовж. дод. В

1	2	3	4
2007	—	1) Державна підтримка інноваційного розвитку промислового комплексу України; 2) спрямування державних капітальних вкладень на реформування житлово-комунального господарства, зокрема на удосконалення системи державного регулювання діяльності суб'єктів природних монополій на ринках житлово-комунальних послуг, створення умов для технічного переоснащення об'єктів життєзабезпечення населених пунктів.	—
2011	1) Стимулювання сталої соціальної розбудови держави; 2) поступове підвищення соціальних стандартів.	1) Створення сприятливих умов для розвитку виробництва, стимулювання сталої економічної розбудови держави.	—
2012	1) Забезпечення зростання рівня життя громадян та виконання заходів з подолання й запобігання бідності; 2) збереження та прискорення людського розвитку шляхом підвищення ефективності й забезпечення стабільності соціального захисту, поліпшення якості і доступності медичної допомоги та освіти.	1) Детінізація економіки і доходів громадян; 2) створення сприятливих умов для бізнесу шляхом зниження адміністративних бар'єрів для його розвитку, модернізації податкової системи; 3) модернізація інфраструктури та базових галузей економіки (енергетичної, вугільної, нафтогазової галузей; сільського господарства; житлово-комунального господарства; транспортного комплексу; оборонної промисловості), а також перехід від системи надання дотацій до системи самоокупності виробництва.	—

Продовж. дод. В

1	2	3	4
2013	1) Оптимізація соціального захисту населення в результаті підвищення його рівня та адресності.	1) Надання державної підтримки підприємствам, що реалізують інноваційні проекти або використовують у своїй діяльності інноваційні технології, а також збільшення обсягів виробництва базових галузей економіки (зокрема, сільського господарства, вугільної промисловості, машинобудування і виробництва мінеральних добрив).	1) Забезпечення екологічної безпеки.

Джерело: складено на основі Постанов Верховної Ради України¹.

¹ Про Основні напрями бюджетної політики на 2005 рік : Постанова Верховної ради України № 1854-IV від 24.06.2004 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1854-15>; Про Основні напрями бюджетної політики на 2006 рік : Постанова Верховної ради України № 2678-IV від 21.06.2005 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2678-15>; Про Основні напрями бюджетної політики на 2007 рік : Постанова Верховної ради України № 42-V від 27.07.2006 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/42-16>; Про Основні напрями бюджетної політики на 2011 рік : Постанова Верховної ради України № 2318-VI від 04.06.2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2318-17>; Про Основні напрями бюджетної політики на 2012 рік : Постанова Верховної ради України № 3358-VI від 13.05.2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3358-17>; Про Основні напрями бюджетної політики на 2013 рік : Постанова Верховної ради України № 4824-VI від 22.05.2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4824-17>.

Формула для обчислення індексу Рябцева

$$I_R = \sqrt{\frac{\sum (d_{1i} - d_{0i})^2}{\sum (d_{1i} + d_{0i})^2}},$$

де d_{1i} і d_{0i} – порівняльні структурні складові.

Шкала оцінювання величини структурних зрушень за індексом Рябцева

Інтервал значень	Характеристика рівня структурних змін
0,000–0,030	Тотожність структур
0,031–0,070	Дуже низький рівень відмінностей у структурах
0,071–0,150	Низький рівень відмінностей у структурах
0,151–0,300	Суттєвий рівень відмінностей у структурах
0,301–0,500	Значний рівень відмінностей у структурах
0,501–0,700	Дуже значний рівень різниці у структурах
0,701–0,900	Протилежність структур
0,901 і більше	Повна протилежність структур

*Додаток Д***Бюджетні видатки, спрямовані на розвиток людського потенціалу***Додаток Д.1***Бюджетні видатки на охорону здоров'я в Україні, млрд грн**

Роки	Видатки Державного бюджету України	Видатки місцевих бюджетів	Видатки зведеного бюджету
2001	1,3	5,2	6,5
2002	1,6	5,9	7,5
2003	2,4	7,4	9,8
2004	3,4	8,7	12,1
2005	3,5	12,0	15,5
2006	4,0	15,6	19,6
2007	6,3	20,4	26,7
2008	7,4	26,2	33,6
2009	7,5	29,0	36,5
2010	8,8	36,0	44,8
2011	10,2	41,9	52,1
2012	11,4	47,1	58,5
2013	12,9	48,7	61,6
2014	10,6	46,6	57,2
2015	11,5	59,6	71,0

*Додаток Д.2***Видатки на освіту в Україні, млрд грн**

Роки	Видатки Державного бюджету України	Видатки місцевих бюджетів	Видатки зведеного бюджету
2001	3,9	6,0	9,9
2002	5,0	7,3	12,3
2003	5,7	9,2	14,9
2004	7,2	11,1	18,3
2005	9,9	16,9	26,8
2006	12,1	21,7	33,8
2007	15,2	29,2	44,4
2008	21,6	39,4	61
2009	23,9	42,8	66,8
2010	28,8	51,0	79,8
2011	10,2	59,0	69,2
2012	11,4	71,3	82,7
2013	12,9	74,6	87,5
2014	28,7	71,4	100,1
2015	30,2	84,0	114,2

Додаток Д.3

**Видатки на соціальний захист і соціальне забезпечення
в Україні, млрд грн**

Роки	Видатки Державного бюджету України	Видатки місцевих бюджетів	Видатки зведеного бюджету
2001	6,6	5,0	11,6
2002	7,3	5,3	12,6
2003	6,8	6,1	12,9
2004	12,3	7,2	19,5
2005	31,7	8,4	40,1
2006	30,4	11,2	41,6
2007	29,3	19,4	48,7
2008	30,8	22,3	53,1
2009	51,5	27,3	78,8
2010	69,3	35,2	104,5
2011	63,5	23,2	86,7
2012	75,3	50,1	125,4
2013	88,5	56,5	145,0
2014	80,6	57,4	138,0
2015	103,7	72,6	176,3

Додаток Д.4

**Видатки на охорону навколишнього природного середовища
в Україні, млрд грн**

Роки	Видатки Державного бюджету України	Видатки місцевих бюджетів	Видатки зведеного бюджету
2001	0,5	0,2	0,7
2002	0,5	0,1	0,6
2003	0,7	0,2	0,9
2004	0,9	0,3	1,2
2005	1,0	0,3	1,3
2006	1,3	0,3	1,6
2007	1,8	0,4	2,2
2008	2,3	0,5	2,8
2009	1,8	0,7	2,5
2010	2,3	0,6	2,9
2011	3,0	0,9	3,9
2012	4,1	1,2	5,3
2013	4,6	1,0	5,6
2014	2,6	0,9	3,5
2015	4,0	1,5	5,5

Джерело: складено за даними Державної казначейської служби України¹.

¹ Веб-сторінка Державної казначейської служби України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://treasury.gov.ua>.

Додаток Е

Наукові підходи до розуміння сутності, ролі та значення охорони здоров'я

Характеристика підходу	Автор
Охорона здоров'я – це сукупність установ, закладів, організацій і підприємств, що здійснюють виробництво, розподіл, збереження та організацію споживання медичних послуг і товарів медичного призначення, в тому числі підтримання санітарно-епідеміологічної безпеки, надання суміжних лікувально-оздоровчих послуг, зокрема в галузі санаторно-курортного оздоровлення, фізкультури тощо, забезпечуючи задоволення відповідних потреб населення, збереження та відновлення суспільного здоров'я.	Е. Ковжарова ¹
Система охорони здоров'я є ієрархічно організованою, може бути структурована за інституційною, організаційною, галузевою, інфраструктурною, просторовою, функціональною і ресурсною ознаками; її динамічний розвиток має забезпечувати відтворення потенціалу здоров'я населення; ефективність функціонування оцінюється через збереження і відновлення суспільного здоров'я.	Л. Оппельд ²
Охорона здоров'я – це сукупність правил політико-правового, фінансово-економічного, соціально-культурного, науково-організаційного, медичного, протиепідеміологічного і санітарно-гігієнічного характеру, спрямованих на збереження і зміцнення фізичного і психічного здоров'я людини, підтримку її тривалого активного життя та надання їй медичної допомоги.	П. Лівак ³
Охорона здоров'я – це система взаємовідносин, що складаються між державою, закладами охорони здоров'я, громадянами, суспільними інститутами тощо і спрямовані на досягнення найвищих можливих показників здоров'я населення шляхом розробки та реалізації відповідних політичних рішень з визнанням пріоритетності перетворень на місцевому рівні.	І. Жалінська ⁴
Охорона здоров'я є важливою складовою соціальної політики, засобом легітимації влади, адже там, де знижується якість життя, зростає суспільна напруга, незадоволення населення і можлива дестабілізація політичної ситуації.	В. Співак ⁵

¹ Ковжарова Е. В. Організаційно-економічні основи системи охорони здоров'я в Україні : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.09.01 / Е. В. Ковжарова ; НАН України ; Рада по вивченню продукт. сил України. – К., 2005. – С. 5.

² Оппельд Л. І. Територіальна організація системи охорони здоров'я регіону та напрями її вдосконалення : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.05 / Л. І. Оппельд ; Полтав. нац. техн. ун-т ім. Ю. Кондратюка. – Полтава, 2009. – С. 15.

³ Лівак П. Є. Правове забезпечення фінансування охорони здоров'я в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / П. Є. Лівак ; Нац. ун-т держ. податк. служби України. – Ірпінь, 2010. – С. 14.

⁴ Жалінська І. В. Громадське здоров'я: методологія оцінювання та обґрунтування політики : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.07 / І. В. Жалінська ; НАН України ; Ін-т демографії та соц. дослідж. ім. М. В. Птухи. – К., 2011. – С.6.

⁵ Співак В. М. Політика охорони здоров'я в системі складових забезпечення соціального добробуту населення / В. М. Співак // Держава і право. Юридичні і політичні науки. – 2014. – Вип. 64. – С. 380.

Додаток Ж

**Державні видатки на охорону здоров'я в європейських країнах
за період 2005 –2013 рр., у % від загальних витрат на галузь**

Назва країни	Роки								
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Австрія	75,3	75,7	75,8	76,3	76,2	74,7	75,3	75,6	75,7
Бельгія	74,0	72,9	72,5	74,6	75,7	75,0	75,7	75,2	75,8
Греція	60,1	62,0	60,3	59,9	68,4	66,6	67,4	67,1	69,5
Данія	84,5	84,6	84,4	84,7	85,0	85,1	85,3	85,8	85,4
Ізраїль	59,3	61,5	59,9	60,6	61,3	61,8	60,8	59,8	59,1
Італія	77,9	78,2	78,3	78,9	78,9	78,9	77,1	77,3	78,0
Литва	67,8	69,5	73,0	72,4	72,8	70,8	69,2	65,3	66,6
Люксембург	84,9	85,1	86,7	88,5	86,6	85,9	85,3	83,5	83,7
Нідерланди	64,7	78,3	78,2	78,9	79,6	79,4	79,5	79,6	79,8
Німеччина	76,6	76,4	76,4	76,4	76,8	76,7	76,5	76,7	76,8
Норвегія	83,5	83,8	84,1	84,4	84,6	84,7	84,8	85,0	85,5
Польща	69,3	69,9	70,4	71,8	71,6	71,2	70,3	69,2	69,6
Румунія	80,8	79,8	82,2	82,0	78,9	80,3	79,2	80,3	79,7
Угорщина	70,0	69,8	67,3	67,0	65,7	64,8	65,0	63,6	63,6
Україна	59,5	60,8	61,8	57,7	55,0	56,6	55,7	55,4	54,5
Франція	78,0	77,6	77,7	77,3	77,5	77,5	77,3	77,4	77,5
Хорватія	86,0	86,1	87,0	84,9	85,7	85,7	78,6	80,1	80,0
Чехія	87,3	86,7	85,2	82,5	83,7	83,8	84,2	84,0	83,3
Швейцарія	59,5	59,1	59,1	65,2	65,5	65,2	65,4	65,8	66,0
Швеція	81,2	81,1	81,4	81,5	81,5	81,5	81,7	81,3	81,5

Джерело: складено автором за даними Світового банку¹.

¹ Веб-сторінка Світового банку (The World Bank) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.worldbank.org/>.

Додаток 3

Форми залучення бізнесу до сфери охорони здоров'я

Форма	Функції бізнесу	Функції держави
Контракти на послуги, які не стосуються лікування	Прибирання, годування, прасування, охорона безпеки	Лікування пацієнтів, управління лікарнею
Контракти на лабораторні послуги	Лабораторні дослідження	Лікування пацієнтів, управління лікарнею
Контракти на спеціалізовані послуги	Спеціалізовані медичні послуги	Лікування пацієнтів, управління лікарнею
Спільна діяльність приватної та державної лікарні	Управляє приватною лікарнею в межах державної лікарні	Лікування пацієнтів державної лікарні, спільне з бізнесом користування обладнанням, персоналом, спільний розподіл витрат
Лізингові угоди	Управляє державною лікарнею, надає медичні послуги, підтримує інфраструктуру	Сплачує приватній стороні за надані послуги, здійснює моніторинг діяльності
Приватне фінансування, будівництво та зворотний лізинг	Будує, фінансує та володіє новим об'єктом, передає у лізинг державній стороні	Управляє лікарнею, сплачує бізнесу лізингові платежі
Приватне фінансування, будівництво та управління державною лікарнею	Будує, фінансує та управляє новою державною лікарнею, надає всі послуги.	Щорічно сплачує бізнесу визначену у контракті суму

Джерело: наукове дослідження М. Лугової¹.

¹ Лугова М. О. Формування та ідентифікація інвестиційного партнерства держави та бізнесу : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.03 / М. О. Лугова ; Держ. установа «Ін-т економіки та прогнозування НАН України». – К., 2007. – С. 17.

*Додаток И***Основні принципи, що застосовуються до всіх типів державної фінансової підтримки європейських неурядових організацій**

Назва принципу	Характеристика принципу
Незалежність	Неурядові організації залишаються незалежними й автономними, навіть якщо отримують державну підтримку.
Прозорість	Процес зрозумілий і відкритий, необхідна інформація доступна для зацікавлених сторін.
Однакове ставлення	Існування заздалегідь встановлених об'єктивних критеріїв, які гарантують, що саме найбільш успішний заявник буде відібраний на основі оцінки його заявки.
Вільна та чесна конкуренція	Вся інформація про можливості державної підтримки має широко рекламуватися і сприяти конкуренції між потенційними заявниками.
Підзвітність	Виділені кошти витрачаються відповідально згідно з чіткими правилами звітності.
Орієнтованість на мету	Державне фінансування виділяється і використовується відповідно до потреб громадян та відповідно до політики уряду. Рекомендується залучати неурядові організації до розробки нових програм фінансування, що може допомогти державі зосередитися на пріоритетних сферах і досягти кращих результатів.
Пропорційність	Загальний процес, у тому числі процедура подачі заявок, вимоги до звітності та контролю, мають бути співмірним зі сумою виділених коштів.

Джерело: складено автором на основі звіту Проекту TACSO¹.

¹ Public funding for civil society organizations good practices in the european union and western balkans [Електронний ресурс] / Commissioned by TACSO Montenegro Office (Technical Assistance to Civil Society Organisations in the IPA Countries-EuropeAid/127427/C/SER/Multi), 2011. – Режим доступу : <http://www.icnl.org/research/resources/ngogovcoop/engb54.pdf>.

Додаток К

Наукові підходи до розуміння сутності, ролі та значення освіти

Характеристика підходу	Автор
Освіта є важливою складовою національного багатства; як сукупність компетенцій вона стає ефективним виробничим ресурсом, який, на відміну від застарілої матеріально-технічної бази, має здатність постійно оновлятися, вдосконалюватися й забезпечувати сталий розвиток суспільства.	В. Огнев'юк ¹
Освіта є соціально-економічним інститутом, котрий має характеристики, властиві як економічному, так і соціальному інституту. Освіта є економічним інститутом, оскільки освітня установа є самостійним суб'єктом господарювання в економічних відносинах, що виступає від свого імені в господарських операціях на ринку освітніх послуг, підкоряється ринковим законам, бере участь у конкурентній боротьбі, організує свою діяльність на принципі економічно раціонального використання ресурсів. Соціальним інститутом – через те, що об'єднує групу осіб, які здійснюють спільну діяльність і виконують певний комплекс функціональних обов'язків, спрямованих на формування й розвиток як загальнодержавної, так і індивідуальної цінності у вигляді знань, професійних навичок та ін.	К. Астахова ²
Освіта є складним базовим соціально-економічним інститутом, в якому відбувається відтворення та розвиток особистості, адекватної певній стадії суспільного розвитку, а також реалізуються суспільні відносини з приводу привласнення, виробництва та нагромадження знань.	О. Тітар ³
Освіта сьогодні така ж інфраструктура економіки знань, інноваційної економіки, як трубопроводи для нинішньої економіки нафти. Необхідно вчитись управляти на рівні економіки знань, інноваційної економіки, винаходити, конкурувати. Необхідно будувати базис інноваційної культури, системи створення унікальних знань, оскільки знання – це влада і капітал для збереження народу.	Т. Боголіб ⁴
Освіта як інституція є стійкою формою організації суспільного життя і господарської діяльності, яка охоплює сукупність об'єктів і суб'єктів (закладів і осіб), наділених владою та матеріальними засобами для реалізації певних норм і принципів, соціальних функцій та ролей, здійснення управління й соціального контролю, в процесі яких забезпечується навчання, виховання, розвиток і соціалізація особистості з наступним оволодінням нею професією, спеціальністю, кваліфікацією.	А. Бронська ⁵

¹ Огнев'юк В. О. Освіта в системі цінностей сталого людського розвитку : моногр. / В. О. Огнев'юк. – К. : Знання України, 2003. – С. 199.

² Астахова К. В. Розвиток інститутів освітньої сфери у трансформаційній економіці : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.01 / К. В. Астахова ; Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Х., 2007. – С. 15.

³ Тітар О. О. Освіта як фактор економічного розвитку : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.01 / О. О. Тітар ; Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Х., 2009. – С. 6.

⁴ Боголіб Т. М. Роль освіти і науки у постіндустріальному розвитку України : моногр. / Т. М. Боголіб. – К. : Корпорація, 2010. – С. 41–42.

⁵ Бронська А. М. Освіта як інституційний чинник інноваційного розвитку : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.01 / А. М. Бронська ; Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана. – К., 2010. – С. 11.

Додаток Л

**Державні видатки на освіту у європейських країнах
за період 2005–2012 рр., у % від загальних державних витрат**

Назва країни	Роки							
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Австрія	10,3	10,5	10,5	10,6	10,7	10,9	11,0	–
Бельгія	11,4	12,2	12,3	12,7	12,0	12,2	12,0	–
Болгарія	12,0	12,0	11,1	12,6	12,7	11,2	11,1	–
Данія	15,8	15,5	15,4	14,0	15,0	15,1	15,0	–
Ізраїль	12,5	12,9	12,9	13,0	12,9	13,3	13,5	–
Італія	9,0	9,5	8,8	9,2	8,9	8,7	8,4	–
Нідерланди	12,2	11,8	11,6	11,7	11,4	11,5	11,8	11,6
Німеччина	–	9,8	10,3	10,4	10,5	10,6	11,0	–
Норвегія	16,8	16,2	16,6	16,1	15,8	15,3	15,0	–
Польща	12,2	12,6	11,3	11,5	11,1	11,1	11,1	–
Румунія	10,8	–	12,0	–	11,0	9,1	8,3	8,4
Угорщина	10,9	10,4	10,4	10,4	10,0	9,7	9,4	–
Україна	13,7	13,9	14,0	13,6	15,1	–	13,5	13,7
Франція	10,4	10,4	10,4	10,3	10,1	10,1	9,9	9,7
Хорватія	–	–	8,9	9,6	9,3	9,0	8,6	–
Чехія	9,5	10,5	9,9	9,5	9,8	9,7	10,4	–
Швейцарія	–	–	–	–	16,1	15,9	15,9	16,1
Швеція	12,8	12,8	12,9	13,1	13,2	13,3	13,2	–
Швейцарія	–	–	–	–	16,1	15,9	15,9	16,1

Джерело: складено автором за даними Світового банку¹.

¹ Веб-сторінка Світового банку (The World Bank) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.worldbank.org/>.

Додаток М

Динаміка середньомісячної заробітної плати по регіонах України за період 2001–2014 рр.

(у розрахунку на одного штатного працівника, грн)

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Україна	311	376	462	590	806	1041	1351	1806	1906	2239	2633	3026	3265	...
Україна (без урахування АР Крим і м. Севастополя)	...	...	...	...	...	...	...	...	...	2250	2648	3041	3282	3480
АР Крим	301	358	433	543	730	952	1220	1609	1707	1991	2295	2654	2850	...
Вінницька	215	265	334	435	597	793	1028	1404	1511	1782	2074	2432	2651	2810
Волинська	201	253	319	412	591	773	1013	1380	1427	1692	1994	2339	2580	2721
Дніпропетровська	370	438	526	667	913	1139	1455	1876	1963	2369	2790	3138	3336	3641
Донецька	383	452	550	712	962	1202	1535	2015	2116	2549	3063	3496	3755	3858 ¹
Житомирська	220	268	334	434	602	793	1033	1404	1493	1785	2071	2369	2561	2763
Закарпатська	238	295	379	479	665	868	1091	1453	1562	1846	2069	2351	2553	2744
Запорізька	379	445	541	671	860	1091	1394	1812	1843	2187	2607	2927	3142	3432
Івано- Франківська	259	318	402	510	718	923	1180	1543	1627	1927	2213	2539	2679	2875
Київська	317	378	470	592	811	1058	1362	1852	1987	2295	2761	3157	3351	3489
Кіровоградська	231	282	353	455	624	819	1054	1428	1537	1815	2114	2428	2608	2789
Луганська	320	393	474	596	805	1022	1323	1769	1873	2271	2742	3090	3337	3377 ¹
Львівська	272	339	419	523	713	923	1183	1570	1667	1941	2244	2578	2789	2961
Миколаївська	327	398	470	565	744	955	1202	1621	1806	2122	2448	2822	3094	3344
Одеська	306	379	454	566	768	966	1226	1633	1787	2046	2387	2700	2947	3129
Полтавська	292	354	437	560	758	961	1243	1661	1733	2102	2481	2850	2988	3179
Рівненська	245	312	390	506	685	888	1133	1523	1614	1960	2211	2575	2844	3033
Сумська	259	307	379	473	663	857	1098	1472	1593	1866	2177	2503	2702	2877
Тернопільська	190	237	304	388	553	727	943	1313	1412	1659	1871	2185	2359	2527
Харківська	310	370	455	569	759	974	1251	1679	1804	2060	2407	2753	2975	3143
Херсонська	233	289	356	451	625	800	1017	1375	1482	1733	1970	2269	2464	2617
Хмельницька	211	258	323	419	584	792	1045	1429	1521	1786	2075	2425	2641	2878
Черкаська	229	276	350	465	642	846	1085	1459	1532	1835	2155	2508	2682	2829
Чернівецька	218	271	344	441	621	819	1051	1402	1523	1772	1985	2329	2484	2578
Чернігівська	235	277	342	438	602	790	1016	1370	1465	1711	1974	2308	2504	2690
м. Київ	549	643	761	967	1314	1729	2300	3074	3161	3431	4012	4607	5007	5376
м. Севастополь	325	391	486	594	803	1005	1302	1726	1882	2167	2476	2891	3114	...

Джерело: матеріали Державної служби статистики України¹.

¹ Веб-сторінка Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

Додаток Н

Кількість професійних захворювань у регіонах України за період 2014–2015 рр.

№ з/п	Регіон	Кількість складених актів (2015 р.)	Кількість складених актів (2014 р.)	Збільшення (зменшення) кількості складених актів	Відсоток збільшення (зменшення) кількості складених актів
Всього по Україні		1 764	2 752	-988	-35,9
1	АР Крим	-	-	-	-
2	Вінницька область	8	5	3	60,0
3	Волинська область	84	222	-138	-62,2
4	Дніпропетровська область	714	890	-176	-19,8
5	Донецька область	227	344	-117	-34,0
6	Житомирська область	15	15	0	0,0
7	Закарпатська область	0	1	-1	-100,0
8	Запорізька область	68	69	-1	-1,4
9	Івано-Франківська область	3	0	3	100,0
10	Київська область	1	1	0	0,0
11	Кіровоградська область	78	90	-12	-13,3
12	Луганська область	19	34	-15	-44,1
13	Львівська область	372	747	-375	-50,2
14	Миколаївська область	3	10	-7	-70,0
15	Одеська область	0	1	-1	-100,0
16	Полтавська область	4	6	-2	-33,3
17	Рівненська область	6	2	4	200,0
18	Сумська область	90	193	-103	-53,4
19	Тернопільська область	0	0	0	0,0
20	Харківська область	47	90	-43	-47,8
21	Херсонська область	6	10	-4	-40,0
22	Хмельницька область	2	1	1	100,0
23	Черкаська область	3	12	-9	-75,0
24	Чернівецька область	0	1	-1	-100,0
25	Чернігівська область	3	2	1	50,0
26	м. Київ	11	6	5	83,3
27	м. Севастополь	-	-	-	-

Примітка:

зменшення
збільшення

Джерело: матеріали Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України¹.

¹ Веб-сторінка Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.social.org.ua/view/5456>.

ТАБЛИЧНИЙ ТА ІЛЮСТРАТИВНИЙ МАТЕРІАЛИ

Перелік таблиць

Табл. 2.1. Показники структурних зрушень обсягу бюджетних видатків на розвиток людського потенціалу, розраховані за індексом Рябцева 141

Табл. 3.1. Узагальнення проблем фінансового забезпечення системи охорони здоров'я України 145–146

Табл. 3.2. Принципи побудови системи охорони здоров'я в Україні 148

Табл. 3.3. Критерії, що визначають якість медичної допомоги 149

Табл. 3.4. Класифікація видатків на освіту 175–176

Табл. 3.5. Сукупність показників, що відображають економічні умови життєдіяльності населення 221

Табл. 3.6. Сукупність показників, які характеризують сферу охорони здоров'я 222

Табл. 3.7. Кореляційні коефіцієнти між відповідними сукупностями показників, що відображають економічні умови життєдіяльності населення та характеризують сферу охорони здоров'я 223

Табл. 3.8. Вагомість канонічних коренів, отриманих у результаті канонічного аналізу між відповідними сукупностями показників, що відображають економічні умови життєдіяльності населення та характеризують сферу охорони здоров'я 224

Табл. 3.9. Факторне навантаження канонічних змінних d_{11}, d_{12} ... 224

Табл. 3.10. Сукупність показників, які характеризують сферу освіти 225

Табл. 3.11. Кореляційні коефіцієнти між відповідними сукупностями показників, що відображають економічні умови життєдіяльності населення та характеризують сферу освіти 226

Табл. 3.12. Вагомість канонічних коренів, отриманих у результаті канонічного аналізу між відповідними сукупностями показників,

---

що відображають економічні умови життєдіяльності населення та характеризують сферу освіти	228
Табл. 3.13. Факторне навантаження канонічних змінних d_{11}, d_{12} .	229
Табл. 3.14. Сукупність показників, які характеризують сферу соціального захисту і соціального забезпечення	229
Табл. 3.15. Кореляційні коефіцієнти між відповідними сукупностями показників, що відображають економічні умови життєдіяльності населення та характеризують сферу соціального захисту і соціального забезпечення	230
Табл. 3.16. Вагомість канонічних коренів, отриманих у результаті канонічного аналізу між відповідними сукупностями показників, що відображають економічні умови життєдіяльності населення та характеризують сферу соціального захисту і соціального забезпечення	232
Табл. 3.17. Факторне навантаження канонічних змінних d_{11}, d_{12} .	233
Табл. 3.18. Сукупність показників, які характеризують стан навколишнього природного середовища	234
Табл. 3.19. Кореляційні коефіцієнти між відповідними сукупностями показників, що відображають соціальні й економічні аспекти сталого людського розвитку та характеризують стан навколишнього природного середовища	235
Табл. 3.20. Вагомість канонічних коренів, отриманих у результаті канонічного аналізу між відповідними сукупностями показників, що відображають соціальні й економічні аспекти сталого людського розвитку та характеризують стан навколишнього природного середовища	236
Табл. 3.21. Факторне навантаження канонічних змінних d_{11}, d_{12} .	237
Табл. 4.1. Класифікація наукових підходів до визначення поняття «соціальне страхування»	238–239
Табл. 4.2. Структура пенсійної системи Польщі	245
Табл. 4.3. Систематизація проблем функціонування системи соціального страхування як інституту сталого людського розвитку ..	248
Табл. 4.4. Зміни мінімального розміру єдиного соціального внеску	253
Табл. 4.5. Показники єдиного соціального внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування	255

Табл. 4.6. Основні функції пенсійної системи та їхня характеристика	267–268
Табл. 4.7. Рівні проведення експертизи тимчасової непрацездатності та їхня характеристика	294
Табл. 4.8. Еволюція наукових підходів до дослідження ринку праці	309–310

Перелік рисунків

Рис. 1.1. Взаємозв'язок людського потенціалу та соціально-економічного розвитку держави	33
Рис. 1.2. Структурна композиція сталого людського розвитку	51
Рис. 1.3. Інтерактивна взаємодія у процесі формування фінансового потенціалу держави	73
Рис. 1.4. Складові фінансового потенціалу держави та його суспільна роль	77
Рис. 2.1. Потреби, які впливають на формування фінансової системи держави	95
Рис. 2.2. Соціоцентрична структура державних фінансів	97
Рис. 2.3. Визначальні особливості бюджету	105
Рис. 2.4. Науково-методичні підходи до визначення сутності бюджетної політики держави	113
Рис. 2.5. Система принципів ефективної бюджетної політики держави	114
Рис. 2.6. Взаємозв'язок між державними фінансами та сталим людським розвитком	121
Рис. 3.1. Середній рівень державних видатків на охорону здоров'я в європейських країнах за період 2005–2013 рр.	151
Рис. 3.2. Структура видатків Зведеного бюджету України на охорону здоров'я за період 2001–2015 рр.	154
Рис. 3.3. Динаміка темпів зростання бюджетних видатків на охорону здоров'я в Україні за період 2001–2015 рр.	156
Рис. 3.4. Структура видатків Зведеного бюджету України на освіту за період 2001–2015 рр.	177
Рис. 3.5. Динаміка темпів зростання бюджетних видатків на освіту в Україні за період 2001–2015 рр.	177
Рис. 3.6. Середній рівень державних видатків на освіту в європейських країнах за період 2005–2012 рр.	180
Рис. 3.7. Динаміка квінтільного коефіцієнта диференціації доходів населення за період 2001–2014 рр.	185

Рис. 3.8. Динаміка бюджетних видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення і загальних видатків Зведеного бюджету України за період 2001–2015 рр.	192
Рис. 3.9. Структура видатків Зведеного бюджету України на соціальний захист і соціальне забезпечення за період 2001–2015 рр. .	198
Рис. 3.10. Динаміка темпів зростання бюджетних видатків на соціальний захист і соціальне забезпечення в Україні за період 2001–2015 рр.	199
Рис. 3.11. Магістральні функції екологізації економіки в умовах формування засад сталого людського розвитку	209
Рис. 3.12. Динаміка надходжень до доходів Зведеного бюджету України збору за забруднення навколишнього природного середовища та екологічного податку за період 2006–2014 рр.	213
Рис. 3.13. Капітальні інвестиції та поточні витрати на охорону навколишнього природного середовища, що здійснюються за рахунок бюджетних коштів в Україні за період 2006–2014 рр.	215
Рис. 3.14. Динаміка частки видатків на охорону навколишнього природного середовища у загальних видатках Зведеного бюджету України за період 2001–2015 рр.	216
Рис. 3.15. Структура видатків Зведеного бюджету України на охорону навколишнього природного середовища за період 2001–2015 рр.	217
Рис. 3.16. Динаміка темпів зростання бюджетних видатків на охорону навколишнього природного середовища за період 2001–2015 рр.	218
Рис. 4.1. Динаміка прожиткового мінімуму та мінімальної заробітної плати в Україні за період 2001–2015 рр.	256
Рис. 4.2. Динаміка чисельності громадян, зайнятих у неформальному секторі економіки України за період 2010–2015 рр.	257
Рис. 4.3. Структура доходів громадян України за період 2001–2014 рр.	259
Рис. 4.4. Склад доходів і видатків бюджету Пенсійного фонду України	271
Рис. 4.5. Динаміка доходів бюджету Пенсійного фонду України за період 2003–2015 рр.	272
Рис. 4.6. Динаміка часток залишку коштів на початок року, власних надходжень і коштів Державного бюджету України у структурі сукупних	

доходів бюджету Пенсійного фонду України за період 2003–2015 рр. 273

Рис. 4.7. Динаміка видатків бюджету Пенсійного фонду України за період 2003–2015 рр. 275

Рис. 4.8. Динаміка часток видатків, що здійснюються за рахунок власних надходжень, і часток видатків, що здійснюються за рахунок коштів Державного бюджету України у структурі сукупних видатків бюджету Пенсійного фонду України за період 2003–2015 рр. 276

Рис. 4.9. Динаміка чисельності населення віком 15–64 роки, населення віком 65 років і старших та індикатора навантаження на населення працездатного віку за період 2005–2015 рр. 277

Рис. 4.10. Динаміка співвідношення загальної чисельності населення та осіб віком 60 років і старших в Україні за період 2005–2015 рр. 280

Рис. 4.11. Розподіл пенсіонерів за розмірами пенсій у 2015 р. 284

Рис. 4.12. Склад доходів і видатків Фонду соціального страхування України 289

Рис. 4.13. Динаміка працездатного населення в Україні за період 2010–2014 рр. 291

Рис. 4.14. Динаміка доходів бюджету Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності за період 2003–2015 рр. 297

Рис. 4.15. Динаміка часток залишку коштів на початок року і страхових внесків у загальній структурі доходів бюджету Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності за період 2003–2015 рр. 298

Рис. 4.16. Динаміка видатків бюджету Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності за період 2003–2015 рр. 299

Рис. 4.17. Динаміка часток видатків на допомогу у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю, на оздоровчі й організаційно-управлінські заходи у загальній структурі видатків бюджету Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності за період 2003–2015 рр. 300

Рис. 4.18. Динаміка доходів бюджету Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України за період 2003–2015 рр. 303

- Рис. 4.19. Динаміка часток залишку коштів на початок року і страхових внесків працедавців у загальній структурі доходів бюджету Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України за період 2003–2015 рр. 304
- Рис. 4.20. Динаміка видатків бюджету Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України за період 2003–2015 рр. 305
- Рис. 4.21. Динаміка часток основних видатків у загальній структурі видаткової частини бюджету Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України за період 2003–2015 рр. 306
- Рис. 4.22. Динаміка зайнятого населення віком 15–70 років та рівня зайнятості в Україні за період 2010–2015 рр. 313
- Рис. 4.23. Основні чинники формування безробіття 315
- Рис. 4.24. Склад доходів і видатків бюджету Фонду загальнообов’язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття 319
- Рис. 4.25. Динаміка доходів Фонду загальнообов’язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття за період 2003–2015 рр. 320
- Рис. 4.26. Динаміка часток залишку коштів на початок року та страхових внесків у структурі сукупних доходів бюджету Фонду загальнообов’язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття за період 2003–2015 рр. 321
- Рис. 4.27. Динаміка видатків бюджету Фонду загальнообов’язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття за період 2003–2015 рр. 322
- Рис. 4.28. Динаміка часток першорядних видатків у структурі сукупних видатків бюджету Фонду загальнообов’язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття за період 2003–2015 рр. 323
- Рис. 4.29. Структура видатків бюджету Фонду загальнообов’язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття у 2015 р. 324

Перелік додатків

Дод. А. Наукові підходи до тлумачення сутності дефініції «фінанси»	333–336
Дод. Б. Основні функції бюджету	
Дод. В. Ретроспектива основних пріоритетів бюджетної політики України відповідно до складових сталого людського розвитку ..	338–340
Дод. Г. Формула для обчислення індексу Рябцева та шкала оцінювання величини структурних зрушень	341
Дод. Д. Бюджетні видатки, спрямовані на розвиток людського потенціалу	342–343
Дод. Е. Наукові підходи до розуміння сутності, ролі та значення охорони здоров'я	344
Дод. Ж. Державні видатки на охорону здоров'я в європейських країнах за період 2005 –2013 рр.	345
Дод. З. Форми залучення бізнесу до сфери охорони здоров'я	346
Дод. И. Основні принципи, що застосовуються до всіх типів державної фінансової підтримки європейських неурядових організацій	347
Дод. К. Наукові підходи до розуміння сутності, ролі та значення освіти	348
Дод. Л. Державні видатки на освіту у європейських країнах за період 2005–2012 рр.	349
Дод. М. Динаміка середньомісячної заробітної плати по регіонах України за період 1995–2014 рр.	350
Дод. Н. Кількість професійних захворювань у регіонах України за період 2014–2015 рр.	351

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ажажа М. А. Державне регулювання інвестицій в людський капітал як фактор інтелектуального розвитку суспільства : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.02 / М. А. Ажажа ; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. Харк. регіон. ін.-т держ. упр. – Х., 2008. – 19 с.
2. Актуальные вопросы развития образования в странах ОЭСР / отв. ред. М. В. Ларионова. – М. : Изд. дом ГУ ВШЭ, 2005. – 152 с.
3. Алексеєнко Л. М. Економічний тлумачний словник: власність, приватизація, ринок цінних паперів (українсько-англійсько-російський) / Л. М. Алексеєнко, В. М. Олексієнко. – Тернопіль : Астон, 2003. – 672 с.
4. Алексеєнко І. І. Визначення фінансового потенціалу адміністративно-територіальної одиниці : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.08 / І. І. Алексеєнко ; Харків. нац. економ. ун-т. – Х., 2013. – 23 с.
5. Амоша О. І. Соціальна відповідальність держави за стан людського та сталого розвитку в контексті модернізації рекреаційної сфери України та її регіонів / О. І. Амоша, М. Є. Дейч // Вісник ДІТБ. – 2013. – № 17. – С. 10–15.
6. Андрущенко В. Л. Західна фінансова думка про природу державних фінансів / В. Л. Андрущенко // Фінанси України. – 1996. – № 9. – С. 21–25.
7. Андрущенко В. Л. Фінансова думка Заходу в ХХ столітті (Теоретична концептуалізація і наукова проблематика державних фінансів) / В. Л. Андрущенко. – Львів : Каменяр, 2000. – 303 с.
8. Антонюк В. П. Оцінка та забезпечення розвитку людського капіталу України : автореф. дис. ... д-ра екон. наук: 08.00.07 / В. П. Антонюк ; Донец. нац. ун-т. – Донецьк, 2008. – 36 с.
9. Астахова К. В. Розвиток інститутів освітньої сфери у трансформаційній економіці : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.01 / К. В. Астахова ; Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Х., 2007. – 21 с.
10. Афанасьев М. С. Предпосылки формирования теории государственных финансов / М. С. Афанасьев, И. В. Кривоногов // Вопросы

государственного и муниципального управления. – 2008. – № 2. – С. 50–72.

11. Бабак І. М. Бідність як критерій оцінювання рівня життя населення / І. М. Бабак // Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики. – 2013. – Вип. 57. – С. 41–48.

12. Бабак І. М. Бідність як соціальний феномен: специфіка українського суспільства / І. М. Бабак // Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики. – 2012. – Вип. 56. – С. 61–68.

13. Бабич А. М. Государственные и муниципальные финансы : учеб. / А. М. Бабич, Л. Н. Павлова. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2012. – 703 с.

14. Базилевич В. Д. Концептуалізація мегатрендів економічного розвитку в контексті глобальних викликів сучасності / В. Д. Базилевич // Парадигмальні зрушення в економічній теорії ХХІ ст. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (15–16 листоп. 2012 р.). – К. : Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2012. – С. 11–15.

15. Бакіна Т. В. Економічний розвиток як зміна якісних параметрів економічної системи / Т. В. Бакіна // Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки). – 2014. – № 1 (25). – С. 37–41.

16. Баланда А. Л. Соціальна політика в контексті забезпечення національної безпеки України / А. Л. Баланда // Університетські наукові записки. – 2008. – № 1. – С. 269–274.

17. Балакірева О. М. Основні пріоритети соціальної політики очима населення України / О. М. Балакірева, Д. А. Дмитрук // Український соціум. – 2013. – № 3. – С. 143–156.

18. Бальцій Ю. Громадянське суспільство в Україні в умовах розбудови правової демократичної державності [Електронний ресурс] / Ю. Бальцій. – Режим доступу : http://www.cvk.gov.ua/visnyk/pdf/2008_1/visnik_st_11.pdf.

19. Баранник Л. Б. «Соціальне благо» як ключова категорія соціального захисту населення: теорія і реальність / Л. Б. Баранник // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». – 2011. – Вип. 16. – С. 249–255. – (Серія «Економіка»).

20. Батіщева С. Класифікація фінансових стимулів соціально-економічного розвитку / С. Батіщева // Вісник Національної академії

державного управління при Президентові України. – 2011. – Вип. 2. – С. 152–160.

21. Безкровний О. В. Державне соціальне страхування працівників аграрних підприємств : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.08 / О. В. Безкровний ; Нац. наук. центр Ін-т аграр. економіки УААН. – К., 2009. – 20 с.

22. Безпалько І. Р. Підвищення відповідальності за порушення законодавства про працю як запорука процесу легалізації заробітної плати в Україні [Електронний ресурс] / І. Р. Безпалько // Наукові записки [Української академії друкарства]. – 2015. – № 2. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nzec_2015_2_6.pdf. – (Серія : Економічні науки).

23. Безугла В. О. Соціальне страхування : навч. посіб. / В. О. Безугла, Д. М. Загірняк, Л. П. Шаповал. – К. : Центр уч. л-ри, 2011. – 208 с.

24. Бекарев А. М. Многомерность социального пространства: организационно-управленческий аспект / А. М. Бекарев, К. Э. Бурнашев // Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. – 2009. – № 4. – С. 312–316.

25. Белоусов В. М. Підходи та моделі системи пенсійного забезпечення: міжнародний досвід для України [Електронний ресурс] / В. М. Белоусов. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/drdu_2013_2_10.pdf.

26. Бичков С. І. Теоретичні аспекти формування системи соціального захисту населення [Електронний ресурс] / С. І. Бичков. – Режим доступу : <http://www.academy.gov.ua/ej/ej3/txts/SOCIALNA/01-BICHKOV.pdf>.

27. Бідзюра І. Філософське обґрунтування ідеї сталого людського розвитку [Електронний ресурс] / І. Бідзюра. – Режим доступу : <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/pidruchniku/21/21.pdf>.

28. Білоног А. П. Економічна сутність та основні засади пенсійного страхування / А. П. Білоног // Наукові праці НДФІ. – 2013. – Вип. 4. – С. 66–76.

29. Білоусова А. О. Людський розвиток як домінанта інноваційних перетворень в Україні : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.07 / А. О. Білоусова ; Дон. нац. екон. ун-т. – Донецьк, 2014. – 22 с.

30. Близнюк О. П. Теоретичні підходи до визначення сутності фінансових ресурсів підприємства / О. П. Близнюк, А. П. Горпинченко //

Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг. – 2012. – Вип. 2. – С. 24–30.

31. Бобровський А. Л. Екологічний менеджмент : підруч. / А. Л. Бобровський. – Суми : Унів. книга, 2009. – 586 с.

32. Боголіб Т. М. Вдосконалення фінансового забезпечення вищої освіти / Т. М. Боголіб // Вісник Тернопільського державного економічного університету. – 2006. – № 3. – С. 76–87.

33. Боголіб Т. М. Освітній та науковий фандрайзинг в Україні / Т. М. Боголіб // Наукові праці Донецького національного технічного університету. – 2014. – № 5. – С. 11–17. – (Серія : Економічна).

34. Боголіб Т. М. Принципи управління вузом : моногр. / Т. М. Боголіб. – К. : Т-во «Знання», КОО, 2004. – 204 с.

35. Боголіб Т. М. Роль освіти і науки у постіндустріальному розвитку України : моногр. / Т. М. Боголіб. – К. : Корпорація, 2010. – 408 с.

36. Богомолова Н. І. Ефективність бюджетної політики в системі фінансової безпеки держави [Електронний ресурс] / Н. І. Богомолова. – Ефективна економіка. – 2011. – № 11. – Режим доступу : <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=759>.

37. Богуславська С. І. Соціальна політика в умовах ринкових відносин [Електронний ресурс] / С. І. Богуславська, Л. В. Потапенко. – Фінансовий простір. – 2013. – № 2 (10). – Режим доступу : <http://fp.cibs.ck.ua/files/1302/13bsisppv.pdf>.

38. Боднарук М. І. Поняття правовідносин у сфері соціального страхування в Україні / М. І. Боднарук // Митна справа. – 2013. – Спец. вип. – С. 203–207.

39. Бондарук І. С. Роль управління бізнесом у формуванні системи економічної безпеки пенсійного забезпечення / І. С. Бондарук // Бухгалтерський облік, аналіз та аудит. – 2014. – № 2. – С. 8–12.

40. Бондарчук М. К. Планування бюджету на основі цільових програм / М. К. Бондарчук, І. С. Скоропад // Науковий вісник НЛТУ України. – 2014. – Вип. 24.2. – С. 182–186.

41. Бойко Є. О. Передумови переходу України до концепції сталого розвитку / Є. О. Бойко // Економічний простір. – 2013. – № 77. – С. 239–247.

42. Боронос В. Г. Основні характеристика фінансового потенціалу території / В. Г. Боронос // Вісник Східноєвропейського університету економіки і менеджменту. – 2012. – Вип. 2 (12). – С. 76–83.
43. Борщук Є. М. Екологічні основи економіки : навч. посіб. / Є. М. Борщук, В. С. Загорський. – Львів : Інтеллект-Захід, 2005. – 312 с.
44. Борщук Є. М. Теоретико-методологічні основи системного аналізу сталого розвитку еколого-економічних систем : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.06 / Є. М. Борщук ; Нац. лісотехн. ун-т України. – Л., 2009. – 36 с.
45. Боярко І. М. Державні видатки в економіці країни : моногр. / І. М. Боярко, Н. А. Дехтяр, О. В. Дейнека. – Суми : Сумське вид-во ПВКП «Корпункт», 2013. – 109 с.
46. Боярчук Л. В. Застосування зарубіжного досвіду в роботі Державної служби зайнятості України / Л. В. Боярчук // Науковий вісник Полісся – 2015. – № 1. – С. 65–70.
47. Брижань І. А. Умови та чинники переходу України до моделі сталого розвитку / І. А. Брижань // Вісник Полтавської державної аграрної академії – 2013. – № 1. – С. 128–133.
48. Брикова І. Трансформація економічної природи соціальних послуг на постіндустріальному етапі розвитку світового господарства [Електронний ресурс] / І. Брикова, К. Гафарова. – Режим доступу : <http://ir.kneu.edu.ua:8080/bitstream/2010/162/3/202-220.pdf>.
49. Бронська А. М. Освіта як інституційний чинник інноваційного розвитку : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.01 / А. М. Бронська ; Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана. – К., 2010. – 20 с.
50. Буряченко А. Є. Фінансовий потенціал регіонального розвитку : моногр. / А. Є. Буряченко. – К. : КНЕУ, 2013. – 342 с.
51. Буяшенко В. В. Соціальна допомога в контексті повсякденності / В. В. Буяшенко // Гуманітарний вісник ЗДІА. – 2009. – Вип. 39. – С. 161–173.
52. Бюджетна підтримка та податкове стимулювання національної економіки України : моногр. / за заг. ред. Л. Л. Тарангул ; Нац. ун-т ДПС України. – Ірпінь, 2012. – 515 с.
53. Бюджетна система : навч. посіб. / Н. І. Климаш, К. В. Багацька, Н. І. Дем'яненко [та ін.] ; за заг. ред. Т. А. Говорушко. – Львів : Магнолія-2006, 2014. – 296 с.

54. Бюджетна система : підруч. / за ред. С. І. Юрія, В. Г. Дем'янишина, О. П. Кириленко. – Тернопіль : ТНЕУ, 2013. – 624 с.
55. Бюджетна система України: проблемні питання : моногр. / Л. А. Васютинська, М. О. Слатвинська, О. Ю. Дубовик [та ін.] ; за заг. ред. В. Г. Баранової. – Одеса : ВОИ СОИУ «Атлант», 2013. – 252 с.
56. Бюджетний кодекс України № 2456-VI від 08.07.2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>.
57. Б'юкенен Джеймс М. Суспільні фінанси і суспільний вибір: два протилежних бачення держави ; / Джеймс М. Б'юкенен, Річард А. Масгрейв. – К. : Вид. дім «КМ академія», 2004. – 176 с.
58. Валуйський О. Екологічний виклик сучасному глобальному світу в філософському вимірі / О. Валуйський // Вісник Київського національного торговельно-економічного університету. – 2010. – № 3. – С. 67–77.
59. Вапнярчук Н. М. Підвищення рівня мінімальної заробітної плати – крок до вступу в Європейський Союз / Н. М. Вапнярчук // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2015. – Вип. 2, т. 2. – С. 37–40. – (Серія : Юридичні науки).
60. Василик О. Д. Бюджетна система України : підруч. / О. Д. Василик, К. В. Павлюк. – К. : Центр навч. л-ри, 2004. – 544 с.
61. Василик О. Д. Теорія фінансів : підруч. / О. Д. Василик. – К. : НІОС, 2003. – 416 с.
62. Василик О. Д. Фінанси в економічній системі держави / О. Д. Василик // Фінанси України. – 2000. – № 1. – С. 3–10.
63. Васильєв О. В. Методологія і практика інфраструктурного забезпечення функціонування і розвитку регіонів України : моногр. / О. Васильєв. – Х. : ХНАМГ, 2007. – 341 с.
64. Вдовиченко А. М. Фінансовий потенціал населення: нові можливості інноваційного розвитку економіки України : моногр. / А. М. Вдовиченко. – Ірпінь : Нац. ун-т ДПС України, 2012. – 225 с.
65. Веблен Т. Теорія праздного класу [Електронний ресурс] / Т. Веблен. – М. : Прогресс, 1984. – Режим доступу : <http://socioline.ru/pages/t-veblen-teoriya-prazdnogo-klassa>.

66. Веб-сторінка Всесвітньої організації охорони здоров'я (World Health Organization) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.who.int>.
67. Веб-сторінка Державної казначейської служби України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://treasury.gov.ua>.
68. Веб-сторінка Державної служби зайнятості України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dcz.gov.ua/control/uk/index>.
69. Веб-сторінка Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
70. Веб-сторінка Державної фіскальної служби України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sfs.gov.ua>.
71. Веб-сторінка Інституту бюджету та соціально-економічних досліджень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ibser.org.ua>.
72. Веб-сторінка Міжнародної організації праці [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ilo.org/global/lang--en/index.htm>.
73. Веб-сторінка Міністерства фінансів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minfin.gov.ua>.
74. Веб-сторінка Пенсійного фонду України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pfu.gov.ua/pfu/control/uk/index>.
75. Веб-сторінка Світового банку (The World Bank) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.worldbank.org>.
76. Веб-сторінка Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.social.org.ua/view/5456>.
77. Веб-сторінка Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.fse.gov.ua/fse/control/main/uk/index>.
78. Взаємодія державної влади з громадянським суспільством / неурядовими організаціями. Інформація, консультація та активна участь [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.volyn-cppk.com.ua/admin/spaw/uploads/files/vzaemodia_DV_Z_GS.pdf.
79. Веклич О. О. Сучасні тенденції фінансового забезпечення природоохоронної діяльності в Україні / О. О. Веклич // Фінанси України. – 2009. – № 11. – С. 20–34.

80. Веретенникова О. В. Сутнісні ознаки економічної категорії «фінансовий потенціал» / О. В. Веретенникова, А. В. Бондаренко // Торгівля і ринок України. – 2011. – Вип. 32. – С. 347–356.
81. Вернадский В. И. Биосфера и ноосфера / В. И. Вернадский ; сост. Н. А. Костяшкин, Е. М. Гончарова. – М. : Айрис-пресс, 2004. – 575 с.
82. Вернадский В. И. Научная мысль как планетное явление / В. И. Вернадский. – М. : Наука, 1991. – 269 с.
83. Вернадский В. И. Философские мысли натуралиста / В. И. Вернадский. – М. : Наука, 1988. – 519 с.
84. Верховод І. Соціалізація розподілу благ: досвід європейських країн і проблеми України / І. Верховод, О. Леушина // Україна: аспекти праці. – 2013. – № 3. – С. 43–49.
85. Верьовіна І. М. Теоретико-практичні підходи щодо формування та використання людського потенціалу / І. М. Верьовіна // Актуальні проблеми державного управління. – 2012. – № 1. – С. 106–113.
86. Видатки Пенсійного фонду України [Електронний ресурс] // Ціна держави. – Режим доступу : <http://cost.ua/budget/expenditure/pension/>.
87. Височина А. В. Дослідження сутності поняття «фінансовий потенціал регіону» у контексті трансформації національної економіки / А. В. Височина // Сборник научных трудов SWorld. – 2012. – Вип. 4, т. 28. – С. 91–93.
88. Власюк В. Є. Важелі управлінських впливів на проведення фінансово-кредитної політики : моногр. / В. Є. Власюк. – Дніпропетровськ : Днузт, 2006. – 268 с.
89. Власюк В. Є. Освіта й економіка: взаємообумовленість стану чи перспектива занепаду? / В. Є. Власюк // Філософія. Культура. Життя. – 2013. – Вип. 39. – С. 157–170.
90. Власюк В. Є. Особливості забезпечення реалізації соціально-економічних інтересів регіонів України за допомогою фінансових механізмів / В. Є. Власюк, Л. І. Бик // Регіональна економіка. – 2013. – № 4. – С. 192–197.
91. Власюк В. Є. Теоретичні і практичні аспекти функціонування фінансово-кредитної системи: моногр. / В. Є. Власюк. – Дніпропетровськ : ДДФА, 2005. – 246 с.
92. Вознесенский Э. А. Методологические аспекты анализа сущности финансов / Э. А. Вознесенский. – М. : Финансы, 1974. – 128 с.

93. Вознесенский Э. А. Финансы как стоимостная категория / Э. А. Вознесенский. – М. : Финансы и статистика, 1985. – 159 с.
94. Вознюк А. В. Универсальная парадигма развития / А. В. Вознюк. – Житомир : ОИСЗ, 2007. – 54 с.
95. Волкова А. С. Функции пенсионной системы и показатели их оценки / А. С. Волкова // Идеи и идеалы. – 2011. – Т. 2, № 4. – С. 17–25.
96. Вольська А. О. Соціальне страхування в умовах трансформаційної економіки : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.08 / А. О. Вольська ; Нац. наук. центр «Ін-т аграр. економіки». – К., 2011. – 21 с.
97. Вороненко Ю. В. Реформування охорони здоров'я: успіхи та перешкоди / Ю. В. Вороненко, Н. Г. Гойда // Сучасні медичні технології. – 2013. – № 2. – С. 24–26.
98. Воронкова В. Г. Формування антропологічної парадигми політичного менеджменту в умовах глобалізації / В. Г. Воронкова // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. – 2008. – Вип. 34. – С. 24–42.
99. Всемирная история экономической мысли : в 6 т. Т. IV : Теория социализма и капитализма в межвоенный период / председатель ред. кол. В. В. Орешкин. – МГУ им. М. В. Ломоносова. – М. : Мысль, 1990. – 590 с.
100. Галасюк В. Зменшення ЄСВ – лише перший крок на шляху детінізації економіки [Електронний ресурс] / В. Галасюк. – Режим доступу : <http://blog.liga.net/user/vgalasyuk/article/17501.aspx>.
101. Галушкіна Т. П. Економіка природокористування : навч. посіб. / Т. П. Галушкіна. – Х. : Бурун Книга, 2000. – 480 с.
102. Гальчинський А. Економічний розвиток: методологія оновленої парадигми / А. Гальчинський // Економіка України. – 2012. – № 5. – С. 4–17.
103. Гаманкова О. О. Тенденції розвитку соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань в Україні / О. О. Гаманкова, С. А. Шимків // Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. – 2014. – Вип. 156. – С. 16–19. – (Серія : Економіка).
104. Гарасимів Т. З. Право соціального забезпечення України (Загальна частина) / Т. З. Гарасимів. – Дрогобич : Вид. фірма «Відродження», 2004. – 240 с.

105.Геєць В. Модернізація в системі «суспільство-державо-економіка» / В. Геєць // Журнал європейської економіки. – 2014. – Т. 13, № 2. – С. 111–124.

106.Геєць В. М. Суспільство, держава, економіка: феноменологія взаємодії та розвитку / В. М. Геєць ; НАН України ; Ін-т економ. та прогнозів. НАН України. – К., 2009. – 864 с.

107.Герасименко Г. В. Інвестиції в освіту як напрям управління якістю людських ресурсів в Україні / Г. В. Герасименко // Вісник національного технічного університету «ХПІ». – 2010. – Вип. 5. – С. 12–17.

108.Гідний рівень та якість життя населення в контексті формування соціального потенціалу сталого розвитку : наук. доп. / В. П. Антонюк, С. М. Гринецька, О. Д. Прогнімак [та ін.] ; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. – Донецьк, 2012. – 80 с.

109.Гладченко Л. П. Фінансові інструменти впливу уряду на сталий розвиток суспільства / Л. П. Гладченко // Економіка: теорія та практика. – 2013. – № 2. – С. 54–60.

110.Гойда Н. Г. Нормативно-правове забезпечення державно-приватного партнерства в охороні здоров'я України / Н. Г. Гойда, Н. В. Курділь, В. В. Вороненко // Запорозький медичний журнал. – 2013. – № 5 (80). – С. 104–108.

111.Гончаренко М. В. Еволюція сутності фінансового потенціалу розвитку територій / М. Гончаренко // Теорія та практика державного управління. – 2013. – Вип. 3. – С. 163–171.

112.Гончаров С. М. Тлумачний словник економіста / С. М. Гончаров, Н. Б. Кушнір ; за ред. С. М. Гончарова. – К. : Центр уч. л-ри, 2009. – 264 с.

113.Горячук В. Ф. Інвестиції у людський капітал та віддача від них [Електронний ресурс] / В. Ф. Горячук. – Режим доступу : <http://economics.opu.ua/files/archive/2012/No1/34-39.pdf>.

114.Господарський кодекс України № 436-IV від 16.01.2003 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.

115.Голуб В. М. Дискусійні питання економічної сутності фінансів / В. М. Голуб // Чернігівський науковий часопис. – 2011. – № 1 (1). – С. 97–103. – (Серія 1 : Економіка і управління).

116. Готліб І. Г. Аналіз державних фінансів за допомогою статистичних методів / І. Г. Готліб // Вісник соціально-економічних досліджень. – 2012. – Вип. 4. – С. 34–38.

117. Гребенюк Н. О. Фінансовий потенціал як передумова інноваційного розвитку банку / Н. О. Гребенюк // Фінансовий потенціал суб'єктів господарювання як чинник сталого розвитку ринкової економіки : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (1 лют. 2013 р.). – Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2013. – С. 109–112.

118. Грициняк О. І. Про роль бюджету у фінансуванні освіти і науки в Україні / О. І. Грициняк // Вісник Одеського національного університету. – 2013. – Т. 18, Вип. 1 (1). – С. 79–82. – (Серія : Економіка).

119. Гріневська С. М. Нова соціальна політика держави як потенціал соціоекономіки / С. М. Гріневська // Соціоекономіка : зб. наук. праць. – Донецьк : ІЕП НАНУ, 2010. – С. 82–99.

120. Гріневська С. М. Управління бюджетними соціальними ресурсами регіону / С. М. Гріневська // Вісник економічної науки України. – 2014. – № 2. – С. 21–26.

121. Грішнова О. А. Людський розвиток : навч. посіб. / О. А. Грішнова. – К. : КНЕУ, 2006. – 308 с.

122. Грішнова О. А. Освіта як чинник людського розвитку і економічного зростання України [Електронний ресурс] / О. А. Грішнова. – Режим доступу : <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/11836/11-Grishnova.pdf?sequence=1>.

123. Гузенко Г. М. Людський потенціал: сутність та пріоритетні напрямки розвитку в Україні / Г. М. Гузенко // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди. – 2010. – № 10. – С. 30–41. – (Серія : Економіка).

124. Гургула Т. В. Управління регіональними фінансами в умовах стабілізації економіки / Т. В. Гургула // Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики. – 2013. – Вип. 2. – С. 179–183.

125. Давиденко Н. М. Теорія фінансів : підруч. / Н. М. Давиденко, О. Є. Данилевська-Жугунісова. – К. : ЦП «Компринт», 2014. – 493 с.

126. Давидюк Т. В. Аналіз категорії «людський капітал» у взаємозв'язку з етимологією поняття «капітал» [Електронний ресурс] / Т. В. Давидюк. – Режим доступу : <http://eztuir.ztu.edu.ua/1651/1/6.pdf>.

127. Дамірчиєв М. І. Правове регулювання публічної фінансової діяльності: порівняльно-правовий аспект : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 / М. І. Дамірчиєв ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2015. – 399 с.

128. Данилюк О. І. Теоретична сутність понять «пенсія» та «пенсійне забезпечення» / О. І. Данилюк // Науковий вісник НЛТУ України. – 2012. – Вип. 22.14. – С. 256–261.

129. Данич О. Ф. Сучасні підходи до побудови моделі соціальної держави / О. Данич // Часопис Київського університету права. – 2013. – № 3. – С. 50–54.

130. Дацій О. І. Фінансове забезпечення інноваційного розвитку регіону / О. І. Дацій // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. – 2004. – № 4. – С. 375–381.

131. Декларація о політике в области обеспечения прав пациента в Европе [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/ldlt_2013_1_3.pdf.

132. Декларація тисячелетия Организации Объединенных наций [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_621.

133. Дем'янишин В. Г. Теоретична концептуалізація і практична реалізація бюджетної доктрини : моногр. / В. Г. Дем'янишин. – Тернопіль : ТНЕУ, 2008. – 496 с.

134. Дем'янишин В. Г. Теоретичні засади бюджетної політики / В. Г. Дем'янишин // Світ фінансів. – 2007. – № 1. – С. 19–34.

135. Дем'янишин В. Г. Теоретичні підходи до сутності фінансових ресурсів суспільства / В. Г. Дем'янишин // Формування ринкової економіки в Україні. – 2013. – Вип. 29, ч. 1. – С. 141–152.

136. Дем'янчук О. І. Складові фінансового потенціалу адміністративно-територіальної одиниці / О. І. Дем'янчук // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». – 2014. – Вип. 25. – С. 95–103. – (Серія : Економіка).

137. Деркач М. І. Становлення парадигми фіскальної децентралізації державного управління у контексті забезпечення сталого розвитку України : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.03 / М. І. Деркач ; Дніпропетр. нац. ун-т ім. О. Гончара. – Д., 2011. – 32 с.

138. Дехтяр Н. А. Державні видатки в контексті забезпечення економічного зростання України / Н. А. Дехтяр, І. М. Боярко, О. В. Дейнека // Економічний часопис–XXI. – 2014. – № 5–6. – С. 56–59.
139. Дехтяр Н. В. Основи функціонування фінансів державного сектора як складової фінансової системи України [Електронний ресурс] / Н. А. Дехтяр, О. В. Дейнека. – Режим доступу : http://www.uabs.edu.ua/images/stories/docs/K_F/Deineka_3.pdf.
140. Дехтяр Н. А. Порівняльна характеристика принципів реалізації бюджетної політики країн ЄС та України в частині формування державних видатків / Н. А. Дехтяр, І. М. Боярко, О. В. Дейнека // Бізнес Інформ. – 2013. – № 8 (427). – С. 45–51.
141. Дегтяр О. А. Рівень ресурсного забезпечення соціальної сфери в економічно розвинених країнах світу / О. А. Дегтяр // Публічне управління: теорія та практика. – 2013. – Вип. 3. – С. 119–124.
142. Дєдов Є. Г. Поняття, цілі та основні завдання соціальної політики держави / Є. Г. Дєдов // Вісник Луганського національного університету ім. Тараса Шевченка. – 2013. – № 11 (2). – С. 77–82. – (Серія : Педагогічні науки).
143. Длугопольський О. В. Реформування суспільного сектору економіки та нові підходи до управління публічними фінансами : моногр. / О. В. Длугопольський. – К. : ДНУ «Акад. фін. управління», 2012. – 280 с.
144. Добрянська Л. О. Стратегічний потенціал екологічної безпеки: технологія економічного зростання : моногр. [Електронний ресурс] / Л. О. Добрянська, Л. В. Жарова, Є. В. Хлобистов ; за ред. Є. В. Хлобистова. – Львів : Український бестселер, 2012. – Режим доступу : <https://www.academia.edu//5871629/>.
145. Доходи Пенсійного фонду України [Електронний ресурс] // Ціна держави. – Режим доступу : <http://cost.ua/budget/revenue/pension/>.
146. Дробот Ж. А. Поняття пенсійного страхування / Ж. А. Дробот // Актуальні проблеми держави і права. – 2011. – Вип. 57. – С. 182–189.
147. Дятлов С. А. Основы теории человеческого капитала / С. А. Дятлов. – СПб : Изд-во Санкт-Петербург. ун-та экономики и финансов, 1994. – 160 с.
148. Економічна енциклопедія : у 3 т. Т. 1 / відп. ред. С. В. Мочерний. – К. : Видавничий центр «Академія», 2000. – 864 с.

149. Економічна енциклопедія : у 3 т. Т. 3 / відп. ред. С. В. Мочерний. – К. : Вид. центр «Академія», 2002. – 952 с.
150. Економічні аспекти екологічної безпеки : моногр. / М. І. Сокур, В. М. Шмандій, П. Є. Гаврилов [та ін.]. – Кременчук : ПП Щербатих О. В., 2011. – 200 с.
151. Экономическая теория. Макроэкономика-1,2. Метаэкономика. Экономика трансформаций : учеб. / под. общ. ред. Г. П. Журавлевой. – М. : Изд.-торг. корпор. «Дашков и К^о», 2012. – 960 с.
152. Європейська соціальна хартія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_062.
153. Европейские практики государственной поддержки неправительственных организаций [Електронний ресурс] / Европейский центр некоммерческого права, 2014. – Режим доступу : <http://www.lawtrend.org/wp-content/uploads/2014/05/Evropejskie-Praktiki-Gosudarstvennoj-Podderzhki-Npravitelstvennyh-Organizatsij.pdf>.
154. Единый социальный взнос (Украина) [Електронний ресурс] / Финансовый портал «Минфин». – Режим доступу : <http://index.minfin.com.ua/index/social/>.
155. Євсєєва О. О. Напрями сталого соціального розвитку України [Електронний ресурс] / О. О. Євсєєва. – Режим доступу : <http://www.sworld.com.ua/index.php/ru/economy-411/mechanism-of-regulation-of-the-economy-411/11094-411-0252>.
156. Єдиний внесок на соціальне страхування: доцільність впровадження та подання в електронній формі / В. Т. Сердюк, Л. С. Скороненко, К. В. Мируцька, Т. В. Бєсчастна // Агросвіт. – 2011. – № 22. – С. 80–84.
157. Єпіфанов А. О. Бюджет України : моногр. : у 2 кн. / А. О. Єпіфанов, І. І. Д'яконова, І. В. Сало. – Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2010. – Кн. 1 : Бюджет – головна ланка фінансів держави. – Суми, 2010. – 201 с.
158. Єпіфанов А. О. Бюджет України : моногр. : у 2 кн. / А. О. Єпіфанов, І. І. Д'яконова, І. В. Сало. – Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2010. – Кн. 2 : Виконання бюджету. – Суми, 2010. – 187 с.
159. Єрмакова О. А. Регіон як самостійний суб'єкт міжнародних економічних відносин / О. А. Єрмакова // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – № 4. – С. 169–175.

160. Єфименко Т. І. Бюджетна політика України в системі інструментів конкурентоспроможності держави [Електронний ресурс] / Т. І. Єфименко. – Режим доступу : <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/8937/04Efimenko.pdf?sequence=1>.

161. Єщенко П. С. Світу потрібен новий вектор розвитку: від bubbleeconomics – до економіки людини / П. С. Єщенко // Економіка України. – 2014. – № 6. – С. 4–22.

162. Жаворонков В. О. Взаємозв'язок регіонального людського розвитку та людського капіталу: інституціональний підхід / В. О. Жаворонков // Наукові праці ДонНТУ. – 2013. – № 2 (44). – С. 168–175. – (Серія : Економічна).

163. Жалінська І. В. Громадське здоров'я: методологія оцінювання та обґрунтування політики : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.07 / І. В. Жалінська ; НАН України ; Ін-т демографії та соц. дослідж. ім. М. В. Птухи. – К., 2011. – 20 с.

164. Живко З. Б. Забезпечення соціально-економічної безпеки в умовах інформаційного суспільства / З. Б. Живко // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 6. – С. 20–28.

165. Заїка Н. Ю. Проблема соціальної справедливості в контексті соціальної держави / Н. Ю. Заїка // Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. – 2007. – № 84–86. – С. 169–171. – (Серія : Філософія. Політологія).

166. Залевська-Шишак А. Особливості відтворення суспільних благ в трансформаційній економіці / А. Залевська-Шишак // Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. – 2013. – № 146. – С. 29–31. – (Серія : Економіка).

167. Замуліна Ю. А. Соціальний захист населення: сутність та шляхи покращення [Електронний ресурс] / Ю. А. Замуліна. – Режим доступу : <http://dspace.snu.edu.ua:8080/jspui/bitstream/123456789/2318/1/Zamulina.pdf>.

168. Заржицький О. С. Актуальні проблеми правового забезпечення екологічної політики України (теоретичні аспекти) : моногр. / О. С. Заржицький. – Дніпропетровськ : Нац. гірничий ун-т, 2012. – 200 с.

169. Захарченков С. П. Советская теория финансов в контексте мировой финансовой науки / С. П. Захарченков // Бізнес Інформ. – 2011. – № 8. – С. 122–129.

170. Захарченко С. П. Трактовка фінансов в зарубіжній літературі / С. П. Захарченко // Бізнес Інформ. – 2011. – № 4. – С. 122–128.

171. Звіт про роботу Пенсійного фонду України у 2015 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pfu.gov.ua/pfu/doccatalog/document?id=243697>.

172. Здоров'є–2020: основи європейської політики і стратегія для ХХІ століття [Електронний ресурс] / ВООЗ, Європейське регіональне бюро. – Режим доступу : http://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0017/215432/Health2020-Long-Rus.pdf.

173. Зятковський В. І. Податкова та бюджетна політика в системі інструментів державного регулювання відтворення капіталу підприємств : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.04.01 / В. І. Зятковський ; Н-д. фін. ін-т при М-ві фінансів України. – К., 2005. – 19 с.

174. Зятковський І. В. Фінанси суб'єктів господарювання в умовах інституціональних перетворень : моногр. / І. В. Зятковський. – Тернопіль : Екон. думка, 2006. – 388 с.

175. Іванова Т. В. Державне управління еколого-економічною безпекою як умова сталого розвитку України : автореф. дис. ... д-ра наук з держ. упр. : 25.00.02 / Т. В. Іванова ; Акад. муніцип. упр. – К., 2011. – 36 с.

176. Іванова Т. В. Принципи державної політики екологічного та ресурсозберігаючого розвитку України в умовах глобалізації / Т. В. Іванова // Інвестиції: практика та досвід. – 2011. – № 2. – С. 96–100.

177. Івашина О. Ф. Інституціоналізація економічного розвитку : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.01 / О. Ф. Івашина ; Нац. гірн. ун-т. – Д., 2011. – 35 с.

178. Іващенко Т. Ю. Сталій людський розвиток: концептуальний підхід / Т. Ю. Іващенко // Ринок праці та зайнятість населення. – 2011. – № 3. – С. 34–37.

179. Ільчук В. П. Фінанси і кредит. Вступ до фаху : підруч. / В. П. Ільчук, І. В. Горшунова. – Чернігів : Черніг. держ. технол. ун-т, 2013. – 195 с.

180. Інструкція про порядок видачі документів, що засвідчують тимчасову непрацездатність громадян № 455 від 13.11.2001 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1005-01>.

181. Інструкція про порядок заповнення листка непрацевдатності № 532/274/136-ос/1406 від 03.11.2004 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1456-04>.

182. Кабаченко М. Тимчасова непрацевдатність: деякі актуальні питання / М. Кабаченко // Публічне право. – 2014. – № 2 (14). – С. 263–268.

183. Каленюк І. С. Розвиток вищої освіти та економіка знань : моногр. / І. С. Каленюк, О. В. Куклін. – К. : Знання, 2012. – 343 с.

184. Капітан В. О. Поняття та роль соціальних процесів у забезпечення економічної безпеки [Електронний ресурс] / В. О. Капітан // Демократичне врядування. – 2012. – Вип. 10. – Режим доступу : <http://www.lvivacademy.com/visnik10/fail/Kapitan.pdf>.

185. Карамишев Д. В. Основні принципи функціонування системи охорони здоров'я в контексті загальнолюдських цінностей соціальної держави [Електронний ресурс] / Д. В. Карамишев, Н. М. Удовиченко. – Режим доступу : http://medicallaw.org.ua/uploads/media/02_129.pdf.

186. Карамишев Д. В. Особливості фінансування системи охорони здоров'я в умовах соціально-економічних трансформацій / Д. В. Карамишев // Теорія та практика державного управління. – 2009. – Вип. 1. – С. 187–195.

187. Карамишев Д. Соціальне страхування як механізм реалізації соціальної політики держави / Д. Карамишев, Л. Карамишева. – Публічне управління: теорія та практика. – 2011. – № 1 (5). – С. 128–132.

188. Карлін М. І. Бюджетна система України : навч. посіб. / М. І. Карлін – К. : Знання, 2008. – 428 с.

189. Карлін М. І. Необхідність урахування принципів фіскальної соціології в соціальній політиці України / М. І. Карлін // Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки. – 2012. – № 5 (230). – С. 28–31.

190. Карлін М. І. Шляхи удосконалення адміністрування єдиного соціального внеску в Україні / М. І. Карлін, Н. В. Іванчук // Фінанси України. – 2012. – № 12. – С. 93–102.

191. Карпенко А. В. Рівень людського розвитку в Україні [Електронний ресурс] / А. В. Карпенко. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/znptdau/2012_17_1/17-1-28.pdf.

192. Карпінський Б. А. Фінанси : термін. слов. / Б. А. Карпінський, Т. Б. Шира. – К. : Професіонал, 2008. – 608 с.
193. Касьянова Н. В. Потенціал підприємства: формування та використання : підруч. / Н. В. Касьянова, Д. В. Солоха, В. В. Морева, О. В. Белякова, О. Б. Балакай. – Донецьк : Цифрова типографія, 2012. – 257 с.
194. Квятковська Л. А. Сучасні тенденції інвестування у людський капітал / Л. А. Квятковська // Вісник Кременчуцького національного університету ім. Михайла Остроградського. – 2013. – Вип. 1 (78). – С. 138–142.
195. Кириленко О. П. Бюджетні видатки на розвиток інфраструктури держави / О. П. Кириленко, Б. С. Малиняк // Фінанси України. – 2008. – № 7. – № 7. – С. 3–17.
196. Кириленко О. П. Державні фінанси в умовах демократичного суспільства / О. П. Кириленко // Світ фінансів. – 2004. – № 1. – С. 22–33.
197. Кириленко О. П. Державні фінанси та людський розвиток: діалектика взаємозв'язку / О. П. Кириленко, О. І. Тулай // Фінанси України. – 2014. – № 10. – С. 42–54.
198. Кириленко О. Детінізація заробітної плати як резерв для збільшення пенсій / О. Кириленко // Фінансово-банківські та адміністративні послуги: проблеми управління та перспективи розвитку : зб. тез доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (12–13 листоп 2015 р.). – Тернопіль : ТНЕУ, 2015. – С. 164–166.
199. Кириленко О. Інституційні основи державного пенсійного страхування в Україні / О. Кириленко, О. Петрушка // Журнал європейської економіки. – 2013. – Т. 12, № 1. – С. 79–95.
200. Кириленко О. П. Соціальне страхування як інститут сталого людського розвитку / О. П. Кириленко, О. І. Тулай // Актуальні проблеми розвитку економіки регіону. – 2015. – Вип. 11, т. 2. – С. 10–17.
201. Кириленко О. П. Теоретичні основи формування бюджетної політики / О. П. Кириленко // Фінансово-монетарні важелі економічного розвитку : в 3 т. Т. 1 : Фінансова політика та податково-бюджетні важелі її реалізації / за ред. чл.-кор. НАН України А. І. Даниленка. – К. : Фенікс, 2008. – С. 227–239.

202. Кириленко О. П. Теоретичні та практичні аспекти фінансового механізму забезпечення органів місцевого самоврядування в Україні / О. П. Кириленко // Світ фінансів. – 2010. – № 1. – С. 17–27.

203. Кізима Т. О. Гносеологія моделей державних фінансів / Т. О. Кізима // Вісник Тернопільської академії народного господарства. – 2004. – С. 32–37.

204. Кізима Т. О. Фінанси домогосподарств: концептуальні засади теорії і практики : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.08 / Т. О. Кізима ; Терноп. нац. екон. ун-т. – Тернопіль, 2011. – 36 с.

205. Кізима Т. О. Фінанси домогосподарств: сучасна парадигма та доміанти розвитку / Т. О. Кізима ; [вст. слово : С. І. Юрій]. – К. : Знання, 2010. – 431 с.

206. Кінаш І. П. Соціальна сфера як ресурс сталого розвитку / І. П. Кінаш // Актуальні проблеми розвитку економіки регіону. – 2012. – Вип. 8 (1). – С. 202–206.

207. Клець Л. Є. Бюджетний менеджмент : навч. посіб. / Л. Є. Клець. – К. : – Центр уч. л-ри, 2007. – 640 с.

208. Клімова С. Розвиток наукової думки щодо сутності фінансів [Електронний ресурс] / С. Клімова. – Режим доступу : <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/putp/2010-1/doc/3/03.pdf>.

209. Кнейслер О. В. Ринок перестраховування України: теоретико-методологічні доміанти формування та пріоритети розвитку : моногр. / О. В. Кнейслер. – К. : Центр уч. л-ри, 2012. – 416 с.

210. Коваль О. П. Страховий принцип як доміанта соціального страхування / О. П. Коваль // Стратегічні пріоритети. – 2014. – № 1. – С. 91–95.

211. Коваль О. П. Щодо цілей та завдань пенсійної реформи / О. П. Коваль // Формування ринкових відносин в Україні. – 2011. – № 10. – С. 207–210.

212. Ковальська Л. Л. Соціальна інфраструктура регіону: механізми формування і розвитку : моногр. / Л. Л. Ковальська, О. М. Салівончик. – Луцьк : СПД Гадяк Жанна Володимирівна, друкарня «Волиньполіграф», 2012. – 227 с.

213. Ковальчук С. В. Фінанси : навч. посіб. / С. В. Ковальчук, І. В. Форкун. – Львів : Новий Світ–2000, 2006. – 568 с.

214. Ковжарова Е. В. Організаційно-економічні основи системи охорони здоров'я в Україні : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.09.01 / Е. В. Ковжарова ; НАН України ; Рада по вивченню продукт. сил України. – К., 2005. – 19 с.

215. Когут І. А. Проблеми та перспективи фінансування системи охорони здоров'я / І. А. Когут // Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки). – 2013. – № 1 (1). – С. 248–257.

216. Козарезенко Л. В. Державне регулювання розвитку людського потенціалу в контексті політики підвищення якості життя населення / Л. В. Козарезенко // Економіка розвитку. – 2014. – № 1. – С. 55–63.

217. Козаренко Л. В. Соціально-економічна нормаль як індикатор внутрішньої ефективності освітньої сфери України / Л. В. Козаренко // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 7. – С. 58–62.

218. Козловський С. В. Економічна політика як базовий елемент механізму управління чинниками розвитку сучасних економічних систем / С. В. Козловський // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – № 1. – С. 13–20.

219. Козьменко О. В. Страховий ринок України у контексті сталого розвитку : моногр. / О. В. Козьменко. – Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2008. – 350 с.

220. Колеснік-Омельченко Т. В. Щодо підстав диференціації пенсійного забезпечення громадян / Т. В. Колеснік-Омельченко // Право і суспільство. – 2012. – № 1. – С. 126–130.

221. Коляда Т. А. Узгодження пріоритетів бюджетної стратегії з основними напрямками соціально-економічного розвитку України / Т. А. Коляда // Університетські наукові записки. – 2013. – № 2. – С. 329–337.

222. Кондратюк Ю. Ф. Дослідження чинників впливу на продуктивність праці у людському аспекті / Ю. Ф. Кондратюк // Збірник наукових праць ВНАУ. – 2013. – № 1 (76). – С. 39–50. – (Серія : Економічні науки).

223. Конопліна Ю. С. Спільне та відмінності у діяльності фондів соціального страхування / Ю. С. Конопліна // Бізнес Інформ. – 2012. – № 3. – С. 155–158.

224. Конопліна Ю. С. Суспільно-економічні фактори функціонування системи соціального страхування / Ю. С. Конопліна // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України. – 2013. – Вип. 37. – С. 91–102.

225. Конституція України № 254к/96-ВР від 28.06.1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

226. Концепція національної екологічної політики України на період до 2020 року : схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України № 880-р від 17.10.2007 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/880-2007-%D1%80>.

227. Комарова О. А. Пріоритетні напрямки удосконалення державної освітньої політики / О. А. Комарова // Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. – 2011. – Вип. 20 (1). – С. 28–34. – (Серія : Економічні науки).

228. Компанієць О. В. Генезис пенсійного страхування в Україні / О. В. Компанієць // Актуальні проблеми держави і права. – 2005. – Вип. 25. – С. 359–363.

229. Костючков С. К. Громадянське суспільство і держава: політико-правові та соціальні аспекти взаємодії / С. К. Костючков // Наукові праці [Чорноморського державного університету ім. Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»]. – 2012. – Т. 182, вип. 170. – С. 38–40. – (Серія : Політологія).

230. Королюк Н. М. Людський капітал як об'єкт бухгалтерської методології / Н. М. Королюк // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 7. – С. 252–260.

231. Корчак І. Архетипова складова сталого розвитку суспільства / І. Корчак // Публічне управління: теорія та практика. – 2013. – С. 210–215.

232. Корчак Л. Соціально-економічні наслідки безробіття: освітологічний контекст / Л. Корчак // Освітологія. – 2013. – Вип. 2. – С. 82–92.

233. Косарєв О. Й. Людський капітал як ключовий чинник забезпечення економічної безпеки підприємства / О. Й. Косарєв, О. І. Захаров, О. М. Рибак // Актуальні проблеми економіки. – 2008. – № 9. – С. 104–113.

234. Кочеткова Л. Н. Теория социального государства Лоренца фон Штайна / Л. Н. Кочеткова // *Философия и общество*. – 2008. – № 3. – С. 69–79.

235. Кравець І. М. Роль компетенцій у розвитку та оцінюванні людського потенціалу [Електронний ресурс] / І. М. Кравець // *Глобальні та національні проблеми економіки*. – 2015. – Вип. 3. – С. 646–649. – Режим доступу : <http://global-national.in.ua/archive/3-2015/134.pdf>.

236. Кравченко І. О. Історико-правовий аспект становлення Пенсійного фонду України / І. О. Кравченко // *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. – 2013. – № 26. – С. 311–319.

237. Кравчук Н. Я. Соціально відповідальна держава в контексті корекції глобальних фінансових дисбалансів / Н. Я. Кравчук // *Наукові записки*. – 2012. – Вип. 20. – С. 12–18. – (Серія : Економіка).

238. Кравчук Н. Я. Фінансова система держави: теоретична концептуалізація та проблеми структурування / Н. Я. Кравчук // *Світ фінансів*. – 2006. – № 3. – С. 80–94.

239. Криклій В. А. Генезис і сутність соціального захисту та пенсійного забезпечення [Електронний ресурс] / В. А. Криклій // *Ефективна економіка*. – 2010. – № 1. – Режим доступу : <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=114&p=1>.

240. Краснікова Л. І. Теорія державних витрат та суспільний вибір : моногр. / Л. І. Краснікова ; Нац. ун-т «Києво-Могилянська акад.». – К. : НаУКМА, 2009. – 108 с.

241. Крисоватий А. І. Аксиоми суспільного вибору в податкових фінансах / А. І. Крисоватий // *Світ фінансів*. – 2007. – № 3. – С. 7–15.

242. Кропельницька С. О. Соціальне страхування : навч. посіб. / С. О. Кропельницька, Т. В. Солоджук. – К. : Центр уч. л-ри, 2013. – 336 с.

243. Крук О. М. Концептуальні положення дослідження фінансового потенціалу місцевого бюджету / О. М. Крук // *Вісник Донбаської державної машинобудівної академії*. – 2010. – № 4 (21). – С. 122–127.

244. Крупка М. І. Фінансові методи активної соціальної політики / М. І. Крупка // *Фінанси України*. – 2002. – № 7. – С. 3–13.

245. Кубатко О. В. Еколого-економічні механізми забезпечення сталого розвитку на рівні регіонів : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.06 / О. В. Кубатко ; Сум. держ. ун-т. – Суми, 2010. – 21 с.

246. Кудряшов В. П. Державні фінанси в період проведення реформ / В. П. Кудряшов // Фінанси України. – 2012. – № 1. – С. 41–57.

247. Кудряшов В. П. Стан державних фінансів та напрями їх оздоровлення / В. П. Кудряшов // Економіка України. – 2011. – № 3. – С. 14–26.

248. Кужелєв М. О. Концептуальні основи розвитку корпоративних відносин : моногр. / М. О. Кужелєв; Донец. нац. ун-т. – Донецьк : Східний вид. дім, 2012. – 257 с.

249. Кужелєв М. О. Соціальний звіт корпорації: перспективи впровадження в корпоративну практику України / М. О. Кужелєв // Науковий вісник НЛТУ України. – 2013. – Вип. 23.14. – С. 103–108.

250. Куліков Г. Т. Заробітна плата в кризовий період у контексті її впливу на трудовий потенціал / Г. Т. Куліков // Економіка і прогнозування. – 2011. – № 3. – С. 80–94.

251. Куриляк В. Є. Вплив глобалізації на економічний розвиток України / В. Є. Куриляк, Є. В. Савельєв // Економіка України. – 2012. – № 9. – С. 57–69.

252. Куценко В. І. Сталий розвиток: стратегія і тактика формування через призму соціогуманітарної сфери / В. І. Куценко ; за наук. ред. д. г.-м. н., проф. С. О. Лизуна ; Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України». – К. : ДУ ІЕПСР НАН України, 2012. – 168 с.

253. Куценко В. І. Стратегія сталого розвитку крізь призму соціогуманітарної сфери / В. І. Куценко // Вісник Національної академії наук України. – 2012. – № 1. – С. 79–88.

254. Ладюк О. Аналіз фінансового потенціалу Рівненської області / О. Ладюк, Л. Петровська, Л. Волевач // Економічний аналіз. – 2011 – Вип. 8, ч. 1. – С. 265–267.

255. Лапшина І. А. Розвиток людського капіталу як фактор інвестиційної привабливості економіки [Електронний ресурс] / І. А. Лапшина, І. О. Куревіна. – Режим доступу : <http://mev.lac.lviv.ua/downloads/vyklad/salopan/6.pdf>.

256. Лебедев Є. О. Сутність та ознаки поняття «людський потенціал» / Є. О. Лебедев // Український географічний журнал. – 2010. – № 1. – С. 37–39.

257. Левін П. Б. Теоретичні питання функціонування соціальної інфраструктури на етапі формування постіндустріальної економіки / П. Б. Левін // Демографія та соціальна економіка – 2007. – № 2. – С. 104–115.

258. Левчаев П. А. К вопросу о современном рассмотрении категории финансов / П. А. Левчаев // Финансы и кредит. – 2011. – № 26. – С. 2–5.

259. Левчук О. В. Управління інвестиціями у людський капітал : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.03 / О. В. Левчук ; Нац. аграр. ун-т. – К., 2008. – 20 с.

260. Легеза Ю. О. Визначення змісту екологічної функції держави / Ю. О. Легеза // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2012. – № 1. – С. 95–101.

261. Лехан В. М. Інтегральна оцінка результатів діяльності системи охорони здоров'я / В. М. Лехан, Л. В. Крячкова // Україна. Здоров'я нації. – 2010. – № 2. – С. 53–65.

262. Лехан В. М. Стратегія розвитку системи охорони здоров'я: український вимір / В. М. Лехан, Г. О. Слабкий, М. В. Шевченко // Україна. Здоров'я нації. – 2010. – № 1. – С. 5–23.

263. Литвин В. В. Дослідження динаміки заощаджень домогосподарств: світові тенденції, фактори впливу, механізми формування [Електронний ресурс] / В. В. Литвин, Н. В. Корольова // Торгівля і ринок України. – 2009. – Вип. 28, т. 1. – Режим доступу : http://www.academia.edu/1306335/Exploring_The_Dynamics_of_Household_Savings_The_World_Tendencies_Determinants_and_Mechanisms_Of_Formation.

264. Лисяк Л. В. Бюджетна політика у системі державного регулювання економіки : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.08 / Л. В. Лисяк ; Акад. фін. упр., Н-д. фін. ін-т. – К., 2010. – 32 с.

265. Лисяк Л. В. Концептуальні засади бюджетної політики у сфері державних видатків / Л. В. Лисяк // Формування ринкової економіки в Україні : зб. наук. праць. Вип. 19 : Фінансово-економічні проблеми розвитку економіки України. – Львів : ЛНУ, 2009. – С. 358–364.

266. Лисяк Л. В. Система цільових орієнтирів сучасної бюджетної політики [Електронний ресурс] / Л. В. Лисяк. – Режим доступу : http://www.lnu.edu.ua/faculty/ekonom/Visnyk_Econom/2008_39/52.pdf.

267. Лівак П. Є. Правове забезпечення фінансування охорони здоров'я в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / П. Є. Лівак ; Нац. ун-т держ. податк. служби України. – Ірпінь, 2010. – 21 с.

268. Ліпич Л. Г. Економічні важелі регулювання охорони навколишнього природного середовища / Л. Г. Ліпич, Т. В. Глубіцька // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». – 2010. – Вип. 15. – С. 211–216. – (Серія «Економіка»).

269. Лопаков В. С. Історія розвитку пенсійного забезпечення в Україні / В. С. Лопаков // Інтелігенція і влада. – 2011. – Вип. 22. – С. 132–138.

270. Лугова М. О. Формування та ідентифікація інвестиційного партнерства держави та бізнесу : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.03 / М. О. Лугова ; Держ. установа «Ін-т економіки та прогнозування НАН України». – К., 2007. – 24 с.

271. Луніна І. О. Ризики державних фінансів України та шляхи їх мінімізації / І. О. Луніна // Фінанси України. – 2012. – № 2. – С. 4–15.

272. Любохинець Л. С. Аналіз складових інтегрального індексу людського розвитку в регіональному розрізі [Електронний ресурс] / Любохинець Л. С. – Режим доступу : http://pk.napks.edu.ua/library/compilations_vak/eiu/2012/5/p_37_42.pdf.

273. Людський потенціал: механізм збереження та розвитку : моногр. / НАН України ; Ін-т економіки промисловості / О. Ф. Новікова, О. І. Амоша, В. П. Антонюк [та ін.]. – Донецьк, 2008. – 468 с.

274. Людський розвиток в Україні. Модернізація соціальної політики: регіональний аспект : кол. моногр. / за ред. Е. М. Лібанової ; Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України. – К., 2015. – 356 с.

275. Людський розвиток регіонів України: аналіз та прогноз : кол. моногр. / за ред. Е. М. Лібанової. – К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, 2007. – 328 с.

276. Людський розвиток в Україні: мінімізація соціальних ризиків : кол. наук.-аналіт. моногр.) / за ред. Е. М. Лібанової. – К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України ; Держкомстат України, 2010. – 496 с.

277. Лютий І. Суперечності планування видаткової частини Державного бюджету України / І. Лютий, Л. Савич // Формування ринкової економіки в Україні. – 2009. – Вип. 19. – С. 81–87.

278. Майовець Є. Й. Дослідження категорій соціального захисту населення в Україні [Електронний ресурс] / Є. Й. Майовець, Л. О. Соляк. – Режим доступу : http://lukuanyenko.at.ua/_ld/4/400.pdf.

279. Макарова О. В. Соціальна політика в Україні : моногр. / О. В. Макарова ; Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України. – К., 2015. – 244 с.

280. Максимова В. Ф. Инвестирование в человеческий капитал / В. Ф. Максимова. – М. : Московская финансово-промышленная академия, 2005. – 29 с.

281. Максюта А. Бюджетна складова суспільного розвитку / А. Максюта, І. Чугунов // Вісник Київського національного торговельно-економічного університету. – 2012. – № 1 (81). – С. 45–54.

282. Малиновський В. Концептуалізація поняття «регіон» / В. Малиновський // Вісник Національної академії державного управління при Президенті України. – 2012. – Вип. 4. – С. 163–170.

283. Мальований М. І. Соціальне страхування : навч. посіб. / М. І. Мальований, П. К. Бечко, В. П. Бечко. – К. : Центр уч. л-ри, 2012. – 496 с.

284. Мальований М. І. Стан та проблеми державного фінансування охорони здоров'я в Україні / М. І. Мальований // Проблеми економіки. – 2013. – № 4. – С. 116–124.

285. Маляр Д. В. Теоретичні основи відтворення людського капіталу : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.01.01 / Д. В. Маляр ; Дніпропетр. держ. аграр. ун-т. – Дніпропетровськ, 2005. – 20 с.

286. Мамонов І. Поняття «сталий людський розвиток»: управлінський аспект / І. Мамонов // Державне управління та місцеве самоврядування. – 2013. – Вип. 3. – С. 28–35.

287. Мартякова О. В. Тінізація сфери охорони здоров'я / О. В. Мартякова, І. В. Трикоз // Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. – 2014. – № 4. – С. 28–34.

288. Маршалл А. Принципы экономической науки [Електронний ресурс] / А. Маршалл. – М. : Прогресс, 1993. – Режим доступу : http://www.gumfak.ru/econom_html/marshall/marsh28.shtml.

289. Маслоу А. Мотивация и личность / А. Маслоу ; пер. с англ. Т. Гутман, Н. Мухинана. – СПб : Питер, 2003. – 351 с.
290. Матвіїв М. Я. Маркетинг знань: методологічний та організаційний аспекти : моногр. / М. Я. Матвіїв. – Тернопіль : Екон. думка, 2007. – 448 с.
291. Матвіїшин Є. Г. Людський капітал як базова категорія в концепції людського розвитку в регіональному вимірі / Є. Г. Матвіїшин // Теорія та практика державного управління. – 2010. – № 2 (29). – С. 112–119.
292. Матросова В. Ю. Проблеми фінансування бюджетних організацій на основі кошторису [Електронний ресурс] / В. Ю. Матросова, О. В. Хижняк – Режим доступу : <http://www.ej.kherson.ua/economic%2002/Matrosova,%20Khyzhniak.pdf>.
293. Машненко К. Механізми формування екологічної правосвідомості громадян України [Електронний ресурс] / К. Машненко, В. Ольмезов // Публічне адміністрування: теорія та практика. – 2014. – Вип. 1. – Режим доступу : [http://www.dbuara.dp.ua/zbirnik/2014-01\(11\)/12.pdf](http://www.dbuara.dp.ua/zbirnik/2014-01(11)/12.pdf).
294. Медведкіна Є. О. Імперативи розвитку світової фінансової системи в умовах глобальної трансформаційної невизначеності : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.02 / Є. О. Медведкіна ; Донец. нац. ун-т. – Донецьк, 2014. – 43 с.
295. Медведовська Н. В. Оцінка залежності динаміки стану здоров'я населення від мережі закладів охорони здоров'я / Н. В. Медведовська // Україна. Здоров'я нації. – 2010. – № 4. – С. 55–59.
296. Методика вимірювання регіонального людського розвитку : затверджена рішенням Президії НАН України та колегії Державної служби статистики України № 123-м від 13.06.2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.idss.org.ua.
297. Мельник А. Ф. Публічний сектор і державна політика в демократичному суспільстві : моногр. / А. Ф. Мельник, О. В. Длугопольський. – Тернопіль : Екон. думка, 2008. – 240 с.
298. Мельник Л. Г. Екологічна економіка : підруч. / Л. Г. Мельник. – Суми : Унів. книга, 2006. – 367 с.
299. Мэнкью Н. Г. Принципы экономики / Н. Г. Мэнкью. – СПб. : Питер Ком, 1999. – 789 с.

300. Меркулова Т. В. Макроекономіка : підруч. Тема 9 : Держава в ринковій економіці / Т. В. Меркулова // Економічна теорія. – 2008. – № 4. – С. 90–104.

301. Мехеда Н. Г. Роль соціальної політики в забезпеченні соціальної безпеки / Н. Г. Мехеда, А. І. Маренич // Вісник Університету банківської справи Національного банку України. – 2013. – № 3. – С. 37–42.

302. Мироненко М. Ю. Проблеми та напрями реалізації бюджетної політики у забезпеченні соціально-економічного розвитку [Електронний ресурс] / М. Ю. Мироненко. – Режим доступу : <http://repository.vsau.org/getfile/6191.pdf>.

303. Михальченко Г. Г. Шляхи удосконалення соціального забезпечення населення / Г. Г. Михальченко // Економіка і регіон. – 2012. – № 3. – С. 174–183.

304. Михненко А. Світові моделі соціальної політики: уроки для України / А. Михненко, Н. Щур // Вісник Національної академії державного управління при Президентіві України. – 2011. – Вип. 2. – С. 219–227.

305. Миляков Н. В. Финансы : учеб. / Н. В. Миляков. – М. : ИНФРА-М, 2004. – 543 с.

306. Міненко В. В. Свідоцтво про загальнообов'язкове державне соціальне страхування та порядок його видачі / В. В. Міненко // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2011. – № 7. – С. 121 – 123.

307. Модернізація системи соціального страхування в Україні : аналіт. доп. / О. П. Коваль. – К. : НІСД, 2014. – 38 с.

308. Молдован О. О. Державні фінанси України: досвід та перспективи реформ : моногр. / О. Молдован. – К. : НІСД, 2011. – 384 с.

309. Москаленко О. В. Міжнародні стандарти у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування / О. В. Москаленко // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди. – 2012. – Вип. 18. – С. 61–67. – (Серія : Право).

310. Москаленко О. В. Основні засади соціального страхування в сучасних умовах / О. В. Москаленко // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди. – 2011. – Вип. 17. – С. 126–131. – (Серія : Право).

311. Мочерний С. В. Економічний енциклопедичний словник: у 2 т. Т. 1 / [С. В. Мочерний, Я. С. Ларіна, О. А. Устенко, С. І. Юрій] / за ред. С. В. Мочерного. – Львів: Світ, 2005. – 616 с.

312. Мочерний С. В. Економічний енциклопедичний словник : у 2 т. Т. 2 / [С. В. Мочерний, Я. С. Ларіна, О. А. Устенко, С. І. Юрій] / за ред. С. В. Мочерного. – Львів : Світ, 2006. – 568 с.

313. Мочерний С. В. Сутність фінансів у контексті економічних відносин / С. В. Мочерний, Я. С. Ларіна, О. Я. Плахотнюк // Фінанси України. – 2005. – № 3. – С. 16–22.

314. Надієнко О. І. Реформування суб'єктів державного регулювання у сфері пенсійного забезпечення в Україні / О. І. Надієнко // Право і суспільство. – 2012. – № 5. – С. 83–90.

315. Надрага В. І. Соціальне страхування в системі регулювання соціальних ризиків / В. І. Надрага // Вісник економічної науки України. – 2014. – № 2. – С. 99–103.

316. Надрага В. І. Фінансові ризики розбудови пенсійної системи в Україні: демографічний аспект / В. І. Надрага // Фінанси України. – 2015. – № 1. – С. 79–86.

317. Населення України. Імперативи демографічного старіння. – К. : ВД «АДЕФ-Україна», 2014. – 288 с.

318. Наукові засади розробки стратегії сталого розвитку України : моногр. / ІПРЕЕД НАН України, ІГ НАН України, ІППЕ НАН України. – Одеса : ІПРЕЕД НАН України, 2012. – 714 с.

319. Національна доктрина розвитку освіти № 347/2002 від 17.04.2002 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/347/2002>.

320. Національна доповідь про людський розвиток 2011. Україна: на шляху до соціального залучення [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.undp.org.ua/files/ua_95644NHDR_2011_Ukr.pdf.

321. Національна парадигма сталого розвитку України / за заг. ред. акад. НАН України, д. т. н., проф., засл. діяча науки і техніки України Б. Є. Патона. – К. : Держ. установа «Ін-т економіки природокористування та сталого розвитку Нац. акад. наук України», 2012. – 72 с.

322. Національна система загальнообов'язкового державного соціального страхування: сучасні проблеми та стратегії розвитку :

моногр. / Е. М. Лібанова [та ін.] ; Ін-т демографії та соц. дослідж. НАН України. – К., 2006. – 178 с.

323. Національна стратегія реформування охорони здоров'я в Україні на період 2015–2020 років [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://healthsag.org.ua/wp-content/uploads/2014/11/Strategiya_UKR.pdf.

324. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року № 344/2013 від 25.06.2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/344/2013/page>.

325. Небрат В. В. Еволюція теорії державних фінансів в Україні / В. В. Небрат. – К., 2013. – 584 с.

326. Неклюєнко О. В. Аналітичні аспекти засад фінансування освіти / О. В. Неклюєнко // Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна». – 2010. – № 2. – С. 212–217.

327. Нестеров Д. Ю. Механізми правового та організаційного забезпечення пенсійного страхування в Україні / Д. Ю. Нестеров // Вісник академії митної служби України. – 2011. – № 1. – С. 43–49. – (Серія : Державне управління).

328. Нечипоренко А. Нормотворча діяльність у правовій державі / Антон Нечипоренко // Публічне право. – 2012. – № 4 (8). – С. 375–381.

329. Никитский А. А. Основы финансовой науки и политики [Електронний ресурс] / А. А. Никитский. – М. : Книгоиздательство «Польза», 1909. – Режим доступу : <http://www.knigafund.ru/books/25218/read>.

330. Нижик Н. Р. Принципи диференціації пенсійних відносин: окремі аспекти теорії пенсійного права / Н. Р. Нижик, І. О. Гуменюк // Юридичний вісник. Повітряне і космічне право. – 2015. – № 2. – С. 26–30.

331. Никифорова В. Г. Інвестування в людський капітал: механізми та інструментарій [Електронний ресурс] / В. Г. Никифорова. – Режим доступу : <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/490.pdf>.

332. Никончук В. М. Соціально-економічний розвиток суспільства / В. М. Никончук. – Сталий розвиток економіки. – 2014. – № 1. – С. 26–31.

333. Нікітіна В. В. Соціальне страхування як соціальний інститут: його сутність, риси і роль у розвитку суспільства / В. В. Нікітіна // Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг. – 2009. – Вип. 1 (2). – С. 316–324.

334. Нікітіна І. В. Взаємодія ринку освіти і ринку праці як стратегічна складова науково-технологічної сфери національної безпеки України: гендерний аспект / І. В. Нікітіна, Ю. В. Нікітін // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 9. – С. 180–189.

335. Нікіфоров П. О. Форми організації фінансової науки та фінансової практики: теоретична концептуалізація фінансового знання та способи його реалізації / П. О. Нікіфоров // Науковий вісник Чернівецького національного університету. – 2014. – Вип. 694–695. – С. 3–9. – (Серія : Економіка).

336. Новіков В. Подолання надмірної нерівності – пріоритет соціальної політики / В. Новіков // Україна: аспекти праці. – 2013. – № 1. – С. 3–7.

337. Новосельська Л. І. Аналіз єдиного соціального внеску: переваги та недоліки / Л. І. Новосельська // Науковий вісник НЛТУ України. – 2014. – Вип. 24.3. – С. 237–241.

338. Носулич Т. Н. Теоретико-методологические аспекты исследования системы здравоохранения в контексте инновационной модели устойчивого развития / Т. Н. Носулич, И. М. Царук // Вісник державного технологічного університету. – 2014. – № 3. – С. 163–169. – (Серія : Економічні науки).

339. Овчарова Н. В. Виконання бюджетної політики в соціальній сфері: аналіз непрямих соціальних показників [Електронний ресурс] / Н. В. Овчарова. – Режим доступу : <http://fp.cibs.ck.ua/files/1103/11onvfp.pdf>.

340. Овчарова Н. В. Державна бюджетна політика в забезпеченні розвитку соціальної сфери : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.08 / Н. В. Овчарова ; Нац. банк України ; Держ. ВНЗ «Укр. акад. банк. справи Нац. банку України». – Суми, 2014. – 21 с.

341. Огнев'юк В. О. Освіта в системі цінностей сталого людського розвитку : моногр. / В. О. Огнев'юк. – К. : Знання України, 2003. – 450 с.

342. Озеров И. Х. Основы финансовой науки: Бюджет. Формы взимания. Местные финансы. Государственный кредит / И. Х. Озеров. – М. : ООО «ЮрИнфоР-Пресс», 2008. – 622 с.

343. Олієвська Н. Г. Оптимізація процесів легалізації соціально-трудова відносин в Україні / Н. Г. Олієвська // Вісник Сумського державного університету. – 2011. – № 4. – С. 12–17. – (Серія : Економіка).

344.Омелянович Л. О. Соціальні стандарти якості життя громадян / Л. О. Омелянович, Д. С. Гвасалія // Економіка будівництва і міського господарства. – 2013. – Т. 9, № 3. – С.181–189.

345.Опарін В. М. Фінанси (Загальна теорія) : навч. посіб. / В. М. Опарін. – К. : КНЕУ, 2002. – 240 с.

346.Опарін В. М. Фінансова система України (теоретико-методологічні аспекти) : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : 08.04.01 / В. М. Опарін ; Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана. – К., 2006. – 33 с.

347.Оппельд Л. І. Територіальна організація системи охорони здоров'я регіону та напрями її вдосконалення : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.05 / Л. І. Оппельд ; Полтав. нац. техн. ун-т ім. Ю. Кондратюка. – Полтава, 2009. – 19 с.

348.Орешняк В. Л. Структурні зрушення в сучасній економіці при переході до сталого розвитку : автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.01 / В. Л. Орешняк ; Держ. вищ. навч. закл. «Київ. нац. економ. ун-т ім. Вадима Гетьмана». – К., 2013. –18 с.

349.Орлов А. В. Теоретичні основи сталого розвитку функціонування мезоекономічних систем : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.01 / А. В. Орлов ; Донец. нац. ун-т. – Донецьк, 2010. – 20 с.

350.Осецький В. Л. Державні видатки в реалізації бюджетної стратегії соціально-економічного розвитку України / В. Л. Осецький, П. А. Мороз // Фінанси України. – 2012. – № 12. – С. 103–111.

351.Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування № 16/98-ВР від 14.01.1998 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/16/98-%D0%B2%D1%80>.

352.Основні напрями оптимізації системи соціального захисту в Україні : аналіт. доп. / О. О. Кочемировська, О. М. Пищуліна. – К. : НІСД, 2012. – 88 с.

353.Основні напрями реформування пенсійного забезпечення в Україні № 291/98 від 13.04.1998 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/291/98>.

354.Основні тенденції на ринку праці [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dcz.gov.ua/statdatacatalog/document?id=350794>.

355.Осовська Г. В. Економічний словник / Г. В. Осовська, О. О. Юшкевич, Й. С. Завадський. – К. : Кондор, 2007. – 358 с.

356. Павлова Т. В. Досвід фінансування системи освіти у зарубіжних країнах / Т. В. Павлова // Вісник соціально-економічних досліджень. – 2010. – Вип. 40. – С. 373–380.
357. Павлюк К. В. Бюджет і бюджетний процес в умовах транзитивної економіки України : моногр. / К. В. Павлюк. – К. : НДФІ, 2006. – 384 с.
358. Павлюк К. В. Розвиток державно-приватного партнерства у сфері охорони здоров'я / К. В. Павлюк, О. В. Степанова // Фінанси України. – 2011. – № 2. – С. 43–45.
359. Павлюк Т. І. Інвестиції в людський капітал / Т. І. Павлюк // Інноваційна економіка. – 2012. – № 1. – С. 189–191.
360. Палапа Н. В. Впровадження концепції сталого розвитку в Україні / Н. В. Палапа // Науковий вісник НЛТУ України. – 2013. – Вип. 23.3. – С. 263–268.
361. Панасюк Л. В. Фінансові ресурси місцевих органів влади : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.08 / Л. В. Панасюк ; Нац. ун-т Держ. податк. служби України. – Ірпінь, 2009. – 19 с.
362. Пасічник Ю. В. Бюджетна система України та зарубіжних країн : навч. посіб. / Ю. В. Пасічник. – К. : Знання-Прес, 2003. – 523 с.
363. Пенсионное реформирование в Польше: мера успешности реформы [Електронний ресурс] / Информационно-аналитическая служба группы компаний «ВСЕ». – Режим доступа : <http://vseswit.com.ua/data/upload/file/Polsha2.pdf>.
364. Перглер Т. Фундаментальні засади стійкого людського розвитку [Електронний ресурс] / Тетяна Перглер. – Режим доступа : <http://www.ird.npu.edu.ua/files/pergler.pdf>.
365. Переверзева А. В. Індекс людського щастя – показник рівня реалізації людського потенціалу / А. В. Переверзева // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 7. – С. 201–207.
366. Перепелиця Н. В. Людський капітал у трансформаційній економіці: зміст та основні напрямки формування : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.01 / Н. В. Перепелиця ; Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Х., 2005. – 18 с.
367. Перший етап модернізації економіки України: досвід та проблеми : моногр. / О. М. Алимов, О. І. Амоша та ін. ; за заг. ред. В. І. Ляшенка ; ІЕП НАН України, КПУ. – Запоріжжя : КПУ, 2014. – 798 с.

- 368.Петруня Ю. Є. Економічна політика держави: «суспільний вибір» в умовах глобалізації / Ю. Є. Петруня // Бюлетень Міжнародного Нобелівського економічного форуму. – 2010. – № 1 (3), т. 1. – С. 263–270.
- 369.Петрушка О. Сутнісно-теоретичні засади державного пенсійного страхування / О. Петрушка // Світ фінансів. – 2010. – № 3. – С. 73 – 81.
- 370.Петти В. Экономические и статистические работы / В. Петти ; пер. под ред. д. э. н. М. Смит. – М. : Социально-экономическое издательство, 1940. – 324 с.
- 371.Пильгун Н. В. До питання про соціальне призначення держави / Н. В. Пильгун // Юридичний вісник. – 2011. – № 3 (20). – С. 40–43.
- 372.Пищуліна О. М. Соціальна політика як інтегральна функція соціальної держави / О. М. Пищуліна // Стратегічні пріоритети. – 2011. – № 2 (19). – С. 110–114.
- 373.Пігуль Н. Г. Особливості реалізації фінансового механізму бюджетних установ [Електронний ресурс] / Н. Г. Пігуль, О. В. Люта. – Режим доступу : http://www.uabs.edu.ua/images/stories/docs/K_F/Liuta_008.pdf.
- 374.Плаксій М. Система соціального страхування Республіки Польща [Електронний ресурс] / М. Плаксій. – Режим доступу : http://pension.kiev.ua/files/vpf_n3_2009_2.pdf.
- 375.Плужников І. О. Механізм формування державної бюджетної політики в Україні : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.04.01 / І. О. Плужников ; Укр. акад. банк. справи. – Суми, 2003. – 19 с.
- 376.Погребняк С. Соціальна держава: обґрунтування концепції / С. Погребняк // Вісник Академії правових наук України. – 2011. – № 2. – С. 15– 25.
- 377.Податкова реформа: факти і цифри [Електронний ресурс] / Міністерство фінансів України, 2015. – Режим доступу : <http://www.minfin.gov.ua/uploads/redactor/files/567038854c68e.pdf>.
- 378.Податковий кодекс України № 2755-VI від 02.12.2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.
- 379.Подвисоцька Т. О. Комплексна оцінка здоров'я населення та його впливу на економічне зростання : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.07 / Т. О. Подвисоцька ; Ін-т демографії та соц. дослідж. НАН України. – К., 2009. – 21 с.

380. Подолинский С. А. Труд человека и его отношение к распределению энергии [Електронний ресурс] / С. А. Подолинский. – Режим доступу : <http://www.dunmers.com/d/pod.pdf>.

381. Полевик Г. М. Вдосконалення механізму управління фінансовими ресурсами регіону : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.05 / Г. М. Полевик ; НАН України, Ін-т пробл. ринку та екон.-еколог. дослідж. – Одеса, 2011. – 19 с.

382. Поліщук В. Г. Стимулювання сталого розвитку регіону : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.05 / В. Г. Поліщук ; Луц. нац. техн. ун-т. – Луцьк, 2010. – 24 с.

383. Положення про експертизу тимчасової непрацездатності № 189 від 09.04.2008 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0589-08>.

384. Положення про Пенсійний фонд України : затверджено Постановою Кабінету Міністрів України № 280 від 23.07.2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/280-2014-%D0%BF>.

385. Полонський В. Г. Амортизація людського капіталу / В. Г. Полонський, О. І. Шаповалова // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – № 1. – С. 151–154.

386. Попадюк О. В. Теоретичні аспекти обґрунтування категорії «людський капітал» [Електронний ресурс] / О. В. Попадюк. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Nvbdfa/2012_1/popadiu.pdf.

387. Поповенко Н. С. Економічні засади забезпечення сталого розвитку промислових підприємств / Н. С. Поповенко, І. С. Лапіна, М. В. Кула // Праці Одеського політехнічного університету. – 2013. – Вип. 3. – С. 315–319.

388. Портна О. В. Сукупний фінансовий потенціал країни: системний підхід / О. В. Портна // Бізнес Інформ. – № 9. – С. 293–298.

389. Портна О. В. Сукупний фінансовий потенціал країни як основа досягнення фінансово-економічної безпеки України // Розвиток фінансового потенціалу суб'єктів господарювання як основа досягнення фінансово-економічної безпеки : кол. моногр. / за ред. В. В. Глуценка. – Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2013. – С. 290–301.

390.Портна О. В. Теоретичні підходи до визначення сукупного фінансового потенціалу країни / О. В. Портна // Проблеми економіки. – 2013. – № 3. – С. 128–133.

391.Портна О. В. Фінансове забезпечення розвитку людського потенціалу як важливої складової сукупного фінансового потенціалу України / О. В. Портна // Бізнес Інформ. – 2013. – № 8. – С. 300–305.

392.Поспелова Т. В. Дослідження методик розрахунку індексу людського потенціалу: проблеми та перспективи / Т. В. Поспелова // Вісник Академії митної служби України. – 2010. – № 2. – С. 102–106. – (Серія : Державне управління).

393.Прилипко С. М. Предмет права соціального забезпечення : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.05 / С. М. Прилипко ; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Х., 2007. – 47 с.

394.Про бюджетну класифікацію : наказ Міністерства фінансів України № 11 від 14.01.2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://minfin.gov.ua/control/uk/publish/article%3Fart_id=356065&cat_id=355990.

395.Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування загальнообов'язкового державного соціального страхування та легалізації фонду оплати праці : Закон України № 77-VIII від 28.12.2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/77-19>.

396.Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо збалансованості бюджетних надходжень у 2016 році : Закон України № 909-VIII від 24.12.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/909-19/page>.

397.Про Державний бюджет України на 2015 рік : Закон України № 80-VIII від 28.12.2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/80-19>.

398.Про Державну фіскальну службу України : Постанова Кабінету Міністрів України № 236 від 21.05.2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/236-2014-%D0%BF>.

399.Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України № 1058-IV від 09.07.2003 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1058-15/page/>.

400. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України № 1533-III від 02.03.2000 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1533-14>.

401. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття : Закон України № 1533-III від 02.03.2000 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1533-14>.

402. Про зайнятість населення : Закон України № 5067-IV від 05.07.2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5067-17>.

403. Про затвердження Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади : Постанова Кабінету Міністрів України № 976 від 05.11.2008 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/976-2008-%D0%BF>.

404. Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи : Закон України № 3668-VI від 08.07.2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3668-17>.

405. Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України № 2464-IV від 08.07.2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2464-17/page>.

406. Про недержавне пенсійне забезпечення : Закон України № 1057-IV від 09.07.2003 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1057-15>.

407. Про оплату праці : Закон України № 108/95-ВР від 24.03.1995 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/108/95-%D0%B2%D1%80>.

408. Про освіту : Закон України № 1060 від 23.05.1991 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1060-12>.

409. Про Основні напрями бюджетної політики на 2005 рік : Постанова Верховної ради України № 1854-IV від 24.06.2004 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1854-15>.

410. Про Основні напрями бюджетної політики на 2006 рік : Постанова Верховної ради України № 2678-IV від 21.06.2005 р.

[Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2678-15>.

411. Про Основні напрями бюджетної політики на 2007 рік : Постанова Верховної ради України № 42-V від 27.07.2006 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/42-16>.

412. Про Основні напрями бюджетної політики на 2011 рік : Постанова Верховної ради України № 2318-VI від 04.06.2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2318-17>.

413. Про Основні напрями бюджетної політики на 2012 рік : Постанова Верховної ради України № 3358-VI від 13.05.2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3358-17>.

414. Про Основні напрями бюджетної політики на 2013 рік : Постанова Верховної ради України № 4824-VI від 22.05.2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4824-17>.

415. Про Стратегію сталого розвитку «Україна-2020» : Указ Президента України № 5/2015 від 12.01.2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>.

416. Про фінансовий стан Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття та перспективи у 2016 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dcz.gov.ua/doccatalog/document?id=390408>.

417. Прошак Г. В. Людський капітал в умовах формування національної економіки України : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.01 / Г. В. Прошак ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Львів, 2008. – 20 с.

418. Пустовійт Р. Ф. Пріоритетні напрями вдосконалення інституційного середовища розвитку людського потенціалу в Україні [Електронний ресурс] / Р. Ф. Пустовійт, І. Ю. Кочума // Фінансовий простір. – 2013. – № 1 (9). – Режим доступу : <http://fp.cibs.ck.ua/files/1301/13prfpid.pdf>.

419. Пушенко О. Г. Особливості пенсійної реформи в Україні та її вплив на зайнятість населення / О. Г. Пушенко, М. А. Підченко // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2013. – № 7. – С. 83–90.

420. Радченко Л. П. Людський розвиток: еволюція концепції та пріоритетні напрями реалізації в національній економіці України / Л. П. Радченко // Вісник Національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого. – 2011. – № 2 (5). – С. 67–76.

421. Рекомендація щодо літніх працівників № 162 від 23.06.1980 р. / Міжнародна організація праці [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/993_089.

422. Рекомендація щодо страхування на випадок безробіття та щодо надання допомоги безробітним № 44 від 23.06.1934 р. / Міжнародна організація праці. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/993_205.

423. Рігас Дж. Емпіричні дослідження закону Оукена відносно економіки Греції / Дж. Рігас, Дж. Теодосіу, Н. Рігас, Дж. Блана // Журнал європейської економіки. – 2011. – Т. 10, № 1. – С. 15–33.

424. Ріппа М. Б. Становлення та криза систем державного пенсійного забезпечення в постіндустріальному суспільстві / М. Б. Ріппа // Збірник наукових праць Ірпінської фінансово-юридичної академії. – 2013. – № 2. – С. 38–44.

425. Рожко В. І. Безробіття в Україні як показник соціального розвитку країни / В. І. Рожко // Вісник Національного технічного університету «ХПІ». – 2013. – № 20. – С. 70–76. – (Серія : Технічний прогрес та ефективність виробництва).

426. Розвиток бюджетного процесу в умовах економічних перетворень : моногр. / за ред. С. І. Юрія, В. Г. Дем'янишина. – К. : Кондор, 2012. – 376 с.

427. Розвиток фінансового потенціалу суб'єктів господарювання як основа досягнення фінансово-економічної безпеки : кол. моногр. / за ред. В. В. Глуценка. – Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2013. – 384 с.

428. Романенко О. А. Аналіз і контроль формування та використання фінансових ресурсів холдингових компаній (на прикладі торговельних холдингових компаній України) : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.09 / О. А. Романенко ; Київ. нац. торг.-екон. ун-т. – К., 2008. – 21 с.

429. Романчук І. Поняття та сутність категорії «механізм державного управління інвестиціями в контексті людського розвитку» / І. Романчук // Державне управління та місцеве самоврядування – 2012. – Вип. 3 (14). – С. 9–20.

430. Росоляк О. Б. Конституційно-правові засади бюджетної політики сучасної України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / О. Б. Росоляк ; Київ. нац. ун-т внутр. справ. – К., 2010. – 20 с.

431. Руженський М. М. Теоретичні аспекти формування економічних основ соціального захисту населення в ринковій економіці / М. М. Руженський // Соціально-трудова відносина: теорія та практика. – 2014. – № 2 (8). – С. 294–298.

432. Руська правда [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://litopys.org.ua/yushkov/you.htm>.

433. Рябушка Л. Б. Бюджетна політика як елемент державного управління національної економіки / Л. Б. Рябушка // Фінансова система України: проблеми та перспективи розвитку в умовах трансформації соціально-економічних відносин : зб. тез доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (16–18 трав. 2013 р., м. Севастополь) / Севастопольський інститут банківської справи Української академії банківської справи Національного банку України ; Таврійський національний університет ім. В. І. Вернадського. – Сімферополь : ТНУ ім. В. І. Вернадського, 2013. – С. 258–259.

434. Сабанти Б. М. Теорія фінансов : учеб. пособ. / Б. М. Сабанти. – М. : Менеджер, 1998. – 168 с.

435. Савельєв Є. В. Міжнародні послуги: сценарій розвитку для України ХХІ століття / Є. В. Савельєв // Вісник економічної науки України. – 2005. – № 2. – С. 149–159.

436. Савельєв Є. Реформування української економіки: невідкладність і пріоритетність / Є. Савельєв, В. Куриляк // Журнал європейської економіки. – 2014. – Т. 13, № 4. – С. 387–400.

437. Савельєв Є. В. Україно-Русь, куди ж несешся ти? Дай відповідь! Слово головного редактора / Є. В. Савельєв // Журнал європейської економіки. – 2007. – Т. 6, № 1. – С. 3–6.

438. Савицька Н. Особливості суспільного відтворення в умовах формування постіндустріального суспільства / Н. Савицька // Вісник Львівського університету. – 2008. – Вип. 39. – 2008. – С. 486–489. – (Серія : Економічна).

439. Савранська Г. М. Розвиток національної моделі соціального партнерства у контексті забезпечення соціальної безпеки України

[Електронний ресурс] / Г. М. Савранська. – Режим доступу : <http://www.academy.gov.ua/ej/ej18/PDF/18.pdf>.

440. Савченко О. Ф. Екологічна економіка : навч. посіб. / О. Ф. Савченко, О. І. Дацій. – Полтава : ПУЕТ, 2014. – 426 с.

441. Савчук Н. В. Бюджетні пріоритети України у контексті суспільного вибору : моногр. / Н. В. Савчук. – К. : КНЕУ, 2014. – 325 с.

442. Садова У. Я. Фінансове забезпечення збереження якості людського потенціалу України / У. Я. Садова, І. М. Степура // Актуальні проблеми розвитку економіки регіону. – 2015. – Вип. 11, т. 2. – С. 3–9.

443. Салига С. Я. Теоретичні підходи щодо визначення сутності фінансових ресурсів домогосподарств / С. Я. Салига, В. О. Гнеушева // Сталий розвиток економіки. – 2013. – № 1. – С. 87–91.

444. Саричев В. І. Імперативи людського розвитку в теорії формування людського капіталу [Електронний ресурс] / В. І. Саричев // Ефективна економіка. – № 11. – 2011. – Режим доступу : <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=1304>.

445. Сахненко О. І. Сучасні механізми державного фінансування системи освіти [Електронний ресурс] / О. І. Сахненко // Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/znptdau/2012_2_6/18-6-25.pdf.

446. Сегляник А. Соціальне страхування з тимчасової втрати працездатності в системі соціального страхування України / А. Сегляник // Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. – 2014. – Вип. 36 (2.1). – С. 180–186. – (Серія : Економічні науки).

447. Семигіна Т. В. Нова парадигма охорони здоров'я – виклик для України чи можливість для політичної модернізації? / Т. В. Семигіна // Магістеріум. Політичні студії. – 2014. – Вип. 58. – С. 34–38.

448. Сердюк-Копчекчі Ю. В. Механізм управління фінансовим потенціалом промислових підприємств : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.08 / Ю. В. Сердюк-Копчекчі ; Донец. нац. ун-т. – Донецьк, 2008. – 20 с.

449. Серіков А. В. Сутність грошей: нетрадиційний погляд / А. В. Серіков, Г. В. Криворучко // Актуальні проблеми економіки. – 2008. – № 9. – С. 184–189.

450. Сидорчук А. А. Теоретичні аспекти державного соціального страхування / А. А. Сидорчук // Український соціум. – 2012. – № 3. – С. 105–120.

451. Скворцова С. Я. Бюджет у світлі теорій суспільного блага і суспільного вибору / С. Я. Скворцова // Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. – 2006. – № 83. – С. 46–48. – (Серія : Економіка).

452. Скрипник О. А. Структурно-функціональна перебудова як інструмент удосконалення системи державного управління у сфері охорони здоров'я в Україні / О. А. Скрипник // Держава та регіони. – 2013. – № 1. – С. 179–182. – (Серія : Державне управління).

453. Сливка О. А. Вдосконалення системи забезпечення людського розвитку в регіонах України : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.07 / О. А. Сливка ; Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана. – К., 2014. – 20 с.

454. Смирнов С. Н. Социальная политика / С. Н. Смирнов, Т. Ю. Сидорина. – М. : Изд. дом ГУ ВШЭ, 2004. – 432 с.

455. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов [Електронний ресурс] / А. Смит ; пер. с англ. В. С. Афанасьев. – М. : Эксмо, 2007. – 957 с. – Режим доступу : <http://www.inliberty.ru/library/classic/432/>.

456. Сміянов В. А. Аналіз існуючої системи контролю якості медичної допомоги в закладах охорони здоров'я Сумської області / В. А. Сміянов // Україна. Здоров'я нації. – 2014. – № 3. – С. 102–108.

457. Співак В. М. Політика охорони здоров'я в системі складових забезпечення соціального добробуту населення / В. М. Співак // Держава і право. Юридичні і політичні науки. – 2014. – Вип. 64. – С. 379–386.

458. Сталий людський розвиток: забезпечення справедливості : нац. доп. [Електронний ресурс] / кер. авт. кол. Е. М. Лібанова ; Ін-т демографії та соц. досліджень ім. М. В. Птухи, 2012. – Режим доступу : <http://www.idss.org.ua/public.html>.

459. Сталий розвиток національного господарства: еколого-економічна концепція : моногр. / за заг. ред. О. І. Маслак. – Кременчук : ПП Щербатих О. В., 2014. – 256 с.

460. Сталий розвиток промислового регіону: соціальні аспекти : моногр. / О. Ф. Новікова, О. І. Амоша, В. П. Антонюк [та ін.]; НАН України, Ін-т економіки пр-сті. – Донецьк, 2012. – 534 с.

461. Старостенко Г. Г. Бюджетна система : навч. посіб / Г. Г. Старостенко, Ю. В. Булгаков. – К. : Центр уч. л-ри, 2006. – 240 с.
462. Старченко Л. В. Оцінка якості життя населення регіону в умовах сталого розвитку : моногр. / Л. В. Старченко ; за заг. ред. І. М. Сотник. – Суми : Сумськ. держ. ун-т, 2010. – 270 с.
463. Стефанишин О. В. Людський потенціал і фінансове стимулювання його розвитку в умовах глобалізації / О. В. Стефанишин // Наукові записки [Української академії друкарства]. – 2011. – № 3. – С. 7–11.
464. Стефанишин О. В. Людський потенціал економіки України : моногр. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2006. – 315 с.
465. Стиглиц Дж. Пролог / Дж. Стиглиц // Новые государственные финансы. Ответ на глобальные вызовы / [под. ред. И. Кауль и П. Кунсисанью]. – М. : Весь мир, 2006. – 95 с.
466. Сторонянська І. З. Фінансовий механізм соціального страхування з тимчасової втрати працездатності : моногр. / І. З. Сторонянська, А. О. Вікнянська. – Львів : ДУ «Інститут регіональних досліджень ім. М. І. Долішнього НАН України», 2014. – 192 с. – (Серія : Проблеми регіонального розвитку).
467. Стрижак О. О. Особливості концепції людського розвитку [Електронний ресурс] / О. О. Стрижак. – Режим доступу : <http://www.kpi.kharkov.ua/archive/MicroCAD/2011/S23/A3.pdf>.
468. Структуры устойчивого финансирования здравоохранения и всеобщий охват [Електронний ресурс] / Пункт 13.4 повестки дня шестьдесят четвертой сессии Всемирной ассамблеи здравоохранения. – Режим доступу : http://apps.who.int/gb/ebwha/pdf_files/WHA64/A64_R9-gu.pdf.
469. Сухарський В. С. Економічний словник-довідник / В. С. Сухарський. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2002. – 328 с.
470. Сухих В. А. Методологические подходы к определению и измерению человеческого капитала в контексте социэкономии / В. А. Сухих, П. И. Блусь // Соціоекономіка : зб. наук. праць. – Донецьк : ІЕП НАНУ, 2010. – С. 26–47.
471. Сьомкіна Т. В. Соціальна функція держави: проблеми соціалізації економічного розвитку / Т. В. Сьомкіна, О. В. Тарасевич // Економіка и управление. – 2011. – № 5. – С. 63–67.

472. Тарасюк М. В. Методологічні засади формування бюджетної політики / М. В. Тарасюк // Сталий розвиток економіки. – 2012. – № 5 (15). – С. 309–313.

473. Теоретичні та прикладні засади інвестиційно-інноваційного розвитку економіки та ринку праці в Україні : моногр. / наук. ред. В. Г. Федоренко. – К. : ІПК ДСЗУ, 2007. – 317 с.

474. Теорія та практика застосування фінансових інструментів соціально-економічного розвитку України : моногр. / за ред. П. О. Нікіфорова, Н. Р. Швець. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2011. – 244 с.

475. Тимчук Л. В. Підхід людського виміру в нових концепціях державного управління [Електронний ресурс] / Л. В. Тимчук. – Режим доступу : <http://www.academy.gov.ua/ej/ej5/txts/07tlvkdu.htm>.

476. Тимошенко Л. М. Концептуалізація процесів формування і виміру людського потенціалу та капіталу / Л. М. Тимошенко // Сталий розвиток економіки. – 2012. – № 7. – С. 3–7.

477. Тищенко О. В. Сутність соціального забезпечення: доктринальні погляди [Електронний ресурс] / О. В. Тищенко // Порівняльно-аналітичне право. – 2013. – № 4. – Режим доступу : <http://www.par.in.ua/4/5/Tyshchenko%20O.V..pdf>.

478. Тіньова економіка в Україні: масштаби та напрями подолання : аналіт. доп. / Т. А. Тищук, Ю. М. Харазішвілі, О. В. Іванов ; за заг. ред. Я. А. Жаліла. – К. : НІСД, 2011. – 96 с.

479. Тітар О. О. Освіта як фактор економічного розвитку : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.01 / О. О. Тітар ; Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Х., 2009. – 16 с.

480. Ткаченко Н. В. Вектори побудови пенсійних систем у країнах Європейського Союзу / Н. В. Ткаченко // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України. – 2014. – Вип. 40. – С. 32–42.

481. Ткаченко Н. В. Інструменти бюджетного регулювання регіонального розвитку / Н. В. Ткаченко // Науковий вісник Чернігівського державного інституту економіки і управління. – 2013. – Вип. 4 (20). – С. 53–59.

482. Ткаченко Н. В. Фінансова політика як інструмент реалізації економічного суверенітету держави / Н. В. Ткаченко // Економічний аналіз. – 2015. – Т. 20. – С. 203–209.

483. Толпежніков Р. О. Сутність та методика оцінювання фінансового потенціалу підприємства / Р. Толпежніков // Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності. – 2013. – Вип. 2, т. 1. – С. 277–282.

484. Толуб'як В. С. Демографічні процеси та їх вплив на систему пенсійного забезпечення населення в Україні / В. С. Толуб'як // Вісник національної академії державного управління при Президентові України. – 2009. – Вип. 4. – С. 260–269.

485. Толуб'як В. С. Державна політика пенсійного забезпечення: сутність та функції / В. С. Толуб'як // Теорія та практика державного управління. – 2009. – Вип. 4. – С. 232–238.

486. Толуб'як В. С. Фінансові механізми пенсійного забезпечення : моногр. / В. С. Толуб'як – Тернопіль : ТзОВ «Терно-граф», – 2011. – 336 с.

487. Томчук Н. В. Система соціально-економічного забезпечення людського розвитку в умовах трансформаційної економіки : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.01 / Н. В. Томчук ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2009. – 20 с.

488. Третьякова К. Г. Державні фінанси і їх місце у фінансовій системі України [Електронний ресурс] / К. Г. Третьякова. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/12_KPSN_2009/Economics/44616.doc.htm.

489. Третьяк В. П. Вплив соціальної сфери на соціалізацію трансформації економіки України / В. П. Третьяк // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 5. – С. 94–98.

490. Тропіна В. Б. Суспільні фінанси в реалізації соціальної функції держави / В. Б. Тропіна // Чернігівський науковий часопис Чернігівського державного інституту економіки і управління. – 2011. – № 2. – С. 76–83. – (Серія 1 : Економіка і управління).

491. Троян В. Л. Державні видатки на фінансування охорони здоров'я: світові тенденції та вітчизняний досвід / В. Л. Троян // Вісник Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова. – 2013. – Т. 18, вип. 4/3. – С. 137–140.

492. Тулай О. И. Бюджетное обеспечение устойчивого человеческого развития в Украине / О. И. Тулай // Устойчивое развитие (Болгария). – 2015. – № 1 (22). – С. 41–45.

493. Тулай О. И. Государственное финансирование социальной защиты населения Украины как важный фактор развития человеческого

потенциала / О. И. Тулай // Новая экономика (Республика Беларусь). – 2014. – Спецвып. (октябрь). – С. 303–309.

494. Тулай О. І. Державне фінансування освіти: роль та значення в умовах формування засад сталого людського розвитку / О. І. Тулай // Академічний огляд. – 2015. – № 2. – С. 13–23.

495. Тулай О. І. Доходи місцевих бюджетів України та міжнародно-правові стандарти: проблеми імплементації / О. І. Тулай, А. П. Марчук // Підприємництво, господарство і право. – 2013. – № 4. – С. 94–97.

496. Тулай О. І. Ефективність державної бюджетної політики у контексті пріоритетів сталого людського розвитку / О. І. Тулай // Економічний нобелівський вісник. – 2014. – № 1 (7). – С. 448–455.

497. Тулай О. І. Зарубіжний досвід функціонування місцевих бюджетів та можливість його імплементації у вітчизняну практику / О. І. Тулай // Культура народів Причорномор'я. Науковий журнал – 2007. – № 121. – С. 93–97.

498. Тулай О. І. Медичне страхування в системі фінансування охорони здоров'я / О. І. Тулай // Вісник Тернопільського національного економічного університету. – 2009. – Вип. 1. – С. 136–147.

499. Тулай О. И. Особенности сметного финансирования бюджетных учреждений в Украине / О. И. Тулай // Бухгалтерский учет в бюджетных и некоммерческих организациях (Россия). – 2014. – № 11 (347). – С. 39–45.

500. Тулай О. І. Підвищення фіскальної ролі податкових надходжень у формуванні місцевих бюджетів / О. І. Тулай, А. П. Марчук // Світ фінансів. – 2013. – № 3. – С. 107–117.

501. Тулай О. І. Планування дохідної частини місцевих бюджетів в умовах дефіциту фінансових ресурсів / О. І. Тулай // Світ фінансів. – 2009. – № 4. – С. 89–98.

502. Тулай О. І. Прибуток підприємства: теоретико-прагматичні аспекти / О. І. Тулай, М. М. Тріпак // Світ фінансів. – 2010. – № 4. – С. 138–149.

503. Тулай О. І. Проблеми зміцнення дохідної бази місцевих бюджетів та напрямки їхнього вирішення / О. І. Тулай // Наука молода. – 2007. – Вип. 8. – С. 109–114.

504. Тулай О. І. Тенденції формування дохідної частини місцевих бюджетів / О. І. Тулай, М. М. Тріпак // Світ фінансів. – 2011. – № 4. – С. 91–100.

505. Тулай О. І. Теоретико-методологічне обґрунтування соціальних видатків бюджету як імперативу сталого людського розвитку / О. І. Тулай // Вісник Тернопільського національного економічного університету. – 2015. – № 2. – С. 58–72.

506. Тулай О. І. Удосконалення організаційно-економічного механізму функціонування пенсійного фонду України / О. І. Тулай, О. Я. Кобильник // Світ фінансів. – 2012. – № 3. – С. 71–79.

507. Тулай О. І. Фінансовий потенціал держави у стимулюванні сталого людського розвитку / О. І. Тулай // Актуальні проблеми економіки. – 2015. – № 2. – С. 79–86.

508. Туленков М. В. Соціальний захист у соціологічному вимірі : моногр. / М. В. Туленков. – К. : ІПК ДСЗУ, 2011. – 178 с.

509. Турчак В. В. Методика оцінки фінансового потенціалу підприємства в сучасних умовах господарювання / В. В. Турчак, С. Д. Чижинська // Молодий вчений. – 2014. – № 8 (11). – С. 49–52.

510. Угода про Коаліцію депутатських фракцій «Європейська Україна» № 0001001-15 від 27.11.2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0001001-15>.

511. Україна як соціальна держава: гасло для політичної конкуренції чи шлях до солідаризації суспільства? / О. М. Пищуліна, Я. А. Жаліло, С. І. Лавриненко Д. С. Покришка / за заг. ред. В. Є. Воротіна. – К. : НІСД, 2009. – 108 с.

512. Управління державним бюджетом України : підруч. / кол. авт. [заг. ред. М. Я. Азарова]. – К. : М-во фінансів України, 2010. – 816 с.

513. Управління фінансовими ресурсами місцевого бюджету : моногр. / Л. Ф. Кондусова, І. І. Нескородева, І. І. Алексєєнко [та ін.]. – Х. : Вид. ХНЕУ, 2011. – 289 с.

514. Урсол Г. М. Приватний сектор системи охорони здоров'я – активний резерв підвищення доступності та якості надання медичної допомоги: досвід Кіровоградської області / Г. М. Урсол, О. А. Скрипник, О. М. Василенко // Буковинський медичний вісник. – 2014. – Т. 18, № 4. – С. 177–181.

515. Усаченко Л. М. Зарубіжний досвід неурядових організацій: функціональні моделі [Електронний ресурс] / Л. М. Усаченко. – Режим доступу : <http://academy.gov.ua/ej/ej11/txts/10ulmofm.pdf>.

516. Усков И. В. Бюджетная политика в условиях трансформации системы местных финансов в Украине : моногр. / И. В. Усков. – Симферополь : ИТ «Ариал», 2012. – 452 с.

517. Фаріон М. М. Диференціація доходів населення України: сучасні реалії / М. М. Фаріон // Наука й економіка. – 2014. – Вип. 3. – С 255–261.

518. Федина В. В. Особливості пенсійної реформи в Україні на сучасному етапі суспільно-економічного розвитку / В. В. Федина, О. В. Рудніцький // Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. – 2011. – № 2. – С. 299–307.

519. Федорова М. В. Державне регулювання формування та використання соціальних фондів в Україні : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.01.01 / М. В. Федорова ; Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана. – К., 2006. – 20 с.

520. Філіппова С. В. Інтелектуальний потенціал як головний чинник формування інтелектуального капіталу / С. В. Філіппова, К. В. Ковтуненко // Вісник національного університету «Львівська політехніка». – 2013. – № 754. – С. 227–232.

521. Філіпчук В. Р. Порівняльний аналіз української та європейської систем соціального захисту населення [Електронний ресурс] / В. Р. Філіпчук. – Режим доступу : [http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vchnu_ekon_2014_5\(1\)__41.pdf](http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vchnu_ekon_2014_5(1)__41.pdf).

522. Фільштейн Л. М. Проблемні питання фінансування галузі охорони здоров'я / Л. М. Фільштейн, Н. Л. Гохголеринт // Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. – 2011. – Вип. 20 (1). – С. 384–388. – (Серія : Економічні науки).

523. Фінанси, гроші та кредит : підруч. / О. О. Непочатенко, С. М. Колотуха, С. А. Власюк [та ін.]. – Умань : Вид. «Сочінський», 2014. – 484 с.

524. Фінанси : підруч. / за ред. С. І. Юрія, В. М. Федосова. – К. : Знання, 2008. – 611 с.

525. Фінансова думка України : в 3 т. Т. 1. / авт.-упоряд. : С. І. Юрій, С. В. Львовчкін, В. М. Федосов, П. І. Юхименко. – К. : Кондор ; Тернопіль : Екон. думка, 2010. – 687 с.

526. Фінансове забезпечення сталого розвитку регіонів України: міжбюджетні відносини та інноваційні інструменти стимулювання :

моногр. / за наук. ред. І. М. Вахович. – Луцьк : Волиньполіграф, 2014. – 331 с.

527. Фінансовий потенціал регіону: механізми формування та використання : моногр. / за наук. ред. д. е. н., проф. М. А. Козоріз. – Львів, 2012. – 307 с.

528. Фінансові важелі подолання бідності в Україні : кол. моногр. / за ред. О. П. Кириленко. – Тернопіль : ТНЕУ, Екон. думка, 2010. – 432 с.

529. Фінансово-монетарні важелі економічного розвитку : в 3 т. / за ред. чл.-кор. НАН України А. І. Даниленка. – К. : 2008. – Т. 1 : Фінансова політика та податково-бюджетні важелі її реалізації / за ред. чл.-кор. НАН України А. І. Даниленка. – К. : Фенікс, 2008. – 468 с.

530. Финансы и кредит : учеб. [Г. Д. Поляк, Л. Д. Андросова, В. Н. Горелик] ; за ред. Г. Д. Поляка – М. : Волтерс Клувер, 2010. – 779 с.

531. Финансы : учеб. / под ред. В. В. Ковалева. – М. : Велби ; Проспект, 2007. – 640 с.

532. Финансы : учеб. / В. М. Родионова, Ю. Я. Вавилов, Л. И. Гончаренко [и др.] ; под ред. В. М. Родионовой. – М. : Финансы и статистика, 1995. – 432 с.

533. Финансы : учеб. / под ред. Л. А. Дробозиной. – М. : ЮНИТИ, 1999. – 475 с.

534. Флорескул Н. Система соціального захисту населення як чинник формування соціальної держави / Н. Флорескул // Вісник КНТЕУ. – 2009. – № 2. – С. 34–46.

535. Форкун І. В. Управління державними фінансами в контексті реалізації стратегії економічного зростання / І. В. Форкун // Сталий розвиток економіки. – 2012. – № 7 (17). – С. 56–61.

536. Формування фінансового потенціалу інвестиційної діяльності в економіці України : моногр. / М. І. Крупка, Д. В. Ванькович, Н. Б. Демчишак, М. І. Кульчицький. – Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2011. – 404 с.

537. Фостолович В. А. Суть екологічного податку в економіці природокористування / В. А. Фостолович, А. С. Возик // Збірник наукових праць Вінницького національного аграрного університету. – 2012. – № 4 (70). – С. 175–180. – (Серія : Економічні науки).

538. Фролов С. М. Бюджетний менеджмент і проблеми розвитку прикордонних територій : моногр. / С. М. Фролов. – Суми : Вид-во СумДУ, 2010. – 317 с.

539. Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию [Електронний ресурс] / Ф. Фукуяма. – М. : ООО «Изд-во АСТ» ; ЗАО НПП «Ермак», 2004. – Режим доступу : <http://pravednist.in.ua/attachments/article/60/fukuiaama-doveriel.pdf>.

540. Харазішвілі Ю. Детінізація заробітних плат як чинник соціального розвитку та забезпечення економічної безпеки України / Ю. Харазішвілі, О. Коваль // Стратегічні пріоритети. – 2013. – № 4. – С. 38–49.

541. Хвесик М. Парадигмальний погляд на концепт сталого розвитку України / М. Хвесик, І. Бистряков // Економіка України. – 2012. – № 6. – С. 4–12.

542. Хістева О. В. Фінансовий потенціал як основа фінансової самодостатності економічної системи / О. В. Хістева, Т. О. Єгоркіна // Економіка будівництва і міського господарства. – 2013. – Т. 9, № 1. – С. 5–13.

543. Хома Н. М. Розвиток ідей про соціальну державу у світовій політико-правовій думці / Н. М. Хома // Держава і право. – 2011. – Вип. 51. – С. 703–709.

544. Цілі розвитку тисячоліття [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.unaids.org.ua/uk/un_support/strategies/MDGs.

545. Чала Н. Д. Бюджетна система : навч. посіб. / Н. Д. Чала, Л. В. Лазоренко. – К. : Знання, 2010. – 223 с.

546. Чепка В. В. Фінансові ресурси підприємств / В. В. Чепка // Фінанси, облік і аудит. – 2011. – Вип. 18. – С. 203–210.

547. Черенько Л. М. Нові форми бідності в Україні: основні прояви та оцінка масштабів явища / Л. М. Черенько // Демографія та соціальна економіка. – 2015. – № 1. – С. 11–21.

548. Черкасов А. В. Механізми інфраструктурного забезпечення соціально-економічного розвитку регіонів України: проблеми теорії та практики : моногр. / А. В. Черкасов. – Херсон : Грінь Д. С., 2012. – 408 с.

549. Черничко Т. В. Формування сталого економічного розвитку на основі стабілізації фінансово-кредитних відносин : моногр. – Львів : Вид-во Львів. комерц. акад., 2011. – 368 с.

550. Шамілева Л. Л. Визначення та інтегральна оцінка соціального ризику у регіонах України / Л. Л. Шамілева // Демографія та соціальна економіка. – 2008. – № 1. – С. 166–176.

551. Шарабчиев Ю. Т. Доступность и качество медицинской помощи: слагаемые успеха / Ю. Т. Шарабчиев, Т. В. Дудина // Медицинские новости. – 2009. – № 12. – С. 6–12.

552. Швайка Л. А. Економічний розвиток: оновлення парадигми та усунення суперечностей / Л. А. Швайка // Наукові записки [Української академії друкарства]. – 2013. – № 2. – С. 24–30.

553. Шевченко І. В. Екологічне оподаткування: зарубіжний досвід і Україна / І. В. Шевченко // Стратегічні пріоритети. – 2014. – № 2. – С. 55–60.

554. Шевчук В. В. Еволюція поняття «інновація» у контексті модернізації державного регулювання розвитку системи охорони здоров'я / В. В. Шевчук // Наукові праці [Чорноморського державного університету ім. Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»]. – 2013. – Т. 226, вип. 214. – С. 44–49. – (Серія : Державне управління).

555. Шевчук В. Я. Формування інноваційної моделі сталого розвитку України в посткризовий період / В. Я. Шевчук // Економічний часопис-XXI. – 2010. – № 1–2. – С. 6–8.

556. Шилин К. И. Экологическая альтернатива: во благо будущим поколениям [Електронний ресурс] / К. И. Шилин. – Режим доступу : <http://eco.clan.su/index/ehkonomika/0-93>.

557. Школьник І. О. Розвиток фінансової політики України та напрямки підвищення її ефективності [Електронний ресурс] / І. О. Школьник, Н. А. Дехтяр, І. М. Крайніков // Звіт про науково-дослідну роботу за темою «Реформування фінансової системи України в умовах євроінтеграційних процесів», 2010. – Режим доступу : <http://dspace.uabs.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/7247/1/The%20development%20of%20financial%20policies.pdf>.

558. Шкурупій О. В. Економічний розвиток та його чинники в умовах глобалізації світової економіки / О. В. Шкурупій, Т. А. Дейнека // Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг. – 2010. – Вип. 2. – С. 419–426.

559. Шкурупій О. В. Інтелектуальний капітал у суспільному відтворенні : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.01 / О. В. Шкурупій ; Держ. вищ. навч. закл. «Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана». – К., 2009. – 33 с.

560. Шумило М. Соціально-економічні фактори як передумови виникнення пенсійної системи / М. Шумило // Вісник Львівського університету. – 2014. – Вип. 59. – С. 299–304. – (Серія : Юридична).

561. Шумна Л. П. Поняття та види соціальної підтримки / Л. П. Шумна // Актуальні проблеми держави та права. – 2012. – № 63. – С. 433–440.

562. Шурпа С. Я. Підвищення ефективності інвестування в людський капітал в Україні : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.07 / С. Я. Шурпа ; Кіровоград. нац. техн. ун-т. – Кіровоград, 2013. – 20 с.

563. Щербина В. К. Экономический механизм обеспечения человеческого развития [Електронний ресурс] / В. К. Щербина. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/bi/2011_1/32-35.pdf.

564. Юнко М. Система державного медичного страхування в Німеччині [Електронний ресурс] / М. Юнко. – Режим доступу : <http://www.apteka.ua/article/40027>.

565. Юрій С. І. Бюджет, бюджетна доктрина та бюджетна політика держави: сучасна парадигма, іманентний детермінізм, реалії і перспективи / С. І. Юрій, В. Г. Дем'янишин // Світ фінансів. – 2010. – № 4. – С. 7–27.

566. Юрій С. І. Державні фінанси як основа соціально-економічного оновлення суспільства / С. І. Юрій, А. І. Крисоватий // Фінанси України. – 1998. – № 11. – С. 9–15.

567. Юрій С. Обрії фінансизму / С. Юрій // Вісник Тернопільського національного економічного університету. – 2008. – № 5. – С. 13–18.

568. Юрій С. Проблеми теорії та практики фінансів домогосподарств. Вступне слово / С. Юрій // Фінанси домогосподарств: сучасна парадигма та доміанти розвитку : моногр. / Т. О. Кізіма. – К. : Знання, 2010. – С. 6–12.

569. Юрій С. І. Соціальне страхування : підруч. / С. І. Юрій, М. П. Шаварина, Н. В. Шаманська. – К. : Кондор, 2006. – 464 с.

570. Юрій С. Теоретичні постулати міжнародних фінансів / С. Юрій // Журнал європейської економіки. – 2003. – Т. 2, № 1. – С. 3–23.

571.Юрій С. У пошуках компромісу між державним патерналізмом і фінансизмом / С. Юрій // Світ фінансів. – 2008. – № 4. – С. 7–12.

572.Юрій С. І. Українській науковій спільноті / С. І. Юрій // Психологія і суспільство. – 2004. – № 4. – С. 8.

573.Юрій С. Фінансова парадигма місцевого самоврядування / С. Юрій // Світ фінансів. – 2004. – № 1. – С. 6–14.

574.Юрій С. І. Через терни до суті бюджету // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. – 2001. – № 8. – С. 63–72. – (Серія : Економіка).

575.Юрій С. Чому новітня парадигма економічного розвитку?.. / С. Юрій, Н. Кравчук // Вісник Тернопільського державного економічного університету. – 2006. – № 5–2. – С. 9–19.

576.Яковенко Р. В. Відтворення людського потенціалу в умовах трансформаційної економіки : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.01 / Р. В. Яковенко ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2011. – 19 с.

577.Яковюк І. В. Соціальна держава: питання теорії і шляхи її становлення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / І. В. Яковюк ; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Х., 2000. – 19 с.

578.Якуша Я. В. Актуальність впровадження механізму екологічного оподаткування та реінвестування: регіональний аспект / Я. В. Якуша // Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. – 2011. – № 3 (15). – С. 115–119.

579.Янжул И. И. Основные начала финансовой науки: Учение о государственных доходах / И. И. Янжул. – М. : Статут, 2002. – 555 с.

580.Янчук Н. Д. Правове забезпечення концепції сталого розвитку сучасної держави: теоретико-компаративістський аналіз : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Н. Д. Янчук ; Одес. нац. юрид. акад. – Одеса, 2009. – 20 с.

581.Яровий І. М. Бідність серед працюючого населення / І. М. Яровий // Актуальні проблеми економіки. – 2012. – № 6. – С. 241–247.

582.Ярошенко І. С. Організаційно-правові форми соціального захисту людини і громадянина в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / І. С. Ярошенко ; Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана. – К., 2006. – 18 с.

583. Ageing in the Twenty-First Century: A Celebration and A Challenge [Електронний ресурс] / Published by the United Nations Population Fund (UNFPA), New York, and HelpAge International, London, 2012. – Режим доступу : <http://www.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/Ageing%20report.pdf>.

584. Ball L. Do Forecasters Believe in Okun's Law? An Assessment of Unemployment and Output Forecasts, 2014 [Електронний ресурс] / Laurence Ball, João Tovar Jalles, Prakash Loungani. – Режим доступу : <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2014/wp1424.pdf>.

585. Becker G. S. Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis / G. S. Becker. – N.Y. : Columbia University Press for NBER, 1964.

586. Bowen Howard R. Investment in Learning [Електронний ресурс] / R. Howard Bowen. – London : The Johns Hopkins University Press, 1997. – Режим доступу : <http://books.google.com.ua/books?id=zudgNyiit1AC&printsec=frontcover&dq=inauthor:%22Howard+R.+Bowen%22&hl=uk&sa=X&ei=DYSPURbUIuqJ4gTKj4GIAw&ved=0CC8Q6AEwAA#v=onepage&q&f=false>.

587. Commoner B. Sustainable human development: why patents are the paramount [Електронний ресурс] / Barry Commoner. – Режим доступу : <http://www.atrip.org/Content/Essays/Roberto%20d%27Erme.pdf>.

588. Decent work agenda [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ilo.org/global/about-the-ilo/decent-work-agenda/lang-en/index.htm>.

589. Dobbin J. Sustainable Human Development in Micronesia [Електронний ресурс] / Jay Dobbin, Francis X. Hezel // Micronesian Counselor. – 1998. – № 21. – Режим доступу : <http://www.micsem.org/pubs/counselor/frames/sushumdevfr.htm>.

590. Ecophilosophy, Ecosophy and the Deep Ecology Movement: An Overview [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ecospherics.net/pages/DrengEcophil.html>.

591. Friedman M. Capitalism and Freedom / Milton Friedman. – University of Chicago Press, 1962 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pdf-archive.com/2011/12/28/friedman-milton-capitalism-and-freedom/>.

592. Garfinkel H. Studies in Ethnomethodology Enylewoods Cliffs [Електронний ресурс] / Harold Garfinkel. – Prentice-Hall, 1967. – Режим

доступу : <http://www.scribd.com/doc/72812161/Harold-Garfinkel-Studies-in-Ethnomethodology-1967#scribd>.

593. Hasegawa S. Development cooperation [Електронний ресурс] / Sukehiro Hasegawa, 2001. – Режим доступу : <http://www.humandevlopment.uz/upload/files/HasegawaTheSDparadigm.pdf>.

594. Human Development Reports [Електронний ресурс] / United Nations Development Programme. – Режим доступу : <http://hdr.undp.org/>.

595. Human Development Report 1990. Concept and Measurement of human development [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hdr.undp.org/en/reports/global/hdr1990/chapters/>.

596. Human Development Report 1994. – N. Y. : Oxford University Press, 1994. – 226 p.

597. Human Development Report 2010. The Real Wealth of Nations: Pathways to Human Development [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/270/hdr_2010_en_complete_reprint.pdf.

598. Human Development Report 2013. The Rise of the South: Human Progress in a Diverse World [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/14/hdr2013_en_complete.pdf.

599. Human Development Report 2014. Sustaining Human Progress: Reducing Vulnerabilities and Building Resilience provides [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hdr.undp.org/en>.

600. Human Development Report 2015. Work for Human Development [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://report.hdr.undp.org/>.

601. Hyman D. Public Finance. A Contemporary Application of Theory to Policy / D. Hyman. – N. Y., 1996. – 613 p.

602. Irving Fisher Committee Bulletin, 2003. – № 16. – P. 174–178.

603. Keynes J. M. The General Theory of Employment, Interest and Money (1936) [Електронний ресурс] / John Maynard Keynes. – Режим доступу : <https://www.marxists.org/reference/subject/economics/keynes/general-theory>.

604. Knotek Edward S. How Useful is Okun's Law? [Електронний ресурс] / Edward S. Knotek – Режим доступу : <https://www.kansascityfed.org/publicat/econrev/pdf/4q07knotek.pdf>.

605. Machlup F. The Production and Distribution of Knowledge in the United States (1962) [Електронний ресурс] / Fritz Machlup. – Princeton, New

Jersey. – Princeton University Press. – Режим доступу : <https://archive.org/details/productiondistri00mach>.

606. Mansouri-Guilani N. Une nouvelle civilisation pour un développement humain durable [Електронний ресурс] / Nasser Mansouri-Guilani. – Режим доступу : http://www.espaces-marx.net/IMG/pdf/col_Civ_Mansouri_Guilani.pdf.

607. McCulloch J R. The Principles of Political Economy [Електронний ресурс] / J. R. McCulloch. – London : Alex Murrey & Son, 1870. – Режим доступу : http://www.google.com.ua/books?hl=uk&lr=&id=m0VVAAAACAAJ&oi=fnd&pg=PR3&dq=McCulloch+J.R.+The+Principles+of+Political+Economy&ots=MV9bmE_thg&sig=_lracGmJw0sTQKk4S4Wnrmlf7A&redir_esc=y#v=onepage&q=McCulloch%20J.R.%.

608. Panorama des pensions: Contexte demographique et economique [Електронний ресурс] / OECD.Stat. – Режим доступу : <http://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=PAG>.

609. Pareto V. Manuel d'Economie politique (1909) / Vilfredo Pareto. – Paris : V. Giard et E. Briere. Reprinted, Paris : Marsel Giard, 1927, and (with a Preface by Rojer Dehem) Geneva : Librairie Droz, 1966.

610. Pigou A. C. The Economics of Welfare [Електронний ресурс] / A. C. Pigou. – Macmillan and Co., limited St. Martin's Street, London, 1932. – Режим доступу : <http://oll.libertyfund.org/titles/1410>.

611. Pigou A. C. The Theory of Unemployment / A. C. Pigou. – London : Macmillan and Co., Ltd., 1933.

612. Public funding for civil society organizations good practices in the european union and western balkans [Електронний ресурс] / Commissioned by TACSO Montenegro Office (Technical Assistance to Civil Society Organisations in the IPA Countries-EuropeAid/127427/C/SER/Multi), 2011. – Режим доступу : <http://www.icnl.org/research/resources/ngogovcoop/engb54.pdf>.

613. Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.un-documents.net/wced-ocf.htm>.

614. Resolution adopted by the General Assembly on 27 July 2012 (A/RES/66/288) – The future we want [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

http://srsrg.violenceagainstchildren.org/sites/default/files/documents/docs/A_RE_S_66_288_EN.pdf.

615.Schultz T. The Emerging Economic Science and Its Relation to High School Education / T. Schultz // The High School in a New Era, 1958.

616.Schultz T. Capital Formation by Education / T. Schultz // Journal of Political Economy. – 1960. – Vol. 68.

617.Schultz T. Investment in Human Capital / T. Schultz // The American Economic Review. – 1961. – № 1.

618.Schultz T. The Economic Value of Education / T. Schultz // New York : Columbia University Press, 1963.

619.Standing G. Unemployment and labor market flexibility / Guy Standing // The United Kingdom. Geneva, 1986. – 147 p.

620.The World Factbook [Електронний ресурс] / Central Intelligence Agency. – Режим доступу : <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/rankorder/2092rank.html>.

621.Thurow L. Investment in Human Capital / L. Thurow. – Belmont : Wadsworth Pub. Co., 1970. – 145 p.

622.Tulai O. Sustainable Human Development: Genesis and Modern Conception in the Context of Financial Science / O. Tulai, I. Gumovska // Journal of European Economy. – 2015. – Vol. 14, № 2. – P. 149–163.

623.Wagner A. Grundlegung der politischen Ökonomie / Adolph Wagner. – Leipzig : Winter, 1892.

624.Wannagat G. Sozialrecht und Sozialpolitik. Festschrift für Kurt Jantz zum 60 Geburtstag / G. Wannagat. – Stuttgart, Berlin, Köln, Mainz : Verlag Kohlhammer, 1973.

Наукове видання

Тулай Оксана Іванівна

ДЕРЖАВНІ ФІНАНСИ І СТАЛИЙ ЛЮДСЬКИЙ РОЗВИТОК: КОНЦЕПТУАЛЬНІ ДОМІНАНТИ ТА ДІАЛЕКТИЧНА ЄДНІСТЬ

Монографія

Редактор: Оксана Бойчук
Комп'ютерна верстка: Віталій Письменний
Дизайн обкладинки: Віктор Долішний

Підписано до друку 20.05.2016 р.
Формат 60x84 1/16. Гарнітура Times.
Папір офсетний. Друк на дублікаторі.
Умов. друк. арк. 18,4. Облік.-вид. арк. 20,8.
Зам. № М 021-16. Тираж 300 прим.

Видавець та виготовлювач
Тернопільський національний економічний університет
вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46004

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців ДК № 3467 від 23.04.2009 р.

Видавничо-поліграфічний центр «Економічна думка ТНЕУ»
вул. Бережанська, 2, м. Тернопіль, 46004
тел. (0352) 47-58-72
E-mail: edition@tneu.edu.ua